

Симон Наріжний

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

**Культурна праця
української еміграції
1919—1939**

**Національна комісія з питань
повернення в Україну культурних цінностей
при Кабінеті Міністрів України**

Фундація ім. О. Ольжича

**Головне архівне управління України
Центральний державний архів вищих органів
влади та управління України**

Симон НАРІЖНИЙ

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

Культурна праця української еміграції 1919—1939

Матеріали, зібрані С.Наріжним
до частини другої

Київ
Видавництво імені Олени Теліги
1999

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: *О. Федорук (голова), В. Маркусь, М. Мушинка, О. Нестуля, М. Плав'юк, Р. Пиріг, Н. Слончак, П. Сохань, Л. Яковлева*

УПОРЯДНИКИ: *Л. Яковлева (керівник), Г. Михайліченко, А. Огінська*

Наріжний С.

Н 28 **Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919—1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої).** — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. — 272с.

ISBN 966-7018-19-9

Книга надрукована за взятим з особового фонду С. Наріжного рукописом «Культурна праця української еміграції в роки 1919—1939» (Частина друга). Це — робочий, підготовчий матеріал, автор міг би його доповнювати, редагувати, але упорядники не наважились цього робити. Матеріали цієї книги щодо правопису, написання слів, принципу побудови речення відповідають частині першій, яка вийшла у Празі в 1942 році під назвою «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами 1919—1939 рр.»

ББК 63.3(О-УКР)61-7

*Книга вийшла за сприяння
д-ра Константина і Аки Переймів*

*На обкладинці — Похід Української бригади. З фотоальбому табору
Німецьке Яблонне (1919—1920 роки).*

ISBN 966-7018-19-9

© Наріжний С., 1999

© Видавництво імені Олени Теліги, 1999

ПЕРЕДМОВА

Трагічна постать Симона Наріжного уособлює життєпис багатостраждального покоління — його боротьбу за ідеали державності, муки і біль вигнання, потребу свого ствердження і самозбереження. Сьогодні, в соті роковини від дня його народження, ми усвідомлюємо ціну самопожертви цілого покоління, наступних поколінь, що несли з собою прапори державності і, зрештою, жертвність життя самого Симона Наріжного — вірного сина України, інтелігента, скромного, як сам вважав, працівника на ниві української культури.

Пишуться по-новому, з позицій об'єктивної істини, українська історія, культура, аналізуються з кореляціями факти і явища, переглядаються численні поняття, що набували якостей стереотипу, поволі розширюються обрії правди про державу, народ та його кращих синів.

Симон Наріжний в культурному просторі емігрантської України посів особливе місце як збирач і шанувальник історико-культурних цінностей, пов'язаних з героїкою визвольних воєн за незалежність України. На материнській землі про нього, звичайно ж, не знали і не чули: він, як і сотні тисяч інших патріотів, був викреслений з меж історико-культурного пізнання, був приречений на забуття. Так минали десятиліття.

Відтворюючи правду про життя Симона Наріжного і його героїчний чин у справі збереження національної спадщини, тим самим немовби воскрешаємо сторінки відшумілої історії, уособленої в непересічних діяннях її кращих синів та доньок, даємо імпульси для роздумів про поняття культурного простору у вигнанні, на чужині, поміж гіркотою поразки і почуттями обов'язку, сумом і надією, — даємо ще одне розуміння потреби спокути за гріхи інших. Отже, правда про Симона Наріжного конечна — через його власну страдницьку долю пролягли шляхи сотень вигнанців, і це вже склало невід'ємну частину історичної долі України та її культури також.

Неможливо собі уявити розвиток численних українських науково-культурних, просвітницьких інституцій без Симона Наріжного. Уявлення про його життєпис, подвижницьку працю на громадській ниві доповнюють наші знання про українську еміграцію міжвоєнного періоду. І хоч він працював, жив і творив у Празі, але нитками науково-збирацьких зацікавлень був пов'язаний з еміграцією всього світу. Генетично Наріжний пов'язаний з традиціями давньоукраїнського колекціонерства, пошанування національних пам'яток культури. На цьому ґрунті пошани до рідної історії, розуміння необхідності боротьби за національну свободу і державницьку незалежність він виріс і сформувався, йому були суголосні ідеали незалежної України — від історичних розвідок — його наукових студій історії XVI—XVII ст. до власної причетності до творення отих ідеалів. Так формувався характер патріота — в умовах середовища, яке гуртувало патріотів і борців.

Праця Наріжного у Вільному українському університеті, Високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова і насамперед участь в організації і розвитку Музею визвольної боротьби України — це основні віхи наукової та громадської біографії вченого. Приклад Наріжного в його ставленні до праці для багатьох слугував взірцем.

До яскравих сторінок української культури відносимо історію виникнення і

озвитку Музею визвольної боротьби України і працю Симона Наріжного «Українська еміграція» (частина перша), що була написана на основі великої музично-джерельної бази. Історія музею репрезентує діяльність блискучої плеяди ершої половини ХХ ст., що після поразки у визвольних змаганнях творили в мовах еміграції. Як емігранти вони здебільшого в несприятливих умовах зробили великий внесок у розвиток європейської науки та культури, збагатили її карбниці видатними пам'ятками мистецтва, новими відкриттями.

Українська еміграція творила в багатьох країнах світу. Однак велика частина її протягом 20—30-х рр. була зосереджена в Чехо-Словаччині.

Прага, поруч з Берліном, Варшавою, Парижем, була важливим центром української еміграції, де концентрувалася суспільно-політична і культурно-просвітницька думка. Сюди були скеровані погляди відомих діячів УНР, Директорії, знаних політиків і військових, інтелігентів, гнаних недолею численних втісачів, — безневинних жертв, що прагнули елементарних умов до життя.

Після падіння УНР десятки тисяч осіб зазнали долі безпритульних і, змушені кидати рідні місця, виїжджали на Захід, кде інші тисячі були інтерновані як військовополонені перебували в численних таборах. У Польщі, наприклад, було інтерновано в листопаді 1920 року до 50 тисяч колишніх вояків УНР. Дорога для еміграції простелилася в усі країни Європи. Найкоротшою і найлегшою, найсприятливішою для українських емігрантів вона була до Чехо-Словаччини. «Прага! Символічне поняття в життю української еміграції по першій світовій війні і блискучий період в культурних досягненнях еміграції»¹, — зворушливо писав В. Маруняк у книзі про О. Бойків, одного з речників національної ідеї у Празі й Парижі.

Сприятливі умови для української еміграції в Чехо-Словаччині були зумовлені тим, що перший Президент республіки Т. Масарик і уряд Е. Бенеша прихильно до неї ставилися і уможливили розвиток політичного і культурного життя українців у своїй державі.

Ім'я лідера республіки Т. Масарика, який свого часу листувався з І. Франком, — яскрава сторінка українсько-чехословацьких тісних суспільно-політичних взаємин. Це за його ініціативи держава кредитувала емігрантські організації, що були під опікою ряду міністерств: закордонних справ, внутрішніх справ, хліборобства, шкільництва і народної освіти; надавала їм матеріальну допомогу; забезпечувала розвиток культурно-просвітницьких ініціатив, зокрема розвиток вищої освіти для українських потреб. Немає сумніву, що Т. Масарик був великим патріотом і симпатиком України. Адже завдячуючи йому, Чехо-Словаччина у 20—30-ті роки зібрала серцевину української нації — її елітарну інтелектуальну частину, що зворушила суспільно-мистецький рух в усій Європі та й поза її межами.

Прага вела перед в українській науковій, літературно-культурній, видавничій справі, мала великий вплив на розвиток українознавчих ініціатив, що бралися до уваги як у Києві, так і у Варшаві. Це Т. Масарик вітав відкриття Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, а при відвідинах Української господарської академії в Подєбрадах (9 травня 1923 р.) зазначив: «Я добре поінформований про Вашу школу та Ваші успіхи. Тішить мене, що Ви у нас знайшли хоч не Батьківщину — зрештою Ви її й не можете знайти тут — але добре сусідство братнього народу, в якого можете жити спокійно»².

¹ Маруняк В. Олександр Бойків — організатор українського життя у Франції. — Париж, 1986. — С.17.

² Цит. за: Головацький І. Іван Горбачевський. 1854—1942: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1995. — С.66.

У Науковому збірнику Українського вільного університету до 75-літніх роковин народження Президента, як писалося тоді, Чеськословенської Республіки, професора Т. Г. Масарика підкреслювалося: «Ім'я професора Т. Г. Масарика вже з давнього часу було оточене в очах українського громадянства високою повагою, як ім'я сміливого проповідника ідеалів гуманності ще тоді, коли реальна дійсність кругом брутально і цинічно топтала гуманність у громадських відносинах, висміюючи її ідеали як утопічну мрію. Масарик-політик, Масарик — творець держави показав, що ці ідеали здійсненні!»³.

Жертовність праці Т. Масарика на ниві політичній була невід'ємною від його наукових інтересів і моральних засад, які він стверджував на благо свого народу як керівник держави і в ім'я братерства між іншими, в першу чергу слов'янськими, зокрема українським, народами. Під час свого перебування в Києві в роки революції Т. Масарик завершував працю над великою соціологічною книгою «Нова Європа», яку присвятив легіонерам, тут ще, у Києві, прагнув видати її, але на перешкоді стали непередбачені події громадянської війни.

Відомий діяч жіночого руху Марія Омельченкова в монографії «Т. Г. Масарик (1850—1930)» писала: «Ставши президентом, Масарик здійснив ідеал керманіча, вартового, що любить свою державу, дбає про добробут усіх, веде її правдивим шляхом і боронить її... І він не ставить у державі чеський народ на привілейоване місце, бо «наша політика лояльно визнає права і мови інших народів нашої республіки», — каже він. «Всі в республіці рівні й повинні брати участь у державному житті»⁴. Заслуги Т. Масарика перед українською історією, українським народом великі: він завжди демонстрував до українців свою прихильність і добре ставлення.

У книзі «Т. Масарик 1850.7.III. 1925», виданій в Ужгороді товариством «Просвіта», був розміщений окремий розділ А. Пуховського «Велика мандрівка» про перебування Масарика в Україні у 1917 р.: в Баришеві й Полонному, Пирятині й Березному, на трасі Київ — Волочеськ. У Києві були значні підрозділи чехословацької армії, під Зборовом відбулася битва з австрійцями, бій виграли чехи, Масарик знайшов підтримку в особі українського уряду в його боротьбі з габсбурзькою імперією, і ці добрі взаємини посилювалися після видання IV Універсалу Центральної Ради. Вміщено багато фотографій Масарика українського періоду життя: в київському готелі «France» за письмовим столом, з офіцерами і вояками в Пирятині, на мітингу в Київському університеті, на військових позиціях біля Березного, в оточенні Народної Ради у Києві⁵.

Уряд у Празі сприяв утворенню в 1921 р. Українського громадського комітету під орудою Миколи Шаповала, що ставив своєю метою поширення освітньої діяльності серед українських емігрантів. Того самого року був перенесений з Відня і розпочав діяльність у Празі Український вільний університет, а в 1922—1923 рр. були організовані Українська господарська академія в Подебрадах, Високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська мистецька студія, історико-філологічне товариство і багато інших, в тому числі освітніх, організацій⁶. Ефективною була діяльність Союзу українського студентства на чолі з Василем Орельським, куди входили 24 студентські організації. Союз видавав «Студентський

³ Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений панові Президентові Чеськословенської республіки проф. др. Т. Г. Масарикові для вшанування 75-х роковин його народження. — Прага, 1925, — Ч. I. — С. 1.

⁴ Омельченкова М. Т. Г. Масарик (1850—1930). — Прага, 1931. — С. 326—327.

⁵ «Т. Масарик 1850.7.III.1925». — Ужгород, 1925. — С. 36—57.

⁶ Євтух М., Кемінь В. Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921—1945 рр.). — К., 1997. — С. 146.

ник», його секретарями були О. Галібей і О. Бойків. У 1921 р. у Брні було за-
овано товариство «Українська академічна громада».

Прага 1922—1939-х років була чи не найсильнішим видавничим еміграцій-
м центром, де виходило 94 українські періодичні видання (з-поміж них:
— політичних, 14 — фахових, 18 — студентських, 10 — газет та ін.).

«Працювали тут вже давніше видатні вчені, — згадувала цей період свого
ття Марія Логуш — Іван Пулюй, Іван Борковський, Іван Горбачевський,
одом: Володимир Тимошенко, Дмитро Дорошенко, архітектор і мистецтво-
авець Володимир Січинський, Дмитро Антонович, Вадим Щербаківський,
фія Русова, Дмитро Донцов, поети: Олександр Олесь, Євген Маланюк, Ле-
ід Мосендз, Олег Кандиба, закарпатець Іван Рошко-Ірлявський, розстріля-
ий німцями у 1942 р. в Бабиному Яру разом з Оленою Телігою, письменни-
т Улас Самчук, Спиридон Черкасенко, Микола Чирський, асистентка Олек-
ндра Кошиця — Платоніда Россіневич-Щуровська, артистка Наталія Доро-
енко, професор консерваторії Дмитро Левицький, Оксана Лятуринська та
ла плеяда небуденних особистостей, що годі їх усіх перерахувати.

З митців, крім Бутовича, тут жив коротко Василь Хмелюк, а за моїх часів
датний графік Роберт Лісовський та моя улюблена малярка Галина Мазепа,
якою мені довелося співпрацювати в підготовці українського балету під ке-
вництвом прими-балерини празького оперного театру Єлисавети Нікольсь-
ї та надзвичайно талановитого режисера й хореографа-балетмейстера Воло-
мира Лібовицького, недавнього режисера й хореографа «Нова сцена» в Хус-
...»⁷. 14 травня 1924 р. громадськість Праги відзначила 70-річний ювілей
академіка І. Горбачевського. У святкових заходах взяли участь відомі діячі
ультури і науки С. Дністрянський, О. Колесса, О. Мицюк, Л. Білецький,
І. Шаповал, Ф. Щербина, В. Біднов та ін.

Велику роботу провадив Український академічний комітет, утворений у
925 р. у Празі з ініціативи Українського історико-філологічного товариства,
ю виникло в 1923 р. Через рік, восени 1926 р., в урочистій обстановці був
кликаний Перший Український науковий з'їзд, а через шість місяців розпо-
ав роботу Другий з'їзд.

Отже, у Празі було сконденсоване літературно-мистецьке життя, ставилися
исти, організовувалися виставки, відбувалися концерти. Проводилися нау-
ові зібрання конференції, наукові дискусії.

Один з провідних діячів української еміграції М. Шаповал даремно умовляв
і. Винниченка переїхати з Берліна до Праги для піднесення рівня політично-
о життя. Заходами М. Шаповала було засновано Український громадський
омітет у Празі, на базі якого в 1924 р. було утворено український національ-
ий архів-музей — першу ластівку по збиранню української історичної доку-
ентації, в першу чергу пов'язаної з періодом визвольних змагань, з актуаль-
ими політичними подіями останніх років, зумовленими різними партійними
рієнтаціями і світоглядними позиціями.

Український національний архів-музей задумувався як орган, що докумен-
ував національну історичну пам'ять і доносив правду про події національної
сторії. Отже, цей музей-архів, що отримав чимало матеріалів з Державного
ійськово-історичного архіву та музею, безпосередньо був підпорядкований
/країнському інституту громадознавства в Празі, що в 1925 р. був перейме-
юваний у Соціологічний інститут. Хранителем фондів цього музею-архіву був
иходець з Полтавщини, передчасно померлий поет Михайло Обідний (1889—
1937) — автор збірки «Нерозцвілі рани», той самий, що в 30-х роках працював

⁷ Логуш М. Микола Бутович в моїх спогадах. — З листа М. Логуш О. Федорукові від 30.X.1996.

на Закарпатті, де заснував Музей етнографічного товариства у Мукачеві. У 1918—1919 рр. Обідний був у Києві директором Військового музею, згодом — сотником армії УНР.

Ініціативи наукової еліти по збиранню пам'яток національної культури, що забезпечували примноження культурних цінностей, розгорталися в напрямі організованого музейництва і бібліофільства, яке розробляло принципи організації пам'яток культури та історії, бібліотечної справи. Український рух у Празі виявив надзвичайну життєздатність, мобільність у прогресуванні культурних і політичних ідей відповідно до потреб еміграційного моменту і з врахуванням перспектив щодо відновлення державного будівництва в незалежній Україні. Слід навести слова одного з провідних діячів культури цієї доби, молодого вченого Володимира Січинського, який стверджував перспективу, прогнозуючи майбутнє: «Сучасна доба, що зв'язана з попередніми здобутками, шукає власного вислову і стилю, що відповідав би українським тенденціям». І далі, майже з пророчим передбаченням (зрештою, уся наша еміграція вірила в те, що Україна стане незалежною, вільною): «Це культурне зростання, особливо помітне з моменту відродження Української Державности 1917—1920 років, стало світлим заповітом і запорукою розвитку української культури в майбутньому»⁸. Музейництво в умовах еміграції, таким чином, виявляло турботу про збереження об'єктивної історичної правди, його ініціатори діяли з патріотичних міркувань і з впевненістю, що їх справа буде належно оцінена сучасниками і нащадками. За цих умов народилася велика ідея створення в Празі Музею Визвольної Боротьби України (МВБУ), якому судилося відіграти важливу роль у формуванні державницьких засад, згуртувати покоління патріотів довкола національних ідеалів, винести на п'єдестал загальнолюдських першочергових інтересів потребу розбудови соборної України з врахуванням набутого досвіду.

Музей Визвольної Боротьби України в Празі був створений у травні 1925 р. Його організаторами стали професори Українського вільного університету (1920—1945), в першу чергу знаний історик мистецтва Дмитро Антонович (1877—1945), який перейняв постійне керівництво цією важливою установою, а також академік Іван Горбачевський (1854—1942) і Степан Смаль-Стоцький (1859—1939), Андрій Яковлів (1872—1955) і Дмитро Дорошенко (1892—1951)⁹. Уряд Чехо-Словаччини, затвердивши 16 січня 1925 р. статут Товариства «Музей Визвольної Боротьби України», висловив свою лояльність до ідей збереження документальних та меморіальних свідчень про визвольну боротьбу України, якою мала займатися новостворена громадсько-політична інституція. Ця ідея передбачала і програмувала зростання ролі історико-культурних цінностей, зібраних у музеї, в патріотично-виховному процесі, розгортала проєкцію збирання і збереження їх у багатьох формах життя — науковому, культурному, освітньому, мистецькому, економічно-політичному тощо. Фактично усі архіви, документи, колекції української еміграції, її спілок, товариств, організацій, видавництва і т.д. склали основну частину фондів Музею.

Для того, аби усвідомити роль і значення Музею в культурі України першої половини ХХ ст., слід охарактеризувати бодай побіжно життя й творчість його

⁸ Федорук О. Українська культура—держава—політика. Володимир Січинський. — К., 1996. — С.7.

⁹ Ідея пошуків архіву Музею Визвольної Боротьби України, відновлення несправедливо забутого імені заступника директора цього музею Симона Наріжного (1898—1983), пропаганда діяльності установи належить професорові Іванові Головацькому (Львів) і знайому культурологові із Пряшева Миколі Мушинці. На цю тему останній написав спеціальне дослідження: Музей Визвольної Боротьби України та доля його фондів. — Мельбурн, 1996. — С.113. Див. також рецензії з цього приводу: Федорук О. Традиції Музею Визвольної Боротьби України — в Києві. Українсь-

провідних речників, чий громадянський чин, суспільний авторитет спричинилися до розвитку різноманітних галузей українознавства, в тому числі розбудови музею як чільного осередку українського національного вільнодумства.

Кожен із числа засновників Музею долучився до збереження й примноження національних культурних скарбів. Адже пам'ятки, про які вони піклувалися, об'єднували усіх у єдину злуку історичного розвитку, виступали об'єктивним гарантом нерозривного зв'язку поколінь — тих, що боролися за ідеали утвердження держави і відстоювали їх, і тих, що мали прийти після них і розкрити в збережених документах правду історії.

Кожен із числа засновників Музею за усіма правилами буття цивілізованих держав заслуговував на повагу і міг вважати себе патріотом, виразником максимальної державницької ідеї. Відчуваємо чесний патріотичний чин багатьох діячів і маємо переконання, що велика праця, яку вони звершили, була перейнята вигодою для всіх народів, бо вона слугувала ствердженню істини: кожен народ має право на самовизначення, входження у такий державний устрій, який є його дією й метою.

Дмитро Антонович (1877—1945) був окрасою української політичної думки і мистецтвознавчої науки, одним з лідерів тогочасного інтелектуального життя. Різнобічно обдарований дипломат, політик, мистецтвознавець, організатор численних інституцій за кордоном, в тому числі школи пластичного мистецтва в Празі, автор багатьох наукових розвідок, Дмитро Антонович є також творцем Музею Визвольної Бороти України. Двадцять років життя він присвятив музею, очолюючи цю важливу для української спільноти інституцію, невпинно турбуючись про її зростання і міжнародний авторитет, докладаючи багато зусиль для примноження колекцій.

Перебуваючи у Празі, Антонович написав свої основні праці: «Скорочений курс історії українського мистецтва» (1923), «Триста років українського театру» (1925), нариси про Я. Станіславського, Т. Бойчука, О. Мурашка, Д. Безперчого, Г. Нарбута, О. Русова, «Група пражської студії» (1925). Довголітній ректор вільного університету, він читав студентам лекції і підсумком цих спеціальних курсів стала його документальна збірна монографія «Українська культура», у підготовці якої брали участь видатні соратники С. Наріжний, А. Яковлів, В. Січинський, О. Лотоцький, С. Сірополко, Д. Чижевський, Д. Дорошенко, В. Біднов, комплексний звід усіх складових частин, що зумовлював взаємозв'язок різних видів мистецтва, а також релігійних, освітніх чинників, поданих у процесі історичного розвитку. Це була одна з перших синтетичних спроб узагальнення й осмислення багатьох явищ і фактів матеріальної і духовної культури народу, розгортання її розвитку з часової відстані, причому не відрубно, а у взаємопереплетенні і взаємопроникненні. Таким чином, своєю працею Д. Антонович започаткував систематизоване вивчення історії української культури, явив зразок для подальших глибоких узагальнююче-порівняльних студій і дослідів, що позначилося на наступних працях такого роду.

На заслугу Д. Антоновича слід віднести його неодноразові спроби до підтримання науково-культурних контактів з Україною, наукові зв'язки з представниками гуманітарної науки (Д. Багалій, П. Попов), участь у різного роду наукових заходах, які зближували вчених, дозволяли прогнозувати розвиток певних ділянок науки.

Антонович завжди перебував у центрі громадської роботи, його діяльність у багатьох організаціях, в тому числі на посаді голови Українського історико-філологічного товариства була надзвичайно плідною. Завдяки його заходам, численним звертанням до представників української

еміграції розгортав свої перспективи музей. Збагачений різними колекціями, він вимагав посиленої повсякчасної уваги і турботи, нового приміщення.

Життєвий приклад Дмитра Антоновича повчальний як зразок самовідданого слугування ідеям своєї Вітчизни. Це був ширий патріот, принциповий у переконаннях і діях, який вивершував елітарний щабель науково-культурної праці в умовах еміграції, користуючись незмінною любов'ю серед студентів і широкої громадськості.

Дмитро Антонович бачив у С. Наріжному вдумливого організатора і надійного помічника, який сумлінно виконував обов'язки його заступника в Музеї і секретаря Товариства. Він схвалював ідеї праці над «Українською еміграцією», що відзначалася глибиною достовірного матеріалу. Консультації, які він йому надавав, мали одну мету, — сприяли впорядкуванню і систематизації величезного матеріалу, що був під рукою в архівах музею.

Співпраця Д. Антоновича і С. Наріжного в цій царині науки трималася на імперативі істини й наукової достовірності. Це був перший вдумливий погляд, що концентрував велику енергію українського життя за кордоном. Він відзначався достатньою науковою глибиною, повнотою висвітлення усіх його суспільно-духовних структур і визначав умови прогресування усіх сфер буття тієї частини української науки, що змушена була, помимо своїх бажань, творити власну історію й культуру на чужині.

Іван Горбачевський (1854—1942), видатний учений і громадсько-політичний діяч, академік Української академії наук, почесний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка, почесний професор, ректор чеського Карлового та Українського вільного університетів, за справедливим свідченням професора Івана Головацького, був постійно «біля керма управи Товариства «Музей Визвольної Боротьби України в Празі».

У монографії І. Головацького про видатного українського хіміка присвячено великий розділ створенню музею й ролі Товариства у його організації, а також опубліковано Звернення до українського громадянства, в якому Товариство ставить за мету «заснувати та утримувати музей для зібрання і збереження матеріальних пам'яток, документів, архівів, словом, всіх предметів, що безпосередньо або посередньо зв'язані з визвольною боротьбою України, особливо з подіями світової війни, революції та національної війни за незалежність України. Товариство хоче зібрати і зберегти в Музеї все те, що зв'язане з визвольною боротьбою і може мати значення як пам'ятка, як історичний документ, як джерело для пізнання цих подій, людей, що приймали в них участь, ідей, змагань, настроїв, побуту та відносин. В першу чергу бажає «Музей Визвольної Боротьби України» зібрати предмети музейної та архівної вартості, які знаходяться тепер поза межами України та які чому-небудь не можна поки що перевезти до рідного краю. Усе те хоче Музей наш зібрати, щоб захистити від загибелі, зберегти і в слушний час перевезти на рідну землю»¹⁰. Далі описується в деталях шкала об'єктів культури та історії, які необхідно збирати для музею.

У «Вістях Музею Визвольної Боротьби України» в січні 1934 р. було опубліковано звернення професорів І. Горбачевського та С. Сірополка, в якому 22 січня — День соборності українських земель названо днем Музею Визвольної Боротьби України, «що своїми збірками свідчить про тяжку путь, пройдену українським народом, та кличе до дальшої боротьби за створення незалежної України».

¹⁰ Цит. за: Головацький І. Іван Горбачевський (1854—1942). Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів, 1995. — С. 72—73.

У надзвичайно насиченій за змістом монографії І. Головацький розкриває роботу Музею в контексті тих завдань, що ставилися перед ним. Українська спільнота з усіх кінців світу, аж з Маньчжурії та Аргентини, в тому числі з Чехословаччини, надсилає до Праги матеріали, що за своєю суттю стали національними скарбами. Усі підтримували Музей, ставилися до нього з надзвичайною увагою. Митрополит Андрей Шептицький, організатор Національного музею у Львові, надіслав до Праги спеціальне привітання: «Музею Визвольної Боротьби, всім членам Товариства, а передовсім його голові І. Горбачевському, славі нашого народу, пересилаю ширий привіт і святочні желання з молитвами і благословенством».

У Музеї було утворено ряд відділів: табірного життя з часів війни і таборів післявоєнних, військовий, архівів Союзу Визволення України, політично-дипломатичний, еміграційний, академічної праці і студентського життя за кордоном, театральномистецький, хоровий та музичний, сокільського й січового руху, видавництва, періодики.

Проф. І. Головацький у статті «Наш музей у Празі, призабуті сторінки українства за кордоном», стверджуючи потребу оновлення проблем Музею в умовах сучасного державотворення, повертає пам'ять до кінця 30-х років, коли польські воєводи і відділи безпеки деяких західних регіонів забороняли здійснювати пожертви для Музею¹¹. Його роль і авторитет у світі, однак, зростали: вже в 1930 р. за посередництва міжнародної комісії для інтелектуальної співпраці при Лізі Націй Товариство вступило в науково-інформаційний обмін з науковими установами багатьох держав.

Високий авторитет визнаного в цілому світі вченого І. Горбачевського, який душу вкладав у розбудову Музею, допомагав у придбанні приміщення для нього — Українського Дому в Празі, забезпечував ритми успішної праці, динамізував організацію по збиранню унікальних матеріалів, і, безсумнівно, сприяв успіху справи. Вже через три роки після святкового десятирічного ювілею Музею управа Товариства купила триповерховий будинок, що цілковито був призначений для потреб поважної інституції.

У квітні 1935 р. було урочисто відзначено десятиріччя діяльності Музею. Незмінний голова Товариства і Управи академік І. Горбачевський повідомив збори, що в зв'язку з хворобою просить звільнити його від обов'язків. Збори обрали головою С. Смаль-Стоцького, а І. Горбачевському виявили високу довіру, залишивши його почесним членом Товариства.

Висока ефективність роботи Музею стала засадничою прикметою його багатогранної діяльності. Цей рівень роботи забезпечували такі визнані на той час особистості, як професори С. Смаль-Стоцький, А. Яковлів, В. Біднов, С. Шелухин, О. Лотоцький, С. Сірополко, О. Колесса, В. Старосольський, генерали М. Омелянович-Павленко, О. Удовиченко, В. Петрів та багато інших.

З 1925 по 1959 рр. у Празі жив і працював визначний український учений-бібліограф, педагог, громадський діяч, яскравий представник наукового осередку празької еміграції Степан Сірополко. Тут він мав посади професора Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова та професора Російського педагогічного інституту ім. Я. Коменського. Був засновником і редактором журналу «Книголюб» (1927—1932 рр.), присвяченого українському книгарству та бібліології у Празі, головою Союзу українських журналістів і письменників на чужині, Українського педагогічного товариства. За ініціати-ви С. Сірополка було утворено Товариство прихильників книги, яке об'єднало

¹¹ Головацький І. «Наш музей у Празі, призабуті сторінки українства за кордоном» // За вільну Україну.— 1992.— №43

в умовах еміграції понад 70 українських науковців, митців, педагогів. Це, насамперед, археолог і поет, лідер національно-визвольного руху О. Ольжич, педагог С. Русова, історик літератури, директор Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі проф. Л. Білецький, історик української філософії Д. Чижевський, історик О. Шульгин та інші.

С. Сірополко, окрім усього іншого, редагував українську частину бібліографічного місячника «Слов'янська книга». Користуючись цією нагодою, постійно публікував у місячнику матеріали про книговидавництво, наукову роботу в українських бібліотеках, таким чином пропагуючи українську книгу.

Інформуючи наукову громадськість Чехо-Словаччини про досягнення українських учених, С. Сірополко також розширював обрії знань українців у сфері науки і культури словаків і чехів. Так, серед інших праць він опублікував бібліографічний огляд чеської книгознавчої літератури.

Як громадянин С. Сірополко також відзначався неабиякою активністю та працелюбністю, особливо в празький період. Був членом багатьох товариств та громадських організацій, сприяв розвитку музейництва, освіти та бібліотечного козаства, виступав на ці теми з доповідями та публікаціями. У Празі зміцнюється його авторитет як ученого, він докладає чимало зусиль до розбудови Музею Визвольної Боротьби України, займається пропагандою його діяльності, активно включається в процес його модернізації. З ініціативами С. Сірополка пов'язуються такі важливі моменти, як розвиток бібліотечної справи, надання допомоги бібліотекам у поповненні книжкових колекцій новою корисною літературою, періодикою, розвиток видавничих потужностей. Завдяки Сірополкові освітньо-пропагандистські цінності були пристосовані до умов еміграційного життя, поєднані з реаліями української культури.

Дмитро Дорошенко (1882—1951) як історик широкої ерудиції, автор численних праць з історії культури, церкви, літератури, відомий громадський діяч, державник, зробив багато для опрацювання ідеї збирання матеріалів про історію України, все своє життя служив Батьківщині і рідному народові: «... я нічого кращого для себе не бажав би, як мати змогу працювати на рідній землі, серед рідного народу. Але хоча б мені цього щастя не удалося досягти, то все одно поки ще сил і змоги, працюватиму для рідного народу й на чужині, — писав Д. Дорошенко в одному з листів до М. Грінченка в 1926 р. — Думаю, що як би там не було, а все-таки із моєї скромної праці якась хоч маленька користь таки залишиться»¹².

Міністр закордонних справ при уряді гетьмана Скоропадського, професор Кам'янець-Подільського університету в 1919 р., а на еміграції — Українського вільного університету (1921—1951), в тому числі Карлового університету у Празі (1926—1931) професор при богословському факультеті Варшавського університету (1936—1939), — ось ключові віхи біографії видатного дослідника, політика Дмитра Дорошенка, що своєю творчістю і життям ознаменував героїчну історичну добу. Він гаряче підтримував ідею створення національного історико-культурного музею в Празі і як один з директорів Товариства визвольної боротьби України, що обійняло функцію власності над Музеєм, турбувався про його розвиток і переймався опікою над ним, стверджуючи, що в цій установі зберігатимуться нетлінні скарби історичної пам'яті, матеріали про героїчний вишкіл і мужність поколінь, що відстоювали об'єктивну правду.

Великі заслуги у збереженні й популяризації, у порятунку спадщини Музею належать Симону Наріжному (1898—1983), який протягом багатьох років виконував обов'язки заступника директора Музею, а паралельно вченого сек-

¹² Цит. за: Пінчук Ю., Гриневич Л. Дмитро Дорошенко та його твір «Огляд української історіографії». // Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. Державна школа: історія, політологія, право. — К., 1996. — С. XXVIII.

ретаря Історико-філологічного товариства в Празі і професора кафедри історії України та Східної Європи у вільному університеті. Він, безумовно, перебував у вирі емігрантського життя і як патріот турбувався про примноження національної спадщини, дбав про поповнення колекції Музею.

Микола Мушинка досить ґрунтовно висвітлив у своїй монографії його життя й працю на посаді заступника директора Музею, а після смерті Д. Антоновича — його директора, фактично вивів з небуття призабуті й маловідомі сторінки науково-організаційної діяльності вченого, показав його в світлі тогочасного емігрантського життя.

На заслугу Симона Наріжного необхідно віднести працю над книгою «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами», перша частина якої побачила світ у Празі під егідою Музею в 1942 р., а також згаданих у 5-му томі «Енциклопедії Українознавства» трьох випусків «Матеріали до історії Музею Визвольної Боротьби України в Празі», виданих, очевидно, його старшим братом Олександром у Цюриху в 1957—1959 рр.

Книга «Українська еміграція» заповнила прогалину не лише в історичній науці, але й широтою, глибиною охоплення матеріалу висвітлювала багатогранне життя еміграції в багатьох аспектах, найперше в світлі уявлень про український державницький контекст. Це була взагалі перша книга, яка у вичерпно-сконденсованій формі розкрила абсолютно незнаний широкому загалу багаторийний в антологічному відношенні континент, в численних випадках вперше введений до наукового обігу на архівних джерелах Музею.

Важко переоцінити значення монографії, енциклопедичний характер якої мав своїм підґрунтям величезний емпіричний матеріал і збуджував у читача думку про ініціативи, дії, практику тогочасної еміграції. Книга мала виняткове науково-пізнавальне значення і стала великим кроком у дослідженні багатьох історико-культурних процесів, дотичних до життя українства у багатьох державах світу.

Мріяв Симон Наріжний про публікацію другої частини монографії: збирав матеріали, робив виписки на окремих аркушиках, здебільшого олівцем, писав короткі статті про діяльність різних товариств, організацій, кабінетів, торкався різних культурних аспектів життя еміграції — літературно-мистецького, освітнього, видавничого, релігійного як у межах Чехо-Словаччини, так і в інших країнах, здебільшого Європи, — загалом планувалося продовження великої за обсягом енциклопедичної праці. Та свого задуму вчений не встиг здійснити... Усю енергію, запал душі, усього себе Симон Наріжний присвятив, долаючи труднощі й штучні перешкоди, справі становлення і відновлення діяльності Українського Музею у Празі, та в повоєнні роки з багатьох причин ця справа виглядала просто трагічно. Треба було мати неабияку мужність, порядність, аби зберегти в цілості установу, над якою кожного дня згущалися з усіх боків хмари. Ці драматичні сторінки праці С. Наріжного детально описує М. Мушинка, наголошуючи на відвазі, громадянській сміливості останнього директора Музею, який, не шкодуючи життя, провадив величезну роботу для його врятування, постійно інформуючи діаспору про стан справ¹³.

Нашадок козацького роду, він до останніх днів при повній свідомості працював і не полишав думки про відродження рідного краю та пам'яті про тих, хто, перебуваючи за його межами, творив українську історію.

Після революції 1917 р. на Полтавщині, як і всюди в Україні, активізується політичне і культурне життя. Здібний до науки, Симон Наріжний закінчив середню комерційну школу в Кобеляках — мальовничому містечку над Ворсклою і 1918 р. поступив на історико-філологічний факультет Полтавського педагогічного інституту.

¹³ М. Мушинка. Там само. — С.51.

Старший брат Симона Олександр, журналіст і енергійний учасник кооперативного руху, з 1917 р. був заступником голови Всеукраїнської ради військових депутатів. Саме за його ініціативи родина Наріжних 1922 р. переїздить до Чехо-Словаччини.

Наріжний не полишав думки про освіту. Відразу став студентом філософського факультету Карлового університету, де навчався у Л. Нідерле, Ч. Зібрта, Б. Грозного, Я. Бідла, Ястребова та Хітіла. Паралельно студіює філософію в Українському вільному університеті. Пройшов курси лекцій Д. Антоновича, В. Біднова, С. Дністрянского, О. Колесси, Д. Дорошенка, С. Рудницького, С. Смаль-Стоцького та ін. Захистив докторську дисертацію на тему «Гетьманування Виговського, Хмельниченка та Тетері» (три ваговиті томи), яку обидва рецензенти оцінили щонайвище.

Активно працював на ниві громадського і наукового життя.

У лютому 1950 р. виїхав до Австрії. Побачивши, що боротьба за МВБУ в австрійських таборах для переміщених осіб не приносила жодних реальних результатів, він вирішив скористатися єдиною запропонованою можливістю; переселитися до Австралії, де на той час уже мешкали його старша донька Наталія, зять і двоє онуків. У передмісті Сіднею згодом купив хату, в якій прожив до смерті. Проте турботи про Музей не полишав: публікував статті, писав листи до впливових осіб та установ, піклувався про його долю.

Книга Миколи Мушинки, що стала однією з перших ластівок у пропаганді діяльності Музею, популяризації його колекції, архівних матеріалів, бібліотеки, а також суспільних ініціатив, досить детально характеризує процес становлення важливого культурного закладу в Празі, аналізує його роботу, уважно простежує шлях його розвитку від середини 20-х років до кінця Другої світової війни.

Долі організаторів Музею були споріднені, близькі в нещасті вигнання, більшість професорів зналися віддавна, працювали спільно і пліч-о-пліч виборювали державну ідею. Так, ентузіаст музейної і бібліотечної справи по Кам'янець-Подільському університету, один з організаторів Музею в Празі, професор Василь Біднов у 1919 р. запросив Дмитра Дорошенка до Кам'янець-Подільського університету на посаду приват-доцента. Більшість професорів зналися по спільній роботі в Українському вільному університеті, організованому на початку 1921 р. в результаті академічних викладів Союзу українських журналістів і письменників у Відні, який з осені 1921 р., отримавши допомогу від Чехо-Словацького уряду, був перенесений з Відня до Праги. Зрештою, Д. Дорошенко з радістю прийняв запрошення взяти участь у викладах з обсягу української історії в університеті. На основі курсу в університеті Д. Дорошенко видав капітальну монографію «Огляд української історіографії».

Формувати музейну, бібліотечну україністику в Празі не було легко. Так, бібліотека УВУ в 1921 р. нараховувала 52 назви книжок, а вже через рік кількість їх становила 839 назв. Більшість професорів, діячів культури не мали можливості вивезти з собою власні зібрання мистецьких творів, архіви, бібліотеки. Отже, починати доводилося заново. Музей Визвольної Боротьби України за таких умов своє літочислення оформлював динамічно — звідусіль на його адресу надходили документи, які сприяли збагаченню фонду експонатів.

Музей під проводом його директора, проф. Д. Антоновича зібрав біля 700 тисяч експонатів і створив 25 окремих бібліотек, набувши, таким чином, загальнонаціонального значення¹⁴. До середини 40-х років у музеї налічувалося вже понад мільйон експонатів.

У музеї видавався друкований орган — «Вісти Музею Визвольної Боротьби

¹⁴ Головацький І. Там само. — С.94.

України», регулярно влаштовувалися виставки, відбувалися творчі зустрічі, вечори, — одним словом, інституція виконувала функції діяльного культурного центру з виразним освітнім спрямуванням. Політична діяльність Музею не була передбачена і виключалася.

Колекції Музею були унікальні за характером і змістом, концентруючи архіви дипломатичних місій, політичних партій, емігрантських фондів, військових об'єднань, мистецьких капел, ансамблів (О. Кошиця, В. Авраменка), рідкісну періодику, епістолярію, фото- і негатеку.

Поруч з Музеєм, що працював на громадських засадах, активно діяв Український історичний кабінет, утворений в 1930 р., який здійснював аналогічні функції, маючи державні дотації, займався також різного роду комплектуванням експонатів, приймав у депозит різні матеріали. Кабінет разом з Російським історичним і Білоруським закордонним архівами утворили Слов'янський архів, що був підпорядкований Міністерству закордонних справ, а з 1939 р. — Міністерству внутрішніх справ.

Доля колекцій Музею та Кабінету після того, як радянські війська вступили до Праги, була вирішена вагомою ухвалою органів державної безпеки СРСР. Ставилися вимоги про термінове вивезення матеріалів на Схід.

Досліджуючи долю празьких українських колекцій, які опинилися на території СРСР, знаний історик-архівіст Л. Лозенко всебічно і ґрунтовно описала міграцію експонатів після 1945 р.¹⁵ Про празькі фонди в Києві детально розповіла в окремій статті Л. Яковлева, директор Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України¹⁶. У своїй монографії, присвяченій історії музею, М. Мушинка у двох розділах «Під радянською окупацією» та «Боротьба С. Наріжного за Музей Визвольної Боротьби України після виїзду з Праги» та в частині другій «Доля фондів Музею Визвольної Боротьби України після його скасування» розкрив таємницю довголітнього ув'язнення празького архіву і простежив етапи переміщення фондів Музею, що опинилися в архівах та музеях Росії, України, Чехії та Словаччини¹⁷.

Повторюючи згадані історичні відомості, слід зазначити, що було здійснено три передачі документів до Києва (у 1945, 1958, 1983 роках), не рахуючи розпорошень цілісної колекції по різних містах інших держав. У Празі після різних трансформацій вони, наприклад, склали самостійний фонд під назвою «Український музей у Празі», детально описаний у монографії М. Мушинки, а також у книзі, що була видана за участі Інституту археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Державного центрального архіву в Празі. Опис фондів був упорядкований Раїсою Махатковою, яка у вступі до згаданої монографії висвітлила такі основні питання: виникнення та розвиток фондоутворювача, історія фонду, архівна характеристика фонду, обсяг, значення та використання фонду; і засвідчила, що фонд охоплює 8 службових книг, 6 облікових книг, 5 реєстраційних карток і 108 картонів літературного і документального матеріалу загальним обсягом 13,5 погонних метрів; фондова праця, за її даними, була тривалою, бо «необхідно було перебрати і розкласифікувати одиночні листки, фотографії, підписані і непідписані, друковані листи, визначити авторство значної кількості рукописів наукових праць, статей, виступів тощо... В першій половині 1988 р. фонд проінвентарували»¹⁸.

¹⁵ Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення // Архіви України. — К., 1994. — Ч. 1—6. — С. 18—30.

¹⁶ Яковлева Л. Празькі фонди в Києві // Пам'ятки України. — К., 1994. — № 3—6. — С. 120—122; Яковлева Л. Празькі фонди в Києві // Пороги. — Прага, 1995, — квітень-червень. — С. 6—7.

¹⁷ Мушинка М. Там само. — С. 25—106.

¹⁸ Український музей у Празі. (1659) (1925—1948). Опис фонду. — Київ—Прага, 1996. — С. 17.

Доля матеріалів, що опинилися в Москві, досі невідома.

Частина збережених у Словаччині фондів перебуває у Державному музеї українсько-руської культури у Свиднику.

У згаданих публікаціях київський архівіст Л. Лозенко уважно простежила шляхи надходжень празьких архівів до Києва, умови їх зберігання, провела ретельний аналіз матеріалів, диференціювала їх за змістом і складом документів, простежила шляхи передачі документів до конкретних державних архівних установ України, характер знищень дублетних примірників у бібліотеці, а також ряду меморіїв. Заслужують на увагу висновки, до яких дійшла дослідниця — про необхідність розробки проекту реконструкції празького архіву і видання покажчика місцезберігання його документів в Україні, доцільність угоди з чеською стороною про обмін копіями архівних матеріалів, ретельний облік бібліотечних фондів. З розумінням слід сприйняти турботу директора архіву ЦДАВО України Л. Яковлевої, що празькі архіви вимагають уважної опіки, потребують в переважній більшості реставрації, ремонту, нової оправи, мікрофільмування документів. Немає сумніву в тому, що празький Музей Визвольної Боротьби України є гордістю національної культури і належить до її нетлінних скарбів. Перед нашими сучасниками поставлено відповідальне завдання відновлення призабутої пам'яті про нього та про усіх його діячів, що спричинилися до його авторитету в світі, до збереження історико-культурних цінностей нашої держави.

Празький музей і книга С. Наріжного «Українська еміграція» складають неможливе одне ціле. За умов праці в Музеї книга була створена, опублікована і відразу здобула читача. Для багатьох поколінь вона стала настільною книгою, вагомим джерелом вивчення нашої еміграції. Праця над другою частиною монографії, однак, тривала. Мріяв Наріжний про видання другої частини, хотів заповнити ту нішу, що залишалася, — вистачало фактів, які він наполегливо збирав. Але через об'єктивні обставини закінчити працю над книгою йому не судилося, хоча загалом структура її і основні засади викладу вже були сформовані.

Перша частина книги «Українська еміграція» була видана в 1942 р. Друга частина має неймовірно довгу дистанцію народження — понад півстоліття!

Минуло понад 50 років. Нове покоління дослідників — архівістів, документознавців повернулося до цієї проблеми. І тоді виникла ідея завершити працю Симона Наріжного. Зібрана ця книга з уривків, завершена ціною неймовірних зусиль київських архівістів.

Ціною жертвою, через благородну висококваліфіковану реставраційну працю друга частини монографії Симона Наріжного «Українська еміграція» разом з новознайденими ілюстративними матеріалами побачить світ у ювілейному пошанувальному сторіччі від дня народження її автора.

Величезні зміни настали в світі і в нашій незалежній державі.

Тож нехай нова книга Симона Наріжного стане ушануванням мрії наших попередніх поколінь, благородних лицарів нашої Держави, які у Зверненні до української спільноти 1925 р. вимріявали збереження і в слушний час перевезення зібраних скарбів додому, на рідну землю, мріяли про охорону, захист і повернення національних культурних цінностей.

Честь і шана їх Пам'яті!

О. Федорук

член-кореспондент Академії мистецтв України,
доктор мистецтвознавства, професор

У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України на державному зберіганні знаходиться особовий фонд С. Наріжного (№ 4432, оп.1 за 1918—1945 рр.) в кількості 13 справ. Довгий час документи цього фонду використовувалися за відповідним дозволом компетентних органів. Починаючи з 18 травня 1992 р. всі обмеження з фонду зняті й кожний, хто має бажання і зацікавленість, вільно вивчає і використовує ці документи.

Серед документів особового фонду С. Наріжного — особові документи самого С. Наріжного: свідоцтва про шлюб, народження доньки; студентські квитки С. Наріжного; рукописи його наукових праць «Гетьманування Виговського, Хмельниченка, Тетері»; «Розвідування московських посланців на Україні у другій половині XVII ст.»; машинопис роботи: «Історичне товариство Нестора-літописця в м. Києві»; доповідь С. Наріжного на зборах української професури і представників громад українського студентства в Празі; особові документи дружини С. Наріжного Ірини та старшої доньки Наталії Наріжних.

Крім зазначених документів особового фонду С. Наріжного, у справі № 3 зберігається рукопис матеріалів під назвою: «Культурна праця української еміграції в рр. 1919—1939». (Частина друга).

Враховуючи те, що частина перша «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами 1919—1939 рр.», вийшла у Празі у 1942 р., було вирішено підготувати до друку частину другу цієї праці. Але перш ніж приступити до цієї роботи, співробітники архіву повинні були упорядкувати справу № 3, в якій відклалися матеріали до частини другої. Більш як півроку з документами справи № 3 працювали досвідчені реставратори Центральної лабораторії мікрофотокопіювання і реставрації документів центральних державних архівів України. Документи були повністю упорядковані, і це дало змогу авторському колективу приступити до підготовки частини другої «Культурної праці» до видання.

Найперше, що було зроблено, це вивчення і аналіз тих документів, що сконцентровані у справі № 3, а вони складають загальною кількістю 912 аркушів, з них 557 аркушів мають вигляд стрічок, на яких міститься інформація в 1 рядок, 1—2 рядки, 1—3 рядки, окремі стрічки 5—20 рядків. Стрічки в основному мають рукописний вигляд, тобто написані С. Наріжним різними чорнилами, в багатьох випадках написані нерозбірливо, в переважній більшості зміст на стрічках викладено у скороченому варіанті, є такий зміст, що важко розібрати й зрозуміти, мова викладу занадто лаконічна, уривчаста, тобто це не відредагований матеріал. Підтвердженням цьому є те, що слова, особливо в рукописних стрічках, подаються у переважній більшості у вигляді скорочень: ген. проф., доц., о., б. був. т-во, в-во, нпр., кн. та ін. У рукописному матеріалі автор вживає й загальноприйняті скорочення. Зустрічається велика кількість слів без закінчень, навіть в одну-дві літери, наприклад, «як розпорядила(ся), австр(ійських), нац(іональна)»; 70% слів написані автором без апострофа.

Упорядники проаналізували також зміст викладеного матеріалу: частина має епізодичний характер, про одні й ті самі події можна знайти кілька викладів. В той же час історія створення, діяльність окремих установ подається дуже коротко, наприклад, це стосується Інституту громадознавства, Української Могилансько-Мазепинської академії наук та ін.

Крім того, у матеріалах зустрічаються пропуски щодо дати тієї чи іншої події, назви готелю, де мешкала та чи інша особа, залишено місце для назви ву-

лиці, номери будинку, дати народження, смерті окремих осіб. Це говорить про те, що автор не опрацював повною мірою текст відповідних матеріалів і, можливо, мав на меті зробити це пізніше при остаточному опрацюванні матеріалів і передачі їх до видавництва.

Упорядники розібралися у матеріалах, що викладені на 557 стрічках, передрукували їх. Ця важка, копітка і відповідальна робота зайняла весь 1997 р. і частину 1998 р. Крім того, була проаналізована й та частина матеріалів, що була віддрукована.

Маючи повну картину щодо матеріалу, що відклався у справі № 3, упорядники вирішили звірити його з тим матеріалом, який увійшов у частину першу «Культурної праці». В результаті проведеної роботи з'ясувалося, що майже 50% рукописного і машинописного тексту увійшло до частини першої С. Наріжного «Культурна праця». Це матеріали про спілку інженерів та техніків українців-емігрантів у Польщі, відомості про окремі пресові бюро, видавництва, різноманітні організації в ЧСР, культурну працю українських емігрантів в Карпатській Україні та ін.

Таким чином, вищевикладене дає підставу констатувати, що ми маємо справу не з підготовленим рукописом другої частини С. Наріжного «Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами 1919—1939 рр.», а з чернетками, робочим матеріалом, який тільки-но С. Наріжний збирав для другої частини. Ця думка підтверджується також листом, що знаходиться у справі № 3, арк. 7—7 зв., який був направлений українській діаспорі за підписом Д. Антоновича та Д. Дорошенка на початку 1942 р., котрі співпрацювали з С. Наріжним, сприяли його творчим задумам.

В листі вміщена інформація про підготовку першої частини професора С. Наріжного про культурно-наукову діяльність української еміграції, яка вже була передана до видавництва, з проханням підтримати це видання коштами. Одночасно повідомлялося: «Автор готує вже до друку й другу частину своєї праці, загальний зміст якої подаємо на звороті. Коли Ви, чи хто з Ваших знайомих, має до неї фотографії або матеріали про культурну працю еміграції, дуже просимо надіслати їх для використання. Все буде з подякою повернуто власникам.

Сподіваємося на Ваше прихильне відношення та чинну участь у виданні.

З правдивою пошаною

Проф. Д. Антонович в.р. Проф. Д. Дорошенко в.р.»

Все це ще раз підтверджує, що упорядниками дана правильна оцінка того матеріалу, який відклався у справі № 3, тобто С. Наріжний ще тільки збирав матеріали до частини другої «Культурна праця» що рукопису частини другої як такого не було.

Наступним кроком у роботі була систематизація відібраних упорядниками матеріалів до частини другої «Культурної праці», згідно із змістом частини (книги) другої (ф.4432, оп. 1, спр.3, арк. 7), структура якої така:

Книга друга

І. Українські наукові інститути й товариства

1. Український Соціологічний Інститут у Відні
2. Українське Правниче Товариство у Варшаві
3. Ліга Української Культури у Відні й Празі
4. Воєнно-Історичне Товариство (Каліш-Варшава)
5. Український Інститут Громадознавства в Празі
6. Український Науковий Інститут у Варшаві
7. Воєнно-Наукове Товариство в Празі
8. Могилянсько-Мазепинська Академія Наук.

II. Музеї, архіви, бібліотеки

1. Архів УНР у Тарнові
2. Воєнний Музей у Відні
3. Національний Музей-Архів у Празі, пізніше Історичний Кабінет
4. Музей Визвольної Боротьби України
5. Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі.

III. Середнє й низче шкільництво на еміграції, зокрема в б. Польщі, Чехії й Франції; різні школи й курси

IV. Праця еміграції в галузі мистецтва

1. Пластичне (зокрема про Гурток «Спокій» і про участь в мистецьких виставках)
2. Театральне — музика, спів, танок і драма; зокрема драматичні студії в Празі, Подебрадах і Варшаві
3. Красне письменство
4. Фільм (підприємства й артисти).

V. Українські видавництва на еміграції

VI. Українська еміграційна преса

VII. Організації українських журналістів і письменників у Відні й Празі

VIII. Українські пресові Бюра

IX. Релігійне життя української еміграції й церковні організації

X. Українська еміграція в промислі, торгівлі й техніці

XI. Культурна праця еміграції в окремих країнах:

Європи — кол. Австрія. Чехія (Громадський Комітет, Селянська Спілка, Українська Громада, Р.Д. Клуб, Українське Об'єднання. Робітничий Союз, «Єдність» і т.д.), б. Польща (Тарновський Осередок, УЦК, Український Клуб у Варшаві і т.п.). Німеччина, Франція, Швейцарія, Італія, Балканські держави, Бельгія, Англія і т.д.

Америку — Північної й Південної,

Азії — зокрема на Далекому Сході,

Африки — Єгипет і ін.

XII. Загальний огляд і оцінка культурної праці української еміграції за час між двома світовими війнами.

В результаті проведеної роботи з'ясувалося, що не всі розділи частини другої за змістом несуть повне інформаційне навантаження:

I розділ — з восьми установ є матеріал (відомості) тільки на п'ять.

II розділ — з п'яти установ є матеріал тільки на дві установи: Український історичний кабінет і Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі, до речі — це єдиний матеріал (26 стор.), який підготовлений до друку так, як готувалися матеріали до першої частини «Культурної праці» С. Наріжного.

III розділ — сюди увійшов повністю матеріал про Український дитячий притулок в Чехії, всі інші матеріали, що стосуються середнього і нижчого шкільництва на еміграції, зокрема в Польщі, Франції, Чехії увійшли до розділу XI, а це в основному матеріали, зафіксовані на стрічках.

IV розділ — тут матеріали підібрані повністю за назвами установ, організацій, але за обсягом ці матеріали дуже коротенькі.

V розділ — відклалися тільки загальні відомості про видавничу справу на еміграції, інша інформація про українські видавництва вміщена на стрічках і включена в XI розділ відповідно до тих країн, де функціонували ці видавництва.

VI розділ — тут немає жодного окремого суцільного документу, все що написано на стрічках, включено в XI розділ.

VII розділ — включає тільки два матеріали: Союз українських журналістів і письменників у Відні; Союз українських журналістів і письменників на чужині (Прага).

VIII розділ — жодної окремої статті до розділу не увійшло, матеріали відносно пресових бюро, більшість яких викладена в основному на стрічках, увійшли до тих країн, де вони були створені і включені до XI розділу.

IX розділ — тільки одна окрема стаття — Українська православна парафія в Парижі.

X розділ — до цього розділу матеріали відсутні повністю.

XI розділ — включає майже 50% всіх матеріалів, зібраних С. Наріжним до частини другої своєї праці. Найбільше тут матеріалів, що викладені на стрічках.

XII розділ — одна стаття — Завдання української еміграції, що була видрукувана в Парижі у 1930 р.

Систематизація відповідних матеріалів за змістом частини другої «Культурної праці» ще раз підтверджує, що це є робочий підготовчий матеріал, зібраний С. Наріжним, про це свідчать й розділи, які залишаються ненаповненими. Виклад матеріалу на стрічках паперу ще раз переконує, що ці матеріали взяті, як для себе, на замітку, з наступним опрацюванням, хоча частина матеріалів має рукописний і машинописний варіанти, наприклад: Українське правниче товариство у Варшаві, Бібліотека ім. С. Петлюри у Парижі, Українська еміграція в Південній Америці та ін.

Упорядники вирішили ще одну важливу проблему щодо редакційно-археографічного опрацювання матеріалів, які повинні були увійти до частини другої «Культурної праці». Беручи до уваги те, що це робочий, підготовчий матеріал, і автор С. Наріжний міг би його, безперечно, доповнювати, редагувати, уточнювати або навіть щось опустити, авторський колектив вирішив нічого не змінювати.

За основу опрацювання тексту матеріалів було використано частину першу вже виданої праці С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами». — Прага, 1942... В результаті з'ясувалося, що матеріали до частини другої в більшості своїй щодо правопису, написання слів, принципу побудови речення в основному відповідають частині першій.

Враховуючи все це, упорядники зберегли колорит української мови С. Наріжного, стилістичні особливості. Наприклад, залишилися без змін такі слова: *плястичний, соціологічний, територіальний, ріжні, матеріал, зібрати, керовництво, засновання, показчики, існування, фільма, голяндці, клуб, реєстрація, фізіологія, більшовики, лекція, парохвія, швейцарський, ініціатива, піяністка, інший, делегація, колегія, диплом, народньої, катальоги, балет, аудиторія, роля, вражіння, катедра.*

Але поряд з таким правописом С. Наріжний вживає окремі з цих слів так, як вони є у сучасному правопису:

більшовики, заснування, працювали, існування, різних, жодний, колегія, інший, делегація, клуб, лекція.

Правопис цих слів також залишився у тексті без змін.

Неуніфікованими залишилися слова при написанні їх з великої і малої літери, тобто слова залишаються так, як вони йдуть у тексті: з малої літери і з великої:

Видавництво, видавництво

Студія, студія

Театральний, театральний.

Залишаються без змін і написання географічних назв, відповідно до того часу і середовища, коли жив і працював С. Наріжний, наприклад:

Ляйпціг, Нью Йорк, Подебради, Швайцарія, Букарешт, Лієж, Берно (Чехословаччина), Нью Джерсі.

Крім того, не вносилися корективи у слова з твердими закінченнями: *самостійности, діяльності, участі, пам'яті, смерті.*

Пропуски у тексті такого характеру, як: прізвища окремих осіб, дата народження чи смерті, адреса, назва видання та кількість сторінок чи друкованих аркушів у ньому мають пояснення у текстуальних примітках.

Наприклад:

Після смерті останнього (1932 р.) на директорському становищі були:*

* Прізвища наступних директорів відсутні.

... дуже видатне місце належить Олександрові Адієсевичу +*

* Знак «+» означає — помер.

19.11.1922 р. у Царгороді...

В убогому готелі на * _ _ _ _ 19, в кімнаті ч. 5

* Автор адреси не вказав.

Крім того, Т-во видавало ще й окремі монографічні праці, як от: *

* Автор не називає монографічні праці.

... а також і інші цікаві матеріали, дотепер Т-во видало дев'ять, разом приблизно на * _ _ _ _ арк.

* Автором кількість аркушів не вказана.

У тексті зустрічаються пропущені речення чи окремі нерозбірливі слова або крапки. В такому разі йдуть такі пояснення у текстуальних примітках:

Соціологічний Інститут мав такі відділи: 1) Відділ Соціології й політики (директор Шаповал), (потім *

* Далі йде пропуск речення.

«Рідна школа» в Нільованжі була у зв'язку з «Рідною школою» в Лієжі *

* Далі слово нерозбірливе.

В 1929 р. на чолі Т-ва стояв ген. М. Юнаків, а від року 19 *

* Так у тексті.

Ці засоби, на жаль, були менші, ніж то потрібно... *

* Крапки у тексті.

Апостроф проставлено у всіх словах, де це потрібно.

Офіційні назви установ, організацій, періодичних видань, географічні назви подаються повністю, лапки залишаються там, де їх поставив автор.

Написання дат (рік, місяць, число) не уніфікується, залишається так, як подає С.Наріжний, за винятком закінчень, що йдуть за числом місяця, які упорядники зняли.

Наприклад:

рр.1914—1917

1915—1917 рр.

1917—1918 рр.

1923—24 р.

року 1925

21.III.1921 р.

7 листопада

1928/29 р.

9 квітня 1931р.

Слова, що вільно скорочені, дописані без застереження у текстуальних примітках і в квадратні дужки не беруться:

Наприклад:

У матеріалах	Необхідно дописати	:
літограф.	літографські	
повст.	повстання	
под.	подібних	
задов.	задоволення	
укр.	український	
рос.	російський	
н.м.	німецька марка	
істор.	історичний	
стріл.	стрілецька	
відб.	відбиток	
арх.	архітектор	
ав.	авторських	
засн.	заснована	
слов.	слов'янських	
асист.	асистент	
п.з.	під заголовком	

Скорочення, які вживаються дуже часто у тексті, залишені без змін.

Наприклад:

кор.	(крон)
Т-во	(Товариство)
о.	(отець)
Д-р, др.	(доктор)
був. б.	(бувший)
фр.	(франк)
т.	(том)
міс.	(місяць)
год.	(годин)
доц.	(доцент)
прим.	(примірник)
п.	(пан)
інж.	(інженер)
нпр., напр.	(наприклад)
м. инш.	(між иншим)
кол.	(колишній)
инш.	(инший)
кн.	(книга)
ч.ч.	(число часопису)
чл.	(членів)
проф.	(професор)
тис.	(тисяч)
ген.хор.	(генерал-хорунжий)
зл.	(злотих)

Недоречності у тексті, що не мають значення для змісту, очевидні помилки на письмі (пропуск літери або подвоєння літер) усунені без застережень у тек-

стуальних примітках. Відсутні у тексті слова, що мають значення для змісту, беруться у квадратні дужки.

Наприклад: На організацію цього відділу Бібліотека дала 2000 фр. і майже всі експонати, крім кількох (на українському [стенді] було виставлено 150 назв українських періодичних видань).

Щоб відокремити текстуальні примітки С. Наріжного від текстуальних приміток упорядників, примітки першого перенесені в текст у круглих дужках, з дописом в кінці примітки: Прим. авт.

Слова давньовживаного або іншомовного походження мають пояснення у текстуальних примітках.

Наприклад:

прелегент — лектор

повшехних — загальновідомих

одідичив — успадкував

кустос — хранитель, зав. бібліотекою

абсольвент — випускник

чоліст — віолончеліст

дорост — юнацький вік

застоновлятися — замислюватися, обмірковувати

в'язанка — попурі.

До текстового матеріалу частини другої «Культурної праці» додаються фотоматеріали у кількості 229 фотографій, з них 5 фотографій виявлені С.Наріжним, 224 фотографії упорядники виявили у Центральному кінофотофоноархіві України.

Науково-довідковий апарат включає: передмови, список скорочень, в який загальновідомі скорочення не включаються, текстуальні примітки, іменний покажчик до матеріалів частини другої «Культурної праці».

Л.Яковлєва

кандидит історичних наук,

заслужений працівник культури України

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛЮГІЧНИЙ ІНСТИТУТ У ВІДНІ, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ГРОМАДОЗНАВСТВА В ПРАЗІ

Український Інститут Громадознавства, який пізніше сам себе переіменував в Соціологічний Інститут, виник з почину М. Ю. Шаповала. Від Українського Громадського Комітету в Празі, після його ліквідації восени 1925 р., Інститут одідижив* умебльоване помешкання й значну книгозбірню, що й дало йому реальну базу для праці, яку Інститут розпочав з 1 листопада 1925 р.

Інститут Громадознавства повстав як приватно-наукова установа, що поставила своєю метою «скупчити наявні українські соціологічні сили і підготувати їх до виконання величезного культурно-історичного завдання: «соціологічного вивчення України». Організацію Інституту його фундатори провадили «в тяжких умовах матеріальної скрути і певної самотности». Справді, як науково-дослідницька установа Соціологічний Інститут викликав з боку українських наукових працівників деякі застереження; внаслідок чого організатори Інституту мали труднощі з формуванням наукового кадру, бо не всі наукові працівники йшли на співробітництво з Інститутом. Цим найбільше й пояснюється, що свій організаційний період Інститут продовжив аж до осені 1927 р.

На чолі Інституту стоїть його директор, яким від початку до 1929 р. був М. Ю. Шаповал, потім якийсь час проф. Л. Білецький, а потім знову М. Шаповал. Після смерті останнього (1932 р.) на директорському становищі були:**

Головним органом, що керує науковим життям Інституту, є його Наукова рада, а вище керівництво Інститутом і його установами належить Кураторії.

Соціологічний Інститут мав такі відділи: I) Відділ Соціології й політики (директор М. Шаповал)***.

Поділявся на секції, мав семінари (соціологічний під кермою М. Шаповала, педагогічний С. Русової), кабінети (воєнної соціології під кермою ген. В. Петрова, вивчення села — Н. Григоріїва, вивчення міста — М. Шаповала, М. Драгоманова); II) Відділ Народознавства (директор Н. Григоріїв, потім проф. Л. Білецький) поділявся на секції (катедри), мав семінар науково-методологічний під кермою проф. Л. Білецького і кабінети (вивчення Білоруси — під кермою Д-ра Т. Гриба, Шевченкознавства — П. О. Богацького, Слов'янознавства — Г. В. Омельченка, вивчення Кубані); III) Відділ економіки і техніки (директор проф. В. Коваль, потім проф. С. Гольдельман і проф. О. Мицюк) поділявся на секції й мав народно-господарський семінар; IV) Відділ Правознавства (директор проф. С. Шелухин) з секціями й комісією для вироблення законодавства Трудової Республіки. В третьому році існування Інституту відділи Економіки та техніки й відділ Правознавства були тимчасово прилучені

* Успадкував.

** Прізвища наступних директорів відсутні.

*** Далі йде пропуск речення.

до відділу Соціології й політики як секції цього відділу. 22 травня 1931 р. на пропозицію директора Інституту було ухвалено організувати «руський відділ», який склався з прийнятих до Інституту московських соціал-революціонерів: Віктора Чернова, В. Гуревича, Г. Шрейдера й М. Русанова.

Як автономні установи при Інституті існували: Музей-Архів і Робітничий Університет; крім того, Інститут мав ще бібліотеку й провадив видавництво.

Головною формою діяльності Інституту були виклади в його семінарах та на засіданнях, а також численні виклади його членів як в Чехословаччині, так і в інших країнах Європи й Америки (наприклад, лише один М.Ю. Шаповал протягом своєї подорожі до Америки в 1930 р. зробив більше 100 викладів на різні соціологічні теми).

Науковим органом Інституту було «Суспільство», якого* вийшло 3 книги. В цьому органі співробітничали не тільки українці, а також і деякі автори чужинці — з ЧСР, Америки й т.д. В 1930 р. вийшла велика літографська книжка «Народознавства» (Іт. I-III) (ст.**). Про свою діяльність Інститут публікував різні звіти, яких вийшло 4 літографських зшитки. В своєму видавництві Інститут випустив ще 15 назв різних соціологічних праць.

Бібліотека Інституту складалася з 2 відділів: соціологічного і загального; мала понад 12000 томів. Крім того, приступною для Інституту була приватна бібліотека М.Ю. Шаповала (коло 2500 томів), так що цілий бібліотечний запас Інституту був коло 15000 томів вартістю понад 100000 кор. Бібліотека провадила обмін книжками з іншими українськими й чужими бібліотеками. В звітах Соціологічного Інституту міститься немало нарікань на громадянство і на окремих осіб; також і в зв'язку з бібліотекою зазначено, наприклад, що «відношення українського громадянства до бібліотеки (УСІ) є досить пасивне, а той просто нетактовне, бо так мало людей цікавиться українською науковою книгою, що приступна є на таких вигідних умовах. А до того багато є осіб, які, випозичивши книги в бібліотеці Інституту ще перед кількома роками, досі їх не звернули, а дехто не звертає їх і після кількох упімнень ***. (Звіт IV, ст.24).

Український Національний Музей-Архів хронологічно є першою на еміграції того роду установою. пізніше від нього був заснований Український Музей у Відні й Музей Визвольної Боротьби України в Празі. Частиною своїх збірок Національний Музей-Архів бере початок ще з Києва — з Державного Військово-Історичного Архіву та Музею, які після евакуації з Києва були об'єднані в одну установу: Головний Військово-Історичний Музей-Архів. Під час перебування українського уряду в Тарнові ця установа, в якій тоді найбільше працював М. Обідний, дуже потерпіла. З Тарнова М.Обідний на власну відповідальність перепачкував частину архівних матеріалів до Праги, й тут був заснований при Громадському Комітеті Український Національний Музей-Архів, кустосом**** якого й був призначений М.Обідний (а директором обраний Н. Григоріїв). В 1925 р., з огляду на ліквідацію Громадського Комітету, Музей-Архів перейшов під заряд Українського Соціологічного Інституту як його автономна установа, а директором на короткий час став М. Галаган. Музей-Архів регулювався окремим статутом, мав свою наукову колегію (на чолі з проф. С. Шелухиним), а його кустосом і надалі залишався М. Обідний. (Михайло Обідний — український поет і громадський працівник, Д-р УВП Інсти-

* Автор дату не зазначив.

** Автор не зазначив кількість сторінок.

*** Нагадувань.

**** Хранитель, зав. бібліотекою.

туту, походив з Полтавщини; залишив збірку поезій «Нерозцвілі ранки» і багато по журналах, перекладав з чеської. В останніх роках перебував на Закарпатті, де працював у музеї Етнографічного Товариства в Мукачові, якого був головним організатором. Там і помер 7.1.1938 р. — *Прим. авт.*). Музей-Архів поділявся на три відділи: музейний, архівний і пресовий; він збирав головну матеріяли з української визвольної боротьби та життя української еміграції. При кінці 1928 р. почав виходити в Празі «Вістник українського Національного Музею-Архіву», видання якого припинилося, одначе, після першого числа. Діяльність Музею-Архіву, як і цілого Соціологічного Інституту, утруднялася браком власних коштів та його відносинами з Міністерством Закордонних Справ в ЧСР, яке, субсидюючи Інститут (перед тим УГК-т), домагалася передачі Архіву. Внаслідок цього, як читаємо в звіті за 1929-30 р., Музей-Архів перебував у «ненормальному» стані, що дуже перешкоджало його праці, а то й зовсім припиняло її. «Ненормальний» стан Музею-Архіву був унормований заснованням Українського Історичного Кабінету, трактованого як автономна частина Російського Заграничного Історичного Архіву Міністерства Закордонних Справ, якому Соціологічний Інститут в 1932 р. й передав матеріяли свого Національного Музею-Архіву.

Другою автономною установою Соціологічного Інституту був Український Робітничий Університет. Заснований він в 1927 р. на засоби головно «Українського Робітничого Союзу» в Срентоні й організації «Оборони України» в Америці після поїздки туди М. Ю. Шаповала. Університет сформувався в складі одного факультету суспільних наук. Наука на ньому провадилася способом позаочного (кореспонденційного) навчання. Студентами були переважно малоосвічені робітники. Вписалося їх до університету більше 500; з них біля 70 % перебуває на корінних українських землях, а решта на еміграції — майже в усіх країнах світу. В 1928/29 р. студентів УРУ числилося понад 600. З метою інформації студентів та для зв'язку з ними дирекція УРУ видавала неперіодичний «Вістник УРУ», якого вийшло 7 часописів в роках*.

Університет мав свій відділ у Вінніпезі (Канада) під кермою Д-ра М. Мандрики. Відділ цей улаштовував виклади з окремих курсів і ширив у Канаді видання УРУ.

При УРУ плянувався курс середньої освіти також кореспонденційною позаочною метою. На нього в 1928/29 рр. записалося «тільки понад 100 учнів, з яких половина просила безкоштовно висилати їм лекції, бо вони дуже незможні». Через брак матеріяльних засобів дирекція відклала реалізацію цієї справи надалі.

Свою діяльність УРУ провадив головно завдяки пожертвам та студентським оплатам. Протягом 1927-1931 рр. на утримання УРУ Соціологічний інститут одержав 97109 кор. пожертв та за оплати лекцій мав від студентів 43043 кор., разом 140152 кч. [корон чеських].

Надруковано й розіслано студентам було за 1931 р. 110 лекцій на 1200 сторінках квадратного канцелярійного формату, в середньому по 300 прим. кожної, а то таких авторів:

А. Животька — 1) Книга й читач. 2) Селянська справа.

Л. Білецького — Як стати письменним українцем.

Г. Мандрикової — Українська історіографія.

Н. Григоріїва — Історія українського народу до татарської навали.

С. Шелухина — Звідкіля походять назви «Русин», «Русь», «Галичина», «Малороси», «Українці».

* Мається на увазі 1928/29 р.

- Л. Безручка — Соціографія України.
 М. Шаповала — 1) Соціологія й політика. 2) Засади української політики.
 3) Земельна справа в Галичині.
 Ю. Делевського — Сучасні антагонізми.
 С. Гольдельмана — 1) Народне господарство України. 2) Промисловість України.
 Л. Романюка — Робітнича справа.
 М. Мандрики — Національна справа.
 В. Петрова — Військова справа.
 М. Мухина — Газетна й журнальна справа.
 Л. Кобилянського — Українська музика
 і инш.

З огляду на припинення як пожертв, так і оплати лекцій дирекція змушена була спочатку скоротити розмір роботи, а потім і зовсім припинити як друк, так і висилку лекцій. А на засіданні Соціологічного Інституту 9 квітня 1931 р. було ухвалено закрити зовсім УРУ.

«Серед перешкод в діяльності УРУ — читаємо в звіті Соціологічного Інституту — опріч загального походу проти нього з причин політичних як з боку буржуазної Ляхоманичини, так і пролетарсько-комуністичного москвофільства та неакуратної й недостатньої оплати за лекції, треба згадати, як головніші такі: 1) занадто велику різницю в освіті студентів; 2) нестачу часу студентам як робітникам на належне простудіювання надісланих лекцій; 3) нестачу технічних співробітників, особливо інструкторів через брак коштів; 4) несумісненне відношення до своїх обов'язків деяких осіб, які, взявши аванси на написання лекцій (за друкований аркуш лекцій авторам належало 250 кор. гонорару.— *Прим. авт.*), ні лекцій не дали, ні авансів не повернули». (Звіт УСІ, IV, ст.24).

Наукова й видавнича діяльність Соціологічного Інституту в найбільшій мірі залежала від субвенцій* Міністерства Закордонних Справ. Це Міністерство припинило було з 1 січня 1929 р. допомогу Інституту, але потім відновило її й видавало до 1 липня 1930 р. Повне припинення міністерської допомоги мало наслідком скорочення наукової праці Інституту і його установ: довелося звільнити платних робітників, уплотнитися в помешканні й цілковито припинити працю в УРУ та Музеї-Архіві. Без міністерських субвенцій Соціологічний Інститут не міг заплатити й своїх боргів, які в 1930 р. перевищували суму 100000 кор. Для роздобування коштів на потреби Інституту в 1930 р. було вислано директора Інституту М. Шаповала до Канади. Але це не принесло сподіваних наслідків. Інститут продовжував існувати й після смерті свого організатора (М. Ю. Шаповал — видатний громадський український діяч і поет (М. Сріблянський), публіцист та редактор; як один з провідників українських есерів був міністром УНР, головою Українського Громадського К-ту в Празі, який заснував Українську Господарську Академію в Подєбрадах і Український Педагогічний Інститут в Празі. Визначився М. Шаповал і як редактор місячника «Нова Україна», директор Соціологічного Інституту, автор численних, здебільшого полімічно-публіцистичних видань і т.инш. Помер у Ржевничах 25 лютого 1932 р.— *Прим. авт.*), але в дальніших роках діяльність його звелася на влаштування засідань та читання рефератів. Так, наприклад, в 1935 р. Соціологічний Інститут мав 20 наукових засідань, на яких було прочитано 19 докладів. Інститут видав працю М. Шаповала «Про суспільну будову» та Н. Григоріва «Державознавство». Своїх видатніших діячів Соціологічний Інститут титулював почесними докторами. 8 червня 1929 р. М. Ю. Шаповалові за його

* Грошова допомога.

«літературно-наукову й громадсько-організаційну довголітню працю» виданий був диплом «Наукової степені Доктора Соціології», а пізніше його затвердили й професором соціології. В третьому році діяльності Наукова рада Інституту надала почесні докторати проф. Л. Білецькому, П. Богацькому й Н. Григорієву; крім того, двох останніх затвердили й професорами: Григорієва — по кафедрі історії, Богацького — по кафедрі літературознавства. Почесний докторат соціології був наданий також і С. Ф. Русовій.

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО У ВАРШАВІ

Українське Правниче Товариство у Варшаві бере свій початок від заснованого 1917 р. Українського Правничого Товариства в Києві. В 1925 р. воно об'єднувало 45 українських правників-емігрантів під головуванням А. М. Лівницького. Товариство давало професійну допомогу своїм членам, влаштовувало їх на працю і т.п., а також відбувало засідання з фаховими рефератами й дискусіями. В 1932 р. воно відсвяткувало 15-ліття свого існування. Головою його був М. Минович. Члени Т-ва в останніх роках працювали над проектами законоположень для майбутньої української адміністрації, судоустрою й т.д. Свою працю вони виявляли як в адміністративно-судовій комісії Т-ва, головою якої в 1932 р. обрано Гліба Лазаревського, так і в правничому семінарі Українського Наукового Інституту у Варшаві.

ТОВАРИСТВО «ЛІГА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ» У ВІДНІ ТА ЙОГО ФІЛІЯ В ПРАЗІ

Установчі збори Ліги української культури у Відні відбулися 9 січня 1923 р. в складі С. Шелухина, К. Чайки, М. Кушніра, П. Сулятицького, П. Кашинського і В. Кедровського. Ці фундатори товариства прийняли статут Ліги, а на наступних зборах, 12 січня, обрали управу в такому складі: голова — сенатор С. Шелухин, тов. голови — П. Кашинський, секретар — П. Сулятицький, скарбник — К. Чайка, член управи — М. Кушнір, який, однак, участі в дальшій праці управи не приймав. На засіданні 26 січня 1923 р. управа кооптувала до свого складу як члена О. Лагутенка, якому доручила виконання функцій бібліотекаря Ліги, а пізніше ще склад управи був доповнений А. Вітошинським, В. Кедровським і О. Андрієвським; головою ревізійної комісії був обраний О. Семенів, а членами — Пашенко та Гаврусевич.

Ліга мала свій — заявлений австрійським урядом — статут. В опублікованому друком витягу з цього статуту зазначена така мета Ліги: «Ліга Української Культури» має всіма способами служити культурному розвитку і культурним інтересам Української Нації на всіх землях, де живуть українці. Для досягнення цієї мети Ліга

має, зокрема: а) улаштовувати відчити та реферати по питаннях української культури, б) збирати, обробляти й переховувати всякі матеріали, які стосуються до українського життя, як листи, дописи, статистичні відомости, карти, фотографії і всякі інші предмети, які дають картину українства щодо його духовної чи матеріальної культури, в) збирати і видавати відповідну літературу, г) засновувати наукові секції для оброблення окремих питань української культури та української історії».

Члени Ліги, згідно §3 статуту, були: звичайні, добродії, фундатори, співробітники і почесні. Перші чотири категорії членів приймала президія й вони ріжнилися між собою лише висотою членської вкладки: звичайні члени платили щонайменше 20000 австрійських корон річно або 2000 корон місячно; добродієм ставав той, хто вносив одноразово щонайменше 100000 корон, а фундатором — 200000 корон; члени-співробітники платили річно не менше 5000 корон. Почесних членів вибирали загальні збори за особливі заслуги для товариства, і ці члени не платили членських внесків зовсім.

Органами Віденської Ліги, згідно з §7 її статуту, були — загальні збори, конференція і президія. З протокольної книжки Ліги видно, що чинною була лише Управа, яка за рік — від січня 1923 р. до січня 1924 р. — відбула 14 засідань (останнє 22 січня 1924 р.). На цих засіданнях, крім вирішення різних чисто організаційних справ, було ухвалено: розписати анкету, прохати Віденську Академію Наук про помешкання для архіву Ліги, улаштовувати відчити й реферати, збирати авторські примірники праць, видавати науковий орган Ліги, посередничати в справі обміну видань українських наукових інституцій на видання наукових інституцій інших держав, спорудити пам'ятні таблиці на тих будинках у Відні, де мешкали Куліш і Драгоманов, ознайомитись з архівом роду Розумовських і т.д.

Для здійснення своїх досить широких планів і завдань Ліга потребувала кошти, які старалися дістати шляхом пожертв від громадянства. З цією ціллю Ліга зверталася з закликом про пожертви й давала уповноваження Ісааку Базяку, коли він 1923 р. їхав до Америки, щоб він там зорганізував підтримку для Ліги. Кошти на видання наукового журналу приобіцяв дати П.Кашинський. Була обрана й адміністраційно-редакційна комісія, але до самого видання так і не дійшло. Не здійсненими лишилися й деякі інші завдання та постанови Ліги: напр., не розвинулася відчитова діяльність — в протоколах управи згаданий лише реферат С.Шелухина про гетьмана Сагайдачного.

В своїх планах Ліга мала архівну та музейну діяльність. Президія Ліги зверталася до управи Українського Музею в Тарнові з проханням «Висилати всі бюлетені, звіти, заклики, копії реєстрів чи каталогів Музею». З свого боку віденська Ліга обіцяла висилати Тарновському Музеєві по I-му примірнику всіх своїх «видань, відомостей чи бюлетенів, які торкаються діяльності нашої архівної та музейної комісії».

Управа Ліги старалася збирати відомості й про різні культурні підприємства українські на еміграції. Напр., 21 квітня 1923 р. писала вона до Вищих українських курсів у Варшаві, щоб прислали їй статус цих курсів, їх програми, список лекторів і інші відомости. «Ці всі відомости — писала управа — ми будемо вмішати в бюлетені Ліги, які маємо невдовзі випустити».

Зверталася управа Ліги і до редакцій українських часописів з проханням «подарувати бібліотеці Ліги один комплект*... часопису за весь час його існування». Особливу увагу звертала управа на ті видання, що виходили на еміграції й «поміщали силу відомостей про розвій просвітнього та культурного руху по всіх українських еміграційних центрах та українських краях».

Що торкається власної організації, віденська Ліга старалася приєднати як-

* Крапки у тексті.

найбільше членів. З цією ціллю вона вже в перших місяцях свого існування обрала біля 60-ти різних культурно-наукових діячів українських з еміграції, Галичини й Закарпаття й запросила їх вступити в члени Ліги. На ці запрошення відгукнулися прихильно В. Липинський з Райхенау коло Відня, Іл. Боршак з Парижу й Е. Вировий з Берліну, але з діловодства Ліги не видно, щоб удалося zorganizувати членство всіх запрошених до Ліги осіб.

Старалася управа також і про заснований філій Ліги в різних країнах Європи, а саме — в Румунії, Болгарії, Франції й Чехії. Але фактично лише в Празі повстала організація, що під кермою проф. В. Біднова як філія віденської Ліги виявила жваву діяльність. Про заснування філії в інших містах жодних відомостей не маємо. Та з початком 1924 р. уриваються відомости про діяльність самої віденської Ліги. На засіданні управи 22 січня 1924 р. було ухвалено доручити на час відсутности С. Шелухина виконання обов'язків голови П. Кашинському. Була це остання записана у протокольній книжці постанова управи.

ТОВАРИСТВО «ЛІГА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ» В ПРАЗІ

Це Т-во засноване на початку травня 1923 р. Ініціативу до його організації подала Віденська «Ліга Української Культури», головою якої був сенатор С. Шелухин і яка в своїй діяльності між иншим дбала й про заснування своїх філій в інших європейських осередках. Але Празька Ліга заснувалася як самостійне товариство і провадила свої працю в контакті з деякими студентськими організаціями. Головою її був проф. В. Біднов — її фактичний організатор і провідник, — якому в праці допомагали кілька діяльних студентів, як Н. Нововірський, С. Шишківський, В. Орелецький, А. Зубенко та инш.

Діяльність Ліги виявлялася головнo в улаштуванні публічних викладів, які відбувалися звичайно щонеділі по обіді в місці найбільшого згромадження українського студентства в Празі — в Студентському Домові. Кожна така лекція збирала від 50 до 250 слухачів, переважно студентів. Найбільше таких викладів Товариство влаштувало в першому році свого існування, коли 19 різних лекторів зробило 31 виклад. З викладами в Т-ві виступали майже виключно професори українських високих шкіл: Др. Петро Андрієвський, В. Біднов, Л. Білецький, Л. Бич, С. Гольдельман, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, Б. Матюшенко, Др. В. Сімович, Др. Ст. Смаль-Стоцький, Др. В. Старосольський, В. Тимошенко, М. Славінський, С. Шелухин, О. Шульгин, Ф. Щербина, Я. Ярема, а також Ю. Тищенко, Др. Л. Чикаленко і инш.

В другому році діяльність Ліги була знано меншою — лише кілька викладів та участь в різних урочистостях, а в дальших роках і зовсім завмерла, хоч іще в 1926 р. Т-во налічувало в своєму складі 35 членів. Свою працю Ліга провадила без ніякої сторонньої допомоги.

Празька Ліга мала свої філію в Подебрадах. Подебрадська філія, м. иншим брала участь в організації двохденної виставки українських жіночих виробів, малюнків, книжок та інших подібних річей, що знайомлять з українською культурою. Ця виставка була пристосована до міжнароднього жіночого з'їзду, що в серпні 1923 р. відбувався в Подебрадах.

УКРАЇНСЬКЕ ВОЄННО-ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Статут затверджено міністром В. Сальським 5.VIII.1920 р. Т-во повстало з потреби дописувати перебіг української збройної боротьби, але по статуту завдання поширені й на події над старовинною історією українців. Первісний склад чл. Т-ва складався переважно з працівників різних установ військового міністерства УНР. В 1920 р. внаслідок невдач у війні Т-во часово припинило свою діяльність, але в тому ж 1920 р. вже на інтернації в таборах виявилися індивідуальні спроби окремих вояків та громад старшин (напр., 6-ої стрілецької дивізії) фіксувати та висвітлювати окремі епізоди в збройній українській боротьбі. Але ці спроби не мали більших наслідків. Після ліквідації таборів у 1924 р. вже в укр. стан.* в Каліші виникла думка про потребу висвітлити події української збройної боротьби в 1917—21 рр. Для цього й було створено 1925 р. «Українське Воєнно-Історичне Товариство». Це Т-во мало зібрати історичні матеріали, їх систематизувати, видавати й т.д. Ініціативна група, що заснувала Т-во, складалася з ген. А. Вовка, В. Змієнка, полк. М. Садовського й підп. В. Євтимовича. Згодом приєднався до них ще підп. М. Стечишин, який обняв секцію охорони й упорядкування стрілецьких могил. Статут Т-ва був зареєстрований УЦК — там, у Польщі й легалізований польською владою (1926 р.). Умови праці Т-ва на початку були дуже несприятливі. Все ж воно збільшувало й склад членів, й провадило збірку матеріалів. Його заклики заохочували учасників визвольних змагань писати мемуари. Праця гальмувалася браком фондів. Щоб здобути якісь кошти для секції впорядкування та охорони стрілецьких могил, Т-во видало листівки з видами Щипіорнського цвинтаря та церкви Св. Покрови 6-ої стрілецької дивізії. Після довгої й тяжкої підготовчої праці Т-во (під головуванням вже ген. М. Юнакова) випустило в 1929 р. I том свого органу «За Державність», друк якого був розпочатий ще в 1927 р. Ці збірники, в яких містяться історичні матеріали, спомини й розвідки, Т-во й видає. Вийшло вже 8 томів. Українське Воєнно-історичне Т-во «збирає, вивчає, опрацьовує та видає друком матеріали дотичні до історії війська українського з часів визвольних змагань останньої доби та з часів минулих» (§ 1 статуту). Українське воєнно-історичне Т-во «дбає про впорядкування та охорону пам'ятників лицарям Війська Українського, що життя своє поклали за Волю та Державність України» (§ 1 статуту). Воєнно-історичне Т-во видавало також і свою бібліотеку (відбиток окремих праць у «За державність»).

Свою працю Товариство розпочало в тяжких обставинах — без допомоги, на власний емігрантський грош. Протягом кількох перших років воно збило багато матеріалів, особливо до історії української збройної боротьби останніх літ, й підготувало до видання перший том свого органу «За Державність». Всіх збірників, що містять масу цінних спогадів і ілюстрацій з недавнього минулого, а також і інші цікаві матеріали, дотепер Т-во видало дев'ять, разом приблизно на** арк. Крім того, Т-во видавало ще й окремі монографічні праці, як

* Так у тексті.

** Автором кількість аркушів не вказана.

от:* й деякі інші видання (напр., листівки старовинних уніформ українського війська).

В 1929 р. на чолі Т-ва стояв ген. М. Юнаків, а від року 19** головою був ген. В. Змієнко. Важні функції в Т-ві, особливо в справах видавничих, виконує полк. М. Садовський.

УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ВІЙСЬКОВИХ ІНВАЛІДІВ АРМІЇ УНР У ПОЛЬЩІ

Українська спілка військових інвалідів Армії УНР заснувалася в Польщі після інтернування на початку 1921 р. Мала 8 відділів у Польщі та по 1 в Румунії й Болгарії. Осередок Спілки в Тарнові. Це чи не найстарша українська організація на еміграції. Спілка була у зв'язку з аналогічними чужими організаціями, брала участь в Алієнтській виставці інвалідських виробів в Бельгії в 1923 р., на якій був український відділ (його оглянули король Бельгії, кардинал Мерсіє та інші видатні особи). Пізніше Спілка реорганізувалася на «Українську Спілку воєнних інвалідів на еміграції» з місцем осідку Правління в Каліші. Ця Спілка зорганізувала свої кооперативи, майстерні і т.д. Свої вироби вона виставляла на промислово-господарській виставці в Плошові, де дістала бронзову медаль. З кінцем 1923 р. зорганізувала «Український Наддніпрянський хор ім. Кошиця» при Всеукраїнській Спілці військових інвалідів під орудою Дм. Котка, спочатку чоловічий, потім мішаний.

Театральні трупи мандрівні. У Польщі 1937 р. нараховувалось 18 українських театральних труп емігрантів. Вони провадили працю в еміграційних осередках. Між ними найвидатніший «Український театр під дирекцією Т. Руденко».

Українська еміграція в Польщі почала гуртуватися ще в 1919 р., коли під натиском московських більшовиків стали тікати до Польщі з України люди, що їм під московською окупацією загрожувала небезпека. Ця початкова еміграція значно збільшилася в 1920—1921 рр., особливо внаслідок переходу в 1920 р. через Збруч до Польщі армії та урядових інституцій УНР, які мусіли уступати з України під перевагою московсько-більшовицьких сил. Всього тоді перейшло біля 25000 осіб військових і цивільних. Наплив емігрантів збільшувався й пізніше, так що на 1.1.1923 р. «Українська еміграційна колонія в Польщі складала приблизно до 30 тисяч людей, рахуючи в цьому й військо». («Трибуна України», Варшава, ч. I, 1923).

«Наукова книгарня» відкрита Йос. Оренштейном 1933 р. у Варшаві.

* Автор не називає монографічні праці.

** Так у тексті.

УКРАЇНСЬКА МОГИЛЯНСЬКО-МАЗЕПИНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

В зв'язку з розгромом Всеукраїнської академії наук у Києві та загальною руїною українського наукового життя під московською займанщиною, уряд Української Народньої Республіки на еміграції рішив покликати до життя нову наукову установу, яка б продовжувала працю ВУАН, зорганіувала б усі українські наукові сили, відновила б зліквідовані окупаційною владою наукові органи й видавництва та заснувала б нові й інформувала чужинецькі наукові кола про Україну та її науку. Постановою Ради Міністрів УНР з 9—11 травня 1938 р. була заснована Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук. Для організації цієї «найвищої наукової установи» була обрана колегія академіків-основоположників під головуванням проф. д-ра Ст. Смаль-Стоцького. До складу основоположників входили: Ів. Фещенко-Чопівський (заст. голови), А. Яковлів (генер. секретар), М. Возняк, Б. Іваницький, Ф. Колесса і Б. Лепкий. Колегія основоположників виробила проект статуту Академії, перевела вибір нових академіків, між якими й було розподілене керівництво катедрами.

Могилянсько-Мазепинська Академія Наук запроектована в складі трьох відділів: історично-філологічного, соціально-економічного й природничо-математичного. Але заснування їх відкладене до повороту на Батьківщину, а тим часом організація Могилянсько-Мазепинської Академії Наук здійснена в складі одного відділу українознавства. Завданням цього відділу є всебічне вивчення сучасного й минулого України. Відділ українознавства має складатися з 24 катедр, частина яких вже обсаджена академіками. Керівництво окремими катедрами доручено таким дійсним членам: д-ру Ів. Раковському — катедра антропології України, проф. В. Щербаківському — праісторії України, проф. д-ру М. Кордубі — історії України, проф. А. Яковлеву — історії українського права, проф. д-ру В. Сімовичу — української мови, проф. д-ру І. Зілинському — української діалектології, Ф. Колессі — української усної словесности, М. Вознякові — історії української літератури, проф. інж. Б. Іваницькому — лісового господарства України, Ів. Фещенкові-Чопівському — техніки та промисловости України. Керівництво рештою катедр Відділу українознавства мало бути розподілене на загальному зібранні академіків в літі 1939 р., але ці збори не відбулися й намічена організація Академії в 1939 р. не була закінчена. Між иншим, не було докінчене й сформування окремих катедр Академії, що мали працювати під кермою дійсних членів-академіків у складі членів-кореспондентів та наукових співробітників.

Справами цілої Академії керує її президія в складі: президента, віце-президента і генерального секретаря. Президія обирається на 5 літ. Після смерти першого президента, академіка Ст. Смаль-Стоцького (17.VIII.1938 р. в Празі), його місце лишилося не обсадженим.

Науковими публікаціями Академії мали бути її «Праці» та «Записки». Тим часом появилися лише перші випуски «Праць Відділу Українознавства», що принесли розвідки: Ярослава Гродинського — Літературна критика підсоветської України.

Перші публікації Могилянсько-Мазепинської Академії Наук друковані у Львові.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ КАБІНЕТ У ПРАЗІ

Ця установа заснована при чехословацькому Міністерстві Закордонних Справ у вересні 1930 р. Вона вважалася автономною частиною Російського Заграничного Історичного Архіву при цьому Міністерстві. На чолі Кабінету як його керownik стояв директор Російського Архіву Др. Ян Славік; саму ж роботу в Кабінеті як його службовці виконували українські емігранти, найбільше Др. М. Обідний та А. Животько.

Головне завдання Кабінету було скероване на студії українського руху. Для цього він збирав бібліотечні й архівні, а також і деякі музейні матеріали, складав бібліографічні показники і т. инш. В своїй праці Кабінет особливу увагу звертав на висвітлення чесько-українських взаємин.

Матеріали Кабінету склалися головню з фондів Українського Національного Музею-Архіву, Українського Соціологічного Інституту й українського Робітничого Університету в Празі та деяких инш. Були це переважно матеріали установ, зв'язаних своїм заснованням з кол. Українським Громадським Комітетом та з діяльністю його керівників і особливо покійного М. Ю. Шаповала. До Історичного Кабінету вони були передані як депозит, на певних умовах з Міністерством Закордонних Справ.

В майні Кабінету особливу цінність представляє бібліотека кол. Інституту Громадознавства й бібліотечний фонд В. К. Липинського, що його душеприказчики покійного чомусь уважали за відповідне передати до чехословацької установи, а не до української. Серед архівних матеріалів Кабінету є також документи Фінляндської та Скандинавської Місії УНР, листи С. Петлюри, П. Скоропадського, В. Винниченка, М. Грушевського і инш. українських діячів. Всього Кабінет зібрав біля 200000 аркушів документів, а в своїй бібліотечній збірці має більше 15000 книжок і 100000 чисел періодик. Матеріали Кабінету приступні для користування як чехо-словацьким громадянам, так і українцям та иншим чужинцям. Всього за перші п'ять літ свого існування Кабінет зареєстрував 1186 відвідин. Кабінет уділяв також бібліографічні довідки, провадив огляди української преси для чеських видань і т. п.; при ньому була zorganizована обмінна служба дублетними примірниками. Кабінет брав участь в улаштуванні українського відділу на двох виставках слов'янських ілюстрованих часописів у Празі й Берні* 1933 р.; на цих виставках був і виклад про українську пресу. Кабінет допомагав також Т-ву українських журналістів і письменників у Празі zorganizувати виставку р.** Карпато-української преси.

При кінці 1938 р., в зв'язку з ліквідацією подібного роду установ при Міністерстві Закордонних Справ, Український Історичний Кабінет був приділений до архівних установ чехословацького Міністерства Внутрішніх Справ.

* Так С. Наріжний називав м. Брно (ЧСР).

** Автор рік не вказав.

ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА*

При активній допомозі чеських учених і діячів на ниві взаємного культурного пізнання слов'ян здійснено одну з дуже важливих українських потреб — утворення в Європі постійного українського культурного осередку, в якому можна було б: 1) зібрати різні матеріали, що подавали б докладні відомости про Україну; 2) підготувати зібрані матеріали для наукових дослідів; 3) систематично поповнювати ті збірки свіжим матеріалом, що дає українське життя.

Здійснення цієї потреби саме тепер, коли з-під пера чужоземних дослідників раз у раз появляються спеціальні праці про Україну, може бути дуже корисним і для тих, що бажають шляхом наукових дослідів мати правдиві відомости про Україну, і — для самої української справи.

Поповнення Українського Історичного Кабінету відповідними матеріалами покладається на ціле українське громадянство. На заклик Історичного Кабінету вже в перший рік його існування відгукнулося коло ста жертводавців як інституцій, так і поодиноких осіб, що надіслали до Кабінету багато цінного матеріалу. Крім того, 137 редакцій на протязі 1931 року безкоштовно надсилали до Історичного Кабінету свої часописи.

Таким відгуком українське громадянство підтверджує доцільність та вагу існування такої інституції в Європі, якою є Український Історичний Кабінет. Разом з тим цей відгук дає і підставу Історичному Кабінетові звернутися до українських установ і організацій, редакцій, видавництв і поодиноких осіб із проханням підтримати працю Кабінету надсилкою в дар матеріалів і в наступному 1932 році.

Редакції часописів Кабінет просить надсилати по 1—2 примірники своїх видань і, що можна — за старі часи, а видавництва надсилати всі свої видання, що з того чи иншого боку освітлюють життя українського народу.

До українських установ, організацій та поодиноких громадян Кабінет звертається з проханням — надсилати все, що на їх думку могло б надатися для праці Історичного Кабінету: книжки, журнали, газети (особливо за старі часи), рукописи, різні документи, листування, урядові розпорядження, постанови громадських установ, відозви, заклики, прокламації, оповістки й т. инш., а також фотографії, плякати, картограми, мапи й т. п., чи то в дар, чи на переховання. Матеріали, передані на переховання, залишаються й надаліше майном їх власника.

Історичний Кабінет ручиться за цілість прийнятих на переховання матеріалів і за повне дотримання умов, на яких матеріали передані. Імена жертводавців будуть публікуватися в Бюлетені Історичного Кабінету.

Матеріали належить надсилати на адресу:

Ukrajinsky
Historicky Kabinet
V Praze
Praha IV, Loretanské nám. 109
Tchecoslovaquie

* У 1932р. Український Історичний Кабінет звернувся до української громадськості з таким закликом.

УКРАЇНЬСЬКА БІБЛІОТЕКА ІМ. С. ПЕТЛЮРИ В ПАРИЖІ

Засновання бібліотеки. Її завдання. Рада Товариства, члени. Розвиток книгозбірні, пожертви книжками. Інститут представників. Філії Бібліотеки. Обмінні зв'язки. Музей і колекції. Функціонування Бібліотеки. Випозичання книг. Праця бібліотекаря й співробітників. Виклади, академії, концерти й виставки в Бібліотеці. Видавничі справи. Фінанси. Бібліотеки. Співробітництво з іншими організаціями. Останній рік життя Бібліотеки в Парижі.

Українська Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі була заснована паризьким Комітетом для вшанування пам'яті Головного Отамана С. В. Петлюри. На засіданні цього Комітету 13 червня 1926 року одностайно була прийнята пропозиція В. К. Прокоповича щоб створити в Парижі «на віки вічні бібліотеку, яка була б нерукотвореним пам'ятником С. Петлюрі». До зреалізування цієї ухвали взялися одначе лише в 1927 р., та й то не відразу, так що Бібліотека була фактично відкрита аж через три роки після того засідання — 25 травня 1929 р. Комітет вшанування пам'яті С. Петлюри, ухвалюючи постанову про засновання бібліотеки, не мав для цього «ні коштів, ні будь-яких джерел до здобуття матеріальних засобів». Попервах новозаснована Бібліотека не мала ні бібліотекаря, ні помешкання, ні книг. «Цілих 8 місяців не було змоги нічого зробити». Тільки в лютому 1927 р. запросили для підготовчої праці Ів. Рудичева, який і залишився на становищі постійного бібліотекаря.

З весни 1927 р. почалася підготовча праця по організації в Парижі вікопомного монумента С. Петлюрі. В убогому готелі на * 19, в кімнаті 5 містилося бюро Генеральної Ради Союзу Українських Емігрантських організацій та Судової Комісії в справі процесу Шварцбарда та де ще жило двоє людей, для бібліотечної праці було відведено куточок, де притулилася перша шафа та невеличкий столик...** На субсидію уряду УНР — 350 фр. купується перша шафа для книг. Усі інші видатки покриває протягом року редакція заснованого С. Петлюрою журналу «Тризуб». Комітет не міг нічого дати, бо ще перед тим виплатив 5000 фр. на купівлю обстановки кімнати, в якій мешкав С. Петлюра перед смертю. Ця обстановка була тим часом здана на схорону до приватного sklepu (з статті І. Рудичева в «Тризубі» 1931 р.).

1 березня 1927 р. записана в Бібліотеці перша книга. Була це Орликова Конституція України — «книга написана емігрантом на еміграції». І ця книга, мов заповіт — довершити недовершене, кладеться в основу Бібліотеки». Перші книги до Бібліотеки «дала редакція «Тризуба», спочатку з тих, що діставала на рецензії, а потім дещо передала книгарня при «Тризубі». Найнеобхідніші книги було куплено коштом того ж таки «Тризуба». Далі прийшли й пожертви книгами. На залик Бібліотеки надіслав свої видання Український Громадський Видавничий Фонд, Українське Видавництво в Катеринославі, в особі п. Вирового, М. Галагана і инш. Не маючи помешкання, бібліотекар не зверта-

* Автор адреси не вказав.

** Крапки у тексті.

ється ще до редакції газет за пресою. Бібліотека ще майже не існує. Не скоро заповнилася перша шафа. Ще не було статута, ні Ради, ні бюджету. Так минув рік 1927. В кінці року Бібліотека, чи власне бібліотечна шафа на шість незаповнених полиць, перейшла разом з «Тризубом» на нове помешкання на 42*. Але й рік 1928 минає так само тихо. В 1928 р. був вироблений і зареєстрований статут окремого Товариства «Українська Бібліотека ім.С. Петлюри», яке й опікувалося в дальнішому Бібліотекою. Деяку грошову підтримку давав Комітет вшанування пам'яті С. Петлюри та уряд УНР. На їхні пожертви Бібліотека винайняла собі в 1928 р. невелике помешкання (три кімнати й кухня) на захисній вулиці **, де й примістилася, та з 1 квітня 1929 р. почала функціонувати. Оренда цього помешкання з паливом коштувала 9000 фр. річно. 25 травня 1929 р., в річницю смерті С. Петлюри, відбулося урочисте відкриття Бібліотеки. Мала вона тоді біля 1400 книг та деяку кількість періодичних видань, одержаних з редакції «Тризуба». Бібліотека почала функціонувати. Щоденну працю в ній провадив бібліотекар Іван Рудичів, який і оселився в кухні бібліотечного помешкання. В тому ж 1929 р. при Бібліотеці був заснований Музей ім. С. Петлюри, який мав збирати і колекцію пам'яток і предметів, зв'язаних з особою покійного С. Петлюри. Основою цього Музею була обстановка з паризького помешкання С. Петлюри.

Завдання Бібліотеки, як воно сформульоване в 1-му розділі статуту бібліотечного Товариства, було «сприяти у Франції студіям, присвяченим вивченню України». Для досягнення цього Товариству мала служити не тільки книгозбірня, читальня й Музей, а ще також і кабінети, курси, виклади й т.п. Бібліотечне Товариство, згідно статуту, мало на меті провадити видавничу діяльність (видавати праці про Україну, переклади, бюлетень і т.п.), сприяти архівним розшукам і дослідям українсько-французьких взаємин.

Про те, як собі уявляли завдання Бібліотеки її керівники, можна більше дізнатися з різних інформаційних публікацій Бібліотеки, особливо з її відозв. Так, у відозві 1930 р. під заголовком «Творимо монумент С.Петлюри в Парижі» читаємо: «Бібліотека має завдання зібрати все видане українською мовою та про Україну чужими мовами, щоб полегшити студії над минулим і сучасним рідного краю землякам, особливо нашій академічній молоді, яка вчиться в Парижі, та дати можливість зазнайомитися з Україною й чужинцям. Наша поразка прийшла не лише тому, що ворогів було багато й вони були сильніші, а й тому, що світ про нас майже не знав, не уявляв, ні скільки нас, ні хто ми такі. І от Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі, в центрі світової культури, й мусить показати цілому світові, хто ми й за що змагаємось протягом кількох віків, має показати, що ми є народ, який може пишатися нарівні з іншими своїми духовними надбаннями, своєю культурою. Світ мусить побачити й дізнатися, чого ми прагнемо, вшановуючи таким способом пам'ять борця за визволення Рідної землі. Так робили інші народи, так треба робити й нам».

В пізнішій відозві, з 1934 р., сказано, що «завдання Бібліотеки служити своїм і чужинцям та бути показником культурних надбань українського народу. Вона стоїть понад партіями, понад симпатіями. Це — духовна скарбниця для всіх». Монумент Симона Петлюри в Парижі — Бібліотека його імені мала бути збудована й утримувана силами цілого українського народу. Організатори Бібліотеки мислили, що вона засадничо має лишитися назавжди в Парижі. Згідно статуту, в разі ліквідації Товариства, Бібліотека мала бути передана до аналогічної української установи, а якщо такої не окажется, то до фран-

* Автор адресу не вказав.

** Автор адресу не вказав.

цузької Бібліотеки, як окремий український відділ. «Та до такого сумного кінця, як запевняли діячі Бібліотеки в одному звіті про неї, — річ ясна, ніколи не дійде...»^{*} Бібліотеки живуть вічно і постійно розвиваються».

На чолі Бібліотечного Товариства стояла і всіма справами Бібліотеки керувала Рада, яка складалася з чотирьох членів, що були фактично її фундаторами, а саме: голова В. К. Прокопович — ініціатор заснування Бібліотеки, секретар ген. Ол. Удовиченко — представник Комітету вшанування пам'яті С. Петлюри в Парижі, заступник голови Іл. Косенко — представник заснованого з ініціативи С. Петлюри «Тризуба», член проф. Ол. Шульгин — представник уряду УНР. В Раді Бібліотеки було ще місце для представника родини покійного С. В. Петлюри, але такого представника не було. «Ці п'ять осіб є фундаторами і в разі смерті або вибуття кого, решта членів добірає до комплекту». До складу Ради як її член входив і бібліотекар Ів. Рудичів.

До Бібліотечного Товариства, крім фундаторів, згідно з статутом, належали ще дійсні члени — виключно українці, які мали платити членську вкладку в сумі 200 фр. річно, далі — почесні, члени-кореспонденти і члени-співробітники. Почесним членом Ради був обраний проф. Ол. Лотоцький; в 1937 р. почесним членом став академік Степан Смаль-Стоцький.

Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі своїм розміром займала третє місце серед слов'янських бібліотек в Парижі. Розвиток її йшов поволі, але певно. На початку 1932 р. стан Бібліотеки представлявся так: мала вона найняте помешкання з 5 кімнат (загальна площа 90 м²); з них одна була зайнята для Музею, одна служила для читальні, одна для бюро (й разом для бібліотекаря) і дві для складу книг. За цих кілька літ Бібліотека збрала (майже виключно шляхом пожертв) поверх 8000 книг ріжними мовами й біля 6 м³ часописів (поверх 500 назв самих українських); тоді ж Бібліотека зав'язала вже й обмін з деякими українськими установами. З річних звітів за даліші роки дізнаємося таке: в 1933 р. кількість книжок була 10146 прим. — з того 9846 — подарованих, 119 — куплених і 181 — виміняних; в 1934 р. в Бібліотеці були книги 16 мовами; в 1935 р. Бібліотека мала 12052 кн., в 1936 р. — 13095, в 1937 р. — 13838, в 1938 — 14390 кн. та в провінційальних філіях біля 2,5 тис. (разом 16890 кн.); в 1937 р. Бібліотека одержувала періодичних видань 144 назви (самих українських 121, з того газет 55 і журналів 66), а в 1938 році ця кількість збільшилася до 150.

Головна увага працівників Бібліотеки в перших роках її існування була звернена на придбання книжкового запасу й здобуття коштів. І цього їм певної міри пощастило досягти, і то завдяки допоміж українського громадянства. Як читаємо в звіті за 1932 р.: «Всі наші наукові установи й школи відгукнулися найкраще. Більшість видавництв також. Але нема де правди діти — це все були переважно емігрантські установи. З Галичини такий відгук був дуже слабкий. За невеликим виїмком (Маслосоюз — грошова пожертва, В-во «Червоної Калини» й інш.) підтримки з Галичини було мало». Серед жертводавців були й чужинці, найбільше французи. Вдова бувшого французького посла в Персії пані Бонен передала Бібліотеці 2000 кн. і 1500 журналів, багато альбомів та малюнків і дещо з меблів; книги й полиці передав п. Костаніє; жертводавцями були ще — видавець Кійє, п. Шодан і інш. Завдяки їхнім жертвам Бібліотека попервах мала властиво більше книжок чужомовних, ніж українських. До Бібліотеки надсилали свої видання й видавництва та окремі особи. Значнішими жертводавцями були: Е. С. Вировий, Евг. Бачинський і інш. В 1933 р. Бібліотека одержала від Наукового Товариства Т. Шевченка у Львові за допомогою проф. І. Шендрика 333 томи видань НТШ, а сам проф. Шендрик того ж

^{*} Крапки у тексті.

року передав до Бібліотеки зібраних ним по видавництвах та окремих особах більше 700 книг. До Бібліотеки поступили й книги покійного проф. Шіманського з Риги. Пізніше Бібліотека робила в себе й «чистку книг» та приймала від жертводавців лише цінні й вартісні речі й то, головню, українські видання. Було навіть рішення — не приймати від жертводавців «непотрібних книг».

Для збільшення збору книжок і матеріалів, а також грошових пожертв був створений інститут представників Бібліотеки на місцях. Були вони в різних осередках зкупчення української еміграції як в Європі, так і в Америці, а також і на західних українських землях. Завданням їх було популяризувати на місцях Бібліотеку, переводити збірки, посередничати в справах обміну й т.п. Кількість представників Бібліотеки в різних роках була неоднакова. В 1929/30 р. Бібліотека мала своїх представників в 23 різних осередках; в 1937 р. з них виявляли активність лише 11 осіб. Представниками Бібліотеки були: Г.Є. Чикаленко-Келлер, К. Клепачевський в Ченстохові, Дм. Геродот в Букарешті, П. Багриновська в Рівному, В. Андрієвський в Сербії, О. Калюжний в Ковелю, М. Забілло в Істамбулі, Е. Онацький в Римі, П. Кашинський у Відні, В. Савченко в Каліші, В. Королів-Старий у Мельнику, ген. В. Сікевич в Канаді, Мих. Д. Антонович в Берліні, І. Шендрик у Львові, Товариство Прихильників Книги в Празі (голова проф. С. Сірополько), П. Вержбицький в Шалеті, Іваніщенко в Омекурі, о. П. Білон в Америці, Цибульський в Софії, П. Черкаський в Омекурі, Краснопільський у Варшаві, Шпілінський в Німеччині, Д. Антончук в Чернівцях, Софроненко в Єші, Липовецький у Варшаві, Левартовський і Олійників в Люні, Павлович в Кишиневі, Евг. Бачинський в Женеві (з 1938 р.). З названих представників дехто виявив значну активність і багато зробив для Бібліотеки, зокрема в справі придбання книжок. В річних звітах Бібліотеки особливо підкреслені заслуги Д-ра Короліва-Старого, проф. Ів. Шендрика, Д. Антончука і інш.

Бібліотека С. Петлюри, крім своїх представників на місцях, мала й кілька філій. Останні функціонували при українських громадах у Франції й Люксембурзі. Ініціативу до заснування цих філій подавали самі ж місцеві еміграційні громади. Так, в Шалеті і Оден-ле-Тіші, де українські громади мали свої власні книгозбірні, вони жертвували їх у власність паризької Бібліотеки. Ті книгозбірні лишилися на місці й стали філіями Бібліотеки С. Петлюри, що обслуговували культурні потреби місцевих українців. Вже на початку 1932 р. Бібліотека мала п'ять філій (Шалет, Оден-ле-Тіш, Гренобль, Люн і Єш в Люксембурзі), але в дальших роках число філій не збільшилося, хоч заснування нових філій намічалось ще в Крезі і Діжоні. Філія Бібліотеки намічалася і в Женеві; основу цієї женеvської філії мала творити велика книгозбірня Евг. Бачинського, але справа не була здійснена. В бібліотеках філій переважала книжка українською мовою та й не було їх там багато: в 1933 р. всі п'ять філій Бібліотеки мали загалом біля 2000 книжок, з того найбільше в Шалеті — 800, в Оден-ле-Тіші було 415, в Люні — 444, Греноблі — 90 і в Єші — 194.

Для збагачення свого книжкового фонду, а також для поширення українських публікацій серед чужинців Бібліотека провадила обмінні операції. В обмінних зв'язках була вона не тільки з українськими установами на еміграції і в Західній Україні, а також і з деякими чужинецькими — як французька Бібліотека документів у Венсені, російська Тургенєвська Бібліотека в Парижі, Орієнталістичний Інститут у Римі й російський заграничний історичний Архів у Празі. З українських установ одержувала Бібліотека на виміну книжки від деяких видавництв, Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Українських Наукових Інститутів у Берліні й Варшаві, Музею визвольної Боротьби України в Празі й т.д. В обмінному зв'язку з Бібліотекою були навіть і деякі окремі особи. В 1935 р. Рада Бібліотеки ухвалила «вдатися за обміном до советських установ на Україні», але та постанова не мала практичного значіння. В про-

вадженні обміну Бібліотеці багато допомагали її представники й уповноважені на місцях.

Бібліотека С. Петлюри в Парижі складалася з трьох головних частин: книгозбірні, читальні й музею; крім того, Бібліотека мала ще архів документів, колекцій мап, фотографій, малюнків і архів періодичних видань.

Музей при Бібліотеці мав скромну назву — кімната Симона Петлюри. В цій Кімнаті були усталені меблі з помешкання С. Петлюри, де він жив перед смертю на Рю Тенар, ч.7. Просто дверей на стіні була біла маска покійного; під нею штандарт Головного Отамана (великий блакитний обшитий золотом шовковий прапор з золотим Тризубом). З-під маски спадали стрічки з вінків, кладених на могилу С. Петлюри в річницю смерті представниками різних організацій і окремими українцями з Франції й закордону. В кімнаті ж зібрано було й багато пам'яток, зв'язаних з особою покійного: його речі, рукописи, друки; також фільм похорону, архів судової комісії, яка підготувляла матеріал до процесу Шварцбарда, стенограма самого процесу, малюнки та фотографії будинку, де мешкав С. Петлюра у Парижі і т.д. На кошти В. К. Прокоповича в кімнаті були зроблені дві вітрини з різними рукописами та річима покійного Головного Отамана. В Музеї ж формувалася й відділ «Петлюровіана», в якому громадилося все, що торкалося С. Петлюри, — його власні писання, публікації про нього, часописи з процесу Шварцбарда і т.д. Особливо дбала Бібліотека про збереження листів С. Петлюри. Листи останнього в Бібліотеці (числом 22) були скопійовані в трьох примірниках кожний. Старалася Бібліотека й про збірку та збереження листів С. Петлюри, що були в приватних руках у Франції й по інших країнах. В 1937 р. Рада Бібліотеки запросила проф. А. Яковлева з Праги, який в літі того року, будучи в Парижі, «привів до порядку архів судової комісії в справі процесу Шварцбарда і склав інвентар того архіву». Музей С. Петлюри при першій нагоді мав бути відділений від Бібліотеки й перевезений на Україну.

В своєму архіві документів Бібліотека збирала різні матеріали з часів визвольної боротьби й з життя українців на еміграції. Були в ньому й приватні архіви, архіви окремих українських громад у Франції й різних інших організацій. В літі 1938 р. бібліотекар Ів. Рудичів був командирований до Женеви, звідки привіз до Бібліотеки речі покійного Павла Чижевського. В архівному відділі Бібліотеки були речі, передані на власність і депозитні. Траплялося також, що українські емігранти залишали Бібліотеці свої речі по заповіту для пересилки їх родичам на Україну (напр., Ол. Синявський в 1936 р.).

В своєму архівному відділі Бібліотека збирала також афіші, програмки, фотографії, альбоми, малюнки, мапи, портрети й т.п. Все це складалося з подарованих матеріалів — майже нічого не було куплено. Ще до 1933 р. Левко Янушевич надіслав разом з іншими речами й більше як 700 фотографій з життя Галичини та окремих портретних знімків. Вже в 1933 р. Бібліотека мала 1340 фотографій і малюнків тощо, формувала навіть окремий фотографічний відділ. Біля укладання альбомів та впорядкування різного ілюстраційного матеріалу протягом років працював артист-маляр Л. Перфецький. На 1934 р. Бібліотека збрала біля 2000 фотографій і малюнків. Мала вона серію образів українських князів та гетьманів роботи Дядинюка. Замовляла вона й портрети сучасних українських діячів. Ці замовлення виконували для неї К. М. Антонович в Празі, Л. Перфецький й інш. майстри. В цій портретній серії Бібліотека в 1938 р. мала 21 портрет, а від редакції «Тризуба» одержала портрет проф. Ол. Лотоцького роботи Л. Перфецького.

Заходжувалися в Бібліотеці й біля засновання куточка приятелів України. Рада ухвалила вивісити в бібліотеці портрети деяких французів, що причинилися до популяризованя української справи (Євен, Тісеран) та допомагали Бібліотеці

(Костаніє). На замовлення Бібліотеки сотн. М. Бітинський виготовив альбом (55 таблиць) уніформ українського війська та 5 малюнків з життя інтернованих в Щепіорно, за що йому Бібліотека заплатила. Крім того, Бібліотека збирала колекцію мап, головню України, а також нот і т. інш. Підводячи в своїй відозві з травня 1939 р. підсумки своєї десятилітньої праці, Бібліотека писала: «За 10 років зібрано 16000 книг та ще більше окремих періодичних видань. Є численні колекції портретів, мап, малюнків, альбомів, діапозитивів, фотографій музичних видань та видань рідких і давніх українських і про Україну. Великі архіви з Визвольної Боротьби та життя еміграції. Зібрано тисячі статей чужими мовами по нашу справу, якими за останні місяці широко покористувалися французькі журналісти».

Бібліотека функціонувала звичайно круглий рік, крім одного місяця в літі, коли вона була закрита. До 1934 р. Бібліотека була приступна для випозичання книг тричі на тиждень. В 1930 р. це були такі дні: середа, субота й неділя. До Бібліотеки заходили не тільки українці, а також і чужинці; останні цікавились здебільшого мистецькими українськими виробами. Абонементів до 1932 р. було видано 163; на них книжок було випозичено для читання 4163. В 1933 р. число осіб, що брали в Бібліотеці книжки, було 89, а книг їм видано за рік 1151. Книги в Бібліотеці для читання було вільно брати всім; книжки посилалися поштою й на провінцію. Плата за користування книжками була 5 фр. в місяць; безробітні й студенти не платили нічого. В 1934 р. Бібліотека була відкрита 4 рази на тиждень.

В бібліотечних звітах знаходимо для окремих років такі дані про відвідувачів-абонентів і кількість випозичених книг. Читачів-абонентів було: в 1929 — 79, 1930 — 103, 1931 — 114, 1932 — 92, 1933 — 89, 1935 — 56, 1936 — 49, 1938 — 77. З цих абонентів більшість була безплатними. Так, напр. в 1935 р. з 56 абонентів платними були лише 19, та й то з тих лише 4 особи заплатили за рік сповна; в 1936 р. з 49 абонентів платних було 20 (заплатили 555 фр.); в 1938 р. з 77 абонентів платних було 14. Кількість випозичених за рік книжок не була однакою. Для окремих років маємо такі числа: 1929 р. — 537, 1930 р. — 1936, 1931 — 1775, 1932 — 1468, 1935 — 734, 1936 — 529, 1938 — 800. Так само неоднакова була в окремих роках і кількість відвідувачів Бібліотеки та Музею при ній. За перші три роки бібліотеку відвідало біля 3000 українців. В 1933 р. відвідувачів було 611, в 1935 р. — 587, в 1936 — 448 (найбільше в червні місяці), в 1937 — 769, а в 1938 — 631. Як довідуємося з бібліотечних звітів, 1937 рік був майже у всіх відношеннях одним з кращих років в житттю Бібліотеки, «лише праця внутрішня бібліотечна ніяк не може вирівнятися з огляду на злий стан очей п. Рудичева».

Праця бібліотекаря Ів. Рудичева була сама ріжноманітна. Глибоко відданий пам'яті свого колишнього співучня по Духовній Семінарії й земляка з Полтавщини Головного Отамана С. В. Петлюри, він присвячував бібліотеці всього себе — всю свою увагу, сили й час. Бібліотекою, її інтересами він жив. Він дбав і про поступлення нових матеріалів, про їх переховання, розбор, колекціонування й каталогізацію, і про обслуговування абонентів та відвідувачів, і про збіркову акцію і т.д. й т.п. В цій праці йому дехто й помагав, як от артист-маляр Л. Перфецький, який кілька років працював в Бібліотеці. Добровільними співробітниками бібліотекаря були: пані Косенкова, п.п. Карбовський, Яновський і інш. Але рук для праці не вистачало. В бібліотечних звітах декілька раз зазначається, що Бібліотека не в стані справитися з усією працею. В останні роки бібліотекар мав слабкі очі й тому не міг працювати, скільки хотів і скільки було треба, зокрема не міг справитися з каталогізуванням часописів. По тій причині і в 1938 р. праця в бібліотеці йшла замедленим темпом. Все ж було виконано досить: заінвентаризовано і взято на картки 1200 книжок, зареєст-

ровано наново українські журнали чужими мовами, присвячені українським питанням. Списано на картки також рідкі українські видання. А крім цієї чисто бібліотечної праці було ще виготовлено картотеку грошових пожертв та пожертв інш. Для кожного жертводавця в Бібліотеці була окрема картка (а всього поверх 3000 таких карток).

В 1938 р. Бібліотека почала збирати й комплектувати пресові витинки статей і заміток про Україну. В зв'язку з тодішніми подіями в Східній Європі такого матеріалу по чужих газетах було дуже багато. Статті й замітки вирізувалися й наліплювалися на листи і систематизувалися в теках. Таких листів в 1938 р. було зложено поверх 2000. Цю роботу провадив в Бібліотеці головнo Л. Перфецький. Подібна праця провадилася в Бібліотеці вже й перед тим, а то з матеріалами в зв'язку з смертю С. Петлюри. Провадив її тоді Микола Шультин. Цими колекціями Бібліотеки користувалися й деякі французькі журналісти.

Умови праці бібліотекаря і його співробітників не були найкращими. Перешкод в їхній праці було багато і різних. Як негативна риса в життю Бібліотеки за 1932 р. зазначена «загальне явище затримки книг читачами по кілька місяців. Багато вже книг не повернено і вартість не заплачена. Часто не можна навіть і відшукати бувшого читача. Роблять це і окремі особи і організації, останні очевидно тому, що перестали існувати. Помітно недбайливе відношення до книжки. Повертають книжки порваними, навіть оправлені...*». Бібліотекар потішав себе тим, «що це робиться по всьому світі у всіх бібліотеках, що видають книжки». Таке явище повело й до зменшення кількості випозичаємих книжок. Спочатку Бібліотека видавала нараз і більше десятка книг одному читачеві, а в 1935 р. обмежила цю кількість до 3 книг.

З описів бібліотечної читальні видно, що стіни її були завішані мапами й портретами; «в хаті три столи з газетами й журналами, але місця вже замало, і тому ще по стінах протягнуто шнури, на яких, мов білизна, висять також газети. Тут і з Галичини, і з Канади, і з Сполучених Штатів, і з Аргентини. Навіть совітські...* Поміж мапами на стінах заклики: «Курить не вільно», «ані слова про політику». Потребу цього останнього напису бібліотекар Рудичів в 1930 р. пояснював так: «то, бачите, мусіли написати, бо наші люде без «політики» не вміють жити. То вже хай хоч тут дадуть собі спокій. Та до того ще як заведуть політичну розмову, то вже не кажу, що сусіди — росіяне, почують, а й самі собі такого наговорять, що опісля хоч і не зустрічайся». (Навкруги Бібліотеки «живуть росіяне, або жи-ди, вікна відчинені та й стіни тендітні, а нащо їм знати нашу бідую?»).

В звітних та інформаційних матеріалах Бібліотеки міститься багато й інш. цікавих моментів чисто побутового жанру. Наприклад, в статті І. Рудичева про Бібліотеку в рр. 1927—1930 читаємо не тільки про тісноту помешкання, а також і про непорозуміння з сусідами, які жаліються на незручність мати поруч публічну установу. Трапляються й інші вже просто погані випадки, то картку з дверей зірвуть, то напишуть щось недоброго, або якийсь проходячий почне дзвоника крутити серед ночі і т.ін. Хто це робив — не знати. Можна бути тільки певним, що це не робили французи...** В звіті за 1932 р. читаємо, що «одна організація в Парижі звернулася з проханням до Бібліотеки про нищення книжок небажаного їм змісту». «Був ще й такий факт: Бібліотека послала підписного листа до Бразилії до одної організації, яка тим часом перетворилася в організацію комуністичну. Так ті панове відписали, що вони не хотять мати з Бібліотекою ніяких стосунків, ще й підписалися «з презирством до вас». Тільки підписного листа не повернули».

* Крапки у тексті.

** Крапки у тексті.

Бібліотека С.Петлюри в Парижі була не тільки бібліотекою-читальнею з Муизеєм при ній, вона була в Парижі осередком українського культурного життя. В ній щороку влаштовувалися академії пам'яті С.Петлюри, виставки різних колекцій (фото, рукописи, друки і т.д.) й інші виставки; в бібліотеці відбувалися сходи студентської громади, парахвіяльної ради, літературного гуртка й под. організацій. Взагалі Бібліотека «широко відкривала двері для різних неполітичних організацій українських». В ній відбувалися також виклади, театральні репетиції, навчання грамоті малих українців — в ній вивішувалися й оповістки про українське життя в Парижі (сходи, свята, концерти і т.п.).

Вже з перших років свого існування Бібліотека почала провадити лекційну діяльність. З викладами в Бібліотеці виступали як паризькі українці, так і приїжджі гості, головнo з Праги; часом в Бібліотеці читали у відсутности прелегентів і прислані доклади. Присутніх на викладах в Бібліотеці було не одинакове число — на деяких і більше 50, на деяких лише 10—15 осіб.

Тематика докладів була різна, але переважно історична; були також доклади на теми філологічні, соціологічні й інш. Деякі доклади були в зв'язку з спеціальними засіданнями або академіями, що їх влаштовувала Бібліотека. Наприклад, 13 липня 1929 р. відбулося в Бібліотеці засідання пам'яті Є.Х.Чикаленка з доповідями В.К.Прокоповича і Ол.Я.Шульгина; на академії пам'яті П.І.Холодного промовляли В.Прокопович і Іл.Косенко. 26 березня 1932 р. на урочистому прилюдному засіданні Ради Бібліотеки, що було присвячене пам'яті гетьмана І.Мазепи «з нагоди 300-ліття його народження» доповідь робив В.К.Прокопович. Останній взагалі мав найбільше лекційних виступів у Бібліотеці. Крім згаданих уже, він робив у Бібліотеці доповіді ще на такі теми: знесення Магдебурзького права (30.XI.1929), характерні риси українського церковного будівництва (два виклади — 6 і 14.V.1933 р.), Видубицький монастир (20.V.1933 р.), проф. Ол.Шульгин читав у Бібліотеці про М.Драгоманова як політика (15.I.1933 р.) й про Розвиток модерної нації (15.II.1930 р.); І.Токаржевський-Карашевич читав про гетьмана Пилипа Орлика й політичне становище України в першій половині XVIII ст. (18.II.1933); Д-р М.П.Левицький читав про Українську мову та її місце серед інших слов'янських мов (10.VIII.1929 р.); Ю.Пономаренко мав виклад на тему: Легенда про Мазепу в світовій музиці (1937 р.), а прот. І.Бриндзан — про О.Ю.Федьковича.

З приїжджих прелегентів найбільше було з Праги та Варшави. Проф. В.Щербаківський читав у Бібліотеці про формування української нації (3.VIII.1930 р.) і ділився своїми враженнями з подорожі по б. Югославії (23.VIII.1930); так само проф. Дм.Дорошенко читав у 1937 р. про свої враження з Канади; той самий прелегент в серпні 1938 р. мав виклад про І.Котляревського — був це єдиний цього роду виклад в Бібліотеці; перед тим, 29.IV.1933 р. в Бібліотеці була прочитана надіслана праця проф. Дм.Дорошенка про Василя Горленка — критика й етнографа. Надісланий був у 1937 р. з Варшави й виклад Д-ра Юр.Липи про М.Гоголя. З празьких докладчиків у Бібліотеці виступали ще: С.О.Сірополко, М.А.Славінський, О.І.Бочковський, А.І.Яковлів і Л.Бич (всі в 1937 р.). Останній 9.IV. 1937 р. інформував про Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання в Подебрадах. Проф. С.Сірополко мав два доклади: про Київ-Могилянську Колегію-Академію і про освіту на Україні за Катерини II. Проф. М.Славінський читав про проблему вождя, доц. О.Бочковський про національну проблему українства в Канаді, а проф. А.Яковлів про Пересторогу Т.Бобровича; про Устрій української церкви в XV—XVIII вв. читав у Бібліотеці 18.III.1933 р. Леонтович.

Крім викладів, що їх влаштовувала сама Бібліотека, в її помешканні відбу-

валися виклади й інш. організацій, а між ними й*, з якими Бібліотека підтримувала зв'язок і навіть дала в себе приміщення для книгозбірні цього Товариства. З рамен **, в помешканні Бібліотеки в 1931 р. виступав І. Токаржевський-Карашевич з викладом про наукові українські установи та школи на еміграції. Французьке ж Товариство українознавства влаштувало в Бібліотеці й виклад Маркіза де л'Егліз — історія Булонського лісу (17.V.1933 р.) та бібліотекаря Національної Бібліотеки гр. де Гасікура — Нарис історії Парижу (17.VI.1933 р.).

Бібліотека щороку влаштовувала жалібні урочистості свого патрона, а також і інші подібні — присвячені жертвам Базару, академіку Ст.Смаль-Стоцькому тощо. В грудні 1937 р. в Бібліотеці відбувся концерт з нагоди 25-ліття смерті М.В.Лисенка. Цей концерт, організований композитором Юр. Пономаренком, «з художнього боку пройшов бездоганно, але дав дефіциту коло 600 фр».

В 1936 р. в Бібліотеці мала бути улаштована виставка, присвячена пам'яті С.Петлюри. Експонатами для цієї виставки мали послужити його речі, книги, автографи і т.інш. Виставка мала бути постійною. Уладження її було доручене Л.Перфецькому і ген.О.Удовиченку.

Крім постійної виставки С.Петлюри, в Бібліотеці влаштовувалися й різні інші виставки. З них найбільшою була виставка 1937 р., присвячена І.Мазепі «з нагоди 250-ліття обрання ним гетьманської булави». Головним організатором і впорядчим цієї виставки був Л.Перфецький. Всіх експонатів на Мазепинській виставці було 166. Були це світлини портретів Мазепи (26) та світлини, зв'язані з його діяльністю. Окрема увага на виставці була присвячена Шведсько-Українському Союзу. При організації цієї виставки Бібліотеці допомогли матеріялами: Українські Наукові Інститути в Берліні й Варшаві, Національний Музей у Львові, Іл.Хмелюк, М.Шаповал, Є.Деслав, М.Шумицький, С.Нечай, Ю.Пономаренко, Л.Гузар, В.Стороженко, майор Домбровський — всі з Парижу, Е.Онацький з Риму, М.Єремєєв з Женеви, проф. Б.Крупницький з Берліну і інші.

Дуже визначною була участь Бібліотеки у відділі української преси на Міжнародній виставці в Парижі 1937 р. Організація українського відділу на цій виставці була заініційована Українським Товариством для Ліги Націй. На організацію цього відділу Бібліотека дала 2000 фр. і майже всі експонати, крім кількох (на українському [стенді] було виставлено коло 150 назв українських періодичних видань).

Значно скромніше представляється видавнича діяльність Бібліотеки. Рада Бібліотеки в 1937 р. ухвалила видати свою першу публікацію «Літопис Бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі», що містила б історію Бібліотеки, її статут, звіти, таблиці й подібне. Але цей проєкт не був здійснений. Бібліотека видавала відзнаки — Тризуби й листівки. Свої інформації, відоzwi й заклики та звіти про грошові й книжні поступлення Бібліотека містила постійно в «Тризубі», редакція якого, де працювали діячі, близькі до Бібліотеки, всебічно підтримували останню. Більші статті й відоzwi про Бібліотеку, опубліковані в «Тризубі», появлялися й окремими відбитками. Деякі з них були багато ілюстровані.

Справа матеріального забезпечення була дуже важним моментом в житті Бібліотеки. Бібліотека С.Петлюри в Парижі «творилася силами еміграції», вона «не дістає підтримки від чужих і не шукає її». Бібліотека утримувалася головню з пожертв українського громадянства; її кошти складалися з невеликих

* Далі речення обривається.

** Так у тексті.

дотацій уряду УНР, різних пожертв і збірок, абонементної плати, прибутків з видань і т.ін. За перші п'ять років існування (до 1931 р.) Бібліотека мала всього поступлень 85758 фр.; з того: уряд УНР дав 29606 фр., Комітет вшанування пам'яті С.Петлюри 5050 фр., абонементної плати 4244 фр., різних пожертв та збірок 37019 фр., від продажу видань більше 1000 фр. і т.д. Головною статтею видатків була оплата помешкання, на яку за цей час витрачено біля 40000 фр. На купівлю та опрау книг за перші п'ять літ існування Бібліотека витратила всього біля 6000 фр., хоч вона збрала тоді поверх 10000 книг, між ними навіть деякі рідкі видання.

Найліпшим щодо поступлень був 1930 р., який дав 28645 фр., далі почалося згіршення: 1931 р. — 26090 фр., 1932 р. — 20070 фр., 1933 р. був тяжчий від попередніх — дав усього 14544 фр.; загальна криза відбилася на притоці пожертв тощо. Бібліотеці довелося скоротити видатки. Книг за цілий 1933 р. куплено всього на 328 фр.

В 1930 р. Рада Бібліотеки ухвалила, що день смерти С. Петлюри — 25 травня — є днем збірок пожертв на українську Бібліотеку його імені в Парижі. «Рада Бібліотеки звертається до всіх українців, як осіб, так і установ, з проханням про матеріальну й іншу підтримку. Де б Ви не були, обізвітьс я чим-небудь. У Вас є газети й книги — надішліть їх. Купіть «Збірник пам'яті С. Петлюри», бо він продається на користь Бібліотеки. Купіть листівку з могилою С. Петлюри або фотографію Бібліотеки, Музею та читальні. Купіть відзнаку — Тризуб, видану Бібліотекою. Організуйте Товариства Прихильників Бібліотеки. Оподаткуйте себе невеличкою даткою. Поширюйте відомості про Бібліотеку і намовляйте людей до підтримки її. Нехай звідусіль прийде допомога!» Таке читаємо в заклику 1931 р. А зі слів бібліотекаря І. Рудичева 1930 р. довідуємося, що «Кошти потрібні на полиці, де розставляти книжки, потрібні на опрау, щоб книжки можна було пустити в обіг, потрібні на пересилку дарів (матеріалів для Бібліотеки) з різних країн до Парижу. І там же далі заклик, як і кожного року пізніше: «Звертаємося на день смерти Головного Отамана із закликом про пожертву на пам'ятник йому — Бібліотеку в Парижі. Надії покладаємо на нашу еміграцію, на українські землі в Європі, на Америку і Канаду найбільше. Закликаємо громадянство збирати збірки під час академій, які будуть улаштовуватись на день трагічної смерти С. Петлюри — 25 травня, а потім розсилаємо підписні листи і заклики». І ці свої заклики Бібліотека поновляла щороку. Пожертв в 1930 р. було 17000 фр., в 1931 р. — 13000 фр., в 1932 р. — 6600 фр., в 1935 р. — 5992 фр. Всього до 1934 р. Бібліотека одержала пожертв від громадянства біля 48000 фр. І за теперішньої війни, в 1940 р. Бібліотека зверталася за жертвами, але вже головню до Америцьких українців, бо в Європі не було вже можливо переводити збірки. У відозві Бібліотеки 1940 р. зазначено, що до Бібліотеки вплинуло пожертв від українців з 23 держав за всі 12 років більше 130000 фр. З того найбільше дали українці у Франції (52000 фр.), з Чехії, Канади й СДПА (по 6000 фр.) і т.д. Значні суми пожертв були зібрані й на західних українських землях, а саме: з Галичини, Волині й б. Польщі біля 30000 фр., з Буковини більше 25000 фр. Все ж головною основою Бібліотеки були пожертви еміграції. Заснована емігрантами для вшанування пам'яті С. Петлюри, вона й далі існувала на засоби, що приходили переважно від емігрантів з усього світу. Ці засоби, на жаль, були менші, ніж то потрібно...*, «потреби з кожним роком більшають. Бібліотека розвивається, а в той же час книги не оправлені, нема за що видати каталоги» (з відозви 1932 р.). «Книги в більшості не оправлені й нищаться — читаємо у відозві 1934 р. — потреба мати бюджет бодай 25000 фр. річно. Між тим за рік 1933 видано всього 16000 фр., а бюджет на рік 1934 складено лише на 14000 фр.» Та

* Крпки у тексті.

фактично за 1934 р. видано було на Бібліотеку всього 10722 фр., з яких більше 8000 фр. пішло на оплату помешкання та його утримання. Бюджет на 1935 р. був складений всього на 13500 фр. Поступлень цього року було 13712 фр. (в тому субсидія уряду УНР 3600 фр.). Видатків в 1935 р. було 12542 фр., найбільше на помешкання; книг куплено на 467 фр. В 1937 р. Бібліотека мала поступлень біля 24000 фр., з того 19000 фр. пожертв від громадянства, а субсидії уряду УНР лише 2700 фр. За рр. 1927—1932 Бібліотека мала всіх поступлень 102321 фр., а витрат (без утримання бібліотекаря) 99771 фр. Суму поступлень складали головню пожертви від громадянства (поверх 50000 фр.) та субсидії уряду УНР (37000 фр.). Витрати йшли головню на оплату помешкання для Бібліотеки, на яку за ці роки видано 51000 фр.; на купівлю книжок витрачено всього 4280 фр. Те ж саме і в пізніших роках. За 7 років (до 1936 р.) функціонування Бібліотеки всіх пожертв було 145218 фр. (в тому пожертв від громадянства 62097 фр.); видатків за цей же час було 13824 фр., але з того на купівлю книг пішло лише 7729 фр.; а на їх оправу й того менше: за перші 5 літ всього 1486 фр. Бібліотека видавала * для користування й неоправлені книги, хоч вони від того й псувалися.

Пожертв Бібліотека збирала найбільше в річницях смерті С. Петлюри і то на підписні листи. Першими жертводавцями Бібліотеки записані Малахов з Парижа й Єп. Камінський з Праги (1928 р.). Підписних листів Бібліотека розсилала значне число в різні країни, напр., в 1932 р. було розіслано 652 підписних листи. Крім того, Бібліотека мала кілька визначніших жертводавців, як К. Лисюк з Америки. Було й кілька таких жертводавців, що давали їй постійно 1% свого заробітку. Бібліотека старалася про те, щоб таких жертводавців мати більше (принаймні 100 — тоді її невеликий бюджет був би покритий цілком самими жертвами). Бували випадки, що пожертви грошми на Бібліотеку давали й чужинці, напр. інж. Юр. Яковлів прислав був аж дві збірки від більгійців «приятелів українців і української Бібліотеки».

В 1935 р. Рада Бібліотеки ухвалила заснувати Товариство Приятелів Бібліотеки, яке б манло своєю метою «забезпечення існування Бібліотеки і сприяння її розвитку». «Діяльність такого товариства мала виявлятися: 1) в заходах до збільшення українського книжного фонду, придбання нових і рідких книжок; 2) в допомозі його зовнішньому впорядкуванню, в першу чергу оправою книжок; 3) в улегненню користування тим, що єсть — допомогою складання спеціальних каталогів, бібліотечних показників; 4) в заходах до збільшення грошових фондів Бібліотеки; 5) в клопотанні про приєднання нових прихильників; 6) в розповсюдженні відомостей про Бібліотеку статтями й замітками в пресі; 7) в улаштуванні вечорів, концертів, театральних вистав на користь Бібліотеки і т. д. Діяльність Товариства мала відбуватися в порозумінні з Радою і в межах статуту Бібліотеки».

Бібліотека уникала всього, що носило політично-партійну закраску, але охоче йшла назустріч і співробітничала з аполітичними культурними й громадськими українськими організаціями. Як уже згадано, вона предоставляла своє помешкання для сходин студентської організації, для Товариства приятелів пласту, церковної ради Товариства Українознавчих студій, для театральних репетицій і т. п. В 1936 р. до помешкання Бібліотеки перейшла й редакція тижневика «Тризуб». Бібліотека радо відгукувалася на потреби й спільні акції інших культурних організацій українських. Вона хоч і невеликими датками**, але вчасно підтримувала такі справи, як придбання власного дому для Музею Визвольної Боротьби України в Празі, скликання 2-го Українського Наукового З'їзду, заснування фонду ім. Є. Чикаленка і т. д. Жертвувала Бібліотека й на

* У тексті — виховала.

** Пожертви.

Бурсу ім. С. Петлюри в Перемишлі та на збудування там-таки Народного Дому ім. С. Петлюри. Вшановуючи пам'ять В. Стефаника, Бібліотека пожертвувала 50 фр. на Рідну Школу у Львові. В тому ж 1937 р. вона «зробила пожертву Національному Музею у Львові 25 зол. на впорядкування матеріалів про Мазепу, що збиралися в Музеї». Брала Бібліотека участь і в похороні Софії Левицької, а в 1938 р. вписалася в члени Товариства друзів цієї малярки. Бібліотека жертвувала не тільки гроші, а також і речі. В 1937 р., напр., вона вислала Лікарському Товариству у Львові «більше 100 кіло різних медичних видань французькою мовою»; в 1937 р. «було вислано також кілька десятків книг Товариству Просвіта в Парагваю». Бібліотека дарувала книжки і для Музею в Стамфорді й висилала літературу для українських емігрантів в різних країнах. Поширюючи культ Головного Отамана С.Петлюри, Бібліотека подарувала маску покійного для Народного Дому в Канаді і до українського відділу при королівському Музеї в Бельгії.

З початком другої світової війни Рада Бібліотеки вже у вересні 1939 р. ухвалила закрити читальню і випозичати книги лише для домашнього користування. Зробили так, щоб не було підозріння, що в Бібліотеці відбуваються політичні сходи українців (в Парижі тоді українців уважали германофілами).

І за війни, до осені 1940 р., Бібліотека жила своїм життям. В червні 1940 р. всі члени Ради, крім І. Рудичева, виїхали з Парижу (згодом повернулися). В Бібліотеці лишався тільки її бібліотекар, який і далі продовжував свою працю — каталогізацію й інвентаризацію матеріалів у співробітництві з Пономаренком. Як згадує І. Рудичів, «життя йшло. Навіть надходили пожертви. Були читачі, що брали книги. Я писав каталоги, реєстрував періодичні видання чужими мовами, реєстрував статті на українські теми у французьких журналах». До Бібліотеки передали прапор 3-ї Залізної дивізії й значок її штабу; від Військового Товариства привезли багато архівного матеріалу. 26 вересня 1940 р. відбулося засідання Ради, але вже 22 жовтня 1940 р. Бібліотека була опечатана німецькими властями, 13 грудня взята, а 20/21 січня 1941 р. була вивезена. Бібліотечні й музейні матеріали були спакзовані в готові ящики. Всіх ящиків вивезено більше сотні. «Праця, як згадує Рудичів, йшла непогано. Брали все, що лежало, мене не питали...» виявилось, що ці ж фахівці вивозили й польську бібліотеку й московську тургенєвську. Також вивезено три жидівських, слов'янську (7** проф. Фондаїнського)».

1940 р. — 12 рік від засновання Бібліотеки був разом з тим і останнім роком її існування в Парижі. 16 січня 1941 р. була одержана остання жертва для Бібліотеки — надіслав її Омельян Мельник з Китаю. В лютому 1941 р. все було ліквідоване, і від Бібліотеки та музею лишилися лише дрібні пам'ятки в мансарді, де оселився бібліотекар, та газети, що переховувалися в помешканні Місії УНР на ***, яке було опечатане ще в липні 1940 р. В червні 1941 р. І. Рудичів переїхав до Берліна, куди його викликали до...**** для інсталяції...* Бібліотеки, але відкрити Бібліотеку в Берліні йому не довелося й він через деякий час повернувся до Франції. Перебуваючи в Берліні, І. Рудичів склав опис про останній рік Бібліотеки С. Петлюри в Парижі під заголовком «Як це було...». З тих спогадів узяті й ці відомості.

* Крпки у тексті.

** Так у тексті.

*** Автор адреси не вказав.

**** Далі речення обривається.

УКРАЇНСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ПРИТУЛОК У ЧЕХІЇ

Український Дитячий притулок в Чехії організований українською еміграцією за підтримкою чехословацького уряду. Своє існування він розпочав 24 квітня 1925 р. з ініціативи Жіночої Секції Українського Громадського Комітету в ЧСР та батьків. В організації його брала участь також і управа Українського Громадського комітету та Український Педагогічний Інститут в Празі. Метою Притулку було дати дітям українських емігрантів національне виховання. Міністерство закордонних справ у Празі уділило на організацію Притулку 500 кор. та деякий час давало по 3000 кор. місячно субвенції на його утримання. Праця в Притулкові почалася з 5 дітьми, потім кількість дітей збільшилася до 18 й 21 (1926 р.). Вік дітей від 2 до 12 літ.

Першим місцем осідку Притулку були Горні Черношиці — містечко в 15 км від Праги, полежене в гористій залісненій місцевості над р. Берункою й сполучене з Прагою залізницею. Це містечко в 20-х рр. мало досить численну українську емігрантську колонію, що складалася переважно з студентів та старших громадян. В Черношицях існували й деякі українські організації.

З Горніх Черношиць Притулок на якийсь час був перенесений на замок до Штернберга, а з 1928 р. переведений до Подебрад, де й залишався впродовж цілого десятиліття. До Притулку приймали дітей українських емігрантів, в першу чергу сиріт і півсиріт. В Притулкові вони мали повне утримання, догляд і науку в обсязі народньої початкової школи, якою їх підготовляли до вступу в українську гімназію.

Український Діточий* Притулок на початку був підпорядкований Міністерству Закордонних Справ, а керував ним Комітет, на чолі якого до 1929 р. була С.Ф.Русова, яку на цьому становищі заступила К.М.Антоновичева. Пізніше ** Притулок перейшов до завідування спеціально заснованого Товариства «Український Дитячий Притулок», якому міністерство й уділювало свої невеликі субсидії. Головою Товариства була К.М.Антоновичева, а заступницями її були: М.Ю.Мартосова, яка деякий час мала й безпосередній нагляд за Притулком, та К.Дон-Донцова. Багато праці для Притулку в Подебрадах виконував В.Сапицький.

В Подебрадах Дитячий Притулок містився в окремій вілі, при якій було подвір'я, садок і город. Там притулок мав власне зарядження й дитячу бібліотеку. В Притулкові постійно працювали учителька й вихователька. Першою завідуючою й вихователькою Притулку ще в Черношицях була В.Новицька, яка багато допомагала при організації Притулку. В Подебрадах довголітньою вихователькою й завідуючою господарством Притулку була Р.Романченкова; вихователькою була й В.Захвалинська, а учителювали в ньому: М.Іл.Кульчинська, С.Нагірна й інші. Дітей в Притулкові бувало звичайно біля 20 душ. Для них влаштовували дитячі свята, ялинки й т.п. Під кермою своєї учительки С.Нагірної діти видавали в 1933 р. свій часопис «Наша Україна», якого вийшло три зшитки. В 1933 р. малі вихованці притулку листовно дякували прем'єр-

* Так у тексті.

** Далі у дужках дата не вказана.

міністрові Норвегії Мовінкельові за його відомий виступ в обороні голодуючої України. П.Мовінкель відповів на це своєю подякою дітям.

В 1935 р. Товариство «Український Дитячий Притулок» дістало від Земської Шкільної Ради дозвіл на відкриття в Подєбрадах української народної школи. Така школа офіційно була відкрита 23 лютого 1936 р. По закінченні цієї школи вихованці Притулку — як це було фактично й раніше — переходили в науку до гімназії. Як Притулок, так і школу при ньому утримувало Товариство «Український Дитячий Притулок». До середини 1937 р. воно діставало чехословацьку державну допомогу в сумі біля 3-4 тис. кор. місячно. Пізніше дрібніші частки Т-во одержувало також від Чехословацького Червоного Хреста, Нансеновського Комітету й инш. подібних установ. Значною допомогою на утримання Притулку були також пожертви самого громадянства, особливо в останніх роках. Але умови існування для Притулку чим далі, тим ставали все тяжчі. В літі 1938 р. Притулок влаштував літню дитячу колонію в місці осідку української гімназії в Модржанах, і сюди з початком 1938/39 шкільного року були перенесені й зовсім як притулок, так і школа при ньому. Але в Модржанах в середині 1938/39 шкільного року дійшло і до ліквідації обох цих українських дитячих установ. Сталося це через повний брак коштів на утримання Притулку, коли Празький Червоний Хрест і інші чужі установи припинили свою допомогу, а українське громадянство на еміграції свою допомогову акцію скерувало для Карпатської України. Не дивлячись на те, що працівники Притулку виявили подиву гідну відданість своїй праці для утримання Притулку, їм все ж не пощастило врятувати цих українських дитячих установ. Дещо з їхнього майна передано на пам'ятку до музею ВБУ. Саме ж Т-во і після ліквідації Притулку продовжує існувати, працюючи для допомоги українським дітям на еміграції.

З ДІЯЛЬНОСТІ МАЙСТРІВ ПЛЯСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Крім мистецьких діячів, зв'язаних своєю діяльністю з празькою «Студією» й варшавським гуртком «Спокій» (про які окремо), на еміграції працювало й багато інших українських майстрів, що їх імена стали широко відомі не тільки серед свого українського громадянства. Дехто з них настало осів за кордоном, як емайлістка М.Дольницька у Відні або С.Левицька у Парижі (там і померла 20 вересня 1937 р.), дехто — як різьб'яр Ол.Архипенко — подався аж за океан, а дехто — як В.Касян, М.Бойчук, Ів.Севера і инш. — в різних роках виїхали на радянщину.

Українські майстри за кордоном були розкидані в різних європейських містах, та найбільше їх, здається, все ж було в Парижі, до якого всі вони стреміли хоч на короткий час. В Парижі ще в 1929 р. заснувався й Союз українських митців. Метою цього Союзу, до складу якого входили малярі, артисти, диригенти, хореографи і т.п., було: «пропагувати українське національне мистецтво серед чужинців, дбати про відновлення старого українського театру, популяризувати український танок й інші галузі мистецтва».

Перебуваючи на чужині, дехто з українських майстрів-емігрантів од часу до

часу влаштовував свої власні виставки, дехто брав участь в спільних як своїх українських, так і чужих — мистецьких виставках. Найбільше таких виставок відбувалося в Парижі. Особливо багато разів виставлявся тут маляр О.Грищенко як і багато инш. митців-емігрантів, брав діяльну участь в мистецькому житті Західної України (на виставках у Львові тощо). Ол.Грищенко був на еміграції і літературно чинним.

В 1921 р. Грищенко мав виставку в Атенах (потім і в 1922 р.) і з 1921 р. в Парижі, де мав багато виставок. Видав щоденник «Deuxans a Constantinople» (Париж). В останніх роках Грищенко бере участь в літературному житті західноукраїнських земель (на виставках тощо).

В 1931 р. цього українського митця обрали членом французького «Осіннього Салону» в Парижі. У виставці «Осіннього Салону» ще в 1925 р. брали участь і українські майстри-емігранти, між ними й Софія Левицька, яка своїми працями здобула собі у Парижі репутацію високоталановитої та оригінальної малярки. В «Осінньому Салоні» українці виставлялися і в пізніших роках, нпр., в 1932 р. (крім Ол.Грищенка і С.Левицької, ще Ів.Бабій, М.Кричевський і инш.).

В 1932 р. взагалі було в Парижі найбільше виставок, праць українських майстрів. Цього року в паризькій галереї Зака була влаштована виставка праць Миколи Глушенка, видатного представника паризької групи українських митців, учасника тамошнього «Осіннього Салону». Малярські праці й ілюстрації М.Глушенка користувалися великою увагою паризької критики. До Глущенкої виставки в Зака 1932 р. був виданий і каталог. Того ж року в Салоні Незалежних у Парижі виставляв свої праці Ів.Бабій, а в галерії [Зака] Василь Перебийніс. Останній виставляв цього разу свої праці з 1926—1932 рр. Друга виставка Перебийноса відбулася того ж року в Парижі спільно з Василем Кричевським в галерії Зака. На цей раз В.Перебийніс виставляв переважно натюрморти, а В.Кричевський пейзажі з Підкарпаття. Перебуваючи в Парижі, В.Перебийніс виконав, між инш. для Афганістану на замовлення тамошньої влади 6 марок летунської пошти. В.Кричевський виставляв свої праці у Парижі й в 1933 р. — раз сам, а другий раз з М.Глушенком. На початку 1932 р. в паризькій галерії [Зака] відбулася виставка праць Кременя. Митець Кремень походить з Херсонщини й ще з-перед війни постійно перебуває в Парижі. В червні 1932 р. в Бібліотеці С.Петлюри в Парижі була влаштована виставка малюнків і рисунків майстра-баталіста Л.Перфєцького. Ця виставка мала тематичний характер — називалася «Україна 1917-1920 рр.». В листопаді 1932 р. відбулася в Парижі й українсько-французька художня виставка, на якій з українців брали участь: М.Андрієнко, Ів.Бабій, Борачок, М.Глушенко, Ол.Грищенко, В.Хмелюк, Хмелюкова, М.Кричевський, С.Левицька, Л.Маніловська, Никифор, П.Омельченко, В.Перебийніс, Рубисова, Третяків, С.Зарицька й инш. Організаторами цієї виставки були головно Лагутенко і В.Перебийніс. З названих майстрів Михайло Андрієнко-Нечитайло емігрував з України в 1920 р. спочатку до Румунії, а звідти в Європу, де працював у Празі, Парижі й інших містах. Найбільше вславився він як театральний декоратор і рисівник костюмів. З українських майстрів емігрантів працювали в Парижі й Д.Дядинюк та Микола Бутович. Останній, видатний український графік, в різних роках працював також у Ляйпцігу, Берліні, Празі й на Балканах. Багато своєї праці дав М.Бутович також для Західної України й Закарпаття.

Дехто з українських майстрів виставляв свої праці й на чужих мистецьких виставках за кордоном. В Парижі на виставці російського мистецтва 1932 р. були праці С.Мана, як провідника мистецького об'єднання «Скизи» в Празі, впоряджав тут вистави, в яких брали участь і українці (Юр.Вовк, Н.Білецька і

инш.). В Празі ж в березні-квітні 1925 р. була виставка праць українського різьбяр-емігранта Івана Севери-Щигеля, який студіював різбарство у Празі, Парижі й Римі. На виставці Чеської Академії Митців 1926 р. були виставлені праці українців-учнів цієї Академії: П.Омельченка, В.Касіяна, С.Зарицької і Будманюка. На виставці Мистецько-Промислової Школи в Празі того ж року були виставлені праці Ст.Колядинського, В.Цимбала й архітектора А.Корнійчука. В 1932 р. на виставці слов'янського екслібрису в Празі був окремий український відділ.

З паризької групи малярів-емігрантів свою виставку картин у Римі мали в 1933 р. М.Глущенко і М.Кричевський. Праці українських майстрів були в цих роках також і на мистецьких виставах в різних містах Італії (напр., у Венеції й Фльоренції). В Італії, в Мілані виставляла свої емайлі в 1933 р. М.Дольницька, яка взагалі брала участь в мистецьких виставках за кордоном. В 1936 р. в мистецько-промисловому музеї в Празі відбулася виставка її емайлів — виставка невелика кількістю виставлених річей (всього коло 55, але «мистецько-вишукана — виявила широкий обсяг творчих можливостей української артис-тики».

Багато разів виставляв свої праці в Америці український різьбяр і маляр Ол.Архипенко, походженням з Києва, який здавна працює за кордоном, але тільки з 1920 р. ввійшов в контакт з українськими мистецькими колами. В 1923 р. Ол.Архипенко виїхав до Америки, де заснував свою мистецьку школу. В Америці ж він робив спроби сконструювати і т. зв. рухоме мистецтво (Архипентура). З різьбарів-емігрантів за кордоном був вихований Федір Ємець. Сам родом з Харківщини, він перебував за світової війни в полоні в Австрії, брав участь у визвольній боротьбі України, був у складі Української Військово-Санітарної Місії в Німеччині й у Берліні скінчив Академію Мистецтв. Ф.Ємець виставляв свої праці й на виставці українських студентів малярів і різьбярів у Берліні в 1921 р. На цій виставці, крім Ємцевих, були ще праці М.Глущенко, І.Бабія, М.Бутовича, Г.Мазуренко, М.Мороза, Костенка і инш. В 20-х роках у Німеччині перебувала досить значна кількість українських майстрів, а зокрема Берлін був одним з найбільших осередків українського мистецького життя за кордоном. В Німеччині ж працював і скульптор Панас Шевчукевич, буковинець родом, лікар з фаху, оригінальні праці якого у великій кількості зколекціоновані в Музеї ВБУ в Празі. Ф.Ємець як різбар працював у Берліні також і в 30-х рр.

У Польщі, крім майстрів-емігрантів, об'єднаних в Гурткові «Спокій», був ще в Лодзі Зенон Подушко, який вчився в Києві й Петербурзі; за свої праці у Варшаві в 1930 р. цей майстер був нагороджений бронзовою медаллю. У Варшаві ж ще в 1929 р. повстало об'єднання українських митців «Танк».

В Празі осторонь від українських організацій працює вихований у Відні скульптор Михайло Бранський.

В Болгарії з українських емігрантів стало перебуває в Софії скульптор Михайло Паращук, майстер-портретист (портрети Пшибишевського, Б.Лепкого й инш.).

З українських мистецьких виставок на еміграції найчастіше влаштовувалися виставки української графіки. Організатором цих виставок і колекціонером матеріялу для них був в найбільшій мірі Проф. Дм.Антонович. Перша така виставка була в Празі в 1924 р. з нагоди 350-ліття друкарства на Русі. В цій Українській Книжковій та графічній виставці, що була влаштована від Культурно-Просвітнього відділу Українського Громадського Комітету в Празі, взяло участь до 50 українських видавництв, які виставили біля 1000 книжок, що представляли українську видавничу працю в рр. 1918-1923. Серед графічного

матеріалу на цій виставці були праці М.Бутовича, П.Холодного, П.Ковжуна, Р.Лісовського, П.Омельченка, В.Січинського й багатьох инш. майстрів-емігрантів.

В 1927 р. відбулася виставка українського графічного мистецтва в Брюсселі. В Брюссельському Музеї Книги було виставлено на цій виставці до 300 експонатів, а саме — праці В.Касіяна, П.Холодного, Юр.Вовка й багатьох інших емігрантів. При цій нагоді в органі Музею Книги була опублікована стаття про українське граверство. В комісії брюссельської виставки були з емігрантів інж. Дм.Андрієвський і Вол.Січинський.

На початку 1933 р. велику виставку української графіки влаштував Український Науковий Інститут в Берліні. Організатором цієї берлінської виставки й автором спеціальної статті про українську графіку для німецької публіки був проф. Дм.Антонович. (Опублікована в каталозі виставки). Останній так само найбільше попрацював і над влаштуванням виставки української графіки в Празі, яка відбулася в 1933 р. в Мистецько-Промисловому Музеї з ramen* Українського Товариства прихильників книги. Мистецький матеріал для цих виставок частково постачали українські митці у Франції й Чехії. Гурток «Спокій» у Варшаві, АНУМ у Львові й т.д. Празька виставка містила поверх тисячі чисел експонатів і ста імен майстрів. Обіймала вона українську графіку 19 і 20 ст., книжні окладки, ініціали, оздобы, видавничі знаки, екслібриси, проекти театральних костюмів, паперові гроші, поштові марки і т.п. Празьку виставку графіки, до якої УТПК видало й каталог, відвідало до 1000 осіб; на берлінській виставці 1933 р. відвідувачів було до 4000. В зв'язку з берлінською виставкою є й поворот до рідного мистецтва майстра-емігранта такої величини, як В.Масютин. Василь Масютин — кол. професор у Московії й один з найвидатніших графіків сучасности — є одночасно й визначним гравером, малярем, різбарем, а також знавцем мистецтва, письменником і музикою.

В 1936 р. [виставка] сучасної української графіки була влаштована в Гельсінгфорсі, а в 1938 р. в Римі. Римська виставка була зорганізована заходом міжнародного відділу Центрального Союзу Українського Студентства, а провід її належав Проф. Р.Лісовському.

Українські митці-емігранти, як уже згадано, багато працювали для Західної України й для Закарпаття. Деякі з них і перебували постійно у Львові. При участі емігрантів був заснований у Львові в 1921 р. й Гурток Українських Плястиків, а також пізніше й Асоціація Незалежних Українських Митців (АНУМ).

Майстрі-емігранти брали участь майже в усіх мистецьких виставках у Львові в 20-х і 30-х рр. Деякі з цих виставок і організовані були головно емігрантами. На Західній Україні з емігрантів працювали: Ол.Новаківський, П.І.Холодний, П.Ковжун, М.Бутович, Р.Лісовський, Юр.Магалецький, М.Морська, В.Січинський, В.Крижанівський, Л.Гец, Манастирський, С.Тимошенко і инш.

* За допомогою.

УКРАЇНСЬКИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ГУРТОК «СПОКІЙ» У ВАРШАВІ

Мистецький Гурток «Спокій» зорганізувався восени 1927 р. при українській студентській громаді у Варшаві. Ініціаторами його були Вол.Побуловець і П.Мегик. Останній став і його першим головою та вклав найбільше праці в його організацію. До фундаторів Гуртка належали ще: П.Андрусів, В.Васьківський, О.Мариняківна і Н.Хасевич.

Гурток «Спокій» був першою по цей бік Збруча українською професійно-мистецькою організацією. Завданням його було «організувати молоді мистецькі сили, оберекти їх від чужого впливу, поширити мистецьку національну свідомість своїх членів і свого оточення». Члени Гуртка організувалися для того, щоб спільними силами «протиставитись чужим, часто деструктивним, мистецьким впливам»; свою творчість вони свідомо хотіли базувати на традиціях українського мистецтва й народній творчості. Назва Гуртка «Спокій» для його засновників була рівнозначником ритму, ладу.

Гурток почав свою діяльність і розвивався за несприятливих обставин — на чужині, без матеріальних засобів і без належного розуміння з боку українського громадянства. Початковий склад Гуртка був — 5 членів, а через 5 літ збільшився до 18 членів. В 1938 р. «Спокій» мав уже 50 членів, серед яких були 30 професіоналістів. Члени Гуртка репрезентували різні галузі мистецтва: декоративне, графіку, малярство, різьбу й архітектуру. За більше як 10 літ свого існування Гурток зорганізував 11 своїх виставок (в тому 2 виставки об'їздові по Волині). Перша мистецька виставка Гуртка була у Варшаві в квітні 1928 р. Виставляли на ній свої праці Н.Хасевич, П.Андрусів, В.Васьківський, П.Мегик, Ю.Лищинський й О.Мариняківна. На V виставці Гуртка, що відбулася 1931 р. у Варшаві, було виставлено понад 100 праць. Нагороди на цій виставці одержали такі митці: П.Холодний, П.Мегик, О.Мариняківна, В.Васьківський, Д.Дунаєвський, Н.Хасевич і Ю.Трохимчук. Дев'ята виставка Гуртка була у зв'язку з десятиліттям його існування. На XI виставці «Спокою» в 1938 р. виставлялися П.Андрусів, Д.Дунаєвський, Юр.Миц, П.Павлючок, П.Холодний, О.Шатківський, М.Адамчук, Н.Хасевич і інші.

Крім того, члени Гуртка виставляли свої праці й на деяких міжнародних виставках, репрезентуючи там українське мистецтво. Так на III міжнародній виставці дереворитів* у Чикаго брав участь Н.Хасевич, а на XI такій же виставці у Варшаві були праці Н.Хасевича, П.Холодного. На виставках польських виставляли свої праці П.Холодний і П.Мегик. Останній разом з різбарем Вол.Побуловцем виставляв ще в 1926 р. свої праці на виставці в Академії Мистецтв у Варшаві. Так само й на виставках українських було багато праць членів «Спокою», — бачили їх між іншим на виставках української графіки у Берліні й Празі, на виставках Товариства прихильників мистецтва й АНУМ у Львові й інших.

З перших років свого існування Гурток відбував фахові засідання, на яких зачитувалися реферати й обговорювалися актуальні питання мистецького

* Різб'ярів по дереву.

життя, розглядалася біжуча фахова хроніка, провадилися дискусії й т. інше. Такі широкі сходи Гуртка скликалися 2—3 рази на місяць. Фахові доповіді на його зібраннях робили між іншим п. Мегик, Л. Маслов, Г. Лазаревський, Н. М. Дорошенкова і т. д. Влаштував Гурток і публічні виклади на мистецькі теми, а П. Мегик читав про «Українську народню різьбу» в Інституті пропаганди мистецтв у Варшаві.

Провадив Гурток і видавничу діяльність. Крім ілюстрованих каталогів до своїх вистав, Гурток видав «Дереворити». Своїми виставами, виданнями й рефератами «Спокій» популяризував українське мистецтво серед свого й чужого громадянства. Гурток впоряджував мистецькі конкурси, провадив курс малярської технології, курс української військової та народньої костюмології і т. інш. Зібрав Гурток і власну фахову бібліотеку.

УКРАЇНСЬКІ МУЗИКИ НА ЕМІГРАЦІЇ

В галузі музики праця української еміграції була також досить значною. В минулих роках немало українських емігрантів студіювало на європейських консерваторіях, звідки вийшло кілька музичних майстрів і композиторів. В Празькій Консерваторії довершувала свою музичну освіту помішниця диригента Української Республіканської капели П. І. Россіневич-Щуровська. Студентом Празької Консерваторії був відомий бас Птиця. В 1936 р. Празька Консерваторія випустила 3-х українців: скрипака-віртуоза Маркіяна Лепкого, клавіриста Андрія Приходька й композитора Романа Сімовича.

У Віденській Консерваторії одержала свою музичну освіту знаменита українська піаністка Любка Колесса, яка от уже друге десятиліття з надзвичайним успіхом концертує в столичних містах Європи й Америки.

Для музичної освіти українці на еміграції заснували й свої власні заклади. Такими були: музично-педагогічний відділ Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі й Музична Студія ім. Леонтовича в Нью-Йорку. Остання працювала під керуванням композитора Гайворонського. Ця студія в 1928 р. впоряджала свято. На Музично-Педагогічному відділі УВПІ-ту в Празі працювали як професори й такі видатні сили, як В. Барвинський і Ф. Якименко та інші.

Українські музики в цих роках виступали в різних містах Європи або з вокальними концертами, або ж влаштовували вечори української музики й т. д. Про це подибується* багато звісток в пресі. В 1921 р. у Відні відбулося з успіхом кілька концертів молодой української піаністки пані Божейко. В Празькому радіо-журналі в 1934 р. виступала українська піаністка Е. Галіп. Того ж року, 9 січня, у Відні при участі українських музик відбувся вечір української музики. У Віденській [Консерваторії] з великим успіхом працював як соліст-чоліст** Богдан Бережницький, артист-музика, що походив зі Львова, де був професором Музичного Інституту ім. Лисенка. Після заняття поляками Галичини Б. Бережницький виїхав до Відня.

* Зустрічається.

** Віолончеліст.

В музичній ділянці цілком окремо треба поставити велику працю Василя Ємця і в зв'язку з нею розвиток кобзарської справи на еміграції. Артист-бандурист В.Ємець виступав зі своїми концертами в багатьох містах Європи й Америки, де в останніх роках і осів настало. В кінці серпня 1921 р. він приїхав з Праги до Берліна. В двадцятих роках довгий час концертував він у Франції. Маємо відомості про його виступи в Омеркурі 1927 р., про його концерти в Парижі й багатьох містах Франції, які він в 1928 і 1929 рр. влаштовував спільно з українською співачкою С.Вербицькою. В 1929 р. В.Ємець виїхав до Північної Америки; там в 1930 р. він дав більше 35 концертів у Сполучених Державах (Нью-Йорк, Бостон, Філадельфія, Чикаго, Пітсбург, Дейтройт, Клівленд і інші). З своєю артистичною грою на бандурі В.Ємець виступав як перед українською, так і перед чужинецькою публікою. В зв'язку з його концертами відбувалися часом і реферати про бандуру й бандуристів. Саме В.Ємець є автором виданої в 1921 р. в Берліні в співробітництві з Д-ром З.Кузелею книжки «Кобза та кобзарі». В 1931 р. В.Ємець знову влаштовує свої концерти у Франції. Те ж і в 1932 й 1935 рр.

Особливо великі заслуги належать Ємцеві в справі поширення кобзарського уміння на міграції. Його заходами організації бандуристів повстали й значного розвитку досягли в Празі й Подебрадах. В Празі в 1923 р. зорганізувалося навіть спеціальне Т-во «Кобзар», яке нараховувало більше 60-ти членів. Головою його був Г.В.Омельченко. Товариство дбало між іншим про забезпечення своїх членів бандурами та про їх виготовлення. В 1924 р. «Кобзар» провадив під кермою В.Ємця й курси гри на кобзі. При цьому ж Товаристві В.Ємець зорганізував цілу кобзарську капелу, яка однак за браком коштів довго не проіснувала. В 1927 р. при Т-ві «Кобзар» утворилася капела молодих бандуристів, що складалася з учнів української гімназії. В Подебрадах був свій гурток бандуристів.

Т-во «Кобзар» було членом Музичного Товариства, зорганізованого в 1923р. як Секція Українського Громадського Комітету. До цього Т-ва, крім «Кобзаря», належав деякий час і Український Академічний Хор. Музичне Т-во ще як секція УГК-ту намічала досить широкі завдання, а саме: а) об'єднання перебуваючих на території Чехії українських музичних гуртків, товариств та окремих діячів, б) улаштування музичних лекцій, рефератів, вечірок, концертів і т. п., в) допомагати українцям на еміграції в справі здобуття ними музичної освіти, г) дбати про ознайомлення чеського громадянства з українською музикою та про зближення українського музичного життя з чеським і т.д. Великим бажанням Музичного Товариства було зорганізувати в Празі добрий український хор. Це завдання деякий час підтримував і УГК-т, видаючи на цю ціль до 3 тисяч кор. місячно. Та до здійснення цього не дійшло, як рівно ж лишилися невиконаними й багато інших широко закреслених* завдань цього Музичного Товариства. Все ж воно з успіхом дбало про влаштування в Празі українських концертів. На одному з них виступав український співак — тенор Загребецької опери Р.Любинецький. Брала секція деяку участь і в організації музично-педагогічного відділу УВПІ-ті, а також провадила музично-видавничу діяльність.

Крім Ємця, на еміграції працював і відомий наддніпрянський бандурист Данило Щербина, який найбільше виступав на Західній Україні і в Парижі.

* Намічених.

З ПРАЦІ НАД РОЗВИТКОМ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТАНКУ НА ЕМІГРАЦІЇ

Над розвитком українського національного танку на еміграції найбільше попрацював Василь Авраменко та його учні, що з них дехто, як, наприклад, інж. Андрій Кість, став солідним співробітником свого вчителя. Свій національний танок на чужині українці використовували в цілях національної пропаганди. Так, наприклад, українське Товариство «Січ» у Відні репрезентувало Україну в міжнародних змаганнях танцюристів. Група українських студентів дуже успішно виступала з українськими танцями у Пілзні 1938 р. на вечорі чеських легіонерів. В цьому ж 1938 р. перед французькою публікою в Парижі з великим успіхом виступала українська танкова група під проводом Петра Стефуранчина. Цей останній без жодних сторонніх допомог створив групу й пропагував з нею національне українське мистецтво.

Василь Авраменко з своїми учнями також багато виступав перед чужинцями як в Європі, так і в Америці. Пропагандивне значіння його праці дуже велике, але без порівняння більше значіння має його праця педагогічно-організаційна — оте вишколення багатьох сотень українських танцюристів. Педагогічний хист Авраменка надзвичайний. Своєю наукою він за короткий час досягав великих результатів. Про початки Авраменкової праці в польських таборах інтернованих було сказано на іншому місці, так само про його працю в Галичині і на Волині. В 1924 р. Авраменко прибув з Польщі до Чехії. Тут він продовжив свою працю, спочатку в таборі інтернованих в Йозефові, де створив школу, а потім переїхав до Подебрад, де zorganizував другу в Чехії школу українського танку. Ця школа проіснувала недовго, але виявила себе блискуче. В жовтні 1925 р., перед від'їздом В. Авраменка до Канади в Подебрадах відбувся вечір танців цієї його школи. На ньому виступало біля 50 дорослих і 20 дітей (наймолодші 3 літ). В зв'язку з цим виступом критика писала, що Авраменко на етнографічному ґрунті розвиває український національний балет — з суто народних елементів творить мистецькі форми. «Авраменко переніс український танець з глиняної мазаної долівки на блискучий паркет салону».

Від'їжджаючи до Канади, Авраменко залишив у Подебрадах кількох талановитих учнів, які й продовжували там його працю. Один з них, А. Кість, учительючи потім на Закарпатті дуже багато зробив там і своєю наукою національних українських танців. Пізніше інж. А. Кість виїхав для співробітництва з Авраменком до Америки. Там, у Канаді і Сполучених Державах, Авраменко розвинув властиву йому кипучу діяльність педагогічну й організаційну. Він вивчив велику кількість українських танцюристів. Його балетні збори, що з ними він виступав на найбільших американських сценах, складалися з великого числа учасників, а їхнє виконання захоплювало глядачів і викликало суперлятивні* похвали в пресі. В Канаді (Вінніпер) в 1928 р. вийшла й перша частина Авраменкової книги про «Українські національні танки», що містять короткий нарис про український танок та опис десятих найкра-

* Вищий ступінь.

ших українських танків власного укладу. В останніх роках В.Авраменко взявся в Америці й за українську фільмову продукцію, але на цьому полі успіху не досяг.

В Празі в 1927 р. науку українських національних танців провадив один з учнів В.Авраменка — Головка. До його курсу, що відбувався в Студентському Домові, записалося більше 30 учнів. Подібні курси відбувалися час від часу також і в інших осередках української еміграції, звичайно під керівництвом Авраменкових учнів.

УКРАЇНСЬКІ ДРАМАТИЧНІ СТУДІЇ В ПРАЗІ Й ПОДЕБРАДАХ

В 1926 р. в Празі була заснована Українська Театральна Студія. В цій Студії працювала група артистів, що грали під орудою М.К.Садовського, члени українського Академічного Хору й абсолювенти та студенти Празької Консерваторії. Діяльність Театральної Студії назовні виявлялася драматичними виставами в Празі (між іншим, і таких п'єс як Олесева «Осінь» та Нішинського «Вечорниці»). Та життя цієї Студії не було довговічним. Після* вона завмерла.

Восени 1934 р. засновується в Празі Українська Драматична Студія. Біля організації її найбільше попрацювала її ініціаторка, артистка Київського Державного Театру Н.М.Дорошенкова, яка працювала в Студії як артистка-режисерка. Головним завданням Студії було підготувати до вистав українські побутові та історичні п'єси; використовуючи український театральний репертуар, керівники особливу увагу звертали на українські звичаї, мову, костюми й декорації. Своєю працею Студія підтримувала славні традиції українського побутового театру. Члени Студії, що склалися переважно з академічної молоді, мали можливість студіювати в ній український побут. Теоретичні виклади Студії читали: Д.В.Антонович і Л.Т.Білецький. Свої вистави Студія впоряджала в різних празьких театрах, виставляючи такі п'єси, як «Зимовий вечір» М.Старицького, «Лісова пісня» Л.Українки й інші. В 1934 р. вона була прийнята дійсним членом Централі чехословацьких театральних гуртків.

Та хоч працівники Студії присвячували їй свою працю цілком безплатно, все ж Студія, не маючи жодної фінансової підмоги, не могла здійснювати ширших плянів. Але свого існування не припиняла, — навіть і після виїзду своєї організаторки до Варшави Студія продовжує працювати. В 1937 р. вона почала видавати навіть власний орган «Український Театр», а в 1938 р. чеською мовою свій бюлетень**. Видавнича діяльність Студії здійснюється головними стараннями М.Павлічука.

Драматична Студія в Подебрадах була заснована артистом-режисером О.Загаровим. Свої виклади вона розпочала 15 березня 1926 р. Подебрадська Студія мала підготувати кадр добрих режисерів і взагалі діячів театру

* Далі дата автором не вказана.

** Назва бюлетеня не вказана.

для праці на звільненій Україні, але за виїздом свого головного організатора О.Загарова* на Україну своїх широко закроєних плянів не здійснила.

В Подебрадах перебуває й український театральний діяч Ф.Гай-Гаєвський (Жлудкин), який сколекціонував чи не найбільшу на еміграції збірку українських театральних п'єс.

«СОНЦЕЦВІТ». ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ТОВАРИСТВО

Серед українських літературно-мистецьких сил, які після нашої поразки в боротьбі проти большевизму року 1920 опинилися на еміграції, виникла думка про об'єднання їх в товариство. Найбільшим пропагатором цієї думки був поет Михайло Обідний. Отже, з його ініціативи року 1921 в Тарнові дійшло до утворення Літературно-Мистецького Товариства під назвою «Сонцецвіт». В склад його увійшли: Михайло Обідний як голова, а далі як члени: Петро Тенянка, Євген Іваненко, Микола Ковальський, Юрій Липа, Наталія Лівницька й Борис Лисянський. Крім того — маляри-артисти: Павло Ковжун і Петро Холодний (молодший).

Заходами Т-ва організовано було в роках 1921-1922 кілька літературних імпрез**, зокрема вечір, присвячений творчості Миколи Вороного, ювілейна академія на честь Данте Аліг'єрі, академія з нагоди 35-річчя літературної діяльності Володимира Самійленка та ін.

Влітку 1922 року Т-во «Сонцецвіт» спромоглося випустити власний альманах «Сонцецвіт», до якого увійшли твори всіх учасників Т-ва. Альманах оздоблено репродукціями трьох графік Павла Ковжуна, а обкладинку виконав Петро Холодний.

Обставини емігрантського життя спричинилися до розпорошення членів Т-ва по різних державах Європи і тим фактично припинили його діяльність. Троє членів — М.Обідний, П.Ковжун та Є.Іваненко вже відійшли з цього світу. Але ті, що залишилися в живих, утримують між собою тісний духовний контакт.

* Дата виїзду О.Загарова не вказана.

** Вистава.

УКРАЇНСЬКИЙ ГУРТОК У ВАРШАВІ

Український літературний гурток у Варшаві засновано в 1926 р. Мета — об'єднання працівників на полі красного письменництва, публіцистика та творча [робота] і т.д. Також культурно-освітня праця. Почав існування при редакції часопису «Наша бесіда». Влаштовували засідання з читанням нових творів. Голова — В.Островський.

«Танки» — літературно-мистецький гурток у Варшаві пером Є.Маланюка і Юр.Липи пропагував акциденталізм, радикальну сепарацію від російської культури, ідею великодержавности, культ героїзму і шляхетности, боротьбу з масовізмом у культурі, конструктивізм і культ енергії, об'єднував молодих митців навколо цих гасел.

Підполковник української армії Дідченко у Варшаві має власну майстерню скрипок. На виставці скрипок у Варшаві одержав золоту медаль за найкраще вироблену скрипку.

У Варшаві в 1926 р. українські емігранти дбали про утворення української православної парафії.

ПРАЦЯ ЕМІГРАЦІЇ В ГАЛУЗІ МИСТЕЦТВА

Фільм. Українська фільмова корпорація, заснована в Нью-Йорку; в 1938 р. підготувала виріб нових українських фільмів. Музично-артистичний провід був у руках О.Кошиця.

Фільм «Наталка Полтавка», виготовлений українцями в Америці, висвітлений 1937 р. у Франції.

Клим Андрієнко (тенор, співак італійської школи) виступав кілька разів у Берліні й на провінції, а також у звуковій фільмі.

Евг.Деслав — кінорежисер, працює в Парижі, виконував перший фільм литовською мовою, а також йому було доручене єгипетським урядом опрацювання кіносценарія «Боротьба за добробут», дія якого відбувається на тлі праці нової єгипетської армії.

Анна Стен — фільмова артистка, українсько-шведського роду з Київщини, працювала в Голівуді.

«Меркурфільм» — пражське фільмове підприємство виготовило за режисурою Олексі Грановського фільму «Тарас Бульба». Повість Гоголя опрацював для фільму французький письменник П.Бенуа (1935).

Перший український звуковий фільм з підкарпатського життя «Марійка-зрадниця» наточений з участю емігранта А.Костя, що виконує одну з головних ролей.

Дирекція української фільмової корпорації В.Авраменка в Нью Йорку заклала 1936 р. звукову фільму «Наталка Полтавка».

Танкова і фільмова школа В.Авраменка відкрита в грудні 1935 р. в Нью Йорку. В.Авраменко перед кількома роками провадив пропаганду українських національних танців на Волині, звідки згодом перенісся до Канади, де завдяки його праці занглійщене молоде покоління української еміграції почало навертатися до українства.

Українські грамофонні диски наспівані С.Вербицькою за акомпаніментом В.Ємця в 1930 р. у Франції (Дві українські пісні — «А до мене Яків приходив» і «Морозенко»). Виконані фірмою Пате.

В січні 1922 р. в Нью Йорку місцеві українські сили виставляли оперу «Катерина». В Чикаго тоді ж українська робітничка труппа аматорів виставляла «Базар» Винниченка.

В Нью Йорку 1937 р. святкували 40-ліття праці О.Кошиця.

ВИДАВНИЧА СПРАВА НА ЕМІГРАЦІЇ

Про українські видавництва за кордоном в перших роках еміграції досить докладні відомости знаходимо в І ч. віденського бібліографічного органу «Книга» за 1921 р., в Празькому «Книголюбі» (в І-й його книзі з 1927 р. був поданий і реєстр українських видавництв на чужині в рр. 1918—1927), в оглядах Ів.Калиновича і праці Д.Дорошенка і В.Дорошенка про «Українське літературне життя на еміграції» у Варшавській «Трибуні України» (1923 р. чч.1—4).

Спроби видавати українські книжки за кордоном почалися ще за Української Держави в 1918 р. Тоді почали друкувати у Відні свої видання «Вернигора» й «Українська школа» й інш. Частина цих видань ще встигла дістатися на Україну, але в 1919 р. зв'язок перервався й видруковані книжки лишилися за кордоном; з того дещо збувалося в західних українських землях і в Америці.

В перших роках української еміграції центром видавничої діяльності був Відень (1919—1920). Тут мали свій осідок і провадили працю найбільші тодішні видавництва, як «Вернигора», «Дніпросоюз», «Дзвін» і т.д. Тут же деякий час працювала й спеціальна педагогічна місія, що була вислана урядом УНР за кордон для видання підручників. З віденських видавництв т-во «Вернигора» в рр. 1919—1922 видало з десятків шкільних підручників, п'ять різних книжок і кілька мап та портретів. В-во «Дніпросоюз» видав тоді у Відні серію книжок з української історії (в ній праці М.Грушевського й «Україну на Переломі» В.Липинського) й серію видань з кооперації. В-во «Чайка» випускало три серії: українську бібліотеку, бібліотеку світової літератури й дитячу. Це видавництво найбільше видало перекладних творів західно-європейських авторів. В його бібліотеці «Українській дитині» появилася 10 народних казок з малюнками, а в «Українській бібліотеці» вийшло з десятків книжок — творів А.Крушельницького, С.Черкасенка, А.Хомика й П.Карманського. В-во «Дзвін», засноване ще в 1911 р. в Києві, в 1918 р. сполучилося з видавництвом «Українська школа» й перенесло свою діяльність за кордон, головню до Відня. Тут воно видрукувало до 20 вагонів книжок, з яких 7 вагонів вислано на Україну, з них «6 попало до рук читачів, а один пропав». Об'єднана з «Дзвоном»

«Українська школа» видавала найбільше шкільні підручники, а також твори Вол. Винниченка, С. Черкасенка, Юрія Сірого й инш. Катеринославське видавництво Ів. Труби «Стежка до дому» видало у Відні серію ілюстрованих казок Андерсена, Бехштейна, Гауфа й братів Грімів. Згадана вища педагогічна місія під проводом А. Крушельницького «наголовила коло двох десятків підручників та инших книжок». В-во українського Соціологічного Інституту у Відні видало в 1921—1922 рр. 4 томи «Заміток і матеріалів до історії української революції» П. Христюка, окремі праці М. Грушевського, М. Лозинського, В. Старосольського й инш., під проводом М. Грушевського виходив у Відні й неперіодичний збірник «Борітеся — Поборете». Так само ідеологічним було й видавництво «Хліборобська Україна», яке видавало неперіодичні збірники тої самої назви й деякі инші витвори.

З инших партійних видавництв у Відні були ще такі: комуністична «Нова Доба», яка серед різного агітаційного мотлоху видала й Ів. Калиновича «Показчик соціалістичної і комуністичної української літератури»; «Свобода й право», видавництво «Української народної партії», яке видало в 1920 р. низку політичних брошур; «Серп і Молот» ще в 1918 р. випустив у Відні три книжки М. Залізняка в десятках тисяч примірників. У Відні ж випускали свої політичні видання й українські «Соціалісти-самостійники» й «Закордонна група УСДРП», а також виходило в тих роках немало й окремих книжок (між ними, наприклад, і Д-ра Д. Донцова «Підстави нашої політики»). З менших українських видавництв у Відні були ще такі: «Наша Воля» — видавало маленькі книжечки Мод. Левицького, «Історія й Право» — видало історію римського права К. Лоського, «По світу» — видало «Найю з Джунглів» Гасенка і деякі инші.

З метою координації видавничої діяльності заклався у Відні в 1920 р. «Союз українських видавництв за кордоном», в котрому об'єдналися «Вернигора», «Книгоспілка», «Дніпросоюз» і «Катеринославське видавниче товариство». 22 лютого 1921 р. у Відні ж повстало «Об'єднання українських видавництв». Це об'єднання, крім чисто професійних завдань, ставило своєю метою також реалізацію таких видань, котрих не могли видавати окремі видавництва. В 1921 р. об'єднання розпочало видання й Польографічного органу під заголовком «Книга», єдиний випуск якого вийшов під редакцією проф. Дм. Антоновича.

Але й об'єднання українських видавництв у Відні не могло поліпшити стану видавничої справи, яка не могла розвиватися через дві причини: 1) економічну кризу в Австрії й 2) через нездійснення сподіваного збуту книжок на Україну. Внаслідок цього центр видавничої діяльності переноситься з Відня до Берліна, де й розвивається в рр. 1921 і 1922. Сюди ще в 1919 р. перейшло з Відня «Українське видавництво в Катеринославі», яке у Відні видало лише кілька книжок. На чолі цього видавництва стояв Евг. Вировий. Свої книжки воно друкувало переважно в Лейпцігу. «Українське видавництво в Катеринославі» видавало книжки для дітей (українські народні казки, казки Гауфа й Бехштейна, Маміна-Сибіряка і инш.), історичну літературу (А. Кашенка, Д. Мордовця, А. Чайковського і т.д.), педагогічні праці С. Русової, словники (Г. Голоскевича, С. Іваницького і Ф. Кирилянського), підручники (С. Єфремова, Д. Дорошенка, М. Левицького і инш.). В виданні цього видавництва появилася й перше повне народне видання Шевченкового Кобзаря з поясненнями й примітками Д-ра В. Сімовича.

В 1920 р. відновило свою діяльність у Берліні й давнє с.-д. видавництво «Знаття — то сила». За кордоном воно видавало різні політичні й історичні твори.

З новозаснованих українських видавництв у Берліні найбільшу продукцію видало зорганізоване в 1921 р. в-во «Українське слово». Це в-во видало цілу

серію книжок наукового, публіцистичного й белятристичного змісту (белятристичні твори: І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша, Ол.Стороженка, В.Леонтовича і инш. письменників; мемуари В.Андрієвського, огляд слов'янського світу Дм.Дорошенка, нариси й статті Ст.Томашівського і т.д.). Спільно з «Українською народньою бібліотекою» в-во «Українського слова» й 2 томи «Струн» — антології української поезії від найдавніших часів. Редактором цього видання, як і багатьох інших видань «Українського слова», був Богдан Лепкий. Сама «Українська народня бібліотека» видала в 1921 р. «Хіба ревуть воли» (Мирного — Білика). З менших українських видавництв чинними були в Берліні «Ратай», яке видало в 1922 р. кілька книжок — між иншим «Чернігівку» М.Костомарова, оповідання П.Куліша й инші — «Українське книгознавство», що видало працю Л.Биковського про «Національну бібліотеку Української Держави» й деякі инші. З давніх українських видавництв у Німеччині найбільший розмах виявила «Українська накладня»*, яка одначе не належить до організацій українських еміграційних. Накладом цього видавництва в 1923 р. вийшло дещо з творів Федьковича в московському перекладі. В серії «Иностранная литература» випустило в-во Е.А.Гутнова в Берліні збірник перекладів з українських авторів під заголовком «Малый альманах современной украинской литературы». Редактором цього видання був, здається, проф. Дм.Дорошенко, а передмову до нього написав Іл.Алексеев.

В той час як віденські українські видавництва розраховували на збут своїх видань на Вел. Україні й тому друкували їх в десятках тисяч примірників, берлінські видавництва орієнтувалися на можливості збуту в західно-українських землях та на еміграції й тому друкували значно меншу кількість примірників. Це вимагало менших затрат і полегшувало їхнє становище. Та незважаючи на це, розвиток української видавничої діяльності у Берліні незабаром припинився. Сталося це в 1923 р. в зв'язку з стабілізацією німецької марки, яка викликала дорожнечу на друк і папір. За змінених умов лише одна Українська накладня, яка розпоряджалася великим запасом видань, могла ще й далі трохи продовжувати свою працю. Всі инші українські видавництва того часу мусіли або припинити свою працю, або шукати для неї більш сприятливих умов. Такі виявилися вже в 1923 р. в Чехії, зокрема в Празі, яка — після Відня й Берліна — стала третім великим осередком української видавничої справи на еміграції.

До Праги ж перенеслося й засноване ще в 1922 р. в Берліні видавництво «Української Молоді». Це видавництво розвинулося з гуртка «Зелене Коло», що було засноване в Німеччині з просвітніми завданнями, але помітнішої праці не виявило. Прикінці 1922 р. за допомогою досвідченого керманіча «Українського видавництва в Катеринославі» Евг.Вирового цей груток перетворився в статутове «Видавництво Української Молоді», яке й розпочало видавничу працю. Серед перших видань цього видавництва були й звідомлення української Академії Наук за 1921 р. Звідомлення ВУАН за рік 1922 вийшло вже в Празі (в 1925 р.), де видавництво випустило цілу серію маленьких монографій про майстрів українського мистецтва. Видавництво «Української Молоді» в Берліні ж таки оголошувало премію на написання підручників, влаштовувало відчити й видало в 1923 р. відозву «до всіх» з закликом «збирати й здобувати кошти на видання українських книжок, дбати про розповсюдження книжки, про заснування бібліотек, читалень, підтримувати скрізь зацікавлення книжкою». В тому ж 1923 р. Видавництво «Української Молоді» влаштувало в Берліні виставку книг українських видавництв у Німеччині за 1922 рік. На цій виставці були представлені такі видавництва: «Українська наклад-

* Друкарня, видавництво.

ня» (до 40 книжок і багато листівок), «Українське Видавництво в Катеринославі» (9 книг), «Українське Слово» (16 книг), «Українська Народня бібліотека» (1 книга), «Знаття — то сила» (1 кн.), «Ратай» (4), «Українська студентська спілка» (2 кн.), «Вукоспілка» (теж 2), «Космос» (2), «Вільна Спілка» (2), «Українське книгознавство» (1), «Нова Україна» (2), «УСДРП» (2), «Українська Кустарна Спілка» (1), «Закордонний комітет Наркомос УССР» (3 кн.); були на цій виставці видання й двох німецьких видавництв: «Deutsch Ukrainisch Gesellschaft Ukraine Filatelist».

Організація української видавничої справи в Празі почалася ще в 1919 р., коли з ініціативи українських письменників і громадських діячів було тут засноване українське Кооперативне Видавниче Т-во «Всесвіт». Це товариство поставило своїм завданням ознайомити чеське громадянство із здобутками українського письменства й використати для культурних потреб України всі цінніші надбання чеської літератури. Це товариство в Празі лічилося лише як чеський відділ «Всесвіту»; ціла ж організація ставила собі широкі загально-європейські завдання — інформувати європейське громадянство про духовний зріст і розвій українського народу, а також дбати про збагачення української культури шляхом систематичних перекладів нових визначніших чужоземних творів. До складу членів празького «Всесвіту» вступили й деякі чеські письменники та видавці. В своїй діяльності Товариство, крім завдань видавничих (також для задоволення потреб закордоння), намітило й низку завдань інших, а саме — влаштування виставок (малярних, кустарних і т.д.), заснування в Празі школи української мови для дорослих чехів, впорядкування літературних вечірок, відчитів і т.п. Взагалі своєю діяльністю «Всесвіт» дбав про чесько-українське культурне зближення. Видавництво «Всесвіт» випускало праці як українською, так і чеською мовами. В 1919 р. вийшла чеська праця інж. Яр.Нечаса під заголовком «Східно-європейська трагедія й Україна» й українська праця Дм.Дорошенка про «Угорську Україну». Кілька інших праць було підготовлено до друку.

В тому ж 1919 р. почало в Празі друкувати свої видання й Київське видавництво «Час», яке випустило для чехів кілька брошур чеською мовою про Україну й українську справу, друкувало твори В.Королева-Старого й инш.

З організацією українського високого шкільництва в Чехії тут також налагодилося й видавництво, а саме при Українському університеті, Господарській Академії й Педагогічному інституті «Сіач». При цих закладах видавалися курси викладів і різні високошкільні підручники. Технічно видання виконувалися недосконалим літографським способом і в невисокому накладі — пересічно 200—300 прим. Крім цих високошкільних видавництв у Чехії було й кілька інших українських видавництв, з яких найбільше — Український Громадський Видавничий Фонд. Діяльність цих видавництв в Чехії й становить собою третій період в розвитку української видавничої справи за кордоном.

Український Громадський Видавничий Фонд повстав 1 травня 1923 р. при участі Українського Громадського Комітету в Празі. Заснований він був головню для видання наукових книжок і підручників та фахової літератури. Спочатку справами Фонду керувала окрема Видавнича комісія, обрана УГК-том, а по затвердженню статуту було обрано Видавниче Бюро (голова Е.С. Вировий), яке в порозумінні з Управою УГК-ту й керувало справами Фонду. Членами Фонду були вкладчики, що вносили по 1000 корон. В 1923 р. таких вкладчиків було 52, а в 1924 р. кількість їх перевищила вже число 85. З 1 січня 1923 р. Український Громадський Комітет у Празі вносив на потреби Фонду щомісяця 3000 корон, а пізніше Педагогічний інститут давав од себе щомісяця 1000 корон. Членами Фонду були окремі особи, установи, організації й т.д. До складу

його входили між иншим і такі видавничі товариства на еміграції: «Українське видавництво в Катеринославі», Видавництво «Української Молоді», Калішський «Чорномор», Видавниче Т-во при Українській Господарській Академії в Подєбрадах, «Дзвін», «Нова Україна», Вільна Спілка, «Український Студент» і т. д. Видавничий фонд у 1924 р. зібрав для видання праць приблизно на 1500 аркушів, забезпечивши собі кредит. В друкарнях фонд мав можливість видавати по кілька книжок на раз. Розвій його діяльності припадає на* рр., коли під його фірмою появилися такі публікації.**

В пізніших роках видавнича продукція фонду значно зменшилась і в році*** припинилася зовсім.

При фонді закладалися окремі фундації спеціального призначення (наприклад, для видання творів Гр.Чупринки, що й було здійснено в році* під редакцією П.Богацького). Фонд брав участь також в організації виставки книги та графіки в Празі в році***.

Позбавлений видавничих можливостей, фонд в останніх часах виявляв свою діяльність як представник Львівського видавництва «Червона Калина» в Чехії, організатор бібліотеки-випозичальні і т. инш. Випозичальня фонду мала своїм завданням обслуговувати книжками українців поза Прагою, також у Берні, Братиславі, Пршбраті і т. д. Деякий час вона функціонувала в Ржевничах біля Праги, де нею опікувався пізніший голова управи Фонду інж. М.Скидан.

Одночасно з Видавничим Фондом в Празі провадили видавничу діяльність і деякі інші видавництва, як «Нова Україна», «Вільна Спілка», «Український студент» і т. д., продукція яких виявилася головню виданням їхніх органів.

Празькі українські видавництва послуговувалися звичайно чеськими друкарнями. В друкарні «Політіка» друкувало свої видання київське видавництво «Час» і инш. Багато українських видань вийшло й з державної друкарні (Наукові публікації Українського університету, Історико-Філологічного Товариства й инш). Але найбільше українських книжок випустила «Літографія», яка довгий час працювала для видавничого Фонду Академічного Комітету й инших установ та організацій. Видавничі потреби української еміграції в Празі обслуговували ще друкарні «Унія», «Графіка», Славянські відділи друкарень А.Фішера, Ф.Вонки, А.Граздири, Грінгута й инш. В останніх роках найбільше українських видань у Празі друкував український емігрант Степан Туркот, який працював у зв'язку з ріжними чеськими друкарнями («Zadruka» й инш.). В Подєбрадах українські публікації друкувалися в друкарні Б.Ванчури, але в Подєбрадах були спроби зорганізувати й власну українську друкарню.

Друкарська справа на еміграції розпочалася в шапірографському**** вигляді по українських таборах в Польщі, Румунії й Чехії. Шапірографом випускалося багато ріжних публікацій, але в дуже обмеженому накладі (до 30 прим.). На шапірографі друкувалися реферати слухачів Військового факультету Українського Університету в таборі Стрілково (Познанщина). На Українських високих школах в ЧСР ріжні твори розмножувалися літографським способом від 100 до 300 прим. — було видано кілька сот назв високошкільних публікацій. Пізніше почали вживати й друкарського способу, випускали по 1000 прим., але друкували в чужих друкарнях. Потім почали закладати в свої українські друкарні — в Подєбрадах, Каліші, Щипіорно й Тарново. Українська

* Роки автором не вказані.

** Пропуск у тексті.

*** Рік автором не вказаний.

**** Пристрій для розмноження рукописного або друкованого тексту без друкарського набору.

друкарня в Подебрадах зорганізована в 1923 р. при місцевій друкарні чеха Б.Ванчури. Друкарню зорганізував студент УГА О.Ільницький. В ній друкувалася газета «Українське життя», «Життя», «Logient Libre», «Подебрадка» й инш., також багато ріжних брошур.

В-во кооперативного Фонду ім.В.Доманицького заклалося в Подебрадах в 1926 р. для вшанування пам'яті В.Доманицького, видавання інших кооперативних видань. В-во придбало власний друкарський шрифт, яким і користувалося при чеській друкарні. Видавало й чужі праці. Мало в 1927 р. 49 членів.

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ І ПИСЬМЕННИКІВ У ВІДНІ

Цей Союз проектувався спочатку з постійним місцем осідку в Києві, але Магістрат м.Відня прийняв до відома лише такий статут Союзу, при якому статутним і фактичним округом діяльності Союзу мала бути лише Австрія. Союз повстав 12 вересня 1919 р. Завдання його в статуті намічалися такі: охорона престижу української преси, ознайомлення культурного світу з українським питанням, піклування правовим законодавством і авторським правом, піднесення техніки української журналістики та пропаганди, захист професійних інтересів журналістів і письменників, матеріяльне підтримування членів та їх родин в потребі (§2).

Головою Союзу при його заснуванні був обраний Д-р В.Кушнір, а його заступником О.Олесь-Кандиба. В управі, як і в самому Союзі, від початку зійшлися члени майже з усіх українських земель — з Наддніпрянщини, Буковини й Галичини.

Але «еміграційні умови життя спричинили скоріше zdeкомплектовання управи» — дехто з членів перестав брати участь в праці, А.Хомик помер (в березні 1921 р.), так що в середині 1921 р. в управі на своєму місці залишилися лише голова та його заступник. В 1923 р. головою Союзу був обраний О.Олесь.

Всіх членів Союз в 1922 р. мав 68. З них тільки 26 перебувало в Австрії, а решта поза нею; в Чехії було 11 членів, в Німеччині — 7, в Галичині — 7, на Вел. Україні — 5, в Польщі — 3 й по одному члену на Закарпатті, Буковині, Швейцарії; Франції, Болгарії, Канаді, Бразилії і т.д. Своїх відпоручників* або експозитури** Союз мав у Женеві, Празі, Берліні й Чернівцях.

В своїх плянах Союз намічав собі дуже широку програму діяльності, яка мала охоплювати не тільки професійні потреби працівників пера, а також і загально-культурні українські справи. Але ця програма через брак матеріяльних засобів не могла бути здійснена. Фонди Союзу складалися з допомог фінансового агента УНР п. Супруна, уділених у формі безтермінових позичок, деяких пожертв і позичок инших.

Діяльність Союзу була інтенсивнішою напочатку його існування. Пізніше, від середини 1921 р. ця діяльність виявилася головню в улаштуванні літературних сходин і деяких виступів громадського характеру. Праця Союзу пере-

* Уповноважений.

** Представництво.

водилася в його секціях і комісіях, а саме: Видавничій, Академічних викладів, Популярних викладів, Літературних сходин, Пропаганди, професійних справ, Науково-Політичних лекцій, Господарській, Позичок і запомог, Пам'ятників на могилах померших у Відні українських журналістів і письменників. Були й ще деякі секції та комісії Союзу, деякі проєктувалися (як Артистично-Музична), але більшість з них не виявила помітнішої діяльності. Найінтенсивніше працювала Комісія запомог та позичок, а також Секція академічних викладів, з якої повстав Український Вільний Університет та Секція Літературних сходин і Науково-Політичних викладів.

Своїми запомогами й позичками, яких було уділено більше як напівмільона австрійських корон, Союз дуже допоміг багатьом українським письменникам і журналістам на еміграції, особливо у Відні, й уможливив їм фахову літературну працю. З своїх фондів Союз уділяв допомоги й багатьом літературно-чинним діячам у Галичині, й задумував навіть висилати грошові допомоги письменникам до Києва.

Управа Союзу дбала про захист професійних інтересів своїх членів — виступала в обороні їх авторських прав, забезпечувала для них та їхніх родин лікарську поміч і т. інше.

Важне значіння мала діяльність Союзу в справі організації культурного українського життя на еміграції, головну у Відні. Вже з осені 1919 р. під проводом Ф.Слюсаренка відбувалися популярно-наукові курси для українських робітників у Відні в льокалі* Товариства «Єдність», а в листопаді 1920 р. почалися й академічні виклади для інтелігенції, зорганізовані спеціальною секцією академічних викладів (в складі Дм.Антоновича, Ст.Дністрянського, Ол.Колесси (голова) і Ст.Рудницького). До співучасті в організації цих викладів зголосився й Український Соціологічний Інститут на чолі з Мих.Грушевським та Товариство Прихильників Освіти. На цих викладах читали такі лектори: М.Грушевський — Примітивні форми суспільного життя та їх сліди в українській традиції, Ст.Рудницький — з географії, Ол.Колесса — Головні напрями й методи в розділах фольклору, Ст.Дністрянський — Самоозначення українського народу, Теорія конституції, Дм.Антонович — Дерев'яні церкви на Україні, Вол.Старосольський — Характеристика радянської конституції, І.Ганицький — Технічні джерела енергії в різних державах та їх використання, М.Сабат — Грецька й римська архітектура. Виклади були публічні, вчашала на них головну академічна молодь. На організацію цих викладів Союз витратив 12736 австрійських корон.

З початком 1921 р. академічні виклади Союзу перетворилися в систематичні університетські курси, зорганізовані як Український Вільний Університет (про нього окремо). Український Соціологічний Інститут, як і сам Мих.Грушевський, не взяв участі в діяльності університету, із-за різниць в поглядах на його характер.

На утримання Українського Вільного Університету Союз виплатив у першому триместрі більше 200000 корон, але своїх матеріяльних зобов'язань супроти університету все ж виконати не міг. Тому рада університету, шукаючи для нього матеріяльного забезпечення, здобула приречення помочи чехо-словацького уряду і восени 1921 р. УВУ був перенесений з Відня до Праги. Відносини між Союзом і заснованим ним у Відні університетом в наслідок цього були розв'язані.

В звіті Союзу є згадка й про те, що на основі проєкту директора українсько-швейцарської торговельної палати п.Мексіна управа Союзу плянувала також заснування Інституту Технічних Знань, завданням якого було б вихован-

* Приміщення.

ня технічних сил для відбудови України, але до зреалізування цього плану з причин матеріальних не було приступлено.

Значний успіх і значення мали літературні сходи Союзу, яких було: в 1920 р. — 12, в 1921 р. — 24, в 1922 р. — 7. В першому році ці сходи мали переважно літературно-артистичний характер (свої недруковані твори на них читали: А.Крушельницький, Сп.Черкасенко, П.Карманський, М.Левицький і т.д.), а в дальших роках вивчалися рефератами на політично-суспільні теми (читали їх — М.Лозинський, С.Шелухин, С.Гольдельман, А.Жук, В.Кедровський і т.д.). Крім того, Союз впоряджував ще окремі свята, дискусії й т. инш.

Як українська організація Союз брав участь в різних міжнародних конгресах, на яких його представники виступали в обороні національних українських справ. Кількачленна делегація Союзу була в червні 1920 р. на міжнародньому Конгресі Преси в Празі, а потім і на Всесокольському чехословацькому здвизі*, а окремі члени цієї делегації ще й на Конгресі Вільної Думки в Празі (в вересні 1920 р. — О.Олесь). І на Робітничій Олімпіаді там же (в липні 1920 р. — О.Ку...**). Союз був запрошений також на юго-слов'янський з'їзд преси в Загребі в листопаді 1919 р., але не міг взяти в ньому участі, бо білгородський уряд не дав віз українським делегатам. Управа Союзу вислала супроти цього телеграфічний протест, який був видрукований в Словінській пресі, а сама справа мала відгомін також в югославянському парламенті.

Відпоручники Союзу брали діяльну участь в акції допомоги голодним на Україні. Союз в 1921 р. розіслав «Відкритий лист до преси всього культурного світу», в якому протестував проти утисків над українським національно-культурним життям на окупованих українських землях; а иншим разом протестував в справі положення української преси й українського культурного життя взагалі.

Про перші роки своєї діяльності Союз в 1923 р. видав друкований звіт, в якому опублікував також і грошове справоздання.

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ І ПИСЬМЕННИКІВ НА ЧУЖИНІ (ПРАГА)

Союз цей був заснований в Празі, як продовження подібної ж організації у Відні. Головою Союзу при його організації був акад. Ст.Смаль-Стоцький, якого в листопаді 1932 р. заступив на цьому становищі проф.С.Сірополко. Останній залишається незмінно головою й по цей час.

А 1939 р. Союз мав 50 членів, з них один — О.Олесь — почесний. В складі Союзу об'єдналося порівнюючи небагато письменників, зате значно більше журналістів. З поетів і письменників членами Союзу числяться, крім О.Олеся, ще Ю.Липа, М.Славінський, В.Королів-Старий, Ю.Тищенко-Сірий. Був ще О.Ольжич, який напочатку виконував навіть функції секретаря Союзу, але він потім з організації виступив. З журналістів і редакторів в Союзі є: Д.Антончук (відпоручник в Празі Лондонського Українського Бюра), Евг.Бачинський (го-

* Збір.

** Так у тексті.

лова Українського Клубу в Женеві), Дм.Геродот, Дм.Дорошенко, О.Думин (А.Крезуб), П.Зленко (редактор-видавець «Українського Тижня» в Празі), В.Кисілевський, Іл.Косенко, О.Лотоцький, Л.Лукасевич, І.Мазепа, Б.Мартос, М.Матюшенкова (секретарка Союзу), К.Мацієвич, З.Мірна, М.Мухин, В.Петрив, В.Прокопович, В.Садовський, П.Феденко, В.Филонович (редактор «Гуртуймося»), О.Шульгин (редактор*, Париж), А. і Юр.Яковлеви і т.д. Як видно з цього, Союз об'єднує українських журналістів і письменників не тільки з Чехії, а також і з інших країн Європи: Франції, Німеччини, Польщі, Швейцарії, Бельгії і т.д. Цих «закордонних» членів Союз мав приблизно третину загальної кількості. Дехто з членів Союзу за цей час помер: В.Біднов у Варшаві, О.Бочковський, І.Мірний і Ст.Смаль-Стоцький у Празі, М.Литвицький (забитий мадярами на Закарпатті в 1939 р.).

Діяльність Союзу виявлялася найбільше в улаштуванні прилюдних засідань, академій, дискусій, літературних вечірок і т.п. Було їх по кілька щороку. На засіданнях Союзу виступали, між иншим: Улас Самчук із своїм «Крик-ом у порожнечу», М.Мухин «Про Драгоманова» (з дискусією), Н.М.Дорошенкова та М.Миленко із статтями про М.Коцюбинського та М.Садовського і т.д. Управа мала можливість задовольнити інтерес членів Союзу до життя в Краю, Америці й Канаді. На засіданнях Союзу виступала з доповідями Ганка Романчич з Канади, редактор «Свободи», Д-р І.Мишута з Нью-Йорку про українську еміграцію в Америці та її завдання; а також доц. О.Бочковський ділився своїми спостереженнями з побуту в Канаді та Евг.Вировий своїми враженнями з подорожі до Америки. З доповідями в Союзі на різні теми виступали ще: Д.Антончук, ген. М.Омельянович-Павленко (стар.), П.Феденко, Ст.Сірополко, Ст.Смаль-Стоцький, П.Котович, Д.Антонович, Д-р Ф.Стешко, Дм.Дорошенко, М.Славінський, Б.Мартос «Як ми творили державу» і т.д.

При Союзі була zorganizована Літературна Секція Молоді, яка деякий час відбувала свої сходи з докладами на літературні теми.

Союз брав участь в організації 100-літнього ювілею композитора М.Лисенка, впорядив академію пам'яті В.Стефаника і т.инш. В своїй діяльності він тримав зв'язок з різними культурними організаціями в краю, як, наприклад, АНУМ, Союз українських професійних музик тощо. Значну активність виявив Союз в зв'язку з голодом на Україні 1933 р. Він брав участь у скликанні в Празі маніфестаційних зборів 29 жовтня 1933 р. «з протестом проти большевицького режиму й виголодження України». В тому ж 1933 р. Союз видав комунікат «щодо голоду й режиму на Україні» в мові українській, англійській і французькій і в тій же справі виготовив відозву до організацій журналістів і письменників цілого світу. 7-го жовтня 1933 р. відбулися в Союзі «Великі прилюдні збори з участю гостей з Галичини й Буковини пані посолки М.Рудницької та посла Ю.Сербинюка, на яких вони виголосили доповіді про свої враження з подорожі до Лондону й Женеви в справі голодової акції на допомогу Україні, та п.Ю.Сербинюк ще прочитав доповідь про сучасне положення українців на Буковині і в Румунії взагалі».

Виступав Союз перед різними чинниками і в інших загально-національних українських справах, наприклад, — протестував перед Лігою Націй проти прийняття до неї ССРСР, прохав англійських парламентарних діячів підняти справу про становище в Східній Україні і т.д. Обстоюючи на чужині національні українські інтереси, управа Союзу інтервеніювала в дирекції пражського театру на Кр.Віноградах проти вистави московсько-большовицької п'єси Булгакова «Біла Гвардія», компромітуючої український визвольний рух і його

* Назва журналу не вказана.

діячів; також листовно протестувала перед редакцією «Народні Політики» в Празі супроти наклепів на бл.п.* С.Петлюру і т.д. Ці виступи Союзу мали деякі позитивні наслідки.

Дбаючи про професійні інтереси своїх членів, Союз виробив і видав для них легітимації в формі книжечки з текстом українським, французьким і чеським. Збирав Союз пожертви на пам'ятник похованого в Празі українського письменника В.Леонтовича та дбав про матеріяльне забезпечення його вдови.

Про свою діяльність Союз час од часу публікував звіти, з яких і взяті наведені тут відомості.

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ПАРАФІЯ В ПАРИЖІ

Заснована в 1925 р. Перші богослужіння відбувала в румунській православній церкві, де також р. 1926 було доконано похорон бл.п. С.Петлюри. З р. 1927 дістали в постійне користування старовинну церкву ім. Св. Дениса на «В^a Auguste — Blanqui». Була духовним осередком всіх українців, що замешкували на терені Парижу та його околиць. Крім задоволення чисто релігійних потреб своїх парафіян, дбала також про поширення ідеї УАПЦ та про налагодження братерсько-християнських відношень з іншими християнськими церквами. При посередництві Впр.** арх. Попадопулоса, митрополита Чаталджійського, підтримувались приязні стосунки з патріархом Царьгородським, а через настоятеля паризької старо-католицької парафії, церквою якої користувалися, з головою старо-католицької церкви архієпископом Утрехтським. Була чинним осередком церковного життя на терені цілої Франції та осідком настоятеля українських православних парафій (Оден-ле-Тішу, Кнютанджу, Омекуру, Шалету, Ліону, Греноблю, Канн та ин.). Обслуговувалися також релігійні потреби православних грузинів та вірменів, що чисельно перебували в Парижі. Підлягала до р. 1933 юрисдикції Впр. Іоанна Теодоровича, арх. американського та канадійського, з р. 1933 — юрисдикції Впр. Дениса, митрополита Варшавського. Організатором українських парафій на терені Франції та першим її настоятелем з р. 1925 по 1933 був прот. Павло Гречишкін, наступником його з р. 1933 прот. Ілларион Бриндзан.

* Бл.п. — блаженної пам'яті.

** Всепреподобний.

З ПОВОЄННИХ ЧАСІВ У ВІДНІ

В перших роках еміграції Австрія, зокрема її столиця — Відень, вважалися осередком українського політичного й культурного життя за кордоном. Таку роль відігравав Відень за Світової війни, а почасти також і в роках передвоєнних. Відень був центром політичних акцій для австро-угорських українців, Відень був з довоєнних часів місцем студій, у Відні постійно перебувала більша кількість українців.

Ще за кілька літ до війни у Відні заснувалося русинське робітниче товариство «Родина», з якого виеліминувалася* частина членів і заклала нове більш поступове Т-во «Поступ». Товариство «Родина» лишилося в руках партій консервативних і москвофільських. Новозасноване Товариство «Поступ» дісталася під вплив УСДП. В 1911 р. у Відні заснувалася «Просвіта». В часі війни всі ці українські організації у Відні лише животіли. З днем 1 листопаду 1918 р. виринула думка про об'єднання їх, внаслідок чого «Просвіта» й «Поступ» об'єдналися в українське робітниче товариство «Єдність», яке уконстатувалося в березні 1919 р. й згуртувало в собі коло 300 членів. В Т-ві «Єдність» шонеділі й в свята відбувалися відчити й реферати, при Товаристві заснувався драматичний гурток, також зорганізувався хор і була відкрита бібліотека. В листопаді 1919 р. віденським Українським Союзом Журналістів і Письменників були відкриті при Т-ві «Єдність» курси українознавства, головою яких обрано Ф.П.Слюсаренка. Пізніше робітниче Т-во «Єдність» підпало під комуністичний вплив, але в 1921 р. все ж перемогло спроби комуністичної частини своїх членів захопити в свої руки керму. 23 січня 1921 р. у Відні відкрилося нове робітниче українське Товариство «Зоря». Відпоручника «Єдності» на відкриття цього нового товариства прохали вийти геть.

Серед цих старіших українських товариств у Відні були і жіночі організації, які так само провадили й культурно-просвітню працю.

В 1915 р. там зорганізувався Український Жіночий Комітет, пізніше постав Український Жіночий Союз у Відні. Про них докладніше в Огляді праці українського жіноцтва за кордоном; так само окремо подається далі й про Український Союз Журналістів та Письменників у Відні, Український Соціологічний Інститут М.Грушевського й про деякі інші організації та установи.

В 1918 р. у Відні була Українська Військово-Санітарна місія, яка в 1919 р. відкрила свою філію в Празі. Ця чеська філія віденської української місії розвинула помітну культурно-просвітню діяльність в таборах полонених, що були в Хоцені й Пардубицях. Її заходами в Хоцені була заснована капела, школа й театр, які причинилися до підняття настроїв серед полонених українців. Капела й театр мали багато виступів в різних містах Чехії, а театр з успіхом дав парувистав і в репрезантаційному домі м.Праги.

В тому ж 1919 р. на збірній станиці у Відні, через яку вертались українці з італійського полону, заходами придніпрянських старшин був зорганізований просвітній і драматичний гурток та хор. Щосуботи відбувалися там спектаклі та співи, а просвітній гурток під проводом сотника Гриненка влаштовував для вояків виклади з різних галузів знання, головню з агрономії, а також зорганізував екскурсії до музеїв і т.п. Аматорські вистави в цьому пункті відбувалися під орудою київського артиста Карпенка.

* Відділилася.

Значним осередком українського життя у Відні в 1919 р. була редакція журналу «Воля». Там 1 липня 1919 р. відбулося відкриття Українського Клубу у Відні заініційованого О.Олесем, В.Піснячевським і Степаненком. Серед молодих українських наукових робітників, що в 1919 р. купчилися біля «Волі», виникла була думка заснувати у Відні філію Київського Українського Наукового Товариства з підвідділами історії, мови, біології, мистецтва і т.д. Проектувалося й видання власного наукового органу на зразок «Записок». Як завдання для віденської філії намічалося об'єднання всіх молодших і старших українських науковців, розсіяних в той час на еміграції. 30 липня 1919 р. відбулися перші збори ініціативної групи Українського Наукового Товариства у Відні, на яких між иншим було ухвалено зав'язати контакт з «Просвітою» в Льозані. Потім збори ініціаторів відбувалися ще й 1 та 5 серпня. В них брали участь Проф. Ів.Горбачевський та Проф.Ганицький. 11 серпня 1919 р. відбулися ширші збори ініціативної групи УНТ-ва у Відні, в яких взяли участь і наукові діячі Західної України. Більшістю було рішення заснувати «Український Культурний Інститут у Празі». Тоді ж було ухвалено звернутися до уряду УНР з проханням про асигнування більшої суми для потреб цього Інституту. По Статуту Інститут поруч з завданнями науково-теоретичними мав розробляти й питання практичні — з життя державного, економічного, просвітнього і т.д. Причому такі завдання мали виконувати окремі комісії й секції цього Інституту. В дальнішому організації наукової праці української на еміграції в тому ж самому Відні набрала інших організаційних форм (заснування Соціологічного Інституту, Українського Вільного Університету й инш).

В грудні 1919 р. референт українського посольства у Відні Ор.Даскалюк на сторінках «Волі» закликав до заснування «Кружка українських економістів за кордоном», а 18 березня 1920 р. відбулися у Відні й установчі збори загально-українського товариства економістів, головою якого був обраний Хр.А.Барановський. Метою цього товариства було об'єднання українських економістів, ведення економічної пропаганди за кордоном, інформація українського суспільства й т.д. Товариство між иншим влаштовувало виклади. Відбувалися в той час у Відні також і виклади окремих прелегентів. Наприклад, 7 березня 1921 р. читав П.Зайцев про культурне життя України за окупації.

В червні 1921 р. зорганізувався у Відні Український Бібліографічний Гурток, який ставив своїм завданням збирання бібліографічного та бібліотечного матеріалу для Бібліографічного Інституту й Національної Бібліотеки у Києві й Наукового Товариства ім.Шевченка у Львові. При цьому Гурткові зорганізувалися дві секції: бібліографічна й бібліотечна.

В академічному життю Відня визначна роля належала давньому академічному Товариству «Січ» та заснованому в 1920 р. т-ву Прихильників освіти.

Академічне Т-во «Січ» провадило значну культурно-просвітню працю. Між иншим, воно влаштовувало в залі Чеського дому у Відні свої драматичні вистави. Заходом віденської «Січи» в травні місяці 1921 р. у Відні повстало «Українське руханково-спортове Т-во», що мало такі секції: руханки, туристики, ситківки, веслування, плавання й легкої атлетики. Це Т-во, що його головою був Ігор Федів, увійшло в зносини з чеськими й німецькими спортовими товариствами й заснувало свою бібліотеку. При Академічному Т-ві «Січ» у Відні була й драматична громада, яка влаштовувала свята й т. инш. На її академії 19 червня 1921 р. в честь І.Франка виступав М.Грушевський.

Академічне Т-во «Січ» брало участь і в заснуванні в 1920 р.Т-ва Прихильників Освіти у Відні, в якому об'єдналися представники старшого українського громадянства для матеріальної й моральної допомоги українській студентській молоді за кордоном. Головою цього Т-ва був проф.Ст.Дністрянський. Матеріально Т-во основувало свою працю на членських внесках та на пожер-

твах, які діставало від українських посольств, окремих осіб, шляхом збірок і т.інш. Допомогу студентам Товариство давало у формі стипендій, приблизно 700 корон місячно. Ці гроші мали бути звернені Т-ву, коли стипендисти закінчать студії й дістануть посади. Крім стипендій Т-во видавало також і позички. Про розміри його оборотів може свідчити те, що від 22 березня до 3 жовтня 1920 р. воно видало 175 стипендій в сумі 100 тисяч корон, а за час від 3 жовтня 1920 р. до 10 січня 1921 р. видано було 450 стипендій на суму більшу 200000 корон. Товариство Прихильників Освіти провадило й культурно-просвітню працю. Просвітнім референтом Т-ва був Проф.Ст.Рудницький. Товариство робило спроби перевести статистику українського студентства і т.д.; разом з Т-вом «Січ» воно влаштовувало в 1921 р. Шевченківський концерт, на якому виступала Н.М.Дорошенкова.

Допомогою українському студентству у Відні займався й український Громадський Допомоговий Комітет в Австрії, заснований в жовтні 1921 р. На чолі цього Комітету стояв аташе українського посольства у Відні співак Ол.Семенів, який потім переїхав до Німеччини, оселився в Зальцведені, де й пропагував українську справу.

Крім названих уже, у Відні в тих перших роках еміграції було багато й інших українських організацій, що провадили благодійну й культурно-просвітню діяльність. Таким був віденський відділ Українського Червоного Хреста, який в 1921 р. надсилав літературу українським полоненим в Цемє. Широкі просвітні завдання ставила собі Ліга української культури у Відні, головою якої був С.Шелухин, а секретарем Сулятицький. Український Союз Старшин у Відні впорядив 10 червня 1921 р. Музично-вокальний вечір. Українські представники як гості були на конференції генеральної ради Міжнародної Унії Т-в Ліги Націй, що відбувалася у Відні 1921 р. Рада тоді прихильно поставилася до бажання українського Т-ва вступити до складу Міжнародної Унії. На Першому Панєвропейському конгресі у Відні 1926 р. українці були представлені — От.Ейхельманом та М.Лозинським.

Відень же офіційно намічався й осередком Музею-Архіву визволення України. Про заснування такої установи у Відні ще в 1921 р. був проєкт закону уряду УНР.

Українські емігранти у Відні мали в 1921 р. свій консумаційно-щадничий і продукційний кооператив, при якому 1 вересня була відкрита їдальня з доброю і дешевою українською кухнею. У Відні ж була українська книгарня Т.Савули, яка видавала й свої каталоги. Для виховання дітей була у Відні українська школа, про яку знаємо, що вона в 1922 р. переживала скруту і, щоб допомогти їй, українські діти в Подєбрадах влаштовували різдв'яну виставу «Лісової Казки» й прибутки послали до Відня. Ще перед тим, в червні 1920 р., у Відні заснувався комітет для висилки української дітвори з Відня на вакаційну оселю до Швейцарії. До складу цього Комітету увійшли відпоручники «Українського Дитячого Комітету», «Українського Червоного Хреста», «Українського Допомогового Комітету» й інші організації.

* * *

Особливо визначну роль в культурній праці віденської еміграції відіграв згаданий уже «Союз Українських Журналістів і Письменників у Відні».

Українці в Австрії: у Відні «Український Клуб», «Січ», культурно-освітня секція ім.Г.Могили. Багато праці виявив отаман УГАрмії Клюб, чужинець з походження, що один з перших вступив до УГА, з якою відбував походи, а на еміграції зв'язав себе працею з українцями.

Український Допомоговий Комітет у Відні заснував 1930 р. Пресове бюро

«Остпрес», яке випускало свої бюлетені, містило пресові матеріали в чужих часописах.

В Австрії (Відень). Свято 1.XI.1934 р. в «Українському Клубі». Секція ім.П.Могили улаштувала дискусійні вечори 1934 р., вечорниці. Концерт п-і Приймової. Відправа панахиди. Служив протоієрей парохвії о.Др.Гарникевич.

В Австрії — у Відні 1935 р. працювали українські товариства: «Громада», «Січ», «Родина», «Клуб».

КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В КОЛ. ЧСР

Культурна праця української еміграції в кол. ЧСР, як і в багатьох інших державах, була скерована головню на такі завдання: 1) задоволення власних культурних потреб еміграції, 2) підготовка кадрів національної інтелігенції для фахової праці на українських землях, 3) національна українська пропаганда серед чужинців. В кожній з цих ділянок праця української еміграції в кол. ЧСР була значною і успішною. Відзначалася вона великою різноманітністю й була зв'язана з багатьма організаціями. Починаючи її, українська еміграція скористалася в 1920-х рр. з державної допомоги, призначеної колишнім чехословацьким урядом на так звану «російську акцію», й зорганізувала тут цілу низку шкіл, установ, видавництв і інших організацій, засновання яких в інших державах було для тамошньої еміграції не до здійснення. В кол. ЧСР зібралося найбільше української еміграційної інтелігенції, й Чехія, зокрема Прага, особливо в 20-х рр., була дуже важним осередком українського культурного життя й наукової діяльності взагалі. Організаційні почини української еміграції в Празі, зокрема в галузі науковій та видавничій, мали деякий вплив і на поступовання пануючих тоді чинників в Харкові та Варшаві (справа з виданням місячника «Червоний Шлях», акція засновання українського університету в Галичині і т.ін.). В своїй культурній діяльності в Чехії українська еміграція виявила значну витривалість. І після скорочення та припинення державної допомоги вона і в 30-х рр. з великою посвятою продовжувала свою працю хоч і в значно менших розмірах, використовуючи для того жертвеність українського громадянства. Українська еміграція в кол. ЧСР дуже завзято боронила від ліквідації свої культурні організації. І до кінця існування ЧСР майже всі українські наукові установи й організації в Чехії були збережені — одні в стані активної діяльності, другі в стані тимчасового згортання, але не ліквідації.

Українська культурно-просвітня праця серед Чехів у Празі почалася скоро по війні. Проводили її напочатку головню різні українські місії, а також і інші організації та окремі діячі. З українських офіційних місій в Празі були такі: Надзвичайна Дипломатична Місія УНР (голова М.А.Славинський) з 2 лютого 1919 р.; Місія ЗУНР на чолі з акад. Ст.Смаль-Стоцьким з осені 1920 р.; до 1921 р. функціонувала ще в Празі й Українська Військова Місія, що служила інтересам української Армії. Кожна з цих місій провадила як культпросвітню діяльність серед українців, так і акцію для чесько-українського культурного зближення.

При Дипломатичній Місії УНР в Празі від початку був заснований Інфор-

маційний відділ, завданням якого було по змозі ширше ознайомлення чеського громадянства з Україною взагалі. Цей відділ подавав матеріали до чеської преси, заводив знайомства з чеськими письменниками та громадськими і політичними діячами, підготовляв ґрунт для різних українських виступів (вистав, виставок, концертів і т.д.). Другою важною установою, що провадила національно-культурну працю в тих часах, був Український Клуб у Празі. Повстав він на установчому зібранні 19.VIII.1919 р. при участі не тільки українців, а й чехів. Головою клубу був акад. Ст. Смаль-Стоцький, який цілий час і кермував його діяльністю. Найближчими завданнями Клубу було намічено утворення курсів чеської мови для українців і української мови для чехів, а також заснування хору. В тому ж 1919 р. Клуб заснував у Празі школу української мови для чехів, влаштовував виклади, вечірки, живу українську газету і взагалі дбав про чесько-українські культурні об'єднання. При Українському Клубі в Празі зорганізувалася і Жіноча Громада для несення матеріальної і моральної помочі українським виселенцям. Жіноча Громада, м. инш., влаштувала 12.IV.1920 р. «Спільне свячене» з драматичною виставою.

Український Клуб у Празі провадив також і видавничу діяльність. Останню розвивали в той час у Празі і інші українські видавництва. Представники Т-ва «Час» у Києві зорганізували тут видання серії брошур про Україну чеською мовою. Ця серія під загальним заголовком «Пізнаймо Україну» складалася з таких видань:*. Крім того, Т-во «Час» видало в Празі чеською мовою й інші книжки: Т. Шевченка — «Іван Гус» (в перекладі Фр. Тішого з передмовою Ст. Смаль-Стоцького), В. Короліва-Старого — Український Народний Герой — С. Петлюра (також в мові українській, французькій, англійській, італійській і сербо-хорватській), казки-ілюстрації в фарбах О. Судомори й П. Лапіна та 3 альбоми для малювання дітям О. Судомори й брошуру Ст. Смаль-Стоцького французькою мовою про Львів — Серце Західньої України. «Час» у Празі випустив також кілька портретів (С. Петлюри, О. Кошиця), перекладів з чеських авторів і т. инш. З інших українських видавництв того часу поважнішу діяльність виявили в-ва: «Всесвіт» та Партії УСР. Перше видало такі книжки:* В-во УПСР випустило в Празі:*

Великий успіх в Празі й Чехії мали виступи в 1919 р. Української Республіканської Капели, які здобули тут для української справи велику популярність. Про українських співаків і пісню довгий час писала вся чеська преса. «Наслідки концертів, як пише В. С.** у «Волі», неоціннімі: вони викликали величезне зацікавлення нашою музичною культурою й придбали поміж чеською інтелігенцією велику силу приятелів нашого народу».

Значний успіх в Празі мали українські концерти і пізніше. Наприклад, 7 травня 1921 р. відбувся в Празі Шевченківський концерт з участю Л. Колесси, Липинського й хору. На цьому концерті було багато гостей чужинців, між ними й командуючий всіма морськими силами Антанти на Адріатичному та Чорному морях американський адмірал Andzews.

Як читаємо у Віденській «Волі» за 1921 р. (т. II, ч. 8) «В Празі тепер мода на все українське. В «Альгамбрі» (одне із ліпших кабаре) виступає трупа С. Глазєрова під назвою «Український народний балет». Козачок в виконанні цієї трупи є «сенсацією» дня. В деяких кав'ярнях грають українські пісні. Часопис «Narodní Politika» з 8/V б.р. пишучи за ліпше модне вбрання, зазначає, що самими модними в цьому сезоні рукавами блузок будуть рукава народних українських жіночих сорочок з українською вишивкою». («Воля», Відень 1921 р. т. II, ч. 8).

* Назви видань не вказані.

** Так у тексті.

З викладами про українські справи виступали в Празі як українські, так і чеські наукові діячі. При кінці 1920 р. в Гусовій вищій школі в Празі читалися виклади на теми з української історії, мови, літератури й мистецтва. Лекторами виступали відомі професори й доценти чеського Карлового університету: Яр.Бідло, Ї.Горак, М.Вейнгарт і З.Неєдлі. Українська Дипломатична Місія дякувала за ці виклади як Дирекції Гусової Школи, так і лекторам та дбала про постачання слухачам і бібліотекам інформаційної літератури про Україну.

Українські виклади чеською мовою відбувалися і в 1921 р. 10 лютого акад. Ст.Смаль-Стоцький виступав з викладом в Празькому «Клубі модерних філологів» на тему про «Положення української мови серед инш. слов'янських мов». Тему цього викладу розвинули й дебати. 14 червня Яр.Нечас у своєму викладі вияснив «Взаємовідносини російсько-українські та чесько-словацькі»; 19 червня акад. Ст.Смаль-Стоцький разом з Ї.Гораком читав про Гавлічек-Боровського, а 21 червня проф. Ол.Колесса мав виклад про Ї.Франка і т.д.

Виступали тоді українці й на міжнародних конгресах, що відбувалися в Празі. Так, наприклад, на XVIII світовому конгресі «Свобідної Думки» в Празі 1920 р. була українська делегація в складі: Їп.Бочковського, Др.Ф.Домбчевського, Їг.Федіва й инш. Виступав на цьому Конгресі з своїм віршем, присвяченим спеціально «Voln-ій Myšlen-ці»* й поет О.Олесь.

На XIII Міжнародньому Конгресі есперантистів, що відбувся в Празі в 1921 р., українці мали делегацію з 5 членів. Під час цього Конгресу відбулася й перша конференція есперантистів з малих країн та представників поневолених народів, що в ній, між иншим, брали участь чехи, литовці, фінляндці, жида, флямандці й т.д. Засідання цієї Конференції, що в її організації українцям належала особливо видатна роля, відбувалися в помешканнях Української Дипломатичної Місії. Остання ж, в зв'язку з конгресом, видала есперантською мовою й інформаційний листок про Україну та її економічне значіння в європейській господарці. Українські делегати вписалися до заснованого в Празі «Союзу есперантських журналістів усього світу». Взагалі українці старалися при допомозі есперанта, як і всілякими иншими засобами, інформувати культурний світ про визвольну боротьбу й прямування українського народу. І в оцій своїй плідній діяльності на празькому ґрунті вони мали чималий успіх.

ЧЕСЬКО-УКРАЇНЬСКА ВЗАЄМНІСТЬ

Відносини між українськими і чеськими діячами від початку виявилися співробітництвом на культурному ґрунті. До цього співробітництва стали насамперед давніші симпатії українців, які популяризували українську справу серед своїх земляків публікацією та викладами на українські теми. Серед таких визначніша роля належить інж.Яр.Нечасові, професору Яр.Бідлові, Є.Маликові, Зд.Неєдлі, Ї.Гораківі й инш. Пізніше ряди їх поповнилися й новими чеськими діячами, що працювали над поглибленням чесько-українських зв'язків. Але кількість таких діячів ніколи не була велика, навпаки — були це одиниці. Загал чеської інтелігенції як і чеської преси при всьому своєму

* Свободній Думці.

слав'янофільстві так і не спромігся на корективи свого русофільського наставлення й на витворення здорових поглядів на українську справу. Все ж культурно-інформаційна праця українців і в цьому відношенні зробила багато. Українці, заступлені в Празі численною еміграцією, що складалася з інтелігентних елементів, домагалися для свого народу рівноправного місця в родині слов'янських народів і досягали цього при різних загальнослов'янських репрезентаціях (на з'їздах, виставках * і т.д.), хоч часом наражалися на досить сильні провокації і інтриги (напр., українські жінки, не дивлячись на всі заходи, так і не могли дістатися до Союзу слов'янських жінок, в якому панували московські впливи). Зате серед деяких чеських елементів виявлялися бажаючі до утворення чесько-українських організацій для культурного співробітництва. Організація таких мішаних товариств не розвивалася звичайно далі спроб, хоч ці спроби, особливо на празькому ґрунті, були досить численними. Останньою з них була «Чесько-українська взаємність» в Празі під головуванням доц. Д-ра Д.Панирека, що розпочала свою діяльність в 1937 р. сходами й шевченківською академією. Репрезентацію Шевченківського свята влаштувала ця організація разом з українським Контактним к-том і в 1938 р. Свою працю «Чесько-українська взаємність» провадила в трьох секціях. Членів це т-во в 1938 р. мало 93 ([з] 52 чехів, з яких троє почесних — Президент чеської академії Форстер, поетка Ружена*, проф.Фр.**).

Чесько-українські т-ва були ще в Мл.Болеславі (засн. в 1934 р., влаштовували свята) і в Моравському Берні та в инш. містах. Чехословацько-українське т-во в Берні під головуванням проф. тамошньої Високої Ветеринарної школи А.Грузи розвинуло значну чинність — організовувало виклади на українські теми, влаштовувало культурні свята, дбало про школу для українських дітей і т.инш. В Берні взагалі українці були досить активними в своїй співпраці на слов'янському ґрунті. Особливо багато зробили в цьому студенти-українці, що студіювали в Бернянських високих школах. Українці ще брали участь в святі слов'янських танців у Берні у 1933 р. і в різних інших слов'янських виступах.

Чесько-українські зв'язки виявлялися також і поза мистецькими організаціями, хоч про такі виступи збереглося мало відомостей. 11.1.1923 р. в Подебрадах заходом місцевої просвітньої організації відбувся виклад адвоката-чеха Д-ра Задіні чеською мовою про Україну, її історію й політичне становище. 23.1.1924 р. в Празі відбулися чесько-українські сходи з чайним вечором. На вечорі слов'янської поезії, що його влаштувала чеська жіноча національна рада в Празі 25.X.1930 р., виступали й українці — між инш., Др. Б.Гомзин читав Шевченкове посланіє Шафарикові. Брили українці участь і в виставі слов'янських ілюстрованих часописів 1933 р. спочатку в Празі, а потім у Берні. Так само українські емігранти подбали й про українську вітрину на Гавлічкової виставці, відкритій 1936 р. в Нім.Броді, а звітти перенесеній до Праги. Українська секція була в 1927 р. заснована й при Господарській Єдноті для Слов'янського Сходу в Празі. В ній працювали головню професори УГ Академії, які читали в названій єдноті виклади українською і чеською мовами, а також співробітничали у «Вістникові» Єдноти.

Але цими окремими згадками, звичайно, не вичерпуються взаємини між українцями і чехами в русі української еміграції. Чесько-українські відносини виявлялися і в багатьох інших випадках, про що принагідно згадується в інших місцях цієї праці.

* Далі текст нерозбірливий.

** Прізвище нерозбірливе.

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ КОМІТЕТ В ЧСР

Український Громадський Комітет в ЧСР був приватним добродійним Товариством, що існувало на основі статуту і свою діяльність провадило при матеріальній допомозі чехословацького Міністерства закордонних справ. В складі його було біля сотні членів — українських емігрантів, переважно з Наддніпрянщини. Український Громадський Комітет в ЧСР був заснований у Празі 7 липня 1921 р. з ініціативи М.Ю.Шаповала й Н.Я.Григорієва й проіснував до 1925 р., коли був ліквідований. Про діяльність цього Комітету, крім низки статей і заміток, видані дві спеціальні публікації. (1. Рік праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. Прага, 1922, ст. 45; 2. Три роки праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. Прага, 1924 р., ст. 104.— *Прим. авт.*). З них головню і взяті відомості для цього огляду.

Головним завданням комітету була матеріальна й правна допомога українській еміграції в ЧСР. Комітет мав своїх представників на Словаччині (в Братиславі), в Карпатській Україні (в Ужгороді, уповноважений С.Черкасенко) і в Йозефові (К.Безкровний). За перші три роки в Комітеті було зареєстровано 5209 українських емігрантів, що походили з усіх українських земель. Українська еміграція в ЧСР в значній частині складалася з інтелігентних елементів. З зареєстрованих в Комітеті майже половина була з середньою та високою освітою.

Протягом кількох літ УГК-т дав еміграції дуже значну матеріальну й правну допомогу. Для цього він мав кілька спеціальних відділів (Опікування, Медичний, Організаційний і інші), бюро праці, комісії допомоги, переходові станиці (в Празі й Братиславі), притулок, амбулаторії (в Празі й Подебрадах), санаторію, їдальні, майстерні й под. інші заклади. При тому всьому Український Громадський Комітет в своїй діяльності звертав особливу увагу на культурно-просвітні потреби еміграції. Комітет мав окремий Культурно-Просвітний Відділ й обірав комісії для спеціальних (також і культурно-просвітних) завдань; крім того, Комітет засновував окремі установи, які функціонували спочатку при ньому, а потім, звичайно, усамотійнювалися. На підставі своїх регламентів* при Комітеті існували й окремі товариства, як, наприклад, Плястичне, Музичне, Товариство українських письменників, Допомоги культурним силам на Україні й т.д. За почином Громадського Комітету були зорганізовані й Українська Господарська Академія в Подебрадах, і Педагогічний Інститут М.Драгоманова в Празі, і матуральні курси та гімназія; при самому Комітеті функціонувала українська бібліотека-читальня, «Українська Хата», Архів-Музей і інші. Всі ці культурно-просвітні заклади, як і багато інших подібних справ, Комітет провадив головню через свій Культурно-Просвітний Відділ.

Культурно-Просвітний Відділ УГКомітету почав функціонувати з вересня 1921 р. Керовником його був спочатку доц.Р.Лашенко, потім Ів.Паливода. Праця цього відділу полягала «в творенню та розвиткові українських науково-шкільних установ УГК в ЧСР, в організації шкільно-академічної допомоги, в загально-освітній (позашкільній) діяльності, в підмозі культурно-освітнім ор-

* Статут, правило.

ганізаціям на еміграції та в догляді за бібліотекою-читальнею УГК-ту». Культурно-Просвітній Відділ багато дбав про допомогу емігрантам, які бажали закінчити свою освіту, перервану через воєнно-революційні події. Таким емігрантам Культурно-Просвітній Відділ допомагав вступати до різних шкіл та курсів, видавав їм грошову допомогу на студії, на придбання підручників і приладдя, допомагав здобувати студійні стипендії й таке інше. В загальній кількості — як читаємо в спровозданній УГК-ту — через Культурно-Просвітній Відділ здобули можливість студіювати 1812 українських емігрантів. В 1921 р. при УГК-ті була заснована Комісія, яка працювала кілька місяців, а пізніше УГК-т брав участь в працях Чесько-Українського Комітету, що через нього провадилася чехословацька державна допомога українській академічній еміграції, і в якому УГК-т мав свою делегацію. В Чесько-Українському Комітеті Представник Громадського Комітету Н.Григоріїв був заступником голови.

При Культурно-Просвітньому Відділі відбувалися курси чужих мов — чеської, італійської, німецької, — на яких було 102 слухачі, й курси стенографії для 28 слухачів. Заходами Культурно-Просвітнього Відділу влаштовувалися в Празі українські національні свята, академії, концерти, а також кілька десятків окремих викладів, рефератів і дискусій. При Культурно-Просвітньому Відділі була утворена бібліотека УГК-ту, яку в березні 1923 р. перенесли до «Української Хати» й перетворили в бібліотеку-читальню. На 1 липня 1924 р. ця бібліотека мала 6087 назв книжок та журналів (6223 томи). Бібліотекою Комітету користувалося 430 осіб; видач книжок у ній було за перші три роки біля 18000. Крім того, Культурно-Просвітній Відділ заснував ще другу бібліотеку УГК-ту при перехідній станиці в Празі, а дублікати книжок пересилав до Києва Українській Академії Наук. Культурно-Просвітній Відділ zorganizував і 18 мандрівних бібліотек, які пересилав по більших осередках української еміграції в ЧСР, а також і безплатно розсилав різні видання (за перші три роки ним було розіслано 4254 книжки).

Для ознайомлення чеської публіки в Празі з українським театральним мистецтвом Культурно-Просвітній Відділ запросив з Ужгороду до Праги Український театр під проводом М.К.Садовського, який і впорядив у Празі 10 вистав. Культурно-Просвітній Відділ підпомагав і різні українські культурно-просвітні організації в ЧСР, як, наприклад, Артистично-Художній Клуб в Празі, Т-ва «Просвіта» в Ужгороді і в Моравській Оставі. Провадив Відділ і видавничу діяльність.

В контакті з Культурно-Просвітнім Відділом робили культурно-просвітню працю й інші відділи та установи й заклади УГК-ту. Так, Відділ Організаційний, заснований в квітні 1922 р., мав серед своїх завдань також і ознайомлення чеського громадянства з життям, господарством та культурою українського народу, влаштуванням виставок і т.п. При його участі був zorganizований український відділ на сільсько-господарській виставці в Празі 1922 р., де були виставлені між іншим мапи, діаграми, книжки й таке інше. Для цього Відділу виставки був виданий Комітетом спеціальний катальог, якого було роздано відвідувачам більше 5000 примірників. За влаштування українського відділу на виставці УГК-т був нагороджений почесним дипломом. В липні того ж 1922 р. УГК-т взяв участь і в організації української виставки на Східніх Торгах в Братиславі, де влаштував і два інформаційні виклади про господарські умови на Україні та можливості чесько-українських взаємин. Брав Комітет участь також і на виставці в Празі 1923 р. та на етнографічній виставці в Подєбрадах. Організаційний Відділ допомагав влаштувати в Празі 1923 р. великий концерт на користь голодуючим в Україні.

При участі Організаційного Відділу заснований в Празі й Український

Громадський Видавничий Фонд. З підвідділу допомоги селянству цього Відділу повстала й «Українська Селянська Спілка на еміграції в ЧСР», яка в 1924 р. об'єднувала в своїх філіях 1500 членів. Організаційний відділ УГК-ту видавав для української еміграції в ЧСР інформаційні брошури про українські та чеські установи й інші видання та словники. Допомігав Організаційний Відділ і ріжним культурно-просвітнім та науковим організаціям в їх діяльності, між иншим, і в справі викупу книг для Української Академії Наук в Києві.

Для українських вчених і письменників УГК-т видавав допомоги-стипендії, що уможливлювали їм науково-літературну працю. Такими стипендіями скористувалося 96 осіб. Крім того, заходами УГК-ту здобуто стипендії для 12 членів театру М.К.Садовського.

Дбав УГК-т і про допомогу культурним силам на Україні. Його заходами була зорганізована в 1921 р. спеціальна Комісія, яка висилала українським вченим посилки (харчі, одяг і літературу) до Києва й Харкова. В 1924 р. при Комітеті працювало Товариство допомоги українським культурним силам, яке для своєї діяльності збирало фонди шляхом пожертв.

При УГК-ті 10 вересня 1921 р. було засноване Кооперативне Бюро під керівництвом Б.М.Мартоса. Заходами цього Бюра була видана справочна книга про господарство й культуру Чехо-Словаччини. Кооперативна праця Бюра пізніше продовжувалася в Українській Господарській Академії. Кооперативну діяльність розвивала також і Селянська Спілка.

Видавничу діяльність УГК-т провадив через свій Видавничий Відділ, заснований в жовтні 1922 р., до якого приділений був і пресово-інформаційний Відділ (керівник Ю.Тищенко-Сірий). Та ще й перед тим появлялися публікації УГК-ту — в 1921 р. виходив його «Громадський Вістник» і окремі інформаційні видання. Деяку допомогу виявляв Комітет і для організації видавництва при Українській Господарській Академії в ЧСР та Педагогічного Інституту в Празі. Допомогою УГК-ту користувалося й «Українське Видавництво в Катеринославі» для видання деяких книжок у Ляйпцігу. Ще більшу видавничу діяльність розвинув УГК-т з того часу, як керівництво ним обняв Е.С.Вировий. Останній намітив ширший плян видавничої діяльності УГК-ту (заснування власної літографії, організація друкарсько-літографічних та палятурних курсів, виготовлення перекладів і таке инше). Успішними були й заходи УГК-ту для організації Громадського Видавничого Фонду, справами якого спочатку керувала обрана Комітетом Видавнича Комісія, а головою пізніше став Є.Вировий.

Інформаційний Відділ УГК-ту як Пресове Бюро, почав функціонувати з 15 жовтня 1923 р. Він постачав відомості для української й чужої преси про українське життя. В 1924 р. Пресове бюро видавало й щотижневий бюлетень.

З спеціальних комісій УГК-ту важне культурне завдання мала Адміністративно-Господарська Комісія в справі УГАкадемії. Ця Комісія від 5 травня 1922 р. до серпня 1923 р. завідувала всіма правно-організаційними й господарськими справами Академії: «розглядала й затверджувала бюджет Академії, вела переговори в фінансових справах з урядом і всякими інституціями, розглядала й затверджувала річний звіт та розрішувала инші господарські й фінансові питання». Взагалі Комісія дбала про матеріальне забезпечення Академії, її професорів і студентів. Ця Комісія складалася з ректора Академії та 8 осіб, обраних загальними зборами УГК-ту.

Під доглядом Сенату УГАкадемії були в 1922 р. зорганізовані в Подєбрадах і Матуральні Курси УГК-ту. За рік їх закінчило і вступило на ріжні високі школи 113 осіб. З початком серпня 1923 р. матуральні курси з Подєбрад були перенесені до Праги, й тут їх було перетворено в трьохрічну реальну гімназію

для дорослих, а пізніше — після переїзду дітей з Каліша — в звичайну гімназію. Також при участі УГК-ту були зорганізовані в середині 1924 р. матуральні курси і в таборі інтернованих в Йозефові, на які вписалося до 80 осіб.

Визначну роль в житті пражської української колонії відігравала «Українська Хата» УГК-ту, заснована в березні 1923 р. «з метою утворити місце відпочинку і єднання української еміграції, допомогти задоволенню її культурно-просвітніх потреб, уможливити розумні розваги, дати дешеву, здорову, по можливості національну їжу серед свого оточення». В «Українській Хаті» містилася бібліотека УГК-ту, читальня, кіоск для продажу книжок, їдальня з буфетом, влаштовувалися виклади, концерти, відбувалися зібрання, диспути, свята і т.п. «Українською Хатою» користувалися для своїх потреб не тільки українські емігранти, а також грузинські та білоруські організації. «Українська Хата» обслуговувалася виключно українцями — в ній працювало до 17 осіб. Містилася вона перший рік на Коз'єм намісті, а в 1924 р. була перенесена на Малу Страну. При «Українській Хаті» заснувався й «Клуб українських шахістів».

З окремих товариств при УГК-ті були зорганізовані: Українське Товариство Плястичного Мистецтва, яке стало засновником Української Студії Плястичного Мистецтва в Празі, Музичне Т-во, що існувало спочатку як секція УГК-ту під проводом Ф.Штешка і деякі інші.

При УГК-ті була й секція для допомоги жінкам і дітям, що провадила крім допомогової також і культурно-просвітню працю як в Празі, так і в Подебрадах.

Праця УГК-ту в своєму розвитку мала багато перешкод. Як організація, що була під впливом головно соціал-революціонерів, Громадський Комітет викликав до себе деякі застереження з боку українського громадянства, а між його членами виникали тертя й розходження, так що властиво життя УГК-ту від початку відбувалося в умовах акцій і протиакцій різних груп і осіб. В зв'язку з цими відносинами та боротьбою появилося й немало публікацій, що можуть служити цінним матеріалом до історії еміграційного побуту. Оглядаючи в цілому діяльність Комітету, треба признати, що наслідки її були корисними не тільки безпосередньо для самої української еміграції, а деякі почини також і в загально-національному відношенні, і то особливо в галузі культурно-просвітній.

Почасти внаслідок внутрішнього тертя і взаємного поборювання, головно ж через припинення субвенцій Міністерства закордонних справ, УГК-т в р.* припинив своє існування, а його майно, як і головні діячі, перейшли до заснованого ними Інституту Громадознавства в Празі. Пізніше, в р.* повстав у Празі Український Комітет і інші організації, як Українське Об'єднання в ЧСР і Українська Громада, які вже власними силами, без матеріальної допомоги чехословацької держави, продовжували головно правно-допомогову діяльність кол. Громадського Комітету, але не мали вже засобів, щоб розвинути в більших розмірах культурно-просвітню допомогу, як то провадив їх попередник — Український Громадський Комітет в рр. 1921—1925.

* Дата автором не вказана.

УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ В ЧСР

Українське Об'єднання повстало в Празі 1928 р. В своїй діяльності воно мало й культурно-просвітні завдання, які переводила в життя спеціальна комісія об'єднання. Остання підтримувала різні культурні акції української еміграції, створила при собі з молодих українців з високою освітою Комісію для студіювання різних галузів державного життя в ЧСР з метою примінення їх на українському ґрунті. Культурно-просвітня Комісія Об'єднання збирала й розсилала книжки для української еміграції в Югославії, Болгарії, Франції, а також для закарпатських українців. Об'єднання дбало про підтримку українського дитячого притулку в Подебрадах, про утворення бібліотеки високошкільних підручників для українських студентів у Празі й т. инш. В 1937 р. Об'єднання мало в своєму складі 158 членів індивідуальних та одного члена колективного з 150 членів. Крім своєї центральної організації в Празі, Об'єднання мало ще 3 місцевих комісії — в Подебрадах, Мельніку й на Закарпатті, які в себе також провадили культурно-просвітню працю.

УКРАЇНСЬКА СЕЛЯНСЬКА СПІЛКА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЧСР

Селянська Спілка в Чехії розвинулася з підвідділу допомоги селянству при організаційному відділі Українського Громадського Комітету в ЧСР. В 1923 р. вона розпочала працю як професійна статутарна організація, завданням якої було між иншим несення культурної та гуманітарної допомоги для селянсько-робітничої організації, а також і визволення та культурно-господарське відродження українського народу.

Селянська Спілка мала в Празі свою централу, а на місцях — філії, яких було засновано до 30. Зареєстрованих членів Селянська Спілка в ЧСР мала біля 1500, але склад їх був досить несталий, т.щ. на 1.V.1925 р. дійсних членів Село-Спілки було 862, а в 1926 р. всіх філій залишилося лише 12. Час від часу відбувалися делегатські з'їзди Село-Спілки, про які публікувалися звіти. З такого звіту про Другий делегатський з'їзд в 1925 р. видно, що Селянська Спілка — і то як централія, так і місцеві філіяльні організації — провадили значну культурно-просвітню працю. З ініціативи Головного комітету було закладено й переведено 16 курсів, а з ініціативи філій 7 курсів. Між цими курсами, що їх скінчило 414 осіб, були й такі: гарбарські * в Йозефові (6-місячні) й Хебі (5 місячні), кооперативні з миловарським відділом у Терезині (6 міс.), авто-тракторні в Празі (7 міс.), кооперативні в Братиславі (5 міс.) й Йозефові (6 міс.),

* Вичинка шкіри.

кооперативно-освітні в Ліберці (5 міс.), вищепочаткові в Пльні (4 міс.), по підготовці інструкторів організаторів професійно-просвітньої праці в Празі (3 міс.), для неграмотних в Пльні (3 міс.) і в Горках (3 міс.), палятурницькі в Йозефові (3 міс.) і там же — дереворізбарські (3 міс.), бджолярські (4 міс.) і килимарські і т.д.

Крім того, в різних школах та в різних майстрів скінчило науку 70 осіб-стипендіатів Селянської Спілки. В зв'язку з своїми курсами та культурно-просвітньою працею взагалі Селянська Спілка провадила також і видавничу діяльність. З її видавництв вийшли між іншим такі публікації: Я.Грабова — Історія української кооперації, Кульчинського — Кореспонденція, Василюка — Основи хемії, Равича — Конспект лекцій з анатомії й фізіології, Терпила — Консервування садовини та городини, Сіманцева — Конспект викладів з економічної географії України, Хомицького — Записки по миловарству та свічкарьству, М.Литвицького — Загальні основи кооперації, Моралевича — Основи рахункознавства, М.Лорченка — Скорочений курс фізики і т.д.

Селянська Спілка мала в Празі бібліотеку (фундаментальну — 1148 кн., запасову — 1322 кн. й 8 бібліотек мандрівних — 144 кн.) й постачала літературу своїм членам на місця. Крім того, й самі філії мали свої бібліотеки, в яких 1925 р. нараховувалося 2600 книг. Філії провадили на місцях і культурно-просвітню працю — влаштовували свята, виклади (для яких головний Комітет посилав реферати) і т.п. Особливо діяльними були деякі філії, а саме: Празька, Пільзенська, Миловицька, Братиславська і т.д.

В Празькій філії постійно влаштовувалися виклади на різні теми з природознавства, історії, географії, літератури і т.д. Кермувала ними спеціальна комісія на чолі з П.Богацьким, а викладали: Станіславський, Марченко, М.Нездійминога і інші. В Празі ж відбулися під керівництвом М.Ярового і гарбарські курси.

Пільзенська філія також zorganizувала для своїх членів курси, мала аматорський гурток, влаштовувала сходини, виклади й таке інше.

Миловицька філія мала театральний гурток, zorganizувала господарський і шоферський курси.

Братиславська філія zorganizувала свій хор, кооперативні курси і т.д.

Подібною ж була діяльність і інших філій — в Йозефові, Пардубицях, Літомержцях, Хебі, Берні, Пшібрамі, Ліберці, Нім. Яблонному, Чеських Будейовицях і інше.

Селянська Спілка як організація була членом Т-ва «Просвіта» у Львові, Українського Громадського Видавничого Фонду в Празі й інших подібних культурних організацій. Проводила вона також акцію голодному селу, для чого Головна Рада утворила спеціальний Комітет.

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В ЧСР

Українська Громада в ЧСР (Про Українську Громаду в ЧСР, її життя й діяльність опубліковані два звіти, написані Д-ром М.Галаганом: 1. Українська Громада в ЧСР. Короткий огляд життя й чинности (1928—1933). Прага, 1933; 2. Мечем. Пером. Молотом. Десять років Української Громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927—1937). Прага, 1938, ст. 112. Багато відомостей з життя Громади та її філій опубліковано також в органі Громади «Інформаційний листок», що почав виходити в жовтні 1933 р. З цих публікацій головню й узяті дані до цього нарису.— *Прим. авт.*) була заснована при кінці 1927 р. Статут Громади затверджений владою 22 травня 1928 р. Першим головою цієї організації був проф. Ф.Шербина, другим в р.р. 1929—1938 Д-р М.Галаган, якого в р. 1938 обрано почесним головою Громади, а третім звичайним головою став П.Макаренко. Та хоч керівниками й фактичними організаторами Української Громади були емігранти з східних українських земель, її членство в своїй масі складалося з кол. вояків Української Галицької Армії, що після свого інтернування в ЧСР працювали — здебільшого як робітники — в Чехії, на Мораві й Словаччині.

За перші 10 років існування Української Громади до її складу було прийнято всього 776 членів, але з них аж 465 було викреслено з списків «наслідком добровільного виїзду з ЧСР чи добровільного виступу або виключення».

Така мінливість особистого складу членства Української Громади почасти прояснюється тим, що українська еміграція в ЧСР не знайшла собі «відповідної матеріальної й моральної бази для існування. Тому частина її звідси зовсім виїхала, а більшість, та, що тут залишилась, силою обставин змушена була пересуватися з одного місця на друге в пошукуванні можливого заробітку». Матеріально члени Громади були мало або й зовсім незабезпечені.

Українська Громада провадила «в першій мірі організаційну, культурно-освітню й національно-виховну працю з метою об'єднання в її рядах розпорошеної української еміграції, врятування її перед небезпекою зникнення в чужому оточенні й денаціоналізації та в цілі плекання почуття обов'язку супроти Батьківщини...»*

В своїй діяльності Українська Громада тісно співробітничала з студентськими організаціями в Празі й Берні та Жіночою Громадою в Ліберці. В контакті з ними Громада провадила й свою культурно-просвітню працю. Деякий зв'язок утримувала Українська Громада в ЧСР також і з Українською Громадою в Фінляндії. Зате діячам Громади доводилося немало змагатися у взаємному поборюванні з діячами Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу в ЧСР. Деякі філії Української Громади повстали фактично «на руїнах відділів УВРС». Керовників Громади обвинувачували у «фашизмі» й інших подібних властивостях. Дехто з цих керівників справді не виявляв терпимості до інших угруповань української еміграції, зокрема до УВРС, допомогового Т-ва в Ліберці, Т-ва «Єдність» в Празі й т.д.

Для провадження культурно-просвітньої праці Українська Громада мала:

* Крапки у тексті.

своїй організації спеціального референта пресового. Культурно-просвітню і національно-виховну працю Громада провадила разом з своїми філіями. Вона уряджувала урочистості з нагоди державних і національних свят, висилала до філій реферати, влаштовувала сходи́ни з дискусіями, розсилала літературу, провадила курси українознавства для дорослих і курси для дітей українських емігрантів, плекала українські народні традиції й звичаї, культ полеглих за визволення й т.п. Громада видавала й «Інформативний листок», який служив для інформації й зв'язку її членів, мала мандрівну бібліотеку. В 1928 р. Громада влаштувала автотракторні курси в Празі, на яких вчилася 33 особи; для студіюючої молоді Громада здобула 25 стипендій.

Українська Громада, крім своєї централі в Празі, мала ще 15 філій і 2 окремі групи. Деякі з них виявляли досить інтенсивну культурно-просвітню чинність; всі ж загалом вони дбали про задоволення культурних потреб своїх членів.

В Чехії — переважно в північно-західній частині, Українська Громада мала 8 філій, а саме: в Ліберці, Лібштаті, Лазнях Белоградї, Мімоні, Бровмові, Мос-ті, Усті н/Л.* й Празі. Найстаршою з цих філій є філія в Ліберці. Утворилася вона ще в 1928 р. з кол. «Національного Комітету» в Ліберці, заснованого ще в 1927 р. Ліберецька філія «провадила також і освідомлюючу працю та взагалі культурно-освітню роботу». «Щорічно філія уряджувала обходження державних і національних свят: самостійности й соборности, Т.Шевченка, Ів.Франка, Свято Стрільця, І-го Листопада. Уряджувала товариські забави...**». Філія в Ліберці співпрацювала з тамошньою Українською Жіночою Громадою. Вона влаштовувала відчити, зорганізувала свою бібліотеку, уряджувала «Спільний Великдень», Свято Української Матері, Український День у Ліберці й инш. В «Українському Дні в Ліберці» брали участь не тільки приїзджі українські гості, а також і литовці, німці та чехи. Філія звертала увагу на виховання молодого покоління; для дітей українських емігрантів, що походили в більшості з мішаних подруж'я для виплекання в них любови до всього українського, в Ліберці влаштовували свята св.Михолая, «що приносив їм дарунки з України», а також улаштовували дитячі забави й вистави. В 1937 р. Ліберецька філія нараховувала 68 членів. За посередностію та старанням членів ліберецької філії повстали й деякі нові філії Української Громади, між ними й філія в Лібштаті. Остання була заснована в 1930 р. в складі 18 членів, вона відбувала сходи́ни своїх членів з рефератами, влаштовувала національні українські свята, між иншим — велике Шевченківське свято 1931 р., брала до себе на вакації учнів з української гімназії в Ржевницях, поставила пам'ятник на місцевому цвинтарі українському стрільцеві М.Семяникові. В 1937 р. філія нараховувала 11 членів.

Члени лібштатської філії заснували в 1931 р. філію в Лазнях Белоградї. Ця філія в 1937 р. складалася з 17 членів, які відбували місячні сходи́ни, читали реферати, обговорювали актуальні справи, влаштовували свята і т.п.

Філія Української Громади в Мімоні мала всього 10 членів, на своїх сходи́нах вона вислуховувала прислані з центру реферати.

Українська Громада мала свою філію також в Празі. Сформувалася вона в 1932 р., співпрацювала з Українською Академічною Громадою й деякими иншими організаціями, з якими спільно влаштовувала свята, прогульки й т. инш. Празька філія справляла для своїх членів і гостей товариські «Стрілецькі Вечірки», спільні Свят-Вечері, дбала про українські могили; в 1935 р. філія

* Так у тексті.

** Крапки у тексті.

відкрила в Празі свою нічлігарню на 6—8 ліжок. В р.р. 1935—1937 — що за них маємо в звіті відомості — Празька філія відбула 43 членських сходин, влаштувала 32 реферати; свят і академій за цей час відбула 22, вечірок і забав 5. Членів в 1937 р. філія нараховувала 56. В 1936 р. при Празькій філії була заложена Жіноча Секція, яка мала 9 членів, провадила курс навчання української грамоти для своїх членок-чужинок, уряджувала миколаївські забави для дітей і т.д.

Філія в Бронмові заснована при кінці 1935 р.; в 1937 р. вона мала 6 членів, які влаштовували свята, читали реферати й т. инш.

Філія в Мості витворилася в 1936 р. з УВРС; при кінці 1937 р. ця філія на- числювала 60 членів. Вона справила собі прапор, зорганізувала свій хор, впо- ряджала свята, «сходини для відзначення пам'ятних днів нашої визвольної бо- ротьби й вшановувала пам'ять її учасників, плекала наші традиційні народні звичаї, багато її членів справило собі народні крої, в яких вони виступали при різних нагодах, в тому числі й на урочистостях, уряджуваних чужинними ор- ганізаціями й корпораціями...».*

Наймолодшою з усіх названих філій Громади була філія в Усті н/Л., засно- вана в 1936 р.; в 1937 р. вона мала 17 членів, заснувала свою бібліотеку, влаш- товувала свята, передплачувала українські часописи й т. инш.

На Мораві й Слезку було три філії Української Громади: в Берні, Оломовці й Липніку. Філія в Берні (спочатку як Українська Громада) повстала в 1928 р. з Української Академічної Громади. Ця філія «щороку обходила наші тради- ційні державні й національні свята та цілою низкою українських імпрез про- вадила пропаганду наших національних змагань між чужинцями». Також ця «філія старалася підняти культурний рівень своїх членів читанням рефератів, святочними промовами та зорганізованням різних культурно-просвітніх і фа- хових курсів». В р.р. 1934—1937 бернянська філія влаштувала свят і акаде- мій — 12, репрезентаційних концертів — 4, Свят-Вечер і свячених — 5, репре- зентаційних виступів із українськими національними танцями й піснями — 3, урочистих панахид і жалібних академій — 3, дитячих Миколаївських свят — 3, вечірок і чаїв — 10, святочних сходин — 3, рефератів — 14 і т.д. Філія мала свій хор, який виступав і в радіо-розголосі з українськими народними піснями, зорганізувала власну бібліотеку, опікувалася пам'ятником борцям за волю України, що поховані на центральному кладовищі в Берні. В своїй діяльності філія співпрацювала з Студенською Спілкою в Берні. Її праця особливо жи- вилася з переїздом до Берна інж.Юр.Колларда з дружиною. Пані Лідія Кол- лардова в тому ж 1935 р. стала на чолі Жіночої Секції бернянської філії, а інж. Коллард в 1936 р. був обраний головою філії. В 1936 р. Жіноча Секція філії заснувала у Берні дитячу українську школу, яка дістала від чехословацького міністерства в Празі деякі права. Протектором цієї школи є голова тамошньо- го чесько-українського Т-ва проф. Ант.Груза, а директором її — проф.Руд.Ку- чера. Від бернянської філії (Громади) ще давніше відділилася група членів, які заклали своє окреме Товариство «Самопоміч-Єдність».

Філія Оломовці була заложена в 1933 р. старанням того ж інж.Юр.Коллар- да, що перебував тоді в Пшерові. Ця філія в 1937 р. нараховувала 34 члени, при ній ще в 1933 р. зорганізувався культурно-просвітній кружок, який засну- вав бібліотеку. Філія мала свій хор, «щорічно обходила наші державно-націо- нальні свята й влаштовувала святочні сходини та вшановувала пам'ять поляг- лих борців за волю України. Вона опікувалася могилами похованих на тамош- ньому цвинтарі українських вояків, справляла наші традиційні народні свята

* Крпки у тексті.

(Свят. вечеря й Великодне Свячене), відбувала сходи́ни своїх членів для вислухання рефератів і влаштовувала товариські прогульки...^{*} На святочних академіях і сходах по́мимо хору виступали також і члени філії та їхні діти з декламаціями, сольовими співами й музичними числами. Зокрема з великим успіхом виступали члени філії панство Дяченків, які співають у місцевому театрі, та їхній син — піяніст. В останньому разі філія зав'язала тісний контакт із підкарпатськими українськими богословами місцевого семінару, що з ними разом урядили урочисту академію в річницю смерті Т.Шевченка за участі коло 500 гостей, переважно чужинців». Оломовецька філія влаштувала 48 рефератів, 19 свят і академій, 11 спільних прогульок і т.д.; філія також брала участь у краєвій виставці, і то «з метою пропаганди української справи».

Філія в Липнику н/Бечвою, заснована в 1935 р., в 1937 р. мала 21 члена, 21 березня 1937 р. липницька філія «дуже імпо́зантно урядила Шевченківське свято за участі не тільки своїх членів, але й гостей чужинців і українців із ріжних, навіть і дальших околиць». Влаштовувала філія також і інші українські свята та реферати.

На Словаччині Українська Громада мала чотири своїх філії — в Кошицях, Михайловцях, Требушові й Вранові — та дві окремі групи — в Тренчині й Стакчині.

Група в Тренчині й Тренчанських Теплицях в 1937 р. мала всього 7 членів, раніше тут була філія Громади, що налічувала 10 членів. Вони відбували сходи́ни, слухали прислані з Праги реферати й інше.

Група Стакчинська і́снує також на місці кол. філії Громади, заснованої тут ще в 1933 р. Ця група з 10 членів зменшилася до 4. Вони так само вишановували пам'ять полеглих, слухали прислані реферати й т.п.

Найдіяльнішою на Словаччині була заснована ще в 1930 р. філія в Кошицях. З року в рік філія в Кошицях влаштовувала для своїх членів і гостей свята Т.Шевченка, Ів.Франка, самостійности й соборности, 1 Листопада, Крут, Базару та вишановувала пам'ять полеглих Борців за Україну вояків Української Армії, а її хор під орудою О.Яроша виконував українські пісні в Кошицькому радіо-розголосі. Філія в Кошицях спричинилася до заложення там філії Ужгородської «Просвіти», що повстала замість проєктованого деким товариства під назвою «Спевацки сполок русінов». Коли ж при тій кошицькій філії «Просвіта» за́ложено було хор, то члени нашої філії взяли в цьому хорі чисельну участь, маючи на увазі, що цей хор продукуватиме українські пісні в радіо-розголосі для висилання їх на Закарпаття. Кошицька філія брала участь також у Всепросвітянському з'їзді в Ужгороді. Філія провадила українську пропаганду й між чужинцями — в 1932 р. вона урядила експозицію українських видань на виставці сучасного світового друку в Кошицях. В праці кошицької філії близьку участь брав інж. Д.Єременко. Ця філія в 1937 р. нараховувала 22 члени.

Інші філії на Словаччині були значно менші. Філія в Требішові мала всього 11 членів. Філії в Михайлівцях і Вранові н/Т** повстали за ініціативою управи кошицької філії — обидві вони витворилися з місцевих відділів УВРС. Філія в Михайлівцях заснована в 1934 р.; в 1937 р. вона нараховувала 23 члени, які влаштовували сходи́ни, реферати, свята й таке інше. Філія у Вранові заснована в 1935 р., в 1937 р. мала 7 членів. Тут також влаштовували свята, реферати, провадили навчання дітей української грамоти й таке інше.

^{*} Крапки у тексті.

^{**} Так у тексті.

УКРАЇНСЬКИЙ РЕСПУБЛІКАНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ КЛУБ У ПРАЗІ

Український Республікансько-Демократичний Клуб у Празі, заснований 21 грудня 1925 р., провадив досить значну культурно-просвітню працю. Виявлялася вона в улаштованні сходин його членів і гостей, відчитів, мистецьких виступів, концертів, літературно-музичних вечорів, вечірок з танцями і т.д. Клуб служив місцем сходин і побачень празького українського громадянства. В ньому виступали празькі й приїжджі прелегенти *, письменники, артистичні сили і т.д. В рефератах Клубу висвітлювалися загально українські справи і різні спеціальні проблеми — політичні і культурні. Число слухачів на цих викладах доходило й до трьохсот.

В своїй діяльності Клуб підтримував контакт з чеськими симпатиками українського руху: на його сходинах виступали такі діячі, як проф. Яр. Бідло, Д-р В.Харват, Д-р Лом і инш. Клуб дбав також про приміщення українського інформаційного матеріалу в чеській пресі. Гостями на сходинах Клубу бували також і грузини, вірмени, білоруси й кавказькі емігранти.

В Республікансько-Демократичному Клубі влаштовувалися Шевченківські й инші національні українські свята. Репрезентативні збори Клубу відбувалися звичайно в готелі «Граф». На літературних сходинах читали свої надруковані твори поети й письменники-емігранти: О.Олесь, В.Леонтович, Є.Маланюк, О.Стефанович, Б.Гомзин і инш. Про влаштування цих сходин дбала окрема літературно-артистична Комісія Клубу. Її заходами в Клубі виступали й такі артистичні сили, як М.К.Садовський, Н.М.Дорошенкова, В.Ємець, хор під орудою П.І.Щуровської-Россієвич, брати Самойловичі, Д.Левитський, Н.Дяченко, Іваницька, Кісяків і инш.

Другою дуже діяльною Комісією Клубу в перших роках його існування була Комісія для підшукування праці своїм членам (допомагала вона також і не членам). За посередністю цієї Комісії багато українських інженерів, що здобули собі освіту в Чехо-Словаччині, дістали візи й працю в Польській Державі.

Діяльність Республікансько-Демократичного Клубу була особливо інтенсивною [в] перші роки по його заснованні, коли він був фактично майже єдиною цього року українською організацією в Празі. За перше п'ятиліття Клуб об'єднав більше 150 членів, влаштував 25 академій з 62 докладами, 58 чергових доповідів і 6 вечірок. Його допомогою за цей час скористалося більше 300 осіб. В 1928 р. Клуб улаштував у Подебрадах, де мав свою філію, цикл викладів з українознавства.

Першим головою Клубу і фактичним його організатором був проф. Ол. Лотоцький. Після його від'їзду в 1928 р. до Варшави головою став проф. К.Мацієвич, а в 1931 р. проф. М.Славінський. Діяльну участь в працях Клубу брала заступник голови З.В.Мірна, а технічну роботу провадили інж. Б.Бутовський, С.П.Шишківський і инші члени.

* Лектори.

УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕПРОФЕСІЙНИЙ РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ В ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНІ

Цей Союз був зорганізований Українським Комітетом в ЧСР 1928 р. голов-но з б. вояків Української Галицької Армії, що творили робітничі відділи в різних містах Чехо-Словаччини. Протягом першого п'ятиліття Союз зорганізував свої відділи в таких містах: Лиса н/Л, Ліберець, Міхаловце, Мімонь, Младо-Болеслава, Мост, Нім. Яблонне, Прага, Горні Ченошиці, Терезин, Турнів, Угржіневес, Хеб. Централю його була в Празі. Як в централі, так і в відділах провадилася й культурно-просвітня праця, були свої бібліотеки, читальні, влаштовувалися національні українські свята і т.п. Союз мав мандрівну бібліотеку, яка переходила з відділу в відділ, дбав про пресу для відділів, надсилав їм реферати на різні теми і так далі. Особливо діяльними в культурній праці були відділи в Празі, Терезині й Младо-Болеславі. Младо-Болеславський відділ Союзу мав свій театральний гурток з власними декораціями й одягом, мав оркестр мандалиністів, власну бібліотеку й співпрацював на культурному полі з чеськими організаціями. В Младо-Болеславі 1931 р. виходив і орган УВРСоюзу «Робітничі Вісти».

ТОВАРИСТВО «ЄДНІСТЬ» У ПРАЗІ

В 1938 р. Товариство «Єдність» у Празі святкувало десятиліття свого існування. Це Т-во об'єднує галицькі елементи Празької української еміграції. Засноване воно з метою згуртування земляків для культурного співжиття та зміцнення Чехо-словацько-українських взаємин. Число членів Т-ва, яке «об'єднує як робітників, так і професорів», доходило до 160. «Єдність» має культурну секцію, видає інформаційні брошури (інж. А.Гальки, Др. М.Дольницького), влаштувала біля 80 прилюдних доповідей (між ними й чеського проф. Д-ра Яна Славіка) і понад 30 святочних академій *. Почесними членами «Єдности» були обрані професори: Др. І.Горбачевський і С.Шелухин. Деякі виступи провідників «Єдности» в справах інших культурних організацій, зокрема Музею ВБУ, не знаходили одобрення українського громадянства.

* Українські збори, засідання.

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА СЛОВАЧЧИНІ

На Словаччині культурне життя української еміграції зосередилося в Братиславі. Спілка «Українська Колонія» в Братиславі відома ще з 1922 р., коли вона була у зв'язку з Українським Громадським Комітетом у Празі. Українці в Братиславі мали в своєму розпорядженні дерев'яний барак, що служив пристановищем для багатьох емігрантів аж до 1932 р., коли його було розібрано.

Як і в інших осередках, так і в Братиславі українські емігранти проводили й культурно-просвітню працю (свята, виклади і т.п.). Пізніше постали тут і різні організації. З них «Українська Громада Єдність на Словаччині», заснована в 1929 р., видавала свій бюлетень, провадила курси й просвітню діяльність взагалі. В 1930 р. ця Громада була припинена. Але цього ж року, внаслідок припливу сюди нових українських інженерів, в Братиславі заснувалася 11 травня «Спілка українських інженерів на Словаччині», яка мала свою бібліотеку (більше 700 кн.), утримувала єдину в Братиславі українську читальню, видавала свій бюлетень і взагалі виявляла культурну чинність; в 1933 р. Спілка мала 41 чл. переважно абсолювентів Української Господарської Академії в Подєбрадах, які між иншим провадили й акцію за правне визнання дипломів своєї [Академії]. В 1931 р. в Братиславі була навіть і студентська громада, що об'єднувала кількох тамошніх українських студентів-емігрантів, але в 1933 р. ця організація вже не існувала. Українські емігранти багато працювали в Братиславській філії т-ва «Просвіта». Ця філія заснована в 1932 р., співпрацювала з Союзом Слов'янських Товариств в Братиславі, мала свою бібліотеку, провадила школу для дітей, видавала в 1933 р. свій «Братиславський Вістник» і т.д.; при філії функціонував і Комітет допомоги студентам. Емігранти ж провадили й засновану у вересні 1934 р. Українську школу в Братиславі, навчання в якій відбувалося двічі на тиждень, а крім того влаштовувалися свята, пластові вправи і т.д. Емігранти ж причинялися й того, що радіостанція в Братиславі висилала виклади на українські теми, як то було, наприклад, 1934 р. (виклад про Шевченка).

З окремих діячів емігрантів, що працювали в названих українських організаціях в Братиславі, треба згадати Д-рів Л. і К.Бризгунів, інж. Д-ра Л.Мосендза, інж. С.Химочку, інж. О.Яременка, Д-ра М.Нездійминогу, інж. М.Мезенцева, інж. С.Зеркаля і инш. В Братиславському ж Музеї науково працювала й докторка УВП Інституту Л.Краськовська. В Братиславі ж 8 жовтня 1933 р. на 50-му році свого життя помер і Д-р Віктор Піснячевський, давній український журналіст, редактор Віденської «Воли», в Братиславі він був шеф-лікарем інженерного полку й понтонного прапору, а також лікарем робітничої страхової каси.

3 ДІЯЛЬНОСТІ В ТАРНІВСЬКОМУ ОСЕРЕДКУ

В перших роках української еміграції Тарнів — місце осідку уряду УНР на еміграції — був дуже важним осередком не тільки політичного, а також і культурного еміграційного життя. Тут провадили свою працю різні культурно-просвітні організації й шкільні заклади; тут влаштовувалися курси, відбувалися окремі виклади, свята, видавалися українські публікації, скликалися з'їзди і т.д. і т.п. Просвітня праця тарнівської еміграції зосередилася в готелі «Бристоль». Тут виступали з докладами: Ол. Шульгин, Л.Чикаленко, С.Русова, А.Ніковський і інші прелегенти; тут 5 жовтня 1921 р. відбулося свято гетьмана І.Мазепи, тут же влаштовували й дитячі ялинки. В березні 1921 р. українська еміграція святкувала в Тарнові 60-ті роковини смерті Т.Шевченка. Ці роковини відзначила Рада Республіки спеціальним засіданням 10 березня, а на другий день відбулася в Тарнові Шевченківська літературно-вокальна вечірка, на яку завітало багато польської інтелігенції.

В цих же днях, саме 13-14 березня 1921 р., в Тарнові відбувся з'їзд військових священників, скликаний тодішнім міністром ісповідань проф. І.Огієнком. На цьому з'їзді виявилось, що майже всі священники відправляють служби божі церковно-славянською мовою, й тому було ухвалено видрукувати служебники українською мовою. Пізніше, 20 вересня 1921 р., в Тарнові ж відбувся й перший з'їзд Всеукраїнської Спілки Військових Інвалідів.

В тарнівському осередкові тих часів працювало багато українських еміграційних товариств. Було тут дві жіночі українські організації: 1) Українська Жіноча Спілка, заснована у вересні 1920 р., що її головою була В.Завадська і 2) Союз українок, що відновив свою діяльність у Тарнові в березні 1921 р. Обидві ці організації працювали без зв'язку між собою. Українська Жіноча Спілка влаштовувала, між іншим, в Тарнові концерти, доход з яких ішов на інтернованих в таборах вояків.

Тарнівський український національний хор заклався 19 грудня 1920 р. Склався він з 50 членів (17 жінок і 33 чоловіків) під диригуванням Ф.Шешка. В своєму репертуарі цей хор мав до 50-ти пісень як народніх, так і композицій. Влаштовував він як свої самостійні концерти, так виступав і на вечірках, академіях, богослужбах і т.п. В Тарнові в 1921 р. впоряджались й аматорські українські вистави, в яких брали участь і такі драматичні сили, як Борисоглібська, Голицинська, Кривецька, Степняк і інші артисти-емігранти.

Тарнівське Товариство аматорів художньої штуки при участі П.І.Холодного влаштувало 24 листопада 1921 р. в готелі «Бристоль» виставку малюнків своїх членів. На цій виставці були експонати П.Холодного, Сірополка, Ів. Паливоди, Волиняка й инш. Сам П.І.Холодний створив у Тарнові цілу майстерню, в якій виконав багато портретів різних українських діячів, а також ікон, етюдів і т.п. Того ж року в Тарнові повстало з ініціативи М.Обідного й літературно-мистецьке товариство українських письменників «Сонцецвіт», в якому об'єдналися молоді українські літерати й малярі — емігранти, поставивши своїм завданням головню студію європейського мистецтва й літератури. Це Товариство влаштовувало свої виклади, вечірки й випустило в 1922 р. мистецький альманах «Сонцецвіт» — збірку творів своїх членів, а саме: поетів Б.Ли-

сянського, Евг. Іваненка, М.Обідного, П.Тенянка, Ю.Липи, М.Ковальського, Н.Лівицької та малярів — П.Ковжуна й П.Холодного (сина). Товариство «Сонцецвіт» виготовило до друку й збірник, присвячений пам'яті Данте.

«Сонцецвіт» у Тарнові співпрацював з другим українським товариством, що мало культурно-освітній характер. Це Товариство «Освіта», головою якого був тодішній товариш міністра освіти С.О.Сірополко, видало в 1922 р. пару книжечок (М.Обідного й Б.Лисянського), присвячених Володимирові Самійленкові, який сам тоді також перебував в Тарнові, де в січні 1922 р. відбулося улаштоване «Сонцецвітом» ювілейне свято з нагоди 35-літньої літературної діяльності цього визначного українського поета.

В Тарнові ж в 1921 р. було чинним і українське товариство есперантистів, що складалося тут з цивільних членів. Інші такі українські товариства військового складу повстали тоді в таборових осередках — в Петрокові й Ланцуті. Деякі освітньо-наукові завдання ставила перед собою й заснована в квітні 1921 р. в Тарнові «Ліга Молодої України» (Наша Зоря. Ланцут, 1921 р., ч.10/11). В Тарнові ж вийшла ініціатива центрального культурного органу, для здійснення чого організаційний гурток скликав у 1921 р. представників усіх культурно-просвітніх українських організацій. При тарнівській філії Товариства допомоги збігцям з України в 1921 р. утворилася під головуванням С.О.Сірополка культурно-освітня Комісія. Ця Комісія ставила собі між иншим і такі завдання: організувати в Тарнові українську бібліотеку з дитячим відділом, допомагати українській Гімназії в Тарнові, влаштувати для українських дітей в Тарнові дитячий садок і т.д.

Культурно-просвітню працю виявляли й інші українські організації, що були тоді в Тарнові. Для прикладу згадаю, що в залі Центрального Бюра біженців з України Український Блакитний Хрест відкрив в 1921 р. кіоск для продажу газет та журналів. Тоді ж там при тарнівському українському клубі була відкрита бібліотека з книжками, вивезеними з Кам'янець-Подільського Державного Університету. Клуб-читальня в Тарнові влаштовував і різні розваги для емігрантів та їх дітей.

Видавничу діяльність в Тарнові, крім згаданих уже товариств «Освіта» та «Сонцецвіт», провадили й інші українські видавничі організації. З них видавництво «Українська Автокефальна Церква» під кермою проф. І.Огієнка випустило кілька десятків брошур на церковно-історичні й культурні теми, між ними й праці самого І.Огієнка, В.Біднова й інших авторів. Видавництво «Союз Української Державности» (СУД) в 1921 р. видало статут СУДу, працю проф. О.Ейхельмана «Проект конституції основних державних законів УНР» і інші; в 1922 р. це видавництво випустило Економічний збірник СУД й низку драматичних та інших творів. Видавництво «Тризуб» у Тарнові опублікувало збірку публіцистичних статей Ол. Ковалевського. Видавничу чинність виявляли в тих роках і інші тарновські українські організації та установи.

Досить поважною була в Тарнові курсова й шкільна праця української еміграції. В 1921 р. там підготовлялися педагогічні курси для таборових учителів. Тамошня спілка учителів-українців, зорганізована в 1921 р. під головуванням А.Маршинського, влаштовувала курси чужих мов. Так само й інші українські товариства в Тарнові засновували там такі курси. З віденської «Волі», яка свого часу приносила багато нотаток з культурної праці в Тарнові, довідуємося, що з ініціативи культурно-просвітніх діячів-емігрантів у Тарнові в 1921 р. був заснований Український Народний Університет. Цей університет організувався в складі двох відділів: 1) систематичних курсів — історичних, економічних і природничих та 2) поодиноких лекцій. Навчання в університеті мало бути безкоштовне, платними були лише університетські курси чужоземних

мов. Як наукові сили для тарнівського університету малися на увазі професори Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, що в час евакуації разом з урядом відступили за кордон. («Воля», 1921, т.І, ч.7/8). Але про діяльність цього університету в приступних нам публікаціях бракує відомостей.

В січні 1921 р. заходами Культурно-Освітньої Комісії в Тарнові була зорганізована гімназія для дітей українських емігрантів. Ця школа проіснувала в Тарнові біля трьох років (1921-1923). Була вона коєдукаційна* й функціонувала в складі кількох клас. Найбільше учнів було в підготовчій та першій класах. В педагогічному складі тарнівської гімназії працювали професори: В.Біднов (як законовчитель), М.Тимченко, Т.Пасічник, Н.Сірополкова, Ев. Іваненко, Арс. Чернявський, Л.Бачинський і інші. Майже всі вони в пізніших роках продовжували свою педагогічну працю на еміграції в Чехії. Діти всіх клас цієї гімназії були зорганізовані в «Дитячу Спілку», метою якої було допомагати інтернованому в польських таборах українському козацтву (учні збирали гроші, купували для інтернованих цигарки і таке інше). В кінці квітня 1921 р. при тарнівській українській гімназії заснувався «Природничий гурток» учнів, до якого вписалося й декілька учнів з польських середніх шкіл. Цей гурток, що його працею керував кол. асистент Кам'янець-Подільського Державного Університету Л.Бачинський, щонеділі відбував екскурсії в поле та в ліс, збирав матеріали для колекцій, проводив записи й спостереження.

При українській гімназії в Тарнові була в 1921 р. утворена під головуванням С.О.Сірополка спеціальна іспитова комісія для переведення іспитів за всі класи середніх шкіл. Іспитова комісія мала право видавати й свідоцтва. Свої сесії вона відбувала звичайно в літніх місяцях.

Під головуванням С.О.Сірополка в Тарнові постановою уряду УНР була в 1923 р. утворена Архівна Комісія. Ще перед тим в музейно-архівній галузі в Тарнові працював Мих. Обідний, який і перевіз частину українських матеріалів з Польщі до чеської Праги. Дещо з тарнівських матеріалів було перевезено потім до львівських українських сховищ.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ У ПОЛЬЩІ

Найбільшою організацією української еміграції в Польщі в рр.1923-1939 був Український Центральний Комітет. Була це статутарна організація, що ставила своїм завданням задоволення матеріальних і духовних потреб української еміграції в Польщі. Дбаючи про релігійні, культурні й освітні потреби еміграції, УЦК-т мав згідно своему статуту «організувати та закладати: інтернати, верстати, видавництва, кооперативи, їдальні, книгозбірні, читальні, шпиталі й амбулаторії, дитячі садки, спортові й гімнастичні товариства, бюро правних порад, школи, виклади, різного роду спілки й товариства та релігійні стоваришення (§ 11). Культурно-просвітні справи докладно обговорювалися

* Спільного навчання (молоді обох статей).

на делегатських з'їздах української еміграції в Польщі, постанови яких звичайно виконував УЦК-т. Перший такий делегатський з'їзд відбувся в днях 15-18 серпня 1923 р., а IV делегатський з'їзд в 1937 р. Головою УЦК-ту спочатку був В.К.Прокопович, якого в 1924 р. заступив на всі дальші роки М.М.Ковальський.

УЦК-т мав у своєму складі окрему Культурно-освітню секцію, яка розвивала широку й різноманітну діяльність. В 1923 р., коли керовником цієї секції був Ол. Саліковський (Олександр Саліковський — журналіст, редактор, громадський і політичний діяч. Редагував «Українську Трибуну», «Українську Справу», «Трибуну України» й «Вісти УЦК-ту»; співробітничав у багатьох еміграційних і західньоукраїнських органах, виготовив для видання «Енциклопедію для дітей та для самоосвіти» й працював над «Нарисом історії української революції». В 1923 р. входив до складу УЦК-ту й виконував в ньому функції голови, стояв на чолі вищих курсів українознавства і т. інш. Виступав лектором на цих курсах, викладав також в Калішському й Шепіорнському таборах інтернованих. Помер у Варшаві 22 листопада 1925 р.— *Прим. авт.*). УЦК-т, між іншим, опікувався справами емігрантського українського студентства, допомагав студентам-емігрантам виїздити з Польщі для продовження студій в ЧСР, провадив у Варшаві вищі курси українознавства, призначені для емігрантського громадянства взагалі і зокрема для академічної молоді дбав про видання вісника української еміграції «Трибуна України», якого вийшло 7 чисел, а також піклувався про культурно-просвітні і інші потреби таборів інтернованих і місцевих емігрантських колоній. На діяльності Культурно-освітньої секції УЦК-ту дуже негативно відбивався брак коштів. Вже і при цих умовах секція досить успішно дбала про забезпечення української еміграції літературно, організовувала бібліотеки (сталі й рухомі), провадила видавництва, влаштовувала українські національні свята, репрезентаційні концерти, виклади, курси, надсилала на провінцію зразкові реферати, допомагала в праці українському хорів ім. М.Лисенка, дбала про виховання дітей українських емігрантів — засновувала для цього школи й стипендії, допомагала переводити збірки серед української еміграції в Польщі на різні культурно-національні цілі. При допомозі УЦК-ту було приміщено на працю в Польщі кілька десятків українців, що закінчили високошкільні студії в ЧСР, переважно інженерів Української Господарської Академії в Подєбрадах. За перших 5 1/2 років своєї чинності УЦК-т видав на заспокоєння культурно-освітніх потреб української еміграції 37560 зл., на допомогу студіюючій молоді 5526 зл. й вислав книжок до всіх відділів на суму 7412 зл.

Працею Культурно-освітньої секції УЦК-ту в останніх роках керував П.Шкурат, який часто відвідував місцеві колонії емігрантів у Польщі, виступав перед ними з доповідями й виявляв значну ініціативу в справах організації культурно-просвітніх закладів. Місцеві товариства емігрантів відвідували також і інші представники УЦК-ту, зокрема ген. Ол. Загородський, Ол. Вишнівський і т.д.

При УЦК-ті функціонувала власна бібліотека й книгарня. Остання мала малі обороти й опинилася згодом в стадії ліквідації, а книжки з неї були розіслані по відділах УЦК-ту; пізніше, дець в 1938 р. ця книгарня знову відновила свою діяльність. Бібліотека УЦК-ту мала до 3 1/2 тисяч томів, переважно з красного письменства; поділялася вона на фундаментальну й загальну. Заснована ця бібліотека була з книжок, подарованих С.Петлюрою й Ол. Саліковським. В життю варшавської української колонії бібліотека УЦК-ту мала велике значіння, особливо перші роки, коли у Варшаві була лише одна невелика бібліотека Студентської Громади. Пізніше у Варшаві заснувалися й інші, а саме,

велика бібліотека Українського Наукового Інститута, що розрослася понад 9000 томів і невеликі книгозбірні корпорації «Запорожжя» та мистецького гуртка «Спокій»; крім того, й дехто з приватних власників зібрав згодом значні бібліотеки. Гірше стояла справа забезпечення книжками українських емігрантів на провінції. Там головно місцеві відділи УЦК-ту дбали про заснування бібліотек, в чому їм значно допомагав УЦК-т, який, наприклад, в 1931 р. організував 35 сталих і кілька мандрівних бібліотек при своїх відділах. З провінційальних бібліотек в 1938 р. більшу кількість книжок мала бібліотека української станиці при м.Каліші (більше 1 1/2 тисячі томів), а також бібліотека відділів в Плотичому, Лодзі, Олександрові Куявському, Барановичах, Тересполі і т.д.

Культурно-освітня секція УЦК-ту багато дбала про українські школи для дітей емігрантів. Її заходами було в 1933 р. реорганізоване шкільництво в українській станиці при м.Каліші, яке тоді саме було пристосоване до реформованого шкільництва польського. Тоді ж при багатьох відділах УЦК-ту були засновані дитячі садки, а в Варшаві відкрито початкову школу, що складалася з 2 відділів. УЦК-т був також і протектором української дитячої школи, відкритої в 1929 р. при Українському Клубі у Варшаві стараннями батьків та управи цього Клубу. Ця школа утримувалася на гроші, зібрані за навчання; причому організатори старалися про перетворення її в середню школу.

В 1934 р. УЦК-т зробив перепис дітей української еміграції в 47 осередках Польщі. Цим переписом було виявлено 1797 дітей (загальна кількість дітей українських емігрантів в польській державі відгадувалася * на 3 1/2 тисячі). Для виховання й науки цих дітей УЦК-т дбав про заснування дитячих садків, бурс, шкіл і підтримував давніше засновані шкільні заклади, як от школа ім.Л.Українки у Варшаві й С.Петлюри в Каліші. Допомагав УЦК-т і Союзіві Українок-емігранток, який провадив працю для дітей. Дитячі садки засновувалися звичайно при відділах УЦК-ту. В 1936 р. дошкільна праця в дитячих садках була зареєстрована в 21 осередкові, разом з 735 дітьми, а саме: Торунь — 3 дітей, Гайнівка — 49, Біловіжа — 32, Каліш — 75, Познань — 23, Рейовець — 46, Стрілково — 24, Білосток — 10, Плотично — 43, Порічка — 26, Івацевичі — 37, Барановичі — 19, Краків — 92, Іноврошлав — 63, Олександрів — 18, Бересте — 17, Львів — 51, Ченстохов — 37, Сосновець — 38, Тересполь — 14, Перемишль — 52.

У самій Варшаві в 1936 р. було зареєстровано 178 дітей, а з варшавськими околицями нараховувалося їх понад 350. Значна частина цих дітей збиралася раз-у-раз на ялинку, що її влаштовував у Варшаві, як рівно ж і інші дитячі свята, Союз Українок-емігранток.

У Варшаві ж функціонувала VI класна коєдукаційна школа ім.Л.Українки. Науку в ній провадили 2 учительки і законовчитель. Мала вона в 1937 р. 32 учні. Цю школу утримував УЦК-т, а батьківський комітет дбав про харчування учнів, шкільне приладдя для них і т.д. На час літніх ферій ** бідніші діти цієї школи приміщалися на життя в українських родинах Волині.

Заходами ж УЦК-ту була в 1935 р. відкрита в Калішській станиці 7-виділова коєдукаційна народня школа ім.С.Петлюри. Над організацією її найбільше попрацювали голова УЦК-ту М.Ковальський, Культурно-освітній референт П.Шкурат і проф. В.Андрієвський, який перші роки був і управителем цієї школи. Концесіонером калішської школи був УЦК-т у Польщі, а в правному та педагогічному відношенні вона була підпорядкована Варшавській Кураторії через калішський шкільний інспекторат. Школа ім. С.Петлюри в Каліші була з українською викла-

* Приблизно становила.

** Каникул.

довою мовою, але додержувалася програми «публічних шкіл повсехних* III ступня». До шкільної програми було додане навчання ручним працям (столярство, шиття, гаптування й т. інш., для чого впоряджались й відповідні майстерні). При школі зорганізувався хор учнів і спортовий гурток, влаштовувалися шкільні екскурсії, свята і т.д. На своє утримання школа мала біля 6000 зл. головню через УЦК-т. В літі 1936 р. варшавське Міністерство праці й опіки позбавило цю школу своєї допомоги, але на порятунок їй прийшло польське Міністерство визнань релігійних і освіти публічної, так що школа функціонувала й далі (в 1937 р. мала 70 учнів і 5 лекторів). Управителем її був Михайло Середа.

Заходами ж Культурно-освітньої секції УЦК-ту була зорганізована й бурса ім. С.Петлюри в Перемишлі. Ця установа була здійснена збірними українськими силами, головню завдяки енергії П.Шкурата. Своім повстанням і існуванням вона завдячує жертвенности українського громадянства. Служила вона захоронкою кількох десятків дітей українських емігрантів, які знайшли собі тут притулок і національно-релігійне виховання та науку. Бурса була посвячена й відкрита у власному новозбудованому помешканні 18 жовтня 1936 р. Будівля Бурси разом з землею коштувала 21000 зл., з яких українські емігранти пожертвували 12300 зл. В першому році існування в Бурсі замешкувало 22 хлопці з різних емігрантських осередків у віці від 7 до 13 літ. Всі вони ходили до української народньої школи ім. М.Шашкевича. В Бурсі діти працювали на городі, обробляли кожен свою грядку. На деякий час в літі вони роз'їздилися з Бурси — хто до батьків, а сироти на вакаційні оселі.

Крім цих шкільних закладів, УЦК-т та його відділи зорганізували в багатьох осередках української еміграції в Польщі різні курси, найчастіше чужих мов, як от в 1936 р. в Кракові, Івацевичах, Плотичному, Ченстохові, Торуні, Білостоці, Гайновці і Біловіжі. У самій Варшаві в 1930 р. Комісія УЦК-ту зорганізувала українські наукові виклади. Заходами ж УЦК-ту відбувалися у Варшаві для української еміграції й недільні виклади, що їх провадила спеціальна Комісія на чолі з проф. Ол. Лотоцьким. Ще в 1923 р. УЦК-т зорганізував у Варшаві вищі курси українознавства, про які вже була згадка. Відбувалися вони в аудиторіях Варшавського Університету в пообіденних годинах. Викладали на цих курсах такі лектори: В.Заїкін — історію державного ладу на Україні, П.Зайцев — історію нової української літератури, В.Прокопович — історію України, В.Садовський — економічну географію України, О.Саліковський — український національно-суспільний рух з кінця XVIII ст., І.Фещенко-Чопівський — економічні умови незалежної державности і т.д. При цих вищих курсах українознавства була й бібліотека, до якої взято й більше 1000 книжок, придбаних раніше для Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Готувалося також і видання курсових лекцій.

Крім самої Варшави, велика культурно-просвітня праця провадилася також і на провінції місцевими відділами УЦК-ту, з яких деякі виявили себе дуже діяльними. Відділи УЦК-ту дбали про виховання дітей, засновували в себе дитячі садки, школи, бібліотеки, стипендії, влаштовували виклади, курси, свята, академії, ялинки, дбали про козацькі могили на чужині і т.д. й т.п. У відділах же переводилися й збірки пожертв на всілякі культурні потреби еміграції. Багато з відділів уряджували власні домівки, так звані «Хати Козака». Деякі відділи спромогалися навіть будувати для них і спеціальні помешкання. На праці окремих відділів УЦК-ту негативно відбивалося матеріальне незабезпечення їхніх членів, значна частина яких складалася з безробітних, а також внутрішні еміграційні тертя й цілий ряд інших причин. Але й при таких нес-

* Загальновідомих.

приятливих умовах, відділи дбали як уміли й могли про заспокоєння культурних потреб місцевих еміграційних колоній.

Відділи УЦК-ту були розкидані по цілій Польщі. Склад їх був досить рухливий, а кількість членів загалом невелика. Найбільший відділ був у Каліші, який нараховував 275 членів. Мав він у 1935 р. своє помешкання з театральною залогою й кімнатою для дитячого садка. В останньому навчання відбувалося в 1938 р. тричі на тиждень. До садка вчашало 55 дітей. В українській станиці при м.Каліші УЦК-т ще в 1925—1926 рр. зорганізував шоферські курси, яких відбулося три випуски. Призначені вони були для був. вояків Армії УНР. Перший випуск курсів був 1 березня 1926 р. — перед урядовою комісією складо іспит 14 курсантів (з 15).

Відділ УЦК-ту в Щепіорні нараховував у 1935 р. 106 членів. Ченстоховський відділ складався з 33 членів. Головою його був лейтенант фльоти С.Шрамченко. Цей відділ мав власну домівку, в якій містилися українська церква, хор, влаштовував пам'ятні зібрання, свята, ялинки і т.п. Подібною ж була діяльність і інших відділів, як от в Августові (46 чл.), Барановичах (12 чл.), Бересті н/Б. Бидгощі, Біловіжі, Білостоці (35 чл.), Гайнівці, Гдині (50 чл.), Гродні (23 чл.), Івановичах, Івацевичах (48 чл.), Іновроцкові, Ковелі, Кракові (87 чл.), Кщині, Лодзі, Луцьку (52 чл.), Львові, Люблині, Межиріччю, Озерах, Олександрові, Перемишлі, Пиздрах, Плотичному, Познані, Поріччі, Рейовцю (37 чл.), Сосновці (62 чл.), Тернові, Тересполі н/Б., Торуні, Холмі, Хшанові й інших. Докладні відомості про культурно-просвітне життя в цих відділах публікувалися в органі УЦК-ту «За незалежність», що виходив у Варшаві (Львові) з 1934 р., як рівно ж і в Вістях УЦК-ту, що виходили перед тим у Варшаві з р.1923. Ці видання містять немало дуже ілюстративних заміток з життя й діяльності місцевих відділів УЦК-ту. Так, наприклад, про відділ в Івацевичах довідуємося, що він, як і багато інших відділів, має «Хату Козака», передплачує кілька українських часописів, має власну бібліотеку. Члени його «одружені переважно з місцевими поліщучками або білорусками, розмовляють і утримують «хату» в українському дусі» і дбають про національне виховання своїх дітей, для чого зорганізували й дитячий садок. Відділ у Плотичному (в Августівській пуші) має власну домівку, радіо, бібліотеку, свою невелику сцену, дитячий садок, передплачує українські часописи, а для школярів влаштовував курси українознавства. Дбаючи про прищеплення рідних традицій серед молодого еміграційного dorosty *, відділ зорганізував різдвяні колядки. «12 колядників із звіздою обійшли всіх мешканців емігрантів і відспівали у кожного низку українських колядок, а заколядовані гроші в сумі 15 зл. призначено на закуп дитячої літератури». 31 грудня 1935 р. заходами управи відділу була впоряджена в Плотичному традиційна ялинка, сполучена з дитячою театральною виставою «Весела Новина». «Під доглядом старших діти весело бавились коло ялинки, декламуючи по черзі вірші. Під час дитячої забави пригравала струнна оркестра, окрім того слухали ще радіової авдиції. О годині 8 вечора, перед закінченням дитячої забави — усі діти дістали пакунки з солодощами, що справило маленьким гостям велику втіху».

Місцеві відділи УЦК-ту дбали й про задоволення реальних потреб своїх членів. Національно-державні свята, що їх влаштовували місцеві відділи, дуже часто були сполучені з богослужбовими відправами. Але не скрізь українські емігранти зустрічали прихильність священиків, часом натрапляли на спротив з боку духовних. Так от відділ УЦК-ту в Тересполі н/Б, святкуючи в 1935 р. Шевченківські роковини, прохав приїзджого священика відправити по Шев-

* Діти юнацького віку.

ченкові панахиду. «На привеликий жаль, пан-отець М.Рудаковський (з Білої Підлянської) виявив своє вороже відношення до української еміграції, бо не тільки не побажав сказати перед панахидою кілька слів, а навіть відмовився, як то звичай наказує, довести до відома присутніх на службі божій, що відбудеться панахида. На усиленне прохання голови управи відділу УЦК-ту п. М.Зіневича оголосити з амвону про панахиду по Шевченкові п. отець М.Рудаковський категорично відмовився і відповів: «Кому ето интересно і нужно, что ви будете служить ету панахиду». Присутні члени української колонії і присутні взагалі в церкві парохвіяне були до глибини душі цим поступованням пан-отця М.Рудаковського ображені й вийшли з церкви. Таким чином, внаслідок подібного поступовання пан-отця і не відбулася панахида за Т.Шевченка.

З великим смутком, ображені у своїх найкращих почуваннях, зібралися члени відділу на приватному помешканні і, поставивши на стіл портрет Т.Шевченка, прибравши його рушниками, відспівали Заповіт і Вічну Пам'ять. Після цього голова виголосив промову, в якій схаактеризував діяльність поета і його значіння для нашої національної справи».

Відділ в Плотичному на Сувалщині поставив пам'ятник на Сувальському кладовищі, де навіки спочило кілька членів цього відділу. Власними силами цей відділ викінчив і будівлю «Хати Козака», яка обійшлася біля 2000 зл. Посвячення цієї хати відбулося в 1938 р. й було з'єднане з святом 950-ліття Хрещення України. В 1935 р. розпочала свою діяльність «Хата Козака» й при відділі УЦК-ту у Варшаві. Відділ УЦК-ту у Львові спеціально дбав про поширення культу Головного Отамана С.Петлюри в Галичині. В його діяльності важне значіння мали великі репрезентаційні академії, що їх він влаштовував у Львові. Краківський відділ влаштовував у Кракові виклади про Україну через тамошню радіостанцію, а також і звичайні виклади, для яких цей відділ запрошував лекторів і з інших міст (наприклад, в 1928 р. на його запрошення виступав Д-р Д.Донцов).

УЦК-т у Польщі співпрацював з багатьма іншими українськими організаціями й установами у Варшаві. З цих останніх деякі й повстали при участі або за допомогою УЦК-ту. Особливо тісним було співробітництво УЦК-ту з Союзом Українок-емігранток у Польщі, Українським Клубом у Варшаві, Товариством «Українська школа на еміграції» і т.д. При УЦК-ті як його автономна організація функціонував і Український Національний Хор ім. М.Лисенка у Варшаві. Цей хор заснувався в листопаді 1930 р., мав до 70 хористів. Працював він на основі спеціального регуляміну при головній управі УЦК-ту. Останній допомагав хорові матеріяльно, зокрема оплачував диригента. В 1936/37 р. хор мав 14 публічних виступів, з них 3 в польському радіо. Диригентом хору був С.Сологуб, старостою хору — інж. Б.Швед.

Так само й окремі відділи УЦК-ту співробітничали в культурно-просвітніх справах з місцевими українськими організаціями. Наприклад, відділ УЦК-ту в Каліші співпрацював з тамошнім Т-вом «Самопоміч», яке мало в Каліші «Українську Світлицю», влаштовувало там академії й т.п.

УКРАЇНСЬКИЙ КЛУБ У ВАРШАВІ

Український клуб у Варшаві був заснований в 1924 р. За 15 літ свого існування виявив досить поважну працю, хоч і провадив її з деякими перервами. Клуб має своє помешкання, влаштовує вечірки, реферати й різні розваги. Клуб провадить національно-українську пропаганду також і серед чужинців, які бувають його гостями. В Клубі був кіоск з українськими книжками. В 1925 р. при Клубі заснувалося Драматичне Товариство, яке в клубовій залі збудувало сцену, набуло театральне майно й бутафорію.

Клуб був чинним і в дальших роках: в 1927/28 р. в ньому відбувалися щочетверга сходи, реферати, вечірки з танцями й таке інше. В листопаді 1929 р. при українському Клубі старанням батьків та управи відкрита українська дитяча школа. Складалася вона з трьох частин: дитячий садок, нормальна школа і недільні виклади з українознавства. Протягом 1929/30 року школа мала 342 викладових години при 98 викладових днях. Школа була під протекторатом Українського Центрального Комітету, а утримувалася на гроші, зібрані за навчання, прибутків від свят і з пожертв. В 1933 р. Клуб zorganizував традиційну зустріч Нового року, 19 вечірок, 5 рефератів і 4 концерти; Клуб же служив і за читальню. В 1934 р. було вирішено заснувати при Клубі секції — драматичну, вокально-музичну, рефератову, спортову і інші. В 1938 р., після деякої перерви, клуб знову відновив свою діяльність.

КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ

Українська еміграція в Німеччині в повоєнних роках не була численна. Складалася вона головню з таких елементів: 1) Співробітників кол. Союзу Визволення України, що працювали по таборах полонених; 2) Частини самих полонених, що не хотіли вертатись на підсовєтську Україну; 3) Членів різних ліквідаційних українських урядових і громадських інституцій; 4) Утікачів з України, що прибули сюди разом з німцями; 5) Української академічної молоді, що вчилася на німецьких високих школах і т.д. (Про «Українську еміграцію в Німеччині» стаття П.Б. в «Трибуні України», Варшава, 1923 р., ч.2/3. — *Прим. авт.*).

В 1923 р. кількість української еміграції в Німеччині обчислювалася на тисячу душ. З того в самому Берліні було душ триста. З більших осередків української еміграції на провінції були: 1) Громада в таборі Вінсдорф; 2) Гурток студентів у Кілі; 3) Гурток полонених у Зальцведельській окрузі і т.д. В кожному з цих осередків провадилася й культурно-просвітня праця, але в найбільшій мірі культурно-просвітню працю провадили українські установи й ор-

ганізації в самому Берліні. Тут аж до 1923 р. було Українське Посольство, яке крім політичної праці провадило також і працю культурну. Посольство впоряджало сходи, реферати та дискусії на різноманітні теми політичного й економічного характеру. Прелегантами тут виступали: А.Марголін, В.Кедровський, Красковський, Франкфурт*, В.Коваль, М.Левицький, П.Феденко і інші. За ініціативою Українського Посольства повстала в 1920 р. в Берліні так звана Економічна нарада, завданням якої було опрацьовувати питання відбудови народного господарства України. Ця Нарада провадила свою працю не лише на пленарних зібраннях, а також і в окремих своїх секціях: аграрній, фінансовій, торговельно-промисловій і транспортній. Вона працювала до літа 1921 р. Берлінське посольство дбало також про популяризацію української справи серед німецької суспільности та в чужих дипломатичних та журналістичних колах. З цією метою воно в 1920-1922 рр. влаштовувало спільні українсько-німецькі сходи, виклади, прийняття і т.п. Через німецьке Міністерство закордонних справ Українське Посольство в Берліні подарувало слов'янським семінарам німецьких університетів у Берліні, Ляйпцигу й Мюнхені по бібліотеці, складеній з українських видань.

В цьому ж напрямі працювало й Українське Пресове бюро при Посольстві, яке видавало свої бюлетені, інформаційні брошури, постачало книги, дбало про німецькі переклади українських творів (м. инш. драм В.Винниченка й інші).

Берлінське посольство опікувалося також і студентами — допомагало їм матеріально й організаційно, засновувало стипендії й таке инше. Посольство ж допомагало й при влаштуванні курсів українознавства та окремих викладів у Берліні.

Курси українознавства в Берліні відбулися в літі 1921 р., були вони трьохмісячні. На них викладали: В.Сімович — українську мову, З.Кузеля — українську антропологию й етнологию й Б.Лепкий — українську літературу. На ці курси записалося 25 осіб, а виклади стало відвідувати 20 слухачів. Проф. В.Сімович читав у 1921 р. виклади й чужим студентам у Німеччині з обсягу української культури. В літі 1922 р. відбулися у Берліні поширені курси українознавства, на яких, крім названих лекторів, викладали ще: М.Гехтер, В.Коваль, С.Томашівський, В.Доманицький, М.Омельянович-Павленко, Ол. Скоропис-Йолтуховський і Евг. Вировий. Слухачів на викладах постійно було більше 50-ти. Організатором цих курсів була «Спілка студентів-українців у Німеччині».

Ця спілка — перша українська студентська організація в Берліні — була заснована 22 січня 1921 р. внаслідок відокремлення українських студентів від загально-російської студентської організації. Спілка студентів-українців згуртувала в 1923 р. біля 200 студентів. Крім матеріальної й організаційної допомоги своїм членам, спілка дбала також і про їх духовне життя — видавала публікації, влаштовувала виклади, утримувала власну бібліотеку й таке инше. (Докладніше про її діяльність в розділі про студентство).

З кінцем 1919 р. в Берліні повстали різні громадські українські організації, які провадили також і культурно-просвітню діяльність. Найстаршою такою організацією була Українська Громада, яка уряджувала сходи, виклади, дискусії, забави, шевченківські й інші національні українські свята, концерти, академії й драматичні вистави. Метою своєю Громада ставила «об'єднання українців в Німеччині й ознайомлення закордону з Україною». На сходинах Громади, що відбувалися щотижня з участю гостей, виступали з викладами в 1919 р.: В.Сімович, Ол. Скоропис-Йолтуховський, О.Приходько, Др. Вол.Левицький, що був головою Громади й інші. В 1921 і 1922 рр. на товариських сходинах Громади зачитували реферати ще Д.Дорошенко, Б.Лепкий, Е.Виро-

* Так у Наріжного.

вий і інші. При громаді був заснований хор. Крім того, на святах Громади, як наприклад, на урочистому Шевченківському вечорі 11 березня 1921 р. співав хор під орудою Евг. Турули. Українська Громада в Берліні виявляла свою діяльність і в пізніших роках, наприклад, в 1924 р. вона влаштовувала дискусії, читання й таке інше.

В 1920 р. повстала в Берліні філія Національної Ради Українських жінок, яка опікувалася інтернованими й збігцями*, а також співпрацювала з міжнародними жіночими організаціями й провадила серед чужих жінок національно-інформаційну працю. (Про її діяльність ширше в розділі про працю українського жіноцтва).

З 1921 р. існує в Німеччині Союз українських старшин, до якого належать старшини як Галицької, так і Наддніпрянської армій. Помимо своїх, чисто професійних завдань, цей Союз провадив також і культурно-просвітню працю — улаштовував реферати на військово-виховні теми, випускав інформаційні комунікати** для чужинців і видавав навіть свій неперіодичний орган «Військовий Вісник».

Культурно-просвітню працю серед українців у Німеччині провадив і берлінський відділ Українського Червоного Хреста, легалізований там німецькою владою в 1921 р., як рівно ж і Військово-санітарна місія. Відділ Українського Червоного Хреста в Берліні мав свою бібліотеку й випозичальню.

В 1922 р. під головуванням проф. Д.Дорошенка утворилася в Берліні Спілка об'єднаних громадських і добродійних організацій в Німеччині. До складу цієї Спілки увійшли як берлінські, так і деякі провінціальні українські організації, а саме: три українські Громади в таборах інтернованих в Целле, Вінсдорфі й Кведлінбурзі, а з берлінських — Українська Громада в Берліні, Відділ Українського Червоного Хреста в Німеччині, Спілка студентів-українців, Українська жіноча організація, Союз українських старшин у Німеччині, Товариство українських жидів і деякі інші. З ініціативи цієї Спілки в тому ж 1922 р. заснувався в Берліні й Комітет допомоги голодуючим на Україні, який, між іншим, провадив інформаційну працю й серед чужинців та збирав матеріали для заспокоєння як фізичного, так і духовного голоду потерпілих українців.

На полі українсько-німецького культурного зближення спеціально працювало засноване в 1918 р. в Берліні німецько-українське Товариство. Це Товариство, засноване невеличким числом друзів німецького й українського народів, поставило своїм завданням зближення двох націй, поглиблення їх зносин і т.д. Головою Товариства був Др. П.Рорбах, автор відомої концепції впорядкування східно-європейських справ, а секретарем Аксель Шміт, під редакцією якого українсько-німецьке Товариство видавало й свій орган «Die Ukraine». В своїй діяльності Товариство звертало увагу на досліди німецько-українських культурно-політичних взаємин. В 1921 р. Товариство видало «Книжку про Німеччину». 25 січня цього ж року Товариство впорядило в залах готелю «Бристоль» чайові сходи з участю членів української колонії й представників німецьких діячів банкових, торговельних і промислових. Були на цьому чаї також представники преси, науки, посли, дипломати і т.д. Голова Товариства Др. П.Рорбах виголосив тут промову про німецько-українські відносини, а про будучність німецько-українських господарських взаємин — промовець О.Даскалюк.

В 1922 р. в Берліні виходив «Die Technik-Deutsch - ukrainische Ingenier — Zeitung», що його видавав Ukrainische Wirtschaftszeitung g.m. в. Н.

* Втікачі з армії.

** Повідомлення.

На полі німецько-українського господарського зближення працювала й німецько-українська торговельна спілка в Мюнхені, яка в 1921 р. мала зібрання своїх членів. В Мюнхені ще і в 1923 р. була більша українська колонія; заходами тамошніх українців 10 червня 1923 р. був улаштований літературний вечір-поминки в честь Якова Щоголіва. На цьому вечорі переважала, однак, німецька публіка.

З провінційальних українських організацій в Німеччині в тих давніших роках найвидатнішою була «Українська Громада» в таборі інтернованих у Вінсдорфі (коло Берліна). Вона об'єднувала більше 70 членів. Завдяки діяльності цієї Громади ширилася національна свідомість серед денационалізованих українських таборитів. При Громаді у Вінсдорфі функціонував драматичний гурток, була бібліотека й навіть курси українознавства. У Вінсдорфському таборі в 1921 р. з ініціативи студентів-емігрантів розпочалися технічні та сільсько-господарські курси. З літа 1922 р. ці курси, на утримання яких давала засоби УМСА, були поширені й перетворені в технічно-господарську школу з двохрічним курсом навчання. З весни 1923 р. особливо поширився сільсько-господарський відділ цієї школи, на чолі якого стояв проф. В.Коваль. Господарська практика в школі відбувалася під кермою асистента В.Доманицького. Вінсдорфська школа проіснувала до 15 жовтня 1925 р.

У Вінсдорфі ж були й натуральні курси, а 22 грудня 1923 р. відбулися під проводом Б.Лепкого й матуральні іспити — їх склало 7 кандидатів.

З інших провінційальних осередків у Німеччині зазначимо табір полонених у Нойгаммері на Нім. Шлезвиці, [де] сиділи українці ще з років Світової війни (1914-16); там був драматичний гурток, який і споряджав вистави. До табору в Целле біля Ганновера втікали українці з польських таборів (у Ланцуті, Тухолі й инш.); тут вже в середині 1921 р. існувала українська організація в складі 95 членів, що потім розрослася до 300 і мала свій культурно-просвітній відділ та бібліотеку. В цій Громаді був і Д.Оляничин.

УМСА в Німеччині виявляла свою допомогу українцям і в інших формах, наприклад, уділяла стипендії для українських студентів. Її стипендіями користувалися, між иншим, студенти Берлінської Академії мистецтв Глушенко, Ємець, Бабій, Костенко і инш. Праці названих майстрів стипендіатів УМСА були в 1921 р. виставлені на берлінській виставці УМСА.

Завдяки українській еміграції в Берліні час од часу влаштовувалися українські виставки. Для популяризації українського народного мистецтва серед німців послужила українська виставка 1922 р. в Берліні, на якій були експоновані вишивки, дерев'яні вироби, картини, нові видання і т. инш. Для популяризації української культури в Німеччині в 1919 р. і пізніше, багато зробила своїми виступами Українська Республіканська Капела. Ще перед тим з українською піснею знайомив німців український хор Евг. Турули, а потім і кілька инших українських хорів, що виступали як в Берліні, так і на провінції. На німецьких сценах в Ляйпцигу, Нюрнберзі, Мюнхені й Берліні грали деякі п'єси В.Винниченка («Брехня», «Чорна пантера і Білий ведмідь»). Мюнхенський театр виставляв «Брехню» і на своїх гастролях в Цюриху, а «Чорна пантера»...* була сфільмована і йшла в німецьких кінотеатрах.

Берлін же деякий час був і великим осередком українських видавництв за кордоном. Тут ще з часів світової війни працювала Українська накладня Як.Оренштайна, що була найбільшим українським видавництвом за кордоном (хоч не була еміграційним підприємством). Українські праці видавали й деякі чужі видавництва. Наприклад, в-во Гешена випустило в своїй збірці три праці

* Крапки у тексті.

акад. Ст.Смаль-Стоцького: 1) Граматику української мови, 2) Українсько-німецькі розмови й 3) Українську читанку. У Берліні ж появився й збірник 10 українських народніх казок у перекладі Л.Квітки жидівською мовою. При видавництві «Українського Слова» в Берліні в 1924 р. проектувалося засновання курсів позашкільної освіти, які мали провадити свою працю незвичною (кореспонденційною) системою в обсягу середньої школи й різних спеціальностей (електротехніки, практичної математики, бухгалтерії, сільського господарства, бібліотекознавства і т.д.). Курсанти мали складати іспити перед іспитовою комісією в Берліні й одержувати свідоцтва. Керманичами цих курсів мали бути В.Коваль, З.Кузеля й Б.Лепкий.

В 1924 р. була заснована в Німеччині й Рада вищої освіти, яка взяла на себе моральну й матеріальну опіку над українською студентською молоддю. Заходами цієї Ради — за яку підписувалися В.Коваль, З.Кузеля й Ст. Томашівський — збиралися пожертви.

В пізніших роках культурно-наукова праця українська в Німеччині була зв'язана з заснованим в 1926 р. Українським науковим Інститутом в Берліні (про нього окремо). Але, крім Інституту, були в цих роках у Німеччині й інші українські організації, які провадили велику культурно-просвітню працю. Серед них на першому місці треба поставити українські студентські організації в Берліні й інших містах Німеччини (про них в розділі про студентство), а також різні громадські організації (як Українська Громада в Німеччині, Спілка українців й инш.).

«Спілка українців в Німеччині», що витворилася з «Спілки студентів-українців» (засн. 22.2.1921), затвердила свій статут у вересні 1935 р. Свою метою вона поставила національно-культурне об'єднання українців у Німеччині. Спілка дбала про ознайомлення українців з культурним і політичним розвитком Німеччини та про поширення серед німців українознавства. Спілка згуртувала в 1937 р. біля 50 членів. Мала вона свою читальню, в якій було понад 20 різних українських часописів, що ними користувалися українці в Берліні й на провінції. Члени спілки провадили широко пресову діяльність. Свої інформаційні статті про Україну містили вони в різних німецьких органах. Важною формою діяльності Спілки була так звана «Жива газета» — щотижневі сходи ни українців і німців для заслухання рефератів і викладів. В роках 1935-1937 Спілка влаштувала 93 такі сходи з участю 1676 душ (серед них багато німців і різних чужинців). На цих сходинах подавалися й систематичні огляди українського національно-державницького руху в цілому світі. Заходами Спілки в 1936 р. відбувся в Берліні виклад Д-ра П.Рорбаха про Україну. Влаштувала Спілка й національні українські свята. В 1936 р. Спілка відсвяткувала 15-ліття свого існування. (Рахуючи від 1921 р.). Головою Спілки був П.Кожевників.

В цих же роках під головуванням О.Скорописа-Йолтуховського розвивала свою діяльність і Українська Громада в Берліні. В 1935 р. вона влаштувала великий Шевченківський концерт, на якому виступала Л.Колесса, К.Андрієнко й академічний хор під орудою Євг. Цимбалістого, а промовляв Др. Г. Шпехт. Це свято відбулося в одній з найліпших залей Берліна (Бетховен-залі) в присутності коло 850 осіб, серед яких було багато визначних представників німецького музичного, культурного й наукового світу, а також і урядові кола Берліну та представники преси. Великим успіхом користувалася й улаштована в 1937 р. Українською Громадою Святочна Академія з нагоди 25-ої річниці смерті М.Лисенка.

Відбувалися в останніх роках в Берліні й концерти окремих українських майстрів. 4 жовтня 1933 р. в берлінській філярмонії виступила як солістка українська піяністка Л.Колесса, в листопаді того ж року відбувся другий її кон-

церт в Берліні. Її виступи викликали похвальні рецензії фахової німецької критики й велике одушевлення публіки. Концерти Л. Колесси в Берліні з не меншим успіхом відбувалися і в пізніших роках. В 1934 і пізніших роках виступив у Берліні й Клим Андрієнко — український тенор італійської школи, який мав добру німецьку критику. З своїми концертами, що склалися з українських і італійських пісень, К. Андрієнко виступав і на провінції, а також і в звуковій фільмі. 6 травня 1936 р. в Берліні був улаштований для німецької і української публіки «Вечір української пісні», на якому виступав український хор під проводом Є. Цимбалістого й соліст А. Павлюк. Деякі, виконані на цьому вечорі українські пісні, взяло Берлінське радіо на прита * й передавало потім як точки ** своєї програми. Подібні ж музичні вечори влаштовували українські емігранти в Берліні і в раніших роках. Наприклад, 12 травня 1933 р. відбувся в Берліні «Український вечір» з співами, грою й т. под., на якому були гостями представники 28 націй — в тому числі китайці, японці й 1 мури́н.

СПІЛКА УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ

заснована 22 січня 1921 року

Вих. ч.832/37-1831/37

Берлін, у травні 1937 року

Управа передає Вам звіт з діяльності Співки й просить Вас допомогти їй:

- уміщенням цього звіту на сторінках Вашого часопису;
- безкоштовним надісланням Вашого часопису й усіх Ваших видань на адресу Співки;
- поданням цього звіту до відому членів Вашої організації;
- поширенням правдивих відомостей про Співку;
- надісланням адрес відомих Вам українців у Німеччині;
- Вашим вступом у члени Співки;
- добровільними датками *** на поштовий рахунок Співки;
- підвищенням Вашої членської вкладки;
- зверненням Співці Вашого боргу.

Почтова адреса Співки:

Verein Ukrainer in Deutschland ev.,
Berlin W15, Scheißfach 39.

Почтовий рахунок Співки: Berlin 96390.

Словесні запити: Телефон 86 60 47 (щодня 9-11 год.).

Слава Україні!

Управа Співки Українців у Німеччині

* Запис.

** Ролики.

*** Пожертви.

Діяльність від 1921 до 1933 р.

У треті роковини проголошення самостійності й другі роковини проголошення соборності Української Народньої Республіки — 22 січня 1921 року — засновано першу студентську організацію в Берліні під назвою «Спілка Студентів-Українців у Німеччині».

Через Спілку перейшло майже 400 членів. Крім осередку в Берліні Спілка мала філії в містах: Данціг, Кіль, Кенігсберг, Гетінген, Ляйпціг, Бреслав, Мітвайда, Альтенбург, Еберсвальде, Вінсдорф і Мускав. 140 членів Спілки скінчило високу освіту в Німеччині та інших країнах.

Спілка допомогала своїм членам з тих засобів, які поступали від українців в Америці та Європі. Грошовий оборот Спілки досягає 30000 німецьких марок. Крім цього члени Спілки одержували за її посередництвом українські й чужинецькі стипендії. Спілка мала в Берліні власну домівку, їдальню, бібліотеку, читальню й бюро.

Активність Спілки щодо пропаганди ідеї відновлення самостійності й соборності Української Національної Держави виявлялася в курсах, викладах, балах, концертах, виставах, святах, вечірках і друкованих виданнях. Представники Спілки брали участь у багатьох українських, німецьких і міжнародніх з'їздах.

Уже при кінці 1921 р. на Спілку повели наступ більшовики при співучасті сумної слави одного відомого українського діяча. Цей наступ зліквідовано на початку 1922 р. П'ять років пізніше — після відкриття Українського Наукового Інституту в Берліні — одна політична група зробила безуспішну спробу підпорядкувати собі Спілку. Від 1931 до 1933 р. Спілка перебувала в небезпеці стати залежною від одної української політичної організації.

Діяльність від 1933 до 1937 р.

Після націонал-соціалістичної революції Спілка виявила ініціативу щодо національно-політичної праці серед українців і чужинців. Однак ті самі сили, добачаючи в активності Спілки небезпеку для себе, завзялися знищити Спілку доносами на її членів та іншими заходами.

Для остаточного забезпечення необхідних передумов діяльності серед українців у Німеччині — без огляду на їх походження, освіту й стан — Загальні Збори 20 березня 1935 р. змінили Статут Спілки й ухвалили назву «Спілка Українців у Німеччині (заснована 22 січня 1921 р.)». Статут затверджено німецькою владою у вересні 1935 р.

Головні приписи Статуту

§ 1. Метою Спілки є національно-культурне об'єднання українців у Німеччині.

§ 2. Діяльність Спілки полягає в плеканні в кожному члені особистої гідності та національно-державної солідарності.

§ 3. Спілка дбає про ознайомлення українців з культурним і політичним розвитком націонал-соціалістичної Німеччини й про поширення серед німців українознавства.

§ 4. У своїй діяльності Спілка стоїть поза політичними партіями й групами.

§ 5. Кожен українець (українка), що визнає ідею самостійності й соборності Української Національної Держави та перебуває в Німеччині, може бути членом Спілки.

§ 7. Прийняття членів переводиться Управою на підставі писаної заяви про вступ за порукою двох дійсних членів.

§ 8. Членом Спілки не може бути той, хто належить до якоїсь політичної

партії чи групи, або до організації, що її діяльність перечить § 5 Статуту, та той, хто є морально запламований чи підсудний *.

§ 24. Спілка може закладати в Німеччині свої Відділи.

§ 25. Члени Спілки можуть організувати станові чи фахові групи. Кожна група має назву «Спілка».

§ 26. Група студентів носить традиційну назву «Спілка Студентів-Українців у Німеччині (засновано 22 січня 1921 р.)».

«Жива Газета»

Весною 1933 р. Спілка розпочала виклади національно-політичного змісту при участі великої кількості українців і чужинців. В зв'язку з відомими провокаціями певних українських чинників, Спілка змушена була цю працю перервати. Рік пізніше зроблено спробу відбувати щотижневі сходи («Осередок українців у Берліні»).

Щойно в червні 1935 р. почато сходи кожного четверга («Жива Газета»). Зацікавлення українців і чужинців цими сходами настільки велике, що «Ж.Г.» існує вже третій рік.

На сходах подаються систематичні огляди українського національно-державницького руху в цілому світі на підставі власних відомостей, усіх українських, 300 німецьких і 100 різних часописів. Крім цього, зачитано 13 референтами (9 українців, 2 німців, 1 козак і 1 тюрко-татарин) 27 викладів українською й німецькою мовою та відбуто 7 свят (22 січня, 1 листопада, Нового Року, Пятнадцятиліття Спілки, Десятиліття Смерти Симона Петлюри).

Від 1935 до 1937 р. було 93 сходів з участю 1676 душ. Реєстр присутніх має 460 окремих осіб, з чого 247 німців, 133 українців і 80 різних (тюрко-татари Азербайджана, Крима, Ідель-Урала й Туркестана, грузини, козаки, білоруси, вірмени, фіни, латиши, литовці, шведи, голяндці, французи, італійці, греки, румуни, поляки й москалі).

Сходи відбуваються в домівці Спілки. Виклад про Берестейський Мир у 1935 р. у Домі Гумбольдта зібрав 150 слухачів. Пятнадцятиліття Спілки відсвятковано в 1936 р. у Домі Німецької Преси в присутності 185 гостей.

Пресова діяльність

Члени Спілки першими з українців належно знайомили український загал — на сторінках української щоденної преси — з політичним розвитком націонал-соціалізму.

Від 1934 р. діяльність Спілки поширено на німецьку пресу, в якій з'явилося чимало відповідних статей. Також деякі більші праці німецькою мовою виконано членами Спілки або — за її посередництвом — деkim з українців і чужинців.

Кілька десятків статей і заміток з'явилося в українській і чужій пресі про діяльність Спілки протягом останніх двох років.

Читальня Спілки має понад 20 різних українських часописів й обслуговує багатьох українців у Берліні та на провінції.

Допомогова діяльність

Спілка змушена була часто робити інтервенції в різних німецьких установах щодо наказів про вислання з Німеччини, паспортів, дозволів на побут, віз, дєвізових дозволів і т.д. Усі інтервенції кінчилися успішно.

* Далі йде § 24.

Матеріально Спілка допомагала останніми роками заходами в справі призначення українцям стипендій і підшукування заробітків. Кілька українців і чужинців мали завдяки Спілці значні прибутки.

Засоби

Місячно кожен член Спілки зобов'язаний платити принаймні 50 пфенігів. Залежно від матеріального стану члени Спілки добровільно підвищують свої вкладки. Крім цього річні українці підтримують Спілку добровільними датками.

За два роки витрачено 861,20 німецьких марок, з чого 165,56 німецьких марок покрито вкладками членів, 183,26 німецьких марок — добровільними датками 38 осіб і дрібними прибутками, а 455,06 німецьких марок — зверненням колишніх боргів. Бувші члени вишні Спілці ще понад 10000 німецьких марок. Місячно прибутки Спілки в 1935 р. складали 29,11 німецьких марок, у 1936 р. — 33,80 німецьких марок і в 1937 р. — 44,74 німецьких марок.

Листування

Після переорганізації в березні 1935 р. Спілка мала 6040 вихідних і 426 вхідних листів. Місячно: у 1935 р. — 193 і 10, у 1936 р. — 295 і 20, у 1937 р. — 258 і 34.

Члени

Спілка нараховує 24 члени і 28 кандидатів. Серед членів є 4 жінки, 3 робітники, 2 професори, 2 наукові працівники, 2 студенти, 2 підприємці, 2 купці, 2 службовці, 1 генерал, 1 інженер, 1 лікар, 1 різьбяр, 1 журналіст.

Вступ у члени

Заява про вступ до Спілки має звучати приблизно так: «До Управи Спілки Українців у Німеччині. Цим висловлюю моє бажання стати членом Спілки. Головні приписи Статуту мені відомі».

Крім заяви треба надіслати власноручний життєпис (час і місце народження, релігія, батьки, освіта, участь у боротьбі за визволення України, родинний стан, професія, теперішня праця й заробіток).

Голова, Управа й Ревізійна Комісія

Загальні Збори Спілки 1 квітня 1937 р. поновно одноголосно вибрали Головою — Петра Кожевникова.

Заступником Голови затверджено — Федора Ємця, Скарбником — Данила Садівничого, членами Управи — Івана Вовненка й Олексу Єжова.

Головою Ревізійної Комісії вибрано — Миколу Сливу, а членами — Гриця Лисицького й Валентину Садівничу.

2 квітня 1937 р.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ У ФРАНЦІЇ

Українська еміграція у Франції (новітня) починається з Світової війни, коли у Франції залишається частина українців з корпусу ген. Лохвицького, перекинутого російським урядом до Франції; певна кількість українських емігрантів лишається й з українським представництвом у Франції, з кооперативної організації «Орукс», з капели Кошиця і т.п. Але в більшому числі українські емігранти з'являються тут, починаючи з лютого 1924 р., коли з таборів інтернованих у Польщі приїждять сюди на працю робітники. Цілі транспорти українців (козаків і старшин) приїждять до Альзасу (Кнютанж, Оден-ле-Тіш, Омекур) й інших місць. Вони створюють на місцях українські організації й розпочинають зносини з паризькими емігрантськими осередками в справі створення союзу українських емігрантських організацій у Франції. Підготовчий з'їзд для створення Союзу української емігрантської організації у Франції відбувся 21.IX.1924 р. в Кнютанжі. На цей з'їзд прибули вже представники від громад — Кнютанжу, Оден-ле-Тішу, Омекурської, Вільгрю, Шалетської, Паризвілью й Ешської (Люксембургської). На початку 1925 р. дійшло до створення СУЕО, виконавчим органом якого обрана генеральна рада, для якої намічена широка культ-просвітня, пропагандистська й т.п. діяльність. Діяльності СУЕО, як і організації українських громад, немало шкодили «поворотинські» й інші большевистські організації вроді Сутуфа, й навіть окремі діячі, як Іл. Борщак, хоч він сам і розвивав неабияку публікаційну діяльність. Терпіла діяльність також із-за гризні поміж окремими напрямками та партіями еміграцією. До СУЕО на установчому з'їзді, крім названих належали ще: Громада в Ромба, Релігійно-науковий Комітет у Парижі, гурток Січових Стрільців і гурток українознавства (Іл. Борщака) (останні два були незабаром виключені). Потім приєднались Громада у Франції, Громада в Юзі, в Кан, Марен, Сен-Дені, Студентська Громада в Парижі, Громада в Коньяк, Ла-Рошель, Сен-Бріє-Курсель, Крезе-Моншанен, Віляр, Сент-Обан, Сален-де-Жіро, Кінгерсгеймі, Шампані, Коломбелі, Гаврі, Аннесі, Гурток в Саранколені, громада в Шато-де-ла Форє, Діжон, Гренобль, Дамар, Труа, Монтро й інші.

Крім того, українські організації у Франції були і в інших місцях (деякі з них до 1930 р. не належали до СУЕО), як Громада Ля-Тур-Мобурська, Гранвіль-Делен, Віларі і інші.

СУЕО у Франції зорганізувало бюро опікування українською еміграцією. СУЕО здобув собі самостійне представництво в Дорадчій Раді при Високому Комісарі Ліги Націй в справах біженців.

В 1929 р. Генеральна Рада СУЕО звернула особливу увагу на шкільну справу і заснувала спеціальний фонд підтримання шкіл й дбала про заснування шкіл.

Культпросвітнє життя української еміграції у Франції (до 1930 р.) почалося разом з повстанням українських еміграційних організацій — Громад, Т-в і т.п. Виявилася вона в організації мистецьких товариств, бібліотек, хорів, гуртків, видавництв, шкіл, курсів французької мови і інше, дитячих шкіл і т.д. Найбільша діяльність розвинена на полі театального та хорового мистецтва. Мистецькі Т-ва та хори засновані при Громадах в Кнютанжі, Шалеті, Оден-

ле-Тіші, Крезю, Ліоні, Омекурі і Парижі. За 5 років українська еміграція у Франції влаштувала біля 150 вистав і концертів, головню для української публіки, але їх відвідували й чужинці. Українські театральні організації в Шалеті, Ліоні й Омекурі мають власні декорації, реквізит й інше театральне майно, а Шалетська громада провадить вистави навіть у власному помешканні.

Розвиток хорового мистецтва у Франції залежить від керівників. Найбільше хорових концертів відбувалось в Парижі. Тут виступали помічник О.Кошиця — Кириченко, брати Андрій та Олекса Чехівські, Миколайчук, бували й концерти окремих українських співаків — як Вербицької, Антоновичової й інших. Виконували в Парижі навіть і «Запорожець за Дунаєм», правда, концертним способом, заботами п. Пономарчука. В Шалеті хорова справа розвивалася під проводом диригента Вол. Ковгана. В інших місцях хорова діяльність сезонна, але хори є майже скрізь й український спів плекається.

На полі музики досягнення значно менші — не було властиво ні окремих музиків, ні оркестрів, лише дворічна діяльність В.Ємця, який давав свої концерти в Парижі і в окремих Громадах на провінції. Та ще виступи молодших бандуристів в Шалеті (Татаруля), Ліоні (Рябовол), в Омекурі (Заварицький).

Українські художники скупчені й працювали в Парижі: С.Левицький, Л.Перфецький, Перебийніс, Третьяків, Зарицька, Омельченко, Хмелюк, Полісадів, скульптор С.Литвиненко, Глушенко, Бабій і інші.

Українська еміграція від початку звернула велику увагу на організацію власних бібліотек. Власні бібліотеки мають всі українські Громади й навіть окремі гуртки української еміграції. Правда, не всі вони однаково великі (найбільші в Парижі, Шалеті, Одені, Крезю, Ліоні, Омекурі, Кнютанжі). Окремо говоримо про бібліотеку Петлюри в Парижі. Бібліотека Петлюри заснована Паризьким к-том вшанування пам'яті Петлюри, на пропозицію нинішнього голови Ради Бібліотеки В.Прокоповича. В 1928 р. засновано «Товариство бібліотеки ім. С.Петлюри», сама ж бібліотека почала існувати з лютого 1929 р., коли [було] найняте для неї окреме помешкання, а урочисто відкрита бібліотека — 26.V.1929 р.

Від 1926 р. функціонувала у Парижі книгарня «Тризуб», яка постачала бібліотекам громад книжки. Дбала українська еміграція у Франції й про школи для дітей. Школи заснувалися найраніше в Шалеті й Кнютанжі. Дбала українська еміграція у Франції й про задоволення своїх релігійних потреб. Виявилось це в заснуванні української православної парахвії. Найбільше це дало успіхів у Парижі, де є церква.

Студентська громада у Парижі була ще з 1924 р., але до 1929 р. було мало студентів, пізніше життя й діяльність студентської громади активізувалися (реферати, дискусії, участь у святах і т.д.).

Дбалися й про культурну працю серед молоді. В 1929 заснувалось Т-во приятелів пласту з ген.-хор. О.Удовиченком на чолі, заснований пластовий курінь С.Петлюри, провідником якого є Попович. Пластуни провадять свою працю.

Публікації. В 1925 р. почав виходити у Парижі «Тризуб», з 1926 до 1928 виходили «Українські Вісти» (большовицькі), «Український робітник», «Військова справа», кілька публікацій у зв'язку з обороною пам'яті С.Петлюри, між ними й Ол. Шульгина «L'ing...» *, збірка документів І.Токаржевського-Карашиевича «Симон Петлюра» і т.д. Значна кількість статей появилася франц. мовою в таких органах як «France-Orient», Promethee «Monde Slave» і т.д.. Українське пресове бюро при Дипломатичній Місії УНР у Парижі випускає пре-

* Так у тексті.

сові бюлетені. Так само й окремі Громади у Франції видають свої друки — відозви, бюлетені й т.д.

В Парижі появилася книжка про подорож УРК. «Тризуб» видав збірку Евг. Маланюка «Земля й Золото», підготовляв до друку французько-українського словника і т.д.

Дбали й про лекційну діяльність як у Парижі, так і в інш. містах. Лектори були як місцеві сили, так і приїжджі українці, особливо з ЧСР. Виступали М.Славінський, О.Шульгин, В.Прокопович, проф. П.Холодний, Мод. Левицький, Вад. Щербаківський, С.Сірополко, П.Андрієвський, Ол. Удовиченко, В.Сальський, Л.Чикаленко, Ол. Лотоцький, А.Яковлів, І.Токаржевський-Карашевич, М.Єремійв, Іл. Косенко, В.Ємець, М.Ковальський і інші.

«Рідна хата» в Монлісоні в 1934 р. мала курси для навчання українських дітей (письмо, історія, пісні), драматичні вистави. Інформаційні реферати.

«Просвіта» в Сант-Ельоа заснована в 1933 р. В 1934 р. — театральні вистави.

«Просвіта» в Мелені — театральні вистави. 1934 р. концерт українського хору в Парижу.

«Просвіта» в Орлеані в 1934 р. — свята.

«Просвіта» у Фровіль-Ескарботен заснована у 1932 р. В 1934 р. мала в бібліотеці 60 кн. і 200 штук часопису.

Український хор в Парижі під орудою Андрія Чехівського виступав у 1934 р. в паризькому «Радіо-колонія», де проспівав з повним успіхом 12 українських пісень.

Товариство ім. І.Франка в Ліберкурі.

«Просвіта» — в Комантрі.

«Просвіта» — в Реданжі (Мозель).

Українське товариство ім. Т.Г.Шевченка в Реймсі засновано 16.IX.1934 р.

«Просвіта» в Ефанжі 9.XII.1934 р. — свято Федьковича.

«Просвіта» в Меніль-Амельо влаштувала 17.VI.1934 р. свято пам'яті І.Франка. Промови, реферати, декламації і хор під орудою п. Клиша.

Українська громада в Піто 17.VI.1934 р. — свято І.Франка, на яке прибули українці і з сусідніх місцевостей. Реферати, декламації, виклади.

«Просвіта» в Шалеті в 1934 р. — свято Франка й реферати, виклади.

«Просвіта» в Шуазі-Фле-Руа 24.VI.1934 р. — свято Франка.

«Просвіта» в Соссе-ля-Кантані 24.VI.1934 р. — свято Франка, 15.VII.34 р. — свято Мазепи.

Громадський комітет в Омекурі 1.VII.1934 р. — академія Франка.

«Просвіта» у Фрівіль Ескарботен.

Українська громада в Діжоні ім. Гетьмана Мазепи — 1934 р.

Українське товариство «Рідна хата» в Монлісоні.

«Просвіта» в Мелені мала аматорський гурток, що в 1934 р. виставляв драм. вистави.

Українське товариство «Просвіта» в Ліоні закладене 22.VII.1934 р.

«Рідна школа» в Нільванжі була у зв'язку з «Рідною школою» в Лієжі *. Існувала при українському національному клубі. У 1934 р. склало іспити 10 дітей.

«Просвіта» у Фрівіль 9.XII.1934 р. — свято О.Федьковича.

Українська школа в Греноблі відкрита 2.XII.1934 р. за типом «Рідної школи» у Львові. В Греноблі місцевий хор під орудою Червонецького.

Українська громада у Франції святкувала у 1934 р. своє десятиліття. Була головним членом українського Народнього союзу у Франції, що був заснований в 1932 р., а в 1934 р. мав більше 30 організацій.

* Далі слово нерозбірливе.

Українська громада у Франції за 10 літ створила кооперативи, власні домівки, торговельні підприємства. Громада провадила й культурно-просвітню працю: цикли рефератів з історії України, влаштовувала національні свята (22.I., 1.XI., Шевченківське, Франка, оздоблювала українські вишиванки і инш.), відчити. Українська громада у Франції (в 1934 р. — голова Олекса Чехівський) влаштовувала виклади.

Українська громада заснована в березні 1924 р. В тому ж році Громада стала видавати свій «Інформаційний бюлетень», «Вісник». Пізніше від Української Громади у Франції відділилися більшовики (заклали «Сугуф» і видавали «Українські вісті») і УНР-ці заснували українську громаду в Парижі — видавали «Тризуб».

В 1926 р. повстав при Громаді артистичний гурток, що влаштовував вистави і вечорниці. Громада ж допомагала заснованим у Парижі «Союзу українських шоферів» та «Українській робітничій спілці», (яка видавала й свій орган «Український робітник»), до заложення організації бувших вояків УНР. Громада досить довго вовтузилася з своїм членом ген. Мик. Шаповалом. В 1931 р. Громада видавала свій орган «Незалежність». В 1934 р. головою Громади став Ол. Чехівський. Ол. Чехівський і раніше давав концерти українських церковних пісень.

Український національний клуб в Кнютанжі в 1934 р. [відчитував] реферати: інж. Заворицького, Рогозного, інж. Афнера. Національні свята, збірки. В 1934 р. — курси французької мови. При клубі в 1933 і 1934 рр. була українська дитяча школа під опікою «Рідної школи». Працював і драмат. гурток.

Українська громада «Відродження» в Греноблі заснована в грудні 1934 р.

«Просвіта» в Герсеранжі збиралася до своєї домівки в 1935 р.

«Просвіта» в Ліоні в 1934 р. влаштувала театральну виставу, в 1935 р. — свято ялинки.

«Просвіта» в Шалеті доходи з своїх свят посидала на «Рідну школу» і на інвалідів у Львові. Влаштовувала драматичні вистави, пропагувала мистецькі ідеї. Мала домівку для театральних вистав, конкурсів, відчитів і т.д.

Громадський комітет в Омекурі 1934 р. — національні українські свята.

Т-во ім.Франка в Ліберкурі — 1934, свято 1.XI.

Українська громада в Піто в 1934 р. — вечорниці, свято 1.XI., виклад М.Капустянського.

«Просвіта» в Мелені 1934 р. — відчит Г.Романчика про*. Концерт українського хору під орудою О.Чехівського для франц. публіки 25.XI.1934 р.

Українська громада в Парижі 17.XI.1934 р. — виклад Ю.Косача про сучасну українську літературу.

«Просвіта» у Фривіль-Ескарботен брала участь в офіційному поході 1934 р. французів до пам'ятника полеглих й зложила під цей пам'ятник гарно складений із квітів «Тризуб».

Український національний клуб у Кнютанжі робив 1934 р. збірку на потерпілих від повені українців в Галичині.

«Просвіта» в Ліоні 1934 р., листоп[адове] свято, мала бібліотеку.

«Просвіта» в Шуазі-ля-Руа — свято листопада, збірки.

«Просвіта» в Вілерю заснована 18.XI.1934 р. Вечір-концерт бандуриста інж. Заворицького. Місцевий хор під управою Віжницького.

«Просвіта» в Реданжі мала власну бібліотеку, передплачувала часописи, брала участь на запрошення мера в святі примир'я.

Українська громада в Діжоні в 1934 р. — національні свята, реферати.

«Просвіта» в Еттанж-Гранд — національні свята 1934 р.

* Далі слово нерозбірливе.

Українська Національна рада у Франції дбала в 1921 р. про влаштування українського відділку на осінній виставці французького «Сальону».

«Сугуф» у Франції мав таких діячів, як Іл. Борщак, Др. Галіп, О. Севрюк, кооператор Сербиненко й инш., менш відомі.

СУЕО (Союз українських емігрантських організацій) у Франції в 1937 р. мав такі громади — в Парижі, Крезі, Шалеті, Ліоні, Кнютанжі, Греноблі, Тулузі, Діжоні, Оден-ле-Тіші, Вілярі, Канн, Труа, Вертейя, Шато-де-ля Форс і Спілку сільських господарів.

Українська Головна Еміграційна Рада, заснована в 1929 р. ставила й культ-просвітні завдання, задоволення культпросвітницьких потреб, організацію й підтримку українських культпросвітницьких інституцій за кордоном. Дбала вона також про поповнення українських відділів у паризьких французьких бібліотеках.

Церковне життя у Франції. В 1938 р. посвячено новий іконостас в Українській Православній церкві в Парижі. Іконостас — твір Ол. Савченка-Більського.

Настоятель Української Православної парафії у Франції об'їжджав осередки емігрантів.

Церковний з'їзд українських православних братств відбувся в Оден-ле-Тіші 4.IV.1926 р.

3-й церковний з'їзд українських православних парафій у Франції відбувся в травні 1928 р. Констатована велика робота для організації церковного життя.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада обрала своїм уповноваженим в Європі С.Шелухина (в Празі) і Евг. Бачинського (в Женеві).

Українське євангелістичне об'єднання у Франції в 1925 р. старалося про збудування власної хати, яка мала бути присвячена пам'яті Гр. Сковороди. На цю ціль збиралися пожертви й закладений був «Фонд хати ім. Гр. Сковороди в Парижі». Це об'єднання влаштовувало щонеділі «дитячу розвагу», в 1925 р. у Парижі — також дитячу ялинку.

У 1925 р. Арх. Василь Липківський, митрополит Київський і всієї України, вислав «До братів-українців на терені Європи в розсіянні сухих» Посланіє з закликом гуртуватися на еміграції в «свої рідні українські парафії».

Товариство б. вояків Армії УНР, засноване невеликою групою з ген.-хор. Ол. Удовиченком 27.V.1927 р., мало десятки своїх філій на провінції — видало свій журнал «Військова справа», придбало власний хутір під Парижем, дбало про національну пропаганду і про наведення стосунків з чужинцями, головню з відповідними організаціями комбатантів. Т-во входить до французької федерації б. комбатантів, де користується розумінням і повагою, а також до складу Фідека (міжнародна організація комбатантів). Бере участь в французьких урочистостях і міжнародних конгресах; має добрі відносини особливо з бельгійцями та італійцями.

Т-во б. вояків Армії УНР у Франції мало в 1935 р. 9 філій (Крезі, Оден-ле-Тіш, Альгранж-Кнютанж, Ліон, Шалет, Гренобль, Паризька група, Шанхай та Цзян-Дзюй), 9 зв'язків і одну корпорацію Лицарів Залізного Хреста.

Товариство й філії влаштовували виклади, свята, виставки, провадили національно-інформаційну працю й дбали про зв'язки з чужинцями.

Комітет «Незалежної України» в Парижі 1919 р., зложений з Мих. Грушевського, Дм. Усаєвича, Мих. Лозинського і Фед. Савченка, поруч з політично-інформаційними завданнями, мав також видавати й ґрунтовні книжки про Україну та український народ французькою й англійською мовами.

«Українська Хата» в Парижі заснована 1935 р. з ініціативи української місії як притулок для безробітних. Заснована на пожертви инших. Про це дбав ба-

гато Жіночий Комітет при Громаді на чолі з др-м Л.Шульгиною. Проводили й просвітню працю.

Хор Товариства б. вояків Армії УНР у Парижі. В 1935 р. диригував К.Миколайчук.

Товариство б. вояків Армії УНР у Франції мало свій хор під орудою М.Ковальського. Виступав й як церковний хор. Виступав і перед французькою публікою.

Головою СУЕО у Франції Мик. Шумицький.

Генеральна Рада СУЕО у Франції від початку розпочала заходи в справі заснування української православної церковної парахвії у Франції. На чолі парахвії у 1925 р. став п. о. Павло Гречишкін. Засновано було в Парижі церковне братство.

Товариство б. вояків Армії УНР у Франції в 1936 р. поглибило стосунки з чужинськими організаціями — особливо з бельгійською, португальською та італійською. Видавало друкований орган Т-ва «Вояк». Брало участь в запаленні вогню на могилі невідомого вояка в Парижі.

Хор Т-ва б. вояків Армії УНР у Франції, поповнений кількома грузинськими співаками, виступав на грузинському святі у Парижі 1938 р. З грузинськими програмами хорів багато допоміг своєю працею композитор Ю.Пономаренко.

Український незалежний театр у Парижі під орудою П.Шмалія виставляв у 1935/36 р. «Наталку Полтавку», «Запорізький клад», «Запорожець за Дунаєм».

Драматичний гурток ім. М.Садовського у Парижі (в 1930 р. «Новозаснований») давав вистави.

Союз Лицарів Залізного Хреста в Парижі підпирали культурні установи жертвами.

Український літературний гурток у Парижі заснувався у 1933 р. Влаштував читання творів. Виступав з концертами. Виступав Б.Лазаревський.

Товариські бесіди в «Тризубі» відбувалися в 1935, головню старанням Є.Прокоповичевої. Прибутки йшли на культурні потреби.

Українське Товариство фашизмознавства засноване 1935 р. в Парижі. Головою був І.Токаржевський-Карашевич.

Культурно-філософський гурток у Парижі розпочав працю в 1935 р. доповіддю голови гуртка п. Даниленка про Сковороду.

Українська книжкова агенція в Парижі під керівництвом інж. І.Хмелюка почала функціонувати в 1934 р. Завданням її є полегшення українському громадянству розшукування й набуття літератури, головню українська агенція мала цінну збірку антикварних видань.

Українська дитяча школа в Парижі мала в 1937/38 р. 4 групи, вчило 5 учителів. Учнів було 30. Витрат по школі біля 8000 фр. за рік, які покриті з допомоги офісу Нансена, пожертв й прибутків з ріжних свят. 6 дітей закінчили школу (ім видані свідоцтва). Про школу дбав батьківський комітет при школі. Керує школою О.Горайнова.

Вистава пам'яті гетьмана Ів. Мазепи [була влаштована] в бібліотеці Петлюри в Парижі в 1937 р. з нагоди 250-ліття обрання Мазепи гетьманом України. Експозиція в двох залах — в одній матеріали історичні, в другій — легендирні *, 25 репродукцій портретів, автографи, світлини печаток, шаблі й т.д. У зв'язку з виставою влаштовувались і виклади з життя Мазепи. Упорядчик вистави арт.-мал. Л.Перфецький.

* Воїнська утвар.

При бібліотеці С.Петлюри заснували портретну галерею сучасних українських діячів.

Концерт С.Вербицької в Парижі 23.I.1930. Співачка мала великий успіх.

Український хор в Парижі новоутворений в 1930 р. під проводом О.Чехівського давав на святі Шевченка концерти. Церковний хор в Парижі під орудою Чехівського давав духовні концерти в 1926 р.

Шкільна Рада у Франції в 1936/37 р. мала зв'язок із 16 українськими школами, з них 12 постійні школи:

1. Кнютанж — школою опікується громада, навчання регулярне, 1 учитель.
2. Оден-ле-Тіш — навчання регулярне, школою опікується батьківський комітет, 1 учитель.
3. Омекур — 1 учитель, батьківський комітет.
4. Біенкур — 1 учитель, батьківський комітет.
5. Париж — 2 учителі, батьківський комітет.
6. Шалет — школа при громаді, 2 учителі, регулярне навчання.
7. Сюзі — школа розв'язалася за великої віддалі між фермами, де живуть діти, батьки вчать самі по підручниках, що були в школі.
8. Крезю — школа була одна, потім повстала й друга.
9. Вертейєн — 1 учитель, розподіл учнів утруднює регулярне навчання.
10. Ліон — 2 школи (одна під Шкільною Радою, друга — відмовляється).
11. Гренобль — заходи до організації постійної школи, тим часом навчання дітей в родинах.
12. Коломбель — заходи до організації школи.
13. Діжон — теж.
14. Тулуза — діти вчать в родинах.

Також в инш. осередках українських емігрантів Шкільна Рада допомагає в справі шкільної науки.

В українських школах в 1936/37 р. у Франції вчилася 243 дітей. Шкільна Рада мала у цьому році засоби з допомоги: з фонду* Нансена — 12250 фр. і від уряду — 2636 фр. Разом — 14886.

Українська Шкільна Рада у Франції обрана на X з'їзді СУЕО. Кожна громада чи гурток українських емігрантів у Франції організовували бібліотеку, хори, мистецькі т-ва й т.п., а також українські парахвії й навчання дітей українських громадян. Для впорядкування шкільної справи й заснована українська Шкільна Рада. Головою — протоієрей Іл. Бриндзан (1934).

Українська Шкільна Рада у Франції є автономною організацією при СУЕО, що дбає виключно про шкільну справу. Скерувала свою діяльність в двох напрямках: виявлення контингенту українських дітей шкільного віку і виявлення можливості відкриття українських шкіл в окремих емігрантських колоніях. Для цього перевела анкету і дбала про збільшення шкільного фонду — збирала пожертви. Кнютанжська та Шалетська школи існували на власні фонди. Нові школи зорганізовано в Крезю та Оден-ле-Тіші.

Українська Шкільна Рада у Франції виробила програми навчання в українських школах у Франції й керувала школами 1935/36: 1) Українська дитяча школа в Шалеті має 4 групи, 2 навчителі. Наука проводиться регулярно: щочетверга і щонеділі. Це найстарша у Франції українська школа. 2) Українська

* Далі слово нерозбірливе.

школа в Кнютанжі має 3 групи, 1 учитель. Має помешкання на заводі — кімнати й шкільне приладдя. 3) Оден-ле-Тіш — школа функціонувала з перервами, 1 учитель. Сюди вчашають діти також з сусідніх колоній. 4) Крезо — школа новозаснована в 1935/36 р., 3 групи, 1 учитель. Ходять діти й з сусідніх колоній. 5) Париж-Бієнкур, школа заснована в 1935/36 р., 2 групи, 1 учитель. 6) Ліон — школа функціонує з перервами. Шкільна Рада дбала про ці школи й про заснування нових. 7) Сюрі-о-Буа — заснована в 1936 р., 1 учитель.

У Бієнкурі заснувався український драматичний гурток у 1925 р., який влаштовував вистави, вечірки, концерти і т.п. Потім він називався Український Артистичний Гурток, завданням якого було «поширення українського мистецтва серед громадянства в межах Франції і ознайомлення з ним чужинців». Гурток мав касу взаємодопомоги і бібліотеку.

В Альгранжі (Альзас?)* громада дбала про виховання молодого покоління, про задоволення релігійних потреб, дбали школа й церква (І.Бриндзан).

Українські книжки з Франції посилались навіть до Африки в чужоземний регіон.

Перші транспорти українців з польських таборів, інтернованих до Франції, прибули за допомогою Комісаріату Ліги Націй (в 1924 р.).

Дівіон (Франція). Українська еміграція заснувала тут «Просвіту», «Січ», влаштовувала вистави й концерти. Мала невелику бібліотеку, передплачувала часописи.

Культурно-освітній гурток ім. Т.Шевченка в Діжоні, а також товариство «Просвіта» в 1930 р.

Український гурток в Дів-сюр Мер (Франція) влаштовував у 1928 р. драматичні вистави.

Дитяча українська школа заснувалася в Кнютанжі з околицями в 1928 р.

Українська громада в Канах влаштовувала в 1932 р. академії.

Громада в Крезо та Моншане (Франція). При громаді в 1926 р. утворився артистичний гурток ім. Кропивницького. Поруч з артистами працюють хористи. При громаді функціонує бібліотека — читальня, зорганізувалася футбольна команда.

Крезо. В 1927 р. Золотарів зорганізував тут український театр, який впроваджував вистави.

Дитяча початкова школа при ліонській філії бібліотеки ім. С.Петлюри відкрита 24.IV.1932 р. Школа мала 10 учнів і двох учителів.

Драматична т-во при Ліонській Громаді впоряджало 1930 р. драматичні вистави.

Українська Громада в Ліоні в 1925 р. заснувала бібліотеку. При Громаді в 1927 р. був Український драматичний гурток ім. М.Кропивницького. Театральний гурток при філії військового товариства в Ліоні влаштовував в 1930 р. вистави, а також танці під проводом учня В.Авраменка — пана Ларіончука.

В Монтаржі у Франції засновується в 1927 р. футбольна команда українців, яка входить до місцевого французького спортивного клубу. В 1928 р. брала участь в 22 змаганнях в різних містах Франції.

Українське т-во театрального мистецтва в Оден-ле-Тіші засноване 1931 р. під головуванням Евг.Бачинського.

Громада в Оден-ле-Тіші заснувала в 1925 р. клуб, читальню, позичкову касу й т.п., також курси французької мови.

Громада в Греноблі мала бібліотеку, мішаний хор під орудою Червонецького (хор виступав й по радіо). В 1932 р. ця двохлітня Громада мала 25 чл.

* Знак питання автора.

Українське Т-во театрального мистецтва в Оден-ле-Тіші на 1.І.1932 р. мало 28 чл. В 1931 р. влаштувало 7 вистав-вечірок.

В Омекурі (Франція) з 1924 р. засновано при Громаді українську бібліотеку й до 1927 р. розрослася до 372 книжок й правильно функціонувала.

Українське драматичне товариство в Омекурі (Франція) засноване 31.І.1930 р.

Шалетська Громада придбала участок землі, на якому мала будувати власний дім, де розмістилися б й школа, й усі установи Громади, й де був би притулок для старих і інвалідів.

Всі Громади проводять культпросвітню роботу, особливо дбають про учнів, є багато українських шкіл і просвітніх гуртків.

Українське мистецьке Т-во в Шалеті в 1937 р. мало своє десятиліття.

Микола Татаруля, полковник, фундатор Шалетської Громади. Тут було мистецьке товариство в складі 3 секцій: драматичної, співочої та музичної. Виявляло діяльність в 1928 р.

Українська школа при Шалетській Громаді влаштовувала в 1936 р. і вечірки з виставами та концертами.

Українське мистецьке Т-во в Шалеті впоряджало 1930 р. виставу «Брехня» — Винниченка.

Громада в Шалеті має свою їдальню, в якій 1925 р. столувалося 80-90 чоловік, має свій клуб з піаніно, шахами, газетами й літературою, влаштовує вечірки, екскурсії, курси, шахматні турніри і т.д.

Ця Громада мала в 1925 р. 70 членів.

В Шалеті 8.IX.1928 р. — свято відкриття новозбудованого Українського Дому. В ньому сцена з декораціями роботи арт.-мал. Перфецького.

Гурток в Юзі має їдальню, бібліотеку, виписує часописи.

Гурток в Шато-де-ла Форє (Франція). Тут гурток українських емігрантів 17 чоловік. А 1929 р. зорганізував український хор, якому місцева французька влада дала національне вбрання. Влаштовує українські концерти не тільки в Шато-де-ла Форє, а також в околицях і, навіть, в Марселі. Одним з активніших організаторів цього хору був Семинарський козак 4-ї Київської дивізії Мих. Радкевич. Склад гуртка — робітники, б. українські вояки.

Українське пресове бюро в Парижі засноване при українській делегації на мировій конференції під проводом Ф.Савченка.

Бюро видавало інформаційний бюлетень французькою мовою (в 1919 р. — 92 числа), різні брошури про Україну французькою мовою (Сидоренка, О.Шульгина, М.Лозинського і инш.). З початку 1920 р. бюро почало видавати великий тижневий орган в кількох тисячах прим. (до 8000). France-Ukraine. Пресове бюро в 1920 р. працювало лише завдяки енергії Ф.Савченка.

УКРАЇНЦІ В ШВАЙЦАРІЇ

Швейцарія — країна політичної еміграції всіх європейських народів — має в історії української еміграції своє особливе місце. Тут працював М. Драгоманов з гуртом своїх співробітників, тут провадилася важка політична акція за світової війни й по ній. В різних роках останніх десятиліть в Женеві провадили пресову й журналістичну працю такі українські діячі, як В. Степанківський, Д-р Д. Донцов, П. Чикаленко, гр. М. Тишкевич, А. Зеліб, Евг. Бачинський, М. Єремійв, М. Троцький і інші. Але українська еміграційна колонія в Женеві ніколи не була численна. В часах української державности в Швейцарії була Українська Дипломатична Місія, яка й провадила тут культурно-просвітню діяльність. Ця місія офіційно стала й засновником Українського Клубу в Женеві, що повстав тут 14 серпня 1919 р. з ініціативи П. І. Чижевського та кількох старших громадян. Завданням клубу було, м. іншим, боронити справу української політичної незалежности, підтримувати добрі відносини з швейцарським громадянством, використовуючи для цього різні культурні виступи і т.д. Першим головою Клубу аж до своєї смерти був П. І. Чижевський. (П. І. Чижевський — видатний політичний і громадський діяч український, член торговельної місії в Женеві, засновник українсько-швейцарської торговельної палати, пропагатор української справи в Швейцарії, голова місії*, винахідник і т.д. — помер у Женеві 17 квітня 1925 р. — *Прим. авт.*).

Перший рік існування Українського Клубу в Женеві, 1919/20, позначився головню видавничою й інформаційною діяльністю в колах чужинців; в другому році Клуб дбав більше про внутрішню організаційну працю. Провадив він її в тісному контакті з українсько-швейцарською торговельною Коморою й тримав зв'язок з різними чужими установами, діячами та пресою, для якої постачав інформації про українські справи. В цих роках Клуб об'єднував 35 дійсних членів, видавав принагідні Комунікати, заснував бібліотеку, що згодом значно розвинулася й улаштовував щотижневі зібрання (перший рік — 12, другий — 32) з відчитами. Серед його прелегентів, крім голови Клубу П. Чижевського та секретаря Евг. Бачинського, були: Ол. Я. Шульгин, П. Ковалів, С. Романовський, М. Левицький, А. Марголін, Л. Шишманова і інші. Влаштовував Клуб також і дискусії, наприклад, з приводу реформи правопису й очищення літературної мови. Всього за перші 10 літ Клуб відбув 72 загальних сходин з доповідями на різні теми.

Після смерті П. І. Чижевського діяльність женеvського Клубу на кілька літ підупала й розвинулася знову аж з 1929 р. Другим головою його (з 1925 р.) став один з найдавніших українських емігрантів у Швейцарії Евг. Бачинський, відомий своєю національно-інформаційною та взагалі культурною діяльністю в Женеві, який, м. інш., виступав також і з публічними викладами про Україну. Під кермою свого другого голови клуб причинився до засновання студентського українського Товариства «Україна» при женеvському університеті; статут цього т-ва Сенат університету затвердив 1929 р. В тому ж 1929 р. з нагоди Всесвітнього Конгресу освітніх Товариств в Женеві Клуб зорганізував український відділ виставки цього Конгресу. Український відділ складався з

* Далі слово нерозбірливе.

експонатів: 1) з етнографічних, 2) дитячих книжок і 3) виховавчих, — так що було фактично три виставки. Клуб дбав також про влаштування українського відділу у Всесвітньому Педагогічному Музеї в Женеві, а також брав участь у заснованні тамошнього Слов'янського наукового осередку (Institut d'Etudes Slaves). В цьому Інституті виступали й українські прелегенти — як от проф. Д.Дорошенко 11 березня 1930 р. читав публічну лекцію про Т.Шевченка як національного поета України.

Члени Українського Клубу в Женеві брали участь в Міжнародних з'їздах, що відбувалися в Женеві, наприклад, на зібранні представниць усіх націй в Міжнародному студентському союзі в Женеві, в II Конгресі жінок з університетською освітою й инш. Крім того, Клуб допомагав приїзджим до Женеві українським делегаткам на Міжнародні з'їзди. В 1930 р. він одкрив пам'ятну таблицю в Женеві на домі, в якому 1881—1889 рр. жив М.Драгоманов. Ця урочистість відбулася при участі влади, представників Університету й женеvсько-го громадянства. Святочну промову мав проф. Ол. Шульгин, Клуб застановлявся* також над справою засновання в Женеві українського національного Музею-Архіву. В 1934 р. він провадив протиголодову акцію, м. инш. інтерв'ював** в Міжнародному Червоному Хресті й Секретаріаті Ліги Націй. Того ж року Клуб перевів деяку внутрішню реорганізацію й змінив назву на «Клуб Українсько-Швайцарський». Завдяки діянням головно Клубу та його не дуже численних членів, в Женеві серед чужинців українці мають немало ширих прихильників.

Заходами голови Клубу Евг. Бачинського, що є уповноваженим Української Православної Автокефальної Церкви в Західній Європі, в Женеві в рр.1930-1934 виходив релігійний бюлетень «Ecclesia», а також і инші видання, як у 1925 р. «Благовістник» — орган представництва УПАЦ за кордоном; Евг. Бачинський містив немало статей про Україну та її звичаї в Женевській пресі. В Женеві ж в рр.19-193*** функціонувало й Українське Бюро Як. Макогона, в якому працював давній український емігрант журналіст М.Данько (М.Троцький). Тут ще виходили й пресові бюлетені Офінора (ред. М.Єремїїв) та провадив свою журналістичну працю й член управи Клубу Микола Лівіцький.

Поза Женевою в Швайцарії українська культурна праця провадилася в Лозані. Тут ще в 1919 р. було засновано на кооперативних началах Т-во «Просвіта», завданням якого було ширити освіту серед української молоді за кордоном. Це Товариство мало закладати різні інституції (школи, інтернати й т.п.), стипендії і взагалі допомагати українській молоді, що вчиться за кордоном. До складу Управи цієї Лозанської «Просвіти» входили: гр. М.Тишкевич, адв. Ів. Храпко, інж. Євг. Сокович і К.Пілінський. В Лозані ж було українське пресове бюро, яке мало власну велику бібліотеку, книжки з якої дісталися згодом до букініста.

* Замислювався, обмірковував.

** Посередничав.

*** Автор точної дати не вказав.

УКРАЇНСЬКА КОЛЬОНІЯ В ЖЕНЕВІ

Лист із Женеви

13 листопада 1934 р.

Саме в роковини заключення миру дня 11 листопада женевська кольонія, згуртована вже від 1919 року в товариство «Український Клуб», зібралася на свої річні звичайні Загальні Збори. До домівки пана Евгена Бачинського, голови товариства, зійшлося увечорі 15 осіб, майже весь склад українців, не рахуючи «малоросів» або большевизантів, що, на жаль, мають у Женеві також своїх представників. У річевій товариській гутірці зібрані за шклянкою чаю обмірковували національні справи загального характеру. Вислухали цікаве справоздання пана голови та скарбника і бібліотекаря. Зібрання подякувало за діяльність Раді Старшин Клубу та майже всіх знову перевибрали на новий рік. Вибрані: п. Євген Бачинський — голова, п. Микола Лівіцький — скарбник, п. Петляр — бібліотекар, п. Олекса Сокіл — секретар, п. полк. Вол. Колосовський — запасовий радник і пп. Омелян Нижанківський та д-р Качалуба — ревізори. Місце заст. голови залишили для вибрання на це становище згодом швайцарця. Товариство дістало поки що двох нових членів: пп. Колосовського та молодого Василька Бачинського. Є ще три нових кандидати.

Збори ухвалили змінити § 1 статуту і прийняли нову назву «Клуб Українсько-Швайцарський» та право вживати французьку мову урядово. Позатим статут і завдання товариства залишаються давні: боронити справи української політичної незалежності, бути на швайцарському терені апартійним і підтримувати добрі відносини з швайцарським громадянством при допомозі різних культурних виступів, обороняти загально-національні постулати. Пригадаємо, що Клуб був заснований офіційно українською дипломатичною місією в Берні 14 серпня 1919 року, та що першим головою аж до смерти був п. І. Чижевський, потім від 1925 р. п. Євген Бачинський, один з найстарших українських політичних емігрантів, бо в цьому році він святкував своє 25-ліття перебування за кордоном.

На жаль, Збори мусіли ствердити, що діяльність клубу не була велика. За літо не проявляв він майже зовсім ніякої діяльності. Причина в тому, що трьох радних виїздило за межі Женеви, а решта мешкала на селі. Тим не менше на актив товариства треба поставити кілька точок, як співпраця з іншими протиголодовими Комітетами «Рятунку України». Рада крім інформацій іншим комітетам інтервеніювала у Міжнароднім Червонім Хресті і в Секретаріяті Ліги Націй. Збори і на майбутнє доручили Раді Клубу в цім напрямі розвивати свою інформаційну діяльність. Однак Рада має вести свою діяльність виключно ділово і не сходити до різних політичних заходів, що принижують нашу національну гідність та вводять баламутство серед нашого громадянства і серед чужинців.

Кілька разів Рада обмірковувала долю майбутнього Українського Музею Визвольної Боротьби в Празі та нав'язуючи до своїх попередніх проєктів випрацювала проєкт заснування національного українського Музею-Архіву на території Швайцарії в Женеві. Женевські українці не хочуть суперничати з Пра-

гою, але вважають, що у такій країні, як Швейцарія український музей міг би мати виняткове значіння.

Рада Клубу відновила старий проєкт переорганізації товариства в мішане: українсько-швейцарське, тим більше, що в Женеві українці мають деяких правдивих друзів, що можуть нашої справі принести велику користь.

Канобдієць*

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В ІТАЛІЇ

Ще до приїзду до Італії наших офіційних заступників багато для української справи в Італії зробила пані Бальмен (Млада Липовецька). Вона виступала в пресі, зносилася з урядовими особами, дбала про українських полонених, інформувала і т.д. Далі в роботі їй почали допомагати давні українські емігранти в Італії п. Християн та Гриненко. З цих осіб був заснований Український комітет, який і провадив українську працю, підготовляючи ґрунт для офіційних представників українських. Християн і Бальмен тільки походять з України, Гриненко — українець.

Виставка географічних та історичних мап України в Римі проведена в Інституті для Сходу Європи 11—18.VI.1938 р.

Виставка української графіки в Римі 30.VI. — 10.VII.1938 р. Організував Р.Лісовський. До виставки була видана брошура з вступною статтю В.Січинського.

Український Гурток в Італії зорганізувався в січні 1921 р. в Генуї. Працював власними силами для ширення знайомства з українською справою в Італії. Гурток дбав про друк інформації в італійських часописах, книжках і т.д. Була видрукована книжка проф. В.Шебедева «Українська кооперація» національним об'єднанням італійських кооперативних союзів: книжка М.Бальмен-Липовецької «Аграрне життя під більшовицькою владою» видруковано «Патріотичним об'єднанням». Названі ж автори виступали на українські теми з викладами перед італійською публікою.

В італійській пресі 1928 р. про Україну писали й М.Єремійв, Др. Іваницький. Марія Дольницька виставляла 1933 р. емалії в Мілані.

Українська колегія при Інституті для Східної Європи в Римі заснована в 1922 р. з метою наукового ознайомлення. Голова — проф. Ф.Савченко (1925 р.).

Млада Липовецька живе в Турині. Співачка влаштовує концерти, провадить інформаційну працю, видає часопис «Ukraina» і т.д.

Млада Липовецька — українська співачка камерної музики, виступала з відчитами на українські теми. Давала переклади з української на італ. мову. Є пропагандистом українського мистецтва в Італії, провадила вона також і журналістську працю. Продовжувала свою працю й в 1935 р. Виступала в радіо. Пропагує й ілюструє літературне й музикальне мистецтво України.

Млада Липовецька влаштувала 26.V.1932 р. в Турині вечір, присвячений Україні у Національному Товаристві Жінок різних артистичних професій у концертному залі музикальної школи ім.Верді. Співи й самої Липовецької, яка відзначилась і своїми перекладами з української мови на італійську. В Турині (Італія) 30.V.1930 р. відбувся вечір української поезії та музики. Заслугою

* Мабуть, чийсь псевдонім.

Мл. Липовецької є й те, що вона переклала на італійську деякі твори Т.Шевченка та ін.

В Римі 1920 р. Гриненко й пані Єреміїва влаштували для італійського громадянства виклад на тему: «Українське жіноцтво в історії України».

В Єсі (Італія) 1919 р. Мл. Липовецька, член Українського Центрального Комітету в Римі, прочитала лекцію про «Україну та її стремління» італійською мовою. Авдиторія проголосила славу Українській Республіці та українсько-італійським відносинам.

В Римі. Українська громада — голова Є.Онацький.

2.XII.1934 р. — збори пам'яті М.Грушевського.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В БОЛГАРІЇ

В Болгарії культурно-просвітню працю провадило ще Українське посольство в Софії, яке дбало про ширення українських інформацій серед болгар. З цією метою видавався в Софії й часопис «Українське Слово», пізніше було розпочато видання газети «Українсько-Болгарски Пръгледъ». Остання виходила при участі співробітників-болгар (учених, публіцистів, поетів). А ще пізніше, а саме — 26 березня 1920 р. з ініціативи проф. Ів.Шишманова було засноване й Болгарсько-Українське товариство в Софії, головним завданням якого намічене — взаємне ознайомлювання й зближення між болгарами і українцями. Головою цього Т-ва став його ініціатор проф. Ів.Шишманов, якого в р.* заступив**.

Болгарсько-Українське Т-во заснувало свою бібліотеку, поряджало виклади й т.п. На його запрошення приїздив до Софії в 1932 р. проф. Ром. Смаль-Стоцький з викладом про «Україну й Болгарію», що його він виголосив болгарською мовою в присутності численних представників болгарського наукового світу. В 1935 р. на зборах цього Т-ва виступав доц. Г.Омельченко з Праги з викладом про Ю.Венелина. 20 жовтня 1932 р. Болгарсько-Українське Т-во урочисто відслонило пам'ятник на могилі М.Драгоманова роботи голови української громади в Софії проф. М.Паращука. Товариство й далі продовжує свою працю, зазнайомлюючи болгар з національними надбаннями українського народу. Під проводом заступника голови цього Т-ва Ст.Чілінгірова відбулася 1934 р. академія, присвячена пам'яті М.Грушевського, що її влаштував 30 грудня спеціальний комітет в залах Словянського Товариства. В цій академії взяли участь представники української еміграції в Болгарії, болгарські діячі й чехословацький посол в Софії п. Макса. Представників Болгарсько-Українського Т-ва запрошували звичайно й на культурні болгарські урочистості, як, наприклад, освячення будинку нового університету в Софії 16 грудня 1934 р. і інші. В 1935 р. Т-во розпочало видавати «Украино-болгарски Вести».

Дехто з болгарських авторів співробітничав також і в українському двохтижневику «На сторожі», що його кілька чисел появилася в Софії 1931 р.

Кількість емігрантів в Болгарії з кол. Росії особливо збільшилась в зв'язку з евакуацією недобитків Врангелівської армії. Українські емігранти в цій масі

* Дата автором не зазначена.

** Прізвище правонаступника автором не зазначене.

складали значну частину, але з них лише дуже небагато було національно свідомих. Умови життя української еміграції в Болгарії загалом були тяжкі. Її громадську, особливо культурно-просвітню працю поборювали москалі. Все ж організоване життя виявлялося. Вже з початком 1930 р. у Варні заснувався український чоловічий хор з 18 осіб під орудою І.М.Сесловіна. Пізніше цей хор, що виступав і в національних українських одягах, перетворився в хор слов'янський. В зв'язку з своїми концертами він влаштовував і драматичні вистави.

В 1921 р. при участі В.Филоновича в Софії повстала «Українська Громада в Болгарії»; пізніше в Софії ж відкрито «Тимчасовий Комітет Українського Червоного Хреста», а згодом збудовано й «Українську Хату». При «Українській Громаді» працював культурно-просвітний гурток і Студентська Спілка. При «Українській Хаті» була своя читальня й бібліотека (біля 10000 назв книжок); там же в 1922-1923 рр. відбувалися й курси українознавства. В 1922 р. Українська Громада легалізувалася в Міністерстві народної освіти й поширила свою працю на провінцію, головню серед українців Врангелівської армії. Але культурній праці українській в Болгарії й тоді й пізніше шкодило кілька причин, з яких головніші: брак відповідних діячів і засобів та інтриги й перешкоди з боку московських, зокрема большевицьких елементів.

В 1924 р. українські організації в Болгарії були владою розв'язані і тільки згодом дійшло до нового їх засновання. В 1926 р. повстало у Софії «Українське Об'єднання», а в 1929 р. також у Софії «Українська Громада»; в 1930 р. заснувалася українська організація в Бургасі й Українське Товариство імени Шевченка у Варні, а в 1931 р. українська організація в Пловдові. В цих організаціях провадилася й культурно-просвітня праця. Т-во імени Шевченка у Варні мало власну домівку, бібліотеку, читальню, впоряджало для своїх кількох десятків членів свята, виклади і т.п. Розвиток Української Громади в Софії зв'язаний головню з працею проф. М.Паращука, який має значні зв'язки з болгарськими діячами. Софійська Українська Громада вшанувала 1929 р. дитячу ялинку з участю чужого громадянства. Ця Громада має свої філії у Пловдові, Видині й Сливені. Філія у Видині була заснована в 1933 р. з ініціативи інж. П.Чокарева, болгарина родом, що студював в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. Софійське українське об'єднання має свої філії в Пловдові й Варні. Обидві софійські організації — Громада й Об'єднання — мають ідальні у власних домівках. Репрезентаційні функції української еміграції в Болгарії виконував Український Національний Комітет в Софії.

Крім названих організацій української еміграції в Болгарії були ще такі: Філія Громади Тартак Балабанова, Українське Гімнастичне Товариство «Січ», Українське Благодійне Т-во в Русе, Українське культурно-Благодійне брацтво в Рушуку, засноване в 1933 р., а в 1935 р. повстала українська громада в Ломі. Та ще перед створенням цієї останньої громади в Болгарії дійшло до об'єднання українських організацій. В жовтні 1933 р. в Софії відбувся I український з'їзд в Болгарії, в якому взяли участь представники 14 українських організацій з метою створення спільного центру. В наступному році в Болгарії відбувся вже I з'їзд Союзу українських еміграційних організацій.

Крім співробітництва в Болгарсько-Українському Товаристві, яке багато зробило в справі української пропаганди серед болгар, українські емігранти брали участь також і в Слов'янській Бесіді в Софії, найбільше своїми виступами в концертах (українські пісні й танці). В 1928 р. Слов'янська Бесіда влаштувала Шевченківське Свято, а в 1930 р. концерт-баль Союзу Слов'янських Культурних Товариств Софії, в якому виступали й українці.

Культурні зв'язки й співпраця українських емігрантів з болгарами виявлялися й поза Болгарією — особливо в Чехії. В Празі болгарські студенти були

слухачами Українського Високого Педагогічного Інституту й Українського Вільного Університету. Празьке ж Т-во українських письменників і журналістів приймало в себе на спеціальному засіданні 1936 р. молоду болгарську поетку Ану Язову.

В Болгарії хор українського культурного об'єднання в Софії співав 5.I.1935 р. в Софійським радіо українські пісні. Міжорганізаційний комітет в 1935 р. влаштував жалобну академію пам'яті М.Грушевського, реферат болгарського письменника Стиліян Чілінгірова, професора Шелудька й М.Ніцкевича.

Болгарія хоч і воювала з Росією й підписала Берестейський мир з Україною, але в силу деяких причин є русофільською країною. Багато болгар вчилися в російських школах, в болгарських школах вчать російську мову, причин історичних і т.д. Пошана до царської Росії серед болгарського населення була перенесена й на Росію советську. Українська праця була трудна. І все ж робилося й робиться багато. Ще в часі війни СВУ видав по Болгарії дещо про Україну і поширив свої видання в Болгарії. Книжка Цегельського про Росію «Не освободителька, а гнобителька слов'янських народів» викликала навіть полемічні видання москвофілів, які старалися запевнити, що Україна є німецькою інтригою. На це появилася друга брошура Цегельського — «Чи Україна є німецькою інтригою?». Пізніше українську пропаганду в Болгарії провадила українська дипломатична місія. В Болгарії ж було видано скорочену історію України М.Грушевського й праці Стебницького та Шульгина про Україну й про українсько-московські взаємовідносини. Ці видання в свій час відіграли роль. Після упадку української держави українську пропаганду в Болгарії провадили українські емігрантські організації. Але вони не спромоглися на окремі інформаційні видання, а здебільшого на статті в пресі. Наприклад, в 1934 р. найбільший болгарський літературний часопис «Літературний час» присвятив ціле число Шевченкові. Для української пропаганди в Болгарії має значення й діяльність українських хорів. Хор «Українське культурне об'єднання в Болгарії» виступав з концертами; навіть до репертуару великих болгарських хорів включені деякі українські пісні.

В Болгарії 8.XII.1934 р. відбувся український концертний вечір, на якому виступав хор українського культурного об'єднання в Болгарії.

Українське культурне об'єднання в Болгарії 12.X.1933 р. відкрило свою домішку з 4-х кімнат, в якій влаштовувало реферати, вистави, свята, мало читальню тощо. Цикли викладів були з історії, культури та економіки. На щотижневих загалах грала струнна оркестра УКО. Мало й свій хор, влаштовувало репрезентні вечірки. УКО має й свою невелику бібліотеку, книжки з якої надсилалися також і на провінцію. До цієї бібліотеки пожертвував 300 книжок Іван Шиманський.

УКО, як «соборницька» організація конкурує з «польонофільською» Українською громадою. («Українське Слово», 1934).

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В ЮГОСЛАВІЇ

Українські організації в Югославії: 1) Союз українських організацій в Білгороді, 2) Українська громада в Білгороді, 3) «Просвіта» в Загребі. До Союзу входять Українська громада в Бечкерекі, Смедереві й Білгороді, й «Просвіта» в Новому Саді. Союз в Білгороді засновано в 1928 р., а відновлено його діяльність в 1933 р.

«Просвіта» в Загребі об'єднує українських переселенців Боснії й Славонії, а також й повоєнну еміграцію та поширює свій вплив і на бачванейських українців. Мала в 1934 р. до 600 членів. Конфлікти між православ'єм і уніатами. В Білгороді була ще «Просвіта», але її в 1929 р. влада закрила, а майно й бібліотеку опечатали.

Новий Сад. В березні 1930 р. Т-во «Просвіта» [відзначило] Шевченківське свято. 7.XII.1929 р. українська «Просвіта» у Новому Саді виставляла «Сватання на Гончарівці». В Білгородському радіо виступала 1935 р. Є.Мозгова (учениця М.Колісникової) з українськими піснями.

Українці в Сербії. В січні 1926 р. засновано товариство «Просвіта» в Білгороді. Громада в Білгороді (Югославія) мала свою драматичну секцію, яка влаштовувала вистави в 1930 р.

В Сербії. В Білгороді «Просвіта», в Загребі, Новому Саді і Вел. Бечкерекі гуртки просвітян (1928 р.).

В Югославії 1933 р. відбувся з'їзд Союзу українських організацій в Югославії, запланований ще в 1930 р. В з'їзді взяли участь представники громад — Білгородської, В.Бечкерекської та Смедеревської і Т-во «Просвіта» з Нового Саду.

З'їзд Союзу українських організацій в Югославії відбувся в 1936 р. при участі організацій: Громади в Білгороді, Петровгороді, Смедереві та Суботиці. Була ще «Просвіта» в Новому Саді, але делегатів не прислала. Союз дбав і про культурні справи — про задоволення українською емігр. пресою, рефератами і т.д. В Білгороді було багато спроб біля заснування українського театру. Ці спроби робила й «Просвіта» і театральне Т-во й «Громада».

Українська «Громада» в Білгороді, заснована у вересні 1928 р., розвивалася в несприятливих для української праці обставинах (москвофільство Сербії). Мала бібліотеку, впоряджала вистави, літературні вечори, виставки, свята, дбала про інформацію в сербській пресі. Має піаніно, впорядковану сцену, портрети, картини і т.п. Проводила національно-культурну працю на тому «дикому полі», яким є для неї Білгород.

Українська театральна справа в Білгороді розвивалася від початку силами місцевої «Просвіти», «Громади» й «Української драматичної трупи». А в 1930 р. заклалося й спеціальне «Українське художньо-драматичне Товариство» в Білгороді, до якого вписалося біля 70 осіб.

В Загребі 1935 р. заснувався пропагандовий гурток з метою інформування місцевої хорватської преси про українські справи. Матеріяли цього гуртка появлялися в хорватських часописах «Хорватський огляд» та «Молодь» і инш. (Праці В.Петровського, А.Іванюка, Др. Н.Ружицької і инш.).

Українці в Загребі. Серед них значну культпросвітню працю провадив га-

лицький емігрант Ст. Лукіянович, який гуртував українську академічну молодь, заповнив українське пресове бюро, яке постачало інформаційний матеріал про Україну для югославських і українських часописів. Заходами цього бюро та коштом Ст. Лукіяновича видано й книгу «Velikome Sloveni» із нагоди 60-х роковин Шевченка. Лукіянович заповнив 1923 р. в Загребі «Академічну Громаду».

Українці-професори в Югославії. В Загребі в 1920 р. викладає в університеті проф. Степан Тимошенко, проф. Євген Тимченко і Др. Микола Страдомський. В Білгороді в університеті: В.Зінківський і Михайло Чубинський.

«Українська Матиця» — культпросвітня організація в Баня Лука (Боснія) в Югославії, заснована в 1935 р. мала різні секції й театр ім.Шевченка, дбала про будову Українського Дому.

Петровград у Югославії (давніше В.Бечкерек). «Громада» в 1937 р. влаштовувала Шевченківське свято.

Українська громада «Кобзар» у Смедереві. В 1925 р. заходами П.Чорного засновано у Смедереві український аматорський гурток, який перетворився згодом в статутну українську культпросвітню організацію «Кобзар». В 1931 р. «Кобзар» мав 56 чл., влаштовує вистави й инш.

В Смедереві українці влаштовували драматичні вистави, 1929 р.

УКРАЇНЬКА ЕМІГРАЦІЯ В РУМУНІЇ

В Румунії українська еміграція в більшій масі появляється при кінці 1920 р. Складалася вона майже цілком з військовиків — це головні частини другої кулеметної бригади Армії УНР, що мусіли відступити на територію румунської держави. Пізніше до них приєдналися учасники різних партизанських українських відділів, загонів Н.Махна, окремі українські вояки та ті «малороси», що переходили до українського табору з інших армій. Були також і цивільні емігранти — політичні й біженці, — але кількість їх невелика, так що б. військовики творили 95% всієї української еміграції в Румунії. Вони були інтерновані спочатку в Брашові, де було їх два табори, а третій табір для цивільних емігрантів і військових з родинами був у Фагараші. (Життя й праця української військової еміграції в Румунії докладно описані в статтях ген. Порохівського в журналі «Табір», чч.11—17. — *Прим. авт.*).

Життя української військової еміграції в таборах було дуже тяжким. В одному з чисел «Українського Таборного Вістника», між иншим, писали: «Життя в таборі одноманітне, люде обірвані, голодні». Але і в таких обставинах українські таборити дбали також і про культурно-просвітні справи, і в цьому відношенні зробили таки досить багато. В таборах відбувалися курси, навчання мов, заповнилася «Спілка Художників» (члени — Богданович, Маковський, Дідов і инші); заснувався Літературний Гурток, який випустив два числа таборового журналу «За ґратами», зорганізувався хор, влаштовувалися концерти й т.д.

При кінці 1921 р. інтернованих переведено до табору в Орадя-Маре. Тут утворився Студенський Гурток, до якого приймали старшин і козаків із закінченою середньою освітою, Спілка навчителів, яка зорганізувала школу для неграмотних та малограмотних (неграмотність в таборі серед українців була ліквідована до весни 1922 р.); крім того ця ж Спілка влаштовувала в таборі й

виклади з українознавства. Студенський гурток дбав про вступ для своїх членів на високі школи, а також утворив Спільку Середнешкільників для закінчення середньої освіти. В таборі Орадя-Маре продовжував свою чинність також малярський гурток, а крім того позасновувалися гуртки драматичний, гімнастичний, шахматний, вивчення мов і інші.

З Орадя-Маре табір інтернованих був переведений до Фогарашу (в Семигороді). Культурно-просвітня праця таборитів продовжувалася й тут. У Фогараші почав виходити «Український Таборовий Вістник», відбувалися українські національні свята (як наприклад, Шевченківське); у Фогараші ж влаштовувалися й спільні українсько-румунсько-мадярські концерти. В цьому ж таборі функціонувала і бібліотека, що складалася з 208 томів красного письменства та значної кількості підручників і журналів; ця бібліотека після остаточної ліквідації табору була розподілена поміж українськими робітничими групами, а частина її була передана до Українського Громадсько-Допомогового Комітету в Букарешті.

Почасти в зв'язку з ліквідацією таборів інтернованих, почасти завдяки діяльності політичних емігрантів, в Румунії 1922 й 1923 рр. повстало кілька нових українських емігрантських організацій, які провадили також і культурно-просвітню працю. 21 вересня 1922 р. в Букарешті засновано філію українського Т-ва для Ліги Націй. Ця філія спочатку провадила широку громадську працю по об'єднанню української еміграції в Румунії, а після організації Громадсько-Допомогового Комітету дбала далі тільки про культурно-просвітню працю: підпомагала деяким видавництвам, студентам, видавала листівки і т.п.

Українське товариство прихильників Ліги Націй в Румунії мало комісію по організації просвітньої справи серед еміграції; ця комісія вже в 1923 р. розпочала влаштовувати виклади на різні теми — літературні, економічні, історичні, медичні й політичні.

У вересні 1923 р. в Букарешті відбулася перша Конференція української еміграції в Румунії. Ця Конференція обрала Громадсько-Допомоговий Комітет, який став керівною організацією української еміграції в Румунії. Загальні еміграційні конференції відбувалися в Румунії і в пізніших роках. Деякі з них у своїх постановках намічали й досить широкі культурно-просвітні завдання. Так, наприклад, в резолюціях III конференції намічені й організація самоосвіти, курсів, влаштування рефератів, утворення «Румунсько-українського Товариства для взаємного студіювання романизму та українства», засновання української православної церкви в Румунії, або принаймні влаштування богослужб для української еміграції й т.д. Дещо з цих завдань було й здійснено.

Громадсько-Допомоговий Комітет в Румунії провадив культурно-просвітню працю в Румунії — впоряджав виклади, національні свята, літературні суди, заснував у Букарешті читальню й т.п. Так само і в окремих громадах української еміграції, що були в зв'язку з Громадсько-Допомоговим Комітетом, провадилася культурно-просвітня праця, а саме в: 1) Пятра-Намц, 2) Гавані, 3) Брашові, 4) Чернівцях, 5) Журжі, 6) Бакеу й 7) самому Букарешті. Українська Громада в Букарешті мала свою бібліотеку, на яку за 8 років (до 1936 р.) витратила до 30000 леїв. Ця ж Громада в 1938 р. придбала під Букарештом участок землі, щоб будувати власний дім. В Букарешті ж на українських академіях в 1926 р. виступав український хор під орудою Д.Розумієва. Українська Громада в Гавані, заснована в 1926 р., мала власну бібліотеку, впоряджала дитячі вистави й т.інш. За десять літ вона витратила на придбання літератури 35000 леїв і багато тисяч на підтримку різних українських культурних починів. В Хотині українська бібліотека С.Петлюри з участю емігрантів улаштовувала національні українські свята (наприклад, в 1937 р. Шевченківське). В Чернівцях головною організаторкою свята Аполо-Міліганс була Наталя Геркен-Русова.

Крім того, культурно-просвітню працю провадили в Румунії також і деякі інші українські еміграційні організації: Товариство б. вояків Армії УНР в Румунії, Товариство для вшанування пам'яті С.Петлюри, Союз Українських жінок-емігранток в Румунії, Філія українського Т-ва прихильників Ліги Націй, Ощадно-позичкове товариство «Згода» в Букарешті, засноване в 1923 р.; в тому ж 1923 р. було засноване й співоче т-во «Думка», але воно більшого розвитку не досягло; Українське Телеграфне Агенство — Українтаг — виконувало пресову службу, видавало свої бюлетені, комунікати й т. інше. Справи цього Агенства провадив його організатор Дм.Геродот, рухливий громадський діяч і журналіст, співробітник багатьох еміграційних видань.

В Букарешті аж до останніх часів продовжувала функціонувати й дипломатична місія УНР та її консульський відділ, а посол проф. К.Мацієвич брав діяльну участь в праці культурних еміграційних українських організацій в Румунії.

12-14.IX.1925 р. відбулася Українська еміграційна конференція в Румунії, в якій взяли участь 47 делегатів, що репрезентували 1138 душ організованої еміграції. Це приблизно половина всієї української еміграції в Румунії. Це вже треті збори конференції. Громадсько-Допомоговий комітет дбав головно про допомогу еміграції, а також переводив працю культурно-освітню по організації «Просвіт», викладів, улегшував окремим особам відвідування технічних курсів і т.п.

УКРАЇНЬКА ЕМІГРАЦІЯ В ТУРЕЧЧИНІ

Українська громада в Туреччині повстала в 1928 р. До її складу увійшли бувша Царгородська рада та представники усіх округових земляцтв. Громада має на меті й культосвітню роботу. Голова — М.А.Зоць-Кравченко. Громада засновувала бібліотеку-читальню та аматорський гурток. Потім голова — сотник М.Забілло.

В.Мурський — автор інформаційних публікацій турецькою мовою «Україна й боротьба за незалежність» та «Правдиве обличчя нової Росії». Дбав про інтереси української церковної справи, провадив інформаційну діяльність і т.д.

Українці у Царгороді. «Трибуна України». Варшава-Щипіорно. 1923 р. ч.5/7.

Українська колонія в Царгороді повстала із збігців денікінсько-врангелівської армії після їх евакуації в 1919 і 1920 рр. Евакуйованих українців в Туреччині нараховувалося до 30000. Звідси вони роз'їздилися в інші країни, так що в Туреччині залишилося тисяч вісім. Повстали тут і деякі українські організації. На острові Хальн заклався допомоговий комітет і «Просвіта», хоч і без засобів, але проіснували роки зо два. «Просвіта» влаштовувала навіть вистави, якими цікавилися й чужинці. Згодом в Царгороді повстав відділ Морводнівського Комітету, була спроба заснувати «Т-во допомоги збігцям», а потім була закладена рада. Був і союз сільськогосподарський. Між українськими організаціями і установами не було згоди; загальні умови життя емігрантів-українців там були тяжкі. Праця українських організацій була дуже утруднена; до того ж в них здебільшого переважали різні малоросійські елементи. В червні 1921 р. заснувався в Царгороді Комітет Спасіння України, який мав засоби й прова-

див інформаційну працю серед чужинців. Цей Комітет видавав місячника «La Libre Ukraine» (6 ч.ч.). Головою Комітету був спочатку О.Адієсевич, а потім його заступник ген. Богомолець. В середині 1921 р. заснований був у Царгороді відділ Українського Червоного Хреста з С.Веселовським на чолі. Відділ організував свою амбулаторію *.

Культурно-просвітню працю провадило й українське посольство, яке роздавало книжки, часописи, мало читальню. Українська праця у Царгороді дуже утруднилася притисками з боку росіян, які мали там великі справи. Після 1920 р. українці ж за політичних подій і зовсім мусили припинити там свою працю. В праці українських організацій в Царгороді дуже видатне місце належить інж. Олександрові Адієсевичу + ** 19.II.1922 р. у Царгороді. Заслужений український громадський діяч, який, зокрема, провадив широко українську пропаганду серед своїх англійських знайомих і в англійській пресі. (Некролог його в «Трибуні України» 1923 р. ч. 5/7, підпис Н.Н.Н.).

(Под. книжку О.Ряст: Сучасна українська еміграція та її завдання. 1923. С.83. Щипіорно. — Прим. авт.).

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ У БЕЛЬГІЇ

В Бельгії українська еміграція багато зробила для пропаганди української справи. Ще в липні 1919 р. у Лієжі заснувалася «Українська рада в Бельгії», завданням якої було, між инш., і ознайомлювати бельгійське громадянство з українськими справами. Працю свою ця рада провадила в контакті з українськими людьми в Парижі та Гаазі. В пізніших роках відбувалися в Бельгії виклади про Україну, так, наприклад, в Брюсселі 23 березня 1921 р. секретар Дипломатичної Місії мав виклад про Україну в Народньому університеті. В Брюсселі ж українські емігранти подбали й про організацію українських відділів в таких визначних установах як Світовий Музей, Королівська Бібліотека й Королівський Військовий Музей. Український відділ в Світовому Музеї в Брюсселю організований в 1929 р., урочисте відкриття його відбулося 5 травня. Матеріали його влаштовані по відділах: етнографії, народнього мистецтва й будівництва. Біля організації українського відділу в Королівській бібліотеці найбільше попрацювали представники Головної Еміграційної Ради в 1932 р. Український відділ в Королівському Військовому Музеї в Брюсселю приводить різні військові експонати (уніформи, зброю, відзнаки), також мапи й ілюстрації. Відкритий він був 10 травня 1931 р. заходами Української Національної Ради в Бельгії.

Про зв'язки з чужинцями дбали також і деякі Українські громади та мішані українські товариства. Так, наприклад, т-во «Незалежна Україна» влаштувало в Брюсселю 1932 р. українсько-бельгійський вечір. Це ж т-во влаштовувало й різні реферати. Працював між чужинцями також і Союз українських старшин в Бельгії: брав участь в різних урочистостях, провадив національну інформацію. Названі організації та ще Товариство б.українських вояків у

* Амбулаторія, польовий госпіталь, поліклініка.

** Знак «+» означає — помер.

Бельгії влаштовували й спільні свята як, напр., в 1937 р. в Брюсселю ж працює й українсько-грузинський Клюб, в якому виступає українсько-грузинський хор; в 1937 р. цей Клюб влаштовував Шевченківське свято.

Українська еміграція в Бельгії інтенсивно працювала для допомоги голодним на Україні. В зв'язку з цим заснувалися допомогіві комітети й таке інше. В 1934 р. при Комітеті Допомоги Голодним України й Кубані утворився комітет порятунку України.

В 1938 р. українські громади з Бельгії були в Лювені, Брюсселі, Лієжі, Серені, Шарлоруві і інших. При громадах є хори, а в Лієжі й театральна група. Громади влаштовують українські національні свята, на які запрошують і чужинців.

До лієжської колонії належать українці Лієжу, Серені, Шерат, Оне, Монтеня, Флямані і інших. Складаються з робітників з східних і західних земель України й з Закарпаття. Влаштовували національні свята, різні виклади і реферати.

Студентський гурток української культури в Лювені — жалобні сходи́ни по М.Грушевському. Група з Лієжі дала театральну виставу 25.XII.1934 р.

Українська Громада в Брюсселі (Бельгія) впоряджала свята, концерти, брала участь у Всесвітньому технічному Конгресі в Брюсселі.

Товариство українських вояків у Бельгії заснувалося в червні 1934 р. з трьома відділами — Лієж, Серенг та Брюссель. Українські військові організації у Бельгії були й раніше. Була тут Українська військова місія в 1920—21 рр.; в роках 1926—27 існувала при Лієжській українській Громаді старшинська секція. Приїздили сюди інтерновані в таборах українці на роботу. Т-во брало участь в різних церемоніях бельгійських комбатантів, почало в 1935 р. видавати свій орган «Вояк», опікувалися українською секцією при Королівському Військовому Музеї у Брюсселі, заходжувалися біля створення федерації українських комбатантів.

Український відділ при Королівському Військовому Музеї в Брюсселі відкритий 10.V.1931 р. Влаштований заходами української колонії в Брюсселі, зібрано в ньому пам'ятки визвольної боротьби 1918-20 рр. Перед тим українські емігранти в Брюсселі заснували українську секцію в Світовім Музеї в Брюсселі.

УКРАЇНЬКА ЕМІГРАЦІЯ В АНГЛІЇ

В Англії українська еміграція ніколи не була численною. Тим не менше культурна праця українська провадилася тут досить значна. Зв'язана вона була переважно не з українськими організаціями, яких тут майже що не було зовсім, але з різними англійськими комітетами, з деякими приватними закладами та з працею окремих діячів. Культурна праця українська в Англії останні десятиліття провадилася з деякими перервами.

Пресово-інформаційну діяльність в Лондоні провадила якийсь час українська дипломатична Місія в Англії. Один з урядовців цієї Місії інж. Микола Горбенко працював у Лондоні й пізніше аж до своєї трагічної смерті 22 травня 1933 р. За організаційною допомогою Місії відвідала Лондон в 1920 р. Українська Республіканська Капела.

В останніх роках головним осередком української культурної праці в Англії стало Українське Бюро в Лондоні, засноване п.Яковом Макогоном в 1931 р. Це Бюро має своїм завданням «подавати англійському загалови всякі інформації про українські справи, відомості про Україну, про український нарід, про його культурні, економічні, релігійні та політичні стремління». Бюро, між іншим, допомагало українській еміграції в її національно-пропагандивній праці, а також в здійсненні деяких культурних справ (пожертви на Український Дім у Празі, на 2-й Український Науковий З'їзд, на участь українських делегацій в міжнародних з'їздах, на придбання чарівного лихтаря для української гімназії, на деякі видавництва й таке інше). Завдяки допомозі Українського Бюра в Лондоні була, наприклад, уможливлена участь професора української гімназії в Ржевничах Тр. Пасічника в конференції міжнародної організації середньо-шкільного учительства в Оксфорді р.*

Свою працю Бюро провадить через пресу, а також використовує для своїх завдань і особисті зв'язки. Як установа воно дуже добре упосажене всім потрібним. Бюро міститься в репрезентативному будинкові напроти Бекінгемської Палати в Лондоні. Директором Бюра, головним організатором та виконавцем його завдань від початку є Д-р В.Ю.Кисілевський, син заслуженої української діячки Олени Кисілевської, що перед тим працював як журналіст в Канаді.

Діяльність Українського Бюра в Лондоні дуже різноманітна. Воно полагоджує запити англійської преси в українських справах, такі ж запити членів англійського парламенту й інших, офіційних і приватних чинників. Бюро виготовляє й поширює меморіяли, видає бюлетені для англійської й української преси в кількості до 2000 прим. Пресові звідомлення Українського Бюра широко використовує світова українська преса. Головно завдяки діяльності лондонського Бюра помітний також значний зріст україніки в пресі англійській. За статистикою самого Бюра, яке слідує за українською й англійською пресою й має її скомплектовану від р.1931. В англійській пресі в 1931 р. було видруковано всього 200 статей, заміток і т.п. про Україну; в 1932 р. їх було вже 360, в 1933 р. — 627, в 1934 — 750, 1935 — 883, 1936 — 1163, 1937 — 902 і в 1938 — більше 2000. Завдяки заходам Бюра в англійській пресі перестали вживати на означення українців різних невідповідних назв, як «малороси», «рутенці» й подібне.

Крім пресової праці Бюро провадить широке листування з закордоном, розсилає інформаційну літературу й полагоджує українцям багато самих різноманітних справ у Лондоні. Воно бере також деяку участь в лондонському дипломатичному житті й виконує «завдання посольств та консульату недержавного народу...»**.

Українське Бюро співпрацює з Англьо-Українським Комітетом. Цей Комітет повстав в Лондоні 1935 р., створений тими англійськими діячами, які й перед тим цікавилися українською справою. Англьо-Український Комітет слідував за розвитком українського руху, влаштовував сходини, відчити й таке інше. Для цього Комітету Бюро впоряджало виставку української преси й мистецтва. Англьо-Український Комітет дбав також про утворення катедри українознавства в одному з англійських університетів, видавав деякі публікації, як, наприклад, 1935 р. книжечку про «Українське питання та його значення для Великої Британії». В Англьо-Українському Комітеті виступали з викладами прелегенти-українці, як от доц. І.О.Бочковський 29 листопаду 1936 р.

* Дату автор не зазначив.

** Крапки у тексті.

Та ще раніше цього Комітету в Лондоні було Англо-українське Т-во (Рада), в якому з українців працювали: *. Воно перестало існувати 25 лютого 1932 р. В 1932 й 1933 рр. у Лондоні виходив гетьманський місячник «The Investigator», в якому містилися статті В.Коростовця, а також Е.Соковича, Вікт. Доманицького, Л.Білецького й інших авторів — українських емігрантів.

Діячі української еміграції виступали з викладами і в деяких інших англійських установах в Лондоні, найбільше в Королівському Інституті для міжнародних зносин. На різні національно-українські теми читали там: адвокат П.І.Лазарович з Канади (6.VI.1933 р.), проф. О.Шульгин (15.X.1934 р.), проф. Ром. Смаль-Стоцький (26.VI.1936 р.) про «Стремління національностей в СССР»; крім того журналіст Евг. Ляхович мав 24 червня 1935 р. виклад про «Україну й Близький Схід» в Товаристві Близького й Середнього Сходу в Лондоні.

Дехто з українських авторів співробітничав на українські теми і в деяких англійських виданнях, як напр., в The Slavonic Review, Contemporary Russia, The Whitehall gazette і інших органах. Дехто з українських учених — емігрантів, як проф. Д.Дорошенко і проф. О.Колесса, були обрані членами-кореспондентами школи слявістичних наук лондонського університету. Наукове співробітництво з англійцями виявилось між іншим і в тому, що проф. Р.В.Ситон-Вотсон написав передмову до англійського перекладу праці проф. Д.Дорошенка про Т.Шевченка.

В останніх роках виявляли себе українці в Лондоні і на полі музики. В 1937 р. лондонське радіо передавало в'язанку ** українських народних пісень укладу Ол. Кошиця; а в 1936 і 1937 рр. великим успіхом в Лондоні користувалися концертні виступи Любки Колесси. Українці в Лондоні дбали й про українські богослужби, але їхні старання мати для цього окрему каплицю тим часом не принесли успіху. Поза Лондоном окремі українські емігранти були й по інших містах Англії, але більша колонія їх відома лише в Манчестері. Ця колонія повстала ще в 90-х рр. XIX ст. з галицьких емігрантів-робітників, що працювали там в кравецьких робітнях. В 1912 р. ця колонія налічувала біля 500 членів, але більшість їх перед війною виїхала з Англії. В 1933 манчестерська колонія мала біля 150 душ. Українці в Манчестері гуртуються біля свого українського клубу, який в 1933 р. мав 116 членів, в тому [числі] кількох литовців, ірландців та англійців. Манчестерські українці мали свій хор, засновували освітні курси, впоряджували національні свята, українські богослуження й взагалі дбали про культурно-просвітню працю, яка захищала їх і їхніх дітей від денационалізації.

* Прізвища відсутні.

** Попурі.

УКРАЇНСЬКА ПРЕСОВА СЛУЖБА В ДАНІЇ

Пресбюро, założене при Надзвичайній Дипломатичній місії УНР в Данії, видавало в 1919 і 1920 рр. інформаційні бюлетені про Україну датською мовою в кількості 3000 по 8 ст., а також українською мовою витяги з датської преси про Україну, розсилали пресовий матеріал до датських часописів і інформаційні матеріали особам і установам про Україну. Бюлетені розсилалися також до Швеції і Норвегії.

Головою інформаційного бюро датської місії був п. -Гехтер.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ У ФІНЛЯНДІЇ

Українська еміграція у Фінляндії складалася головню з утікачів з різних пунктів північної Росії (Соловки, Мурманський край і т.д.), де працюють українці на примусових працях. Головніші кольонії українських емігрантів повстали в Гельсінгфорсі, Виборзі, а також і в інших містах. Фінляндська влада ставилася до українських емігрантів прихильно, але матеріальний стан тяжкий, тим паче що втікачі не мають ніяких засобів до життя, а врятувалися босі, голі й напівживі. Все ж емігранти створили там свої осередки й провадять культурно-національну роботу.

У Фінляндії Шевченківське свято (відбулося) в Хельсінкі в 1933 р. і було влаштоване українським національно-просвітнім гуртком.

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛЮКСЕМБУРЗЬКОМУ

22.VII.1934 р. свято Франка, на якому були й українці з сусідніх місцевостей Франції. Були також і місцеві діячі-чужинці.

УКРАЇНЦІ В ПРИБАЛТИЦІ

Українсько-литовське товариство в Ковні випускало в 1932 р. свій бюлетень.

Українці в Латвії влаштували в 1932 р. концерт української пісні в Ризі.

Культо-світнє товариство українців у Литві влаштовувало 1937 р. вечір пам'яті І.Мазепи й Б.Хмельницького.

Литовсько-українське товариство в Празі в 1934 р. влаштувало виклади В.Щербаківського, а також вечір (з виступами українського хору), на якому були видатні представники литовців у Празі й посол. В Ковні 1937 р. відбувалися спільні україно-білоруські драматичні вистави. Білорусько-український спектакль відбувся 1933 р. в Ковно в білоруській хаті.

Естонсько-український вечір в Берліні відбувся 1.ІІІ.1924 р. Влаштований в цілях зближення. Відбувся в «Українській Громаді». Було багато студентів й старших громадянців. Промови й артистична частина. Незабаром естонці влаштували в Берліні свій вечір для українців.

Комітет українських емігрантів в Естонії заснувався в Ковелі в лютому 1921 р.

Литовсько-українське товариство в Литві в 1930 р. влаштувало Шевченківське свято.

Українсько-литовське товариство в Празі святкувало 13.V.1935 р. своє п'ятиліття.

Українсько-литовське товариство в Празі в 1932 р. влаштовувало виклади й уряджувало екскурсії до українських установ (МВБУ).

Литовсько-українське товариство аматорства сцени і пісні в Ковно співробітничало в 1934 р. з білоруським культурно-освітнім товариством.

Українсько-латвійське товариство, засноване 1933 р. в Ризі, влаштовувало українські концерти й виклади про Україну в радіо.

Українсько-латвійське товариство в Ризі повстало в 1933 р. До складу товариства увійшло багато латишів, що були на Україні, й українців (переважно полтавчан). Товариство збирається в латвійському кооперативному клубі. Нині припинило свою діяльність.

Литовсько-українське товариство любителів сцени й пісні в Ковно влаштувало в 1934 р. українські вистави.

Українська еміграція в Литві. Культпросвітню й пропагандистську працю вели українці в литовсько-українському товаристві й українській національній Громаді. Вони провадять видавничу працю, впоряджують національні свята, виклади й т.д.

ПІВДЕННА АМЕРИКА

Українська еміграція в Південній Америці зосереджена найбільше в Аргентині й Бразилії.

В Аргентині українська еміграція появилась ще при кінці XIX ст. Емігранти приходили сюди з східної Галичини й осідали головню в Місіонес. Та поважних розмірів українська еміграція в Аргентині досягла по Світовій Війні — від 1922 р. і особливо 1927 р., так, що тепер кількість українських емігрантів в Аргентині відгадується на 100000. Вона розкидана по цілій країні й малозорганізована. Осередком її є Буенос-Айрес та його околиці, але найбільше емігрантів живе в провінції Місіонес, а менше в таких провінціях, як Чако, Кордоба і інші. В останніх десятиліттях значно оживилось і культурно-організоване життя еміграції. Осередком його є Українське Товариство «Просвіта» в Аргентині, засноване в Буенос-Айресі 1 серпня 1924 р. В 1936 р. це Товариство мало 20 філій, при яких є бібліотеки, читальні, аматорські гуртки, жіночі секції, хори, школи й т.п. Більш діяльними філіями «Просвіти» вважались такі: в Беріссо, Док Суд, Трес, Капонес, Росаріо, Віжа, Ангеля, Колонії Дора, Пампа Дель Інферно, Ляс Бреняс, Генераль Некореа, Фльорентіно Амегіно, Віжа Бергтет, на Пінейро, на Валентін Альсіна й інших. Деякі з них мають і власні домівки.

При «Просвіті» в Буенос-Айресі працює кілька секцій, як видавнича, шкільна і інші. Загалом число членів в Аргентинській «Просвіті» в 1936 р. досягло 1000; в їх бібліотеках наховувалося 2 1/2 тисячі книжок; аматорських гуртків було 16, хорів — 6; відділів Рідної Школи, якими опікується шкільна секція, наховувалося 5; власних народних домів було 6. Майно Аргентинської «Просвіти» обчислюється на 75000 долярів. Т-во «Просвіта» в Буенос-Айресі видає й перший в Аргентині український часопис «Українське Слово» (з 1928 р.) та свій календар (з 1934 р.). Аргентинська «Просвіта» допомагала також розвиткові Товариства «Просвіта» в Уругваю й Парагваю.

У Парагваю є досить значна кількість українських поселенців, які створили навіть кілька чисто українських колоній. В деяких з них засновували емігранти й культурно-просвітні товариства, будували свої церкви і школи та дбали про українські книжки і газети. Ще в 1928 р. українці в Парагваю почали будувати свою церкву та школу й заснували «Товариство інформаційне» в колоніях Нова Волин і Уру Сапукай. В 1937 р. був затверджений статут «Просвіти» в м.Енкарнасіон. Це товариство має тепер кілька десятків членів і кілька своїх філій в колоніях. При такій філії «Просвіта» в колонії Сандова є українська школа та аматорський гурток, який розпочав свою діяльність в жовтні 1937 р. В 1938 р. «Просвіта» в Енкарнасіон влаштувала Великодню Службу Божу й посвячення пасок; під час богослуження співав хор під орудою П.Орловського. Черговим завданням цієї «Просвіти» є побудувати церкву в Енкарнасіон. «Просвіта» зорганізувала вже невелику бібліотеку (195 книжок). Але загалом умови праці цієї «Просвіти» дуже несприятливі; до того ж вона не має засобів.

В Уругваю українські емігранти заснували в 1928 р. «Українське Робітниче товариство ім.Т.Шевченка», яке провадило й просвітню справу, а в

1934 р. в Монтевідео постала «Просвіта», при якій розвинулися аматорський гурток і хор.

В Бразилії української еміграції нараховується 40000. Появилася вона тут, як і в Аргентині, ще в минулому столітті, коли сюди почали прибувати незаможні виселенці з Галичини. Селилися вони здебільшого в Південних Бразилійських Штатах — в Санті, Катарині і Парані. В українських колоніях дуже скоро позасновувалися різні українські товариства. Ще в 1898 р. в Куритибі повстало перше в Бразилії т-во «Просвіта», яке, однак, тоді не розвинулося, але в 1902 р. було відновлене. Тоді ж були засновані в Куритибі й вечірні курси для молоді та хор. В 1907 р. почала виходити перша українська газета в Бразилії «Зоря». В 1908 р. повстало в Куритибі т-во ім.Т.Шевченка, яке в своїй діяльності присвячувало багато уваги Рідній Школі й іншим культурним справам взагалі. В 1910 р. зачав виходити «Український Прапор».

Розвиток культурної праці в Бразилії гальмувався внаслідок непогодження просвітян з тамошнім греко-католицьким духовенством, яке має там своє об'єднання. О.о.Василіяне провадять там свою просвітню працю, видають власну газету «Праця» з додатком до неї й інші видання, ведуть школи і таке інше. В 1931 р. починаються в Бразилії й засновки Української Православної Автокефальної Церкви, діячами якої тут були прот. Д.Сідлецький, о.Онищенко, п.Моркогун та інші.

Новіша вже, післявоєнна, українська еміграція (з Волині, Галичини й Бессарабії) осідала переважно в штаті Сан-Пауло. По війні в Порто-Уніон зорганізувався й Український Союз в Бразилії, в якому багато працював П.Карманський. Діяльність цього Союзу з перших же років (1922—1925) була успішною. Союз придбав друкарню, видавав тижневик «Український Хлібороб», збудував власний двоповерховий дім, закрив школу з інтернатом і т.п. Згодом (в 1927 р.) діяльність його часово занепадала. В 1938 р. Союз мав 22 філії й заходжувався біля будови бурси. Органом його є тижневик «Хлібороб».

В Куритибі по війні відновилося діяльність т-ва ім.Шевченка, яке утримувало Рідну Школу, влаштовувало відчити, національні свята, вистави, забави й таке інше, а в 1921 р. побудувало й власний дім. В 30-х роках це Товариство існує як філія «Українського Союзу», якому воно передало й своє майно. В 1928 р. в Куритибі повстало й Т-во «Український Центр», головним завданням якого є національне виховання української молоді. Товариство об'єднало біля 150 членів і провадить працю в таких секціях: просвітній, театральній, жіночій, шкільній та фізичного виховання. Воно утримує свою школу, влаштовує вистави, концерти, національні свята, вечірні курси й виклади. В 1932 р. Т-во «Український Центр» перепровадилося до власного дому.

Так само й деякі інші українські товариства в Бразилії виявляють культурну чинність — мають свої школи, влаштовують національні свята, плекають українську пісню й т.п. Наприклад, «Українська Вільна Спілка» в Сан-Пауло співпрацює з місцевим клубом бразильських культурно-просвітніх організацій; в 1937 р. там виступав український хор, відбувся португальською мовою виклад про Україну і т.п. Власний дім та Рідну Школу має українська організація в Трес-Барас, де початки організаційного життя українського датуються ще 1912 р.

Культурну діяльність українську виявляють в Бразилії й окремі працівники-емігранти. Так, наприклад, в Папандула заходами місцевого вчителя М.Височанського в 1928 р. було виставлено «Ой не ходи, Грицю». Український артист-маляр Д.Ізмайлович, що працює в Ріо-де-Жанейро, мав там в 1937 р. виставку своїх праць. Український письменник і культурно-громадський діяч в Бразилії Й.Шпитко в 1937 р. святкував 50-ліття своєї праці.

УКРАЇНСЬКІ ЕМІГРАНТИ НА ОСТРОВІ КУБА

Перші українські емігранти прибули туди в 1922 р. В 1925 р. було їх та 1500, побільшости з Галичини. Вони прямували до СД * Америки. Частина від'їхала до СД, а більшість застала на Кубі зміна еміграційного закону й вони мусіли залишитися на Кубі. Це, здебільшого, були учасники визвольної української війни. На Кубі терплять «неймовірні злидні й страхіття». В Гавані, як столиці Куби, є єдина на Кубі українська організація «Комітет несення п'ємочи українським емігрантам в Гавані», зорганізований там в 1923 р. кількома українськими студентами. В 1924 р. Комітет пережив певну кризу внаслідок деструктивної роботи комуністів. Помимо несення матеріальної допомоги українським емігрантам, Комітет дбає також про інформацію чужинців про українську справу. Наслідком цього були й інформації про Україну в місцевій пресі. Українських студентів на Кубі було 12, але через скрутне матеріальне становище вони не студіюють, а працюють фізично. Стараються дістатися до студії до Америки.

УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ

В 1925 р. в Харбині фактично існували «Український клуб», «Українська паравіаційна рада», «Спілка студентів-українців», «Український Галицький комітет». Перед цим існували, але завмерли в 1922—1923 рр.: «Окружна Манджурська рада», «Мійська рада Харбинської громади», «Кооператив «Згода»», «Святе Покровське братство». Були ще там «Українська національна рада» «Кооператив «Шлях», «Комітет допомоги українському студентству».

В 1924 р. склалася група для заснування «Українського Видавничого товариства». Бажаючих стати членами зголосилося 100 чоловік. Але організація не добилася затвердження статута від китайських властей. Група задумала видавати «Нариси до історії українського руху на Далекому Сході». Збирали до цього матеріяли. Не отримали й дозволу на видання українського часопису. В грудні 1924 р. виходив у Харбині тижневик «Харбинський Вістник», як додаток до англійського часопису, але припинився. Потім виходив український додаток до часопису «Схід» (редактор — японець), «Українське життя», але також припинився. Українській праці багато шкодять російські урядовці в урядах місцевій кит[айської] влади.

Клуб «Прометей» в Харбині, відкритий в листопаді 1932 р. Головою клубу Ів. Світ.

Українська Громада в Шанхаї підтримувала зв'язки з представниками різних

* Сполучена Держава (Америка).

них поневоленіх Москвою народів. У 1935 р. відкрила домівку, влаштовувала вечори, реферати, свята і т.д.

Українська Громада в Шанхаї в 1936 р. — Шевченківська академія і концерт. Українська Громада в Шанхаї мала й жіночий гурток. Українська видавнича спілка в Харбині, видавець «Манчжурського Вістника», видала в 1937 р. «Мапу зеленої України». В Харбині в 1930 р. місцева секція українського драматичного гуртка УМСА «Просвіта» виставляла «Сто тисяч».

В Харбині після цілковитого занепаду українського життя засновано в 1926 р. «Січ» й український гурток ХСМЛ, які провадять і культурну працю — реферати, свята, бібліотеки, курси українознавства й т. інш., засновується бібліотека і т.д.

Українське пресове бюро в Харбині, засноване в 1932 р., ставить своїм завданням знайомити чужинців з українською справою, а також поширювати різні інформації про Україну.

В Харбині існували в 1921 р. такі українські організації: «Спілка української молоді», музично-драматичне товариство «Бандура», Український клуб, українське кооперативне товариство «Згода», батьківська і учительська рада при школі і т.д. Організується товариство «Просвіта». Правління цих організацій містилося в Українському народному Домі.

Під час пожежі в Українському народному Домі в Харбині погоріло багато книжок, Дім ремонтується також для уміщення в ньому української гімназії й української школи.

«Українське життя» — тижневий журнал в Хінах, виходив 1925 р. Видавець-редактор Окавара (Харбин).

Для координації культпросвітньої роботи на Далекому Сході організується спільне українське товариство «Просвіта» з центральним правлінням в Харбині й філіями в цілій Манчжурії. Запис в члени провадиться в Українському народному Домі в Харбині.

Українська Громада в Шанхаї. В 1936 р. головою став М.Квашенко, замінює Є.Мельниченко.

На Зеленому Кліні, Амурщині й Забайкаллі серед тамошніх українців вже з 1917 р. почався організаційний рух — засновуються «Просвіти», школи, товариства, курси, установи, видавництва і т.д. Пізніше, під ударами подій, все те завмерло, але відродилося згодом знову. В 1925 р. в Харбині був «Український клуб», «Українська парохвіяльна рада», «Спілка студентів-українців», «Український Галицький комітет».

В 1921 р. засновано українську гімназію в Харбині. «Просвіта» в Харбині заснована в 1928 р. при ХСМЛ. Український народний Дім в Шанхаї відкритий в 1934 р. на терені японських концесій.

Українська Громада в Харбині. В 1934 р. при громаді засноване «Українське товариство прихильників літератури, науки й мистецтва». Харбінська «Просвіта» утворила 1934 р. курс українознавства. Український театр в Харбині засновано в 1934 р.

В 1929 р. в Харбінській газеті «Гун-Бао» виходила регулярно українська сторінка російською мовою, але присвячена виключно українським справам.

Українська Громада в Шанхаї здобула собі вкладний листок в російській газеті «Копейка» (Шанхай). Кожне число цієї газети виходить з додатком, що зветься «Украинская жизнь», в якому під редакцією Української Громади містяться українською і московською мовою українські політичні і культурні відомості з цілого світу (1934).

УКРАЇНЦІ В ЄГИПТІ

В Александрії, Сіді Бішр, в таборі врангелівського війська й біженців заснувався в 1920 р. «Український гурток», який існував спочатку напівконспіративно. Його завданням було налагодити контакт з українськими установами, мати від них правдиві інформації про українську справу й zorganizувати транспортування бажаючих до армії УНР. Гурток провадив також і культурно-просвітню справу. Спочатку листопаду 1920 р. почав видавати власний двотижневий літературно-художній журнал «На руїнах», який виходив і в 1921 р. Зорганізовував виклади по сільському господарству, мав театральну та хорову секції й невеличку бібліотеку з випадково зібраних книжок. В 1921 р. гурток влаштував Шевченківське свято. Статут гуртка, в якому об'єдналося до 50 членів, був затверджений англійською таборовою владою. Всього в таборі було до 1500 біженців.

Український гурток у військових казармах біля Каїру складався з українців денікінської армії. Статут затверджений місцевою англійською владою. Гурток провадив культурну працю. В травні 1922 р. його учасники виїхали до Європи. Гурток мав драматичну, хорову, редакційну й інші секції. В Єгипті поруч гуртка було засноване й товариство ім.Мазепи. Але це тільки випадкові відомості. Можна припустити, що таких організацій було більше, та про них немає відомостей.

ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ *

Про це вже говорилося. Але що робити, коли життя йде більш поволі, ніж нам би то хотілося, і українська еміграція продовжує існування от уже скоро 10 літ. Мусимо знов порушити дуже і дуже болючі питання про важні і невиконані завдання.

I.

Сказати, що українська еміграція нічого не зробила, було б великою неправдою. Перш за все слово еміграція є занадто загальне: вона складається з різних елементів і з різних нерівних по своєму значінню установ.

На еміграцію вийшов і уряд УНР, і значна частина державного апарату, і десятки тисяч нашого війська. В еміграції опинилися і найбільш кваліфіковані наші інтелігентські сили, і прості козаки. Отже, завдання цих різних установ і різного порядку людей — не може бути однакове.

* Видання Головної Української Еміграційної Ради, Париж, 1930.

Не можемо тут докладно розглянути все, що було зроблено нами за кордоном, але хоч побіжно пригадаємо собі деякі найважливіші факти.

Почнемо з уряду УНР. Критикувати — це дуже легке завдання, особливо, коли діяльність уряду переводилася і переводиться в таких страшно ненормальних умовах. Властиво, ми не маємо тут на увазі часи до 1921 року, коли уряд ще не був на еміграції, і коли, властиво, ще не існувало і самої української еміграції, як масового явища. Емігрантський період урядової діяльності починається з кінця 1920, з 1921 років. Нові обставини примусили і уряд по-проху зовсім перестроїти свої кадри. Затяжний процес перебування на чужині примусив дуже скоротити весь склад уряду, де б, наприклад, міністр торгу й промисловости, або міністр шляхів були б нічим не виправдані. З часом зведено було склад уряду до колегії в 5—6 людей, серед яких властиво три галузі усталосся діючими:

1. Внутрішні справи — зносини з Україною і організація здорових верств еміграції.
2. Зносини з міжнародними чинниками, пропаганда безпосередня і через пресу української національної ідеї.
3. Організація наших військових, підготовча праця до створення в слушну годину нашого війська.

І нарешті спільне завдання всього уряду — підготовка загальна до повороту на Україну, вироблення конституційно-адміністративних, економічних і соціальних планів, рахуючися з сучасним станом річей на Україні і з вимогою сучасної державної і соціальної культури на заході Європи.

Це дуже поважні завдання, і для української справи це є величезна вигода, що існує такий центр національної акції, який відчуває на собі велику відповідальність за кожну українську національну справу, який не тільки дбає за майбутнє, але слідкує за кожним кроком українського життя і подає часом ініціативу до нових проявів української волі, часом підтримує вже існуючу акцію.

Важливо те, що зберігся уряд, створений на самій Україні, уряд, що завдяки покійному Симонові Петлюрі і його наступникові Андрію Лівницькому ні на хвилину не припинив свого існування. Ніякий комітет, створений на чужині, не міг би мати такого значіння на Україні, як її законний національний уряд. Він є надією всіх тих, що ненавидять московських окупантів, він є стражданням останніх.

Звичайно, правила демократії не передбачають такого довгого існування республіканського уряду, без жодних перевиборів. Але існує вищий закон — закон доцільности. На підставі цього закону суворий американський суд вважав правомочним правління одного великого акційного підприємства, яке з технічних причин теж не могло протягом багатьох років скликати зборів акціонерів. Суд історії напевно винесе оправдуючий присуд українському урядові. Мінати ж щось за кордоном є затяжко: навпаки, приходится зберігати точно те, з чим вийшли. А для того, щоб мати приток свіжих сил, уряду доводиться раз у раз тримати контакт з одиноко вільною частиною нашого народу, з його політичною еміграцією. Уряд інформує в міру можливости, скільки умови конспірації те дозволяють, ширші верстви еміграції і особливо найбільш чільних досвідчених представників нашої політичної думки, і в порадах, в їх підтримці моральній знаходить нову силу для дальшої своєї праці.

Чи все виконав уряд, що потрібно? Чи всі його кроки були абсолютно вірні і бездоганні? Про те ще трудно зараз говорити, але в добрій волі, певно, ніхто не відмовить урядові. Так само, як ніхто не може закинути йому, особ-

Не можемо тут докладно розглянути все, що було зроблено нами за кордоном, але хоч побіжно пригадаємо собі деякі найважливіші факти.

Почнемо з уряду УНР. Критикувати — це дуже легке завдання, особливо, коли діяльність уряду переводилася і переводиться в таких страшно ненормальних умовах. Властиво, ми не маємо тут на увазі часи до 1921 року, коли уряд ще не був на еміграції, і коли, властиво, ще не існувало і самої української еміграції, як масового явища. Емігрантський період урядової діяльності починається з кінця 1920, з 1921 років. Нові обставини примусили і уряд по trochu зовсім перестроїти свої кадри. Затяжний процес перебування на чужині примусив дуже скоротити весь склад уряду, де б, наприклад, міністр торгу й промисловости, або міністр шляхів були б нічим не виправдані. З часом зведено було склад уряду до колегії в 5—6 людей, серед яких властиво три галузі зосталося діючими:

1. Внутрішні справи — зносили з Україною і організація здорових верств еміграції.

2. Зносили з міжнародними чинниками, пропаганда безпосередня і через пресу української національної ідеї.

3. Організація наших військових, підготовча праця до створення в слушну годину нашого війська.

І нарешті спільне завдання всього уряду — підготовка загальна до повороту на Україну, вироблення конституційно-адміністративних, економічних і соціальних планів, рахуючися з сучасним станом річей на Україні і з вимогою теперішньої державної і соціальної культури на заході Європи.

Це дуже поважні завдання, і для української справи це є величезна вигода, що існує такий центр національної акції, який відчуває на собі велику відвічальність за кожну українську національну справу, який не тільки дбає за майбутнє, але слідкує за кожним кроком українського життя і подає часом ініціативу до нових проявів української волі, часом підтримує вже існуючу акцію.

Важливо те, що зберігся уряд, створений на самій Україні, уряд, що завдяки покійному Симонові Петлюрі і його наступникові Андрію Лівичському ні на хвилину не припинив свого існування. Ніякий комітет, створений на чужині, не міг би мати такого значіння на Україні, як її законний національний уряд. Він є надією всіх тих, що ненавидять московських окупантів, він є страхіттям останніх.

Звичайно, правила демократії не передбачають такого довгого існування республіканського уряду, без жодних перевиборів. Але існує вищий закон — закон доцільности. На підставі цього закону суворий американський суд визнав правомочним правління одного великого акційного підприємства, яке по технічним причинам теж не могло протягом багатьох років скликати збори акціонерів. Суд історії напевно винесе оправдуючий присуд українському урядові. Міняти ж щось за кордоном є зтяжко: навпаки, приходиться зберігати точно те, з чим вийшли. А для того, щоб мати приток свіжих сил, уряду доводиться раз у раз тримати контакт з одиноко вільною частиною нашого народу, з його політичною еміграцією. Уряд інформує в міру можливости, оскільки умови конспірації те дозволяють, ширші верстви еміграції і особливо найбільш чільних досвідчених представників нашої політичної думки, і в їх порадах, в їх підтримці моральній знаходить нову силу для дальшої своєї праці.

Чи все виконав уряд, що потрібно? Чи всі його кроки були абсолютно вірні і бездоганні? Про те ще трудно зараз говорити, але в добрій волі, певно, ніхто не відмовить урядові. Так само, як ніхто не може закинути йому, особ-

ливо за останні роки, що він є пасивним. І те, що громадянство наше дедалі все більше цінує працю уряду і розуміє вагу його існування, є, може, одною з більших заслуг нашої еміграції.

II.

Поруч з урядовою працею на еміграції, ми мусимо поставити роботу наших академічних сил, які, завдяки гостинності і щирій допомозі чесько-словацького уряду, могли досягнути таких великих успіхів. Існування протягом багатьох років нашого університету, що залишить великий слід в науковій українській літературі, що створив стільки молодих учених і докторів, є само по собі дуже важливий факт. Подебрадська Академія — це властиво найбільш реальний і показний витвір нашої еміграції. Величезна праця професорів і студентів, організація лабораторій, кабінетів, колекцій, і все це за порівнюючи дрібні гроші, показала і велику працездатність українських учених, і їх організаційний хист. А скільки нових педагогічних сил, так потрібних нам зараз, створив Український Педагогічний Інститут імени Драгоманова, скільки праць педагогічного і наукового характеру залишає по собі цей Інститут так само, як і Подебрадська Академія. Не можна не згадати Високої Школи Пластичного Мистецтва, в якій училися не тільки українці, але й чехи. Не будемо перелічувати всіх наукових установ Праги, але підкреслюємо, що міг витворитися Український Академічний Комітет. Це справді центральний орган нашого академічного життя, до якого входять не тільки всі наші установи в Чехословаччині, але й Наукове Товариство імени Шевченка у Львові і Науковий Український Інститут в Німеччині. Академічний Комітет є офіційно визнаний за наш національний комітет для міжнародної духовної співпраці нарівні з іншими подібними Комітетами всіх націй. І визнаний він комісією 14 учених, найвидатніших учених різних народів, призначених Радою Ліги Націй. Отже, українська еміграція добилася того, що нашу культуру визнано рівноцінною з другими народами, тоді як 10 років назад велися суперечки, чи існує українська нація, чи ні. І нема тепер майже ні одного міжнародного наукового конгресу, де б українська наука не була репрезентована. Нарешті, Академічний Комітет зажадав утворити ще одну велику національну маніфестацію: він скликав восени 1926 року Український науковий з'їзд в Празі. Це було велике свято нашої культури і то в серці Європи, в Злотоверхій Празі, в присутності поважних чужоземних учених.

Поруч з тим працювало і українське студентство. Їх центральне об'єднання ЦЕСУС розвивало чималу працю на міжнародному ґрунті, беручи участь в студентських конгресах, пропагуючи українську ідею серед енергійних молодих представників різних націй, тих представників, які будуть, може, в свій час міністрами і відвічальними діячами у себе вдома.

Говорячи про культурну нашу працю, не можна не згадати тут і колишню діяльність так званого Громадського Комітету в Празі, який на початку відіграв активну роль в створенні деяких з наших культурних установ, хоч потім завдяки невмілості і нетактовності своїх проводирів був всіма покинутий, а нарешті зовсім припинив свою діяльність.

Акція уряду з одного боку, праця академічних кол з другого — це найбільш важливі явища в нашому житті за кордоном. Вони виправдують моральне існування нашої еміграції. Політична акція уряду, його міжнародня пропаганда з одного боку, створення жвавого українського культурного життя за кордоном з другого боку, примушували большевиків йти на деякі уступки на самій Україні, щоб «вирвати ґрунт з під ніг українських шовіністів, що дис-

кредитують совітський лад за кордоном», як це говорили в свій час большевицькі агенти.

Треба також зазначити, що й наші політичні партії, хоч як вони були поні-вечені в часи державної завірюхи, в деякій мірі могли продовжувати своє існування, принаймні за кордоном. Помилки, зроблені деякими діячами, роздугі потім завдяки загальній невдачі нашої політики, одвернули більшість нашого громадянства від партійного життя. Але ідейні кличі, політична думка скрізь і на всьому світі виходить не від одиниць і не від мас, а від певних ідейних угруповань. Отже партії наші, ті, які могли зібрати за кордоном поважніші сили, продовжували виявляти своє життя. Партії радикально-демократичні (с.-ф.) повезло в тому розумінню, що вона змогла зібрати за кордоном дуже поважну частину членів Центрального Комітету партії, що дало їй можливість організувати в інших, більших місцях скупчення української еміграції нові партійні групки і ширше провадити свою ідеологічну роботу і пропаганду серед українських кол, звертаючися і до міжнародніх споріднених організацій.

Так само і У.С.Д.Р. Партія зберігла свою організацію і продовжує свою партійну роботу за кордоном, хоч часом чується закид, що провідники партії с.-д. занадто ухиляються від участі і співпраці з іншими партіями та застерігаються від ближчої співпраці з державним центром, але треба конче зазначити, що тоді, як поодинокі члени цієї партії все ж продовжують дуже активно працювати в нашому громадсько-політичному житті, партія як така за кордоном має тісні стосунки з 2-им Інтернаціоналом, членом якого вона є. Це дає можливість нашим с.-д. робити поважні виступи, одстоюючи в соціалістичному світі за кордоном ідею незалежності України.

З старих українських партій українські с.-р. занадто розбилися між собою, щоб створити до тепер поважний центр, але можна сподіватися, що найбільш патріотичні елементи цієї партії, обминаючи тих, хто за останні роки таки зі-йшов з загально національної лінії, ще виявлять своє лице.

Мало зорганізувалися наші праві елементи, які і на Україні не встигли витворити сталих партійних форм. Занадто ж специфічна ідеологія хліборобів-державників, поспішність, з якою вона, вже за кордоном, оголосила свого кандидата в гетьмани спадкоємним монархом, не дала їм можливості охопити своєю ідеологією правих елементів еміграції, які безперечно існують. Зате треба визнати, що ніхто з інших груп не виробив такої закінченої ідеології, як хлібороби-державники. А всяка оригінальна політична думка, навіть коли її вважають помилковою, є важливим явищем в загально національному житті. Можна побажати, щоби ідеологічна робота нашої еміграції розвивалася взагалі більш активно.

Поруч з цим всім не можна не згадати існування великої кількості різних громадських українських установ, розкинутих по всіх країнах, де живуть наші емігранти.

Такою величезною культурно-правничо-допомоговою установою є перш за все Український Центральний Комітет, що протягом багатьох років провадить свою буденну, але корисну працю і нараховує в Польщі 68 своїх філій. Не менш поважним є Український Громадський Комітет в Румунії, який так само організував всю нашу еміграцію в цій країні, дає вияв її патріотичним настро-ям, обслуговує її культурно, правно і матеріально, допомагаючи підшукувати працю і т.д.

Союз Українських емігрантських Організацій у Франції, на чолі якої стоїть Генеральна Рада в Парижі, вже протягом чотирьох років провадить об'єдную-чу працю, маючи більш, як 10 громад, розкиданих по всій країні; не раз Генеральна Рада брала на себе ініціативу в питаннях загально національного значіння (наприклад, голод на Україні).

В Празі в Подєбрадах Республікансько-Демократичний Клуб став важливим центром громадського життя, організатором великої кількості викладів на різні громадсько-політичні теми, які чимало спричинилися до витворення нашого національного світогляду. Той же Клуб організував бюро праці, яке улаштувало сотки молодих інженерів і т.д. на відповідні їх фаху посади. В цій більш практичній праці на допомогу Клубові приходить «Об'єднання», яке скупчує більш 200 кваліфікованих емігрантських сил, професорів, доцентів і студентів. Клуб і деякі другі товариства входять до «Об'єднання» як його колективні члени. Не будемо перераховувати всіх поодиноких громад, які витворили по різних країнах українська еміграція. Згадаємо ще тільки організації наших інвалідів, бувших вояків армії УНР, згадаємо, що й вони чимало спричиняються до пропаганди нашої ідеї за кордоном, беручи участь в міжнародних організаціях інвалідів, які, до речі, ставляться до своїх українських товаришів з великою прихильністю.

Статистики українських організацій за кордоном не існує, але безперечно, що їх можна рахувати сотками...* Але тепер вони через свої центральні органи згуртувалися в одну велику установу, Головну Еміграційну Раду, в імені якої робиться і цей огляд нашого національного життя.

Про значіння I-ої емігрантської конференції в Празі в червні 1929 року, про завдання і діяльність Головної Ради говориться в іншій брошюрі, і тут ми до цього питання повертатися не будемо. (Перша Конференція української еміграції та Головна еміграційна Рада. Париж, 1929. Видання Головної Еміграційної Ради. — *Прим. в брошурі*).

Потрохи і при Лізі Націй, хоч як це трудно, і в різних великих і малих державах українці робляться знаними: вже мало є тих чужинців, що не чули про наше існування. А в 1919 році рідко можна було знайти людей, які чули про нас, і ще менше, які б вірили в наше майбутнє. А пісня наша завдяки Кошицю, з його незрівняними співами, стала навіть надзвичайно популярною майже у всіх країнах Європи.

Можна б і докладніше, і детальніше з'ясувати ті досягнення, якими може похвалитися еміграція.

Цих досягнень ігнорувати ми не повинні, але вони ні в якій мірі не можуть заспокоїти наше сумління.

III.

Завдання еміграції є величезне. І тут повстає два питання: чи все вже зроблено нами на чужині? Чи всі ми спричинилися до тої праці, яку на нас поклала сама історія?

Отже, не все зроблено нами: як не приємно констатувати, що існує стільки українських організацій по всіх країнах, ми не можемо потішити себе, що вони працюють з однаковою енергією. Коли одні виявляють справжню активність, патріотичний запал, уміють одгукуватися на всі події життя, відбувають регулярно згідно з своїм статутом збори, мають створені шляхом членських вкладок чи пожертв хоч невеликі фонди, без яких жодна діяльність є неможлива, то чи таке зразкове життя часто можна спостерігати серед українських емігрантів за кордоном? На жаль, цього сказати ніяк не можна. Цілком зрозуміло, що життя серед чужих людей, одірваність від рідного краю, від свого оточення, від праці по своєму фаху (бо чи багато є таких емігрантів, що не примушені були кілька разів міняти фах!) тяжко відбивається на людині. Роки йдуть, сили уходять, енергія падає, і тут потрібні великі зусилля волі, потрібна

* Крпки у тексті.

велика віра в свою справу, щоб не заснути, не піддатися «емігрантським настроям». А для того треба бути чинним, і перше завдання кожного українського емігранта — це активна участь в громадському життю. Мало того, притягнення нових і нових сил до цього життя. Ми не маємо точної статистики кількості українських емігрантів за кордоном, але і по тим відомостям, які маємо, з прикрістю можемо констатувати, що принаймні половина людей зостається не організованою, «дикою». Вина за це падає перш за все на них самих, і пишучи ці рядки, ми сподіваємося, що вони попадуть і до рук цих людей і хоч трохи примусять їх задуматися над своїм становищем. Нема чого виправдуватися «браком часу»: всі ми працюємо, всі ми зайняті, але для громадської справи час маємо, і коли б всі так міркували, то взагалі б мусіло припинитися все політичне і суспільне життя по всіх країнах. Але наше завдання, завдання українців, в роки, коли має рішатися наша справа на довгі десятиліття, — повинно бути виконане і бездіяльність нічим не може бути виправдана.

Треба звернути увагу за кордоном ще й на те, що властиво ж нас є дуже мало: порівняйте кількість українців до росіян на еміграції, а ще більше порівняйте їх становище і наше. Росію і росіян хто не знає! Престиж великої імперії стоїть за ними, нас же не знають або знають мало і тільки велика організованість, використання всіх наших сил може допомогти нам зайняти те місце, яке нам належить серед чужинців.

Кожен українець, де б він не був, як би не обтяжувала його праця за шматком хліба, мусить знайти той гурт, до якого пристати, коли не можливо це зробити особисто (буває, що людина закинута десь на село, або в далеке місто), то є на то листування.

Але коли з цим звертаємося ми до «диких», то ще з більшим натиском скажемо ми ще організованим українцям, членам управ ріжних наших товариств і громад: вони мусять більше звернути увагу на притягнення нових сил, що марно зостаються поза нашим національним життям.

Посилення нашої організаційної праці, створення центральних органів еміграції там, де їх ще немає, — це є велике завдання нашої еміграції. Тільки при цій організованості і внутрішній активності еміграція може виконувати своє історичне завдання, бути справжнім, вільним представником свого народу. Бо ж дійсно, нарід наш весь закутий в кайдани, він не сміє вільно сказати свою думку, він не може підняти свого голосу в оборону своїх прав і своєї гідності. І тільки ми, що вийшли на чужину, можемо сказати за нього вільне й правдиве слово.

Прийде час, і він вже може й не за горами, коли почнуть хилитися мури наших гнобителів, коли затрясється хитка будова СРСР, прийде час, і уряд УНР звернеться за підтримкою рішучою до всього громадянства нашого. Він зможе звернутися, поки мури большевицькі ще не впали остаточно, тільки до вільних людей, тільки до політичних емігрантів, а вони зможуть виконати своє завдання тільки тоді, коли вони організовані, коли вони є чинні, і до цього чину, до посилення нашої організації за кордоном в першу чергу закликає наше громадянство Головна Рада.

IV.

Але є ще друге завдання, яке стоїть перед нами і за яке ми, емігранти, будемо нести велику відвічальність перед нашим народом.

На нас спадає обов'язок освідомити всі народи світу і перш за все європейські держави, що мають свої інтереси на Сході, і зокрема на Україні, про нашу визвольну боротьбу, про наші національні цілі, про нашу країну, про наш нарід, про його минуле і сучасне.

В наш час навіть ті нації, що вже стало мають свої держави, багато дбають про те, щоб про них знали другі народи. Пропаганда за кордоном ведеться не тільки малими і середніми, а навіть великими державами. В нашу добу, з одного боку, національне почуття є більш розвинено, ніж коли-будь в історії людства, але разом з тим ніколи народи і держави не мали між собою стільки спільних інтересів, як зараз. Ліга Націй не тільки зближує їх між собою всіма своїми органами, але сама з'являється наслідком того, що потреба в такому зближенні наростала вже давно і то як на ґрунті економічному та політичному, так і на ґрунті культурнім.

Отже, коли всі народи мусять між собою вести пропаганду на користь свою, то тим більше зацікавлені в тому ті народи, які ведуть боротьбу за утворення своєї державности.

Нові держави творяться тільки волею і силою самих народів, які доросли до ідеї власної державности, але досвід історичний показує, що без допомоги та співчуття споріднених або чужих держав досягнути державности ні одному народові в новіші часи не вдалося. Німецька імперія створилася при допомозі Пруського королівства, яке фактично і стало на чолі держави, Італія при допомозі італійської ж держави Сардинської. Болгарії допомагала Росія, Чехословаччині й Польщі — ціла Антанта.

Як складуться історичні обставини на Україні і в якій групі держав знайдемо ми в слушний час реальну підтримку, — покаже майбутнє, а тим часом ми мусимо вести систематичну пропаганду по всіх великих політичних центрах.

З чужого і свого досвіду знаємо, що найкращих результатів дає пропаганда живим словом, зустрічами з видатнішими представниками різних країн, публічними викладами тощо. Але цим шляхом можна зацікавити тільки невелику кількість представників даного народу. Отже, ніщо не замінить друкованого слова. Потрібні статті і замітки в чужоземних газетах та журналах, свої журнали, газети, бюлетені і, нарешті, брошури і книжки чужинців про Україну і наші власні публікації.

Як ми вже й раніше зазначили, не можна сказати, що нічого досі не зроблено.

Навпаки, в час, коли у наших дипломатичних місій було ще більше грошей, зроблено було чимало у всіх цих напрямках. Дипломати УНР почали заводити особисті знайомства і приязнь з чужинцями, преса чимало за нас писала і десятки брошюр та книжок було видано в свій час. Але ця видавнича діяльність припадає головним чином на 1919 рік, пресова пропаганда продовжувалася довший час, але приблизно три роки, від 1922 до 1925, найгірші в історії еміграції, помічається майже повна перерва в нашій пропагандистичній роботі. Правда, саме на цей час припадає початок нашої академічної діяльності в Празі, наша пропаганда приймає нові форми: шляхом зближення з ріжними фаховими науковими колами, під час ріжних конгресів.

В 1925 році з'являються знов і певні думки загального характеру про Україну на французькій мові. Це прилоги до французького журналу «Франс-Оріан» (Франс-Юкрен), які виходили протягом трьох літ по кілька разів на рік. При цьому ж журналі видруковується і дві брошури — одна п.Токаржевського про Симона Петлюру і друга економічного характеру. У зв'язку з трагічною смертю Головного Отамана Симона Петлюри вийшла ще книжка О.Шульгина «L'Ukraine et le sauchemar rouge». Та вже в 1929 р. вийшли дві брошури: одна видрукована комітетом допомоги голодним на Україні: — «La Famine en Ukraine» (16 ст.) та «La Societe des Nations et les refugies ukrainiens» (одвертий лист О.Шульгина д-ру Нансену та інші документи), видана вже

Головною Еміграційною Радою. В Італії з'явилися одна за другою брошури п.п. Єремєєва і Онацького.

До цього додаємо, що протягом останніх трьох років щомісяця виходить на французькій мові журнал «Прометей», що уділяє щонайменше 6—8 сторінок великого формату українській справі, і де містять свої статті про Україну як українські літератори, так особливо чужинці (напр. кілька статей п.Евена, депутата і бувшого голови Паризької муніципальної ради, та д-ра Молін'є, депутата). Крім того, тричі чи чотири рази на місяць Українське пресове бюро в Парижі випускає свої літографовані бюлетені. Знаходяться замітки про Україну і незалежно від цих офіційних публікацій в різних газетах і телеграфних агентствах, одно з яких (Офінор) систематично подає відомості про Україну, які мають дуже широке розповсюдження в Італії, Швейцарії, Франції, Іспанії.

Все це показує, що дещо робиться тепер в справі пропаганди. Для людини, що мало має безпосереднє до діла з цією справою, може здатися, що цього навіть вистарчить, але, на жаль, це далеко ще не так. Успіх цієї пропаганди до того далеко не рівний, коли брати під увагу різні європейські країни. Скрізь треба нагадувати і нагадувати про себе, вбиваючи в голови європейців думку, що Україна існує і буде існувати. Треба поборювати противні Україні течії, бо наша акція викликає контракцію наших ворогів і особливо росіян, які мають величезні зв'язки особисті і літературні майже у всіх європейських країнах.

Що ж особливо нам зараз бракує в нашій пропаганді, — книжок про Україну. Те, що було видано в 1919 році, дуже застаріло, та й розійшлося. Те, що було видано в останні роки, має занадто спеціальний характер. Напр., книжка «L'Ukraine et el cauchemar Rouge» написана головним чином з приводу жидівських погромів, та до того наклад цієї книжки вже й розійшовся, або про голод, або про українську емігрантську справу.

Між тим, дуже часто самі чужинці вимагають книжок про Україну взагалі. На щастя зберіглося ще трохи історії України на франц. мові проф. М.Грушевського, але, на жаль, видання це було невдале з огляду на далеко не досконалий переклад. Існує ще невелика кількість брошури, виданої в 1917 році, «Les Problemes de l'Ukraine» О.Шульгина, яка ніби дає загальні уяви про різні сторони українського життя, але дані її теж застарілі.

Потрібно видати не тільки брошуру, але хоч одну солідну книжку про Україну, де б подані були відомості історичні, літературні, економічні, де б говорилося особливо про сучасний стан України, що особливо цікавить чужинців.

Часом самі видавці беруться щось видавати про Україну, але їм треба забезпечити, що у них буде куплено певну кількість примірників і на це теж потрібно гроші. Напр., відомо, що в Італії п.Липовецька зробила багато перекладів Шевченка, але видати це буде можливо тільки тоді, коли забезпечено буде підпискою купівлю певної кількості книжок. Ця купівля нам потрібна ще з другого погляду, бо не досить того, що книжка продається, треба ще мати обов'язково велику кількість примірників для роздачі її тим людям, в яких ми особливо зацікавлені.

З цього всього і випливає пекуча потреба утворення Головною Радою національного Фонду для пропаганди.

Конференція української еміграції в Празі ухвалила, що вся еміграція наша повинна платити національний податок. Розмір цього податку є встановлений в 10 центів — 2 фр. 50 с. — 3 кор. ч. — 90 грошей — на рік. Це натурально є тільки мінімум: таку суму може внести найбідніший емігрант. Ми не маємо державного апарату для примінення податку відповідно до прибутків людини. Але й цей податок в державному масштабі є заснований на довір'ю, на декла-

рації людини. Отже, вимагаючи від кожної людини 10 центів, ми покладаємо на сумління кожної людини визначити реальну суму, яку громадянка чи громадянин можуть внести за рік. Кожний емігрант платить тій державі, гостинністю якої користується, сотки франків, сотки корон і т.д. Невже ж не може він дати щось більшого за 2 фр. 50 с.? Невже на національну справу не може він внести десятка два-три франків?

Головна Рада, проголошуючи збір національного податку, зазначає ясно мету: національний фонд на пропаганду за кордоном!

Ми вже вказали, які пекучі потреби стоять перед нами в цьому відношенні. Українська еміграція може зробити величезне діло. Коли б тільки 10000 чол. дало по 10 фр., то це вже дасть 100000 фр. На ці гроші можна створити цілу літературу на чужих мовах. І це буде зроблено не на подаровані, не на позичені, а на наші власні трудові гроші. Це буде і велике досягнення, і разом з тим велика моральна перемога еміграції, доказ її живучости, її політичної зрілості, її відданости не тільки на словах, але й на ділі українській національній справі.

Ми сподіваємося, що до нашої чисто емігрантської акції приєднаються і ті свідомі українці, які вже з різних причин стали громадянами різних країн, чи то Сполучених Штатів Північної Америки, чи Канади, чи Польщі, чи Франції і т.д. Вкладка кожного українця буде прийнята нами з великим моральним задоволенням. Але в першу чергу уплата національного податку є обов'язком політичної української еміграції.

Як не тяжке наше життя і поневіряння по чужих людях, не забуваймо, що ми все ж живемо серед культурних обставин фізичних, що ми не зазнали тут холоду і голоду, і всіх тих чисто фізичних мук, яких так багато доводиться мати нашим людям на Україні. Ми не живемо серед тих диких обставин, коли кожного дня можна чекати арешту, тюрми, висилки і просто смерті.

Як не тяжко нам за кордоном, ми все ж привілейовані і за свої привілеї мусимо чесно заплатити своєму народові. Мусимо енергійно і твердо виконувати свій громадський обов'язок і виповнити все те, що ставить перед нами життя.

Але найперший і найпростіший наш обов'язок: внести свою лепту до національного діла, заплатити національний податок і спричинитися тим до того, що слово вільне про Україну залунає на всіх просторах земної кулі.

Головна Українська Еміграційна Рада

Табори інтернованих українців в Ліберці та Йозефові

Альбом №82

1. 7* — Український Великдень. Йозефів, 1921 р.

2. 17 — Старшини Українського військового табору в кімнаті відпочинку. Йозефів, серпень, 1921 р.

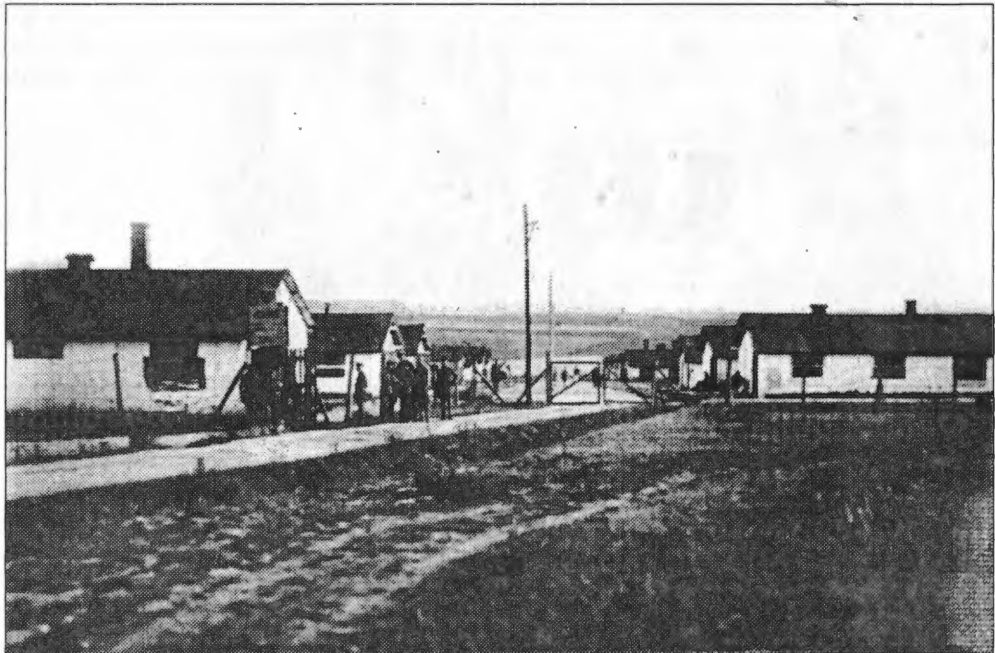
* У підписах до світлин друге число означає номер світлини в наведеному альбомі.

3. 10 — Шевченківське свято в Українському військовому таборі в Ліберці 9 березня 1921 р.

4. 11 — Група емігрантів з комендантом Ліберецького українського військового табору паном Мацейовичем (позначено на фото хрестиком) в приміщенні УМКИ.

5. 6 — Український військовий табір «Б» в Йозефові, 1921 р.

З фотоальбому МВБУ у Празі

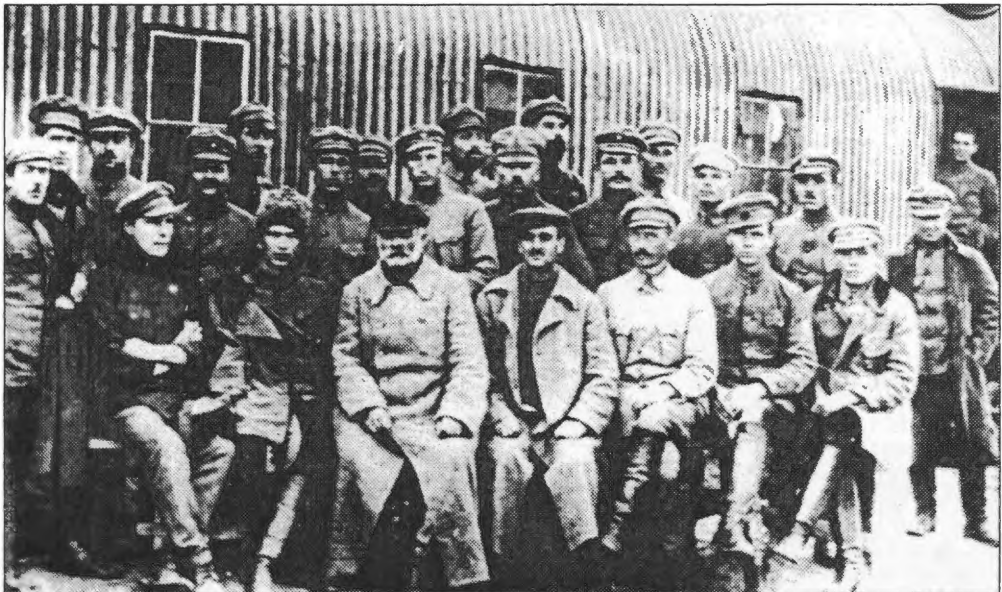
Альбом №83

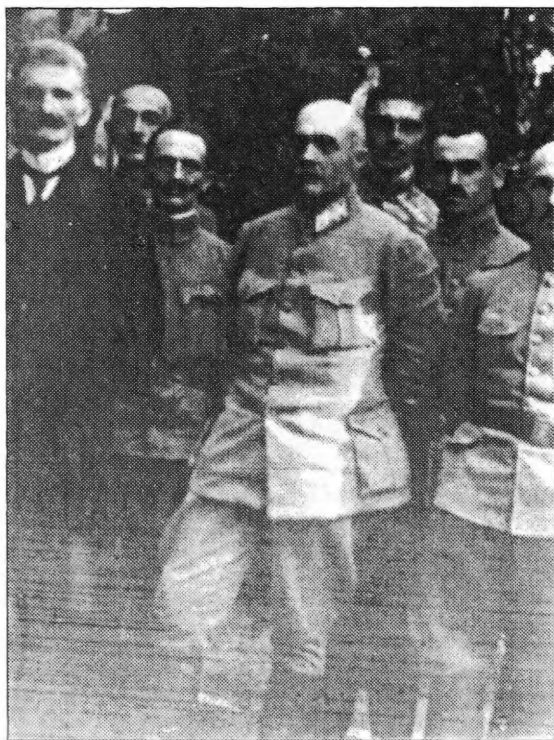
1. 103 — Командний склад УГА (Укр. Галицької Армії). Генерал-поручик Греків.

2. 105 — Командний склад УГА (Укр. Галицької Армії). Полковник Стефанів Гнат.

3. 131 — Генерал-поручик М.Тарнавський — командуючий УГА (Укр. Галицькою Армією) серед старшин в таборі Тухоль (Польща). 1920 р.

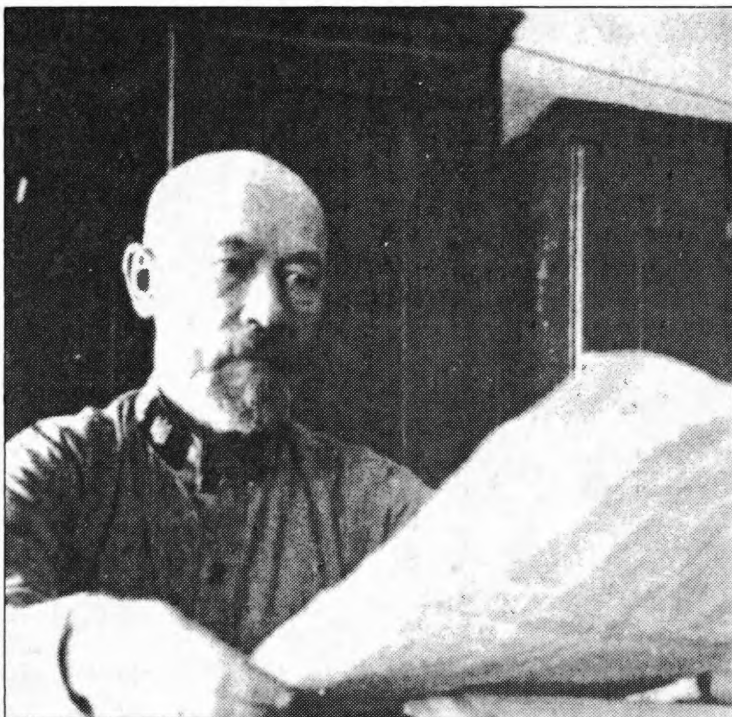
4. 97 — Командний склад УГА (Укр. Галицької Армії). В середині генерал Тарнавський М.

5. 123 — Група емігрантів ЗУНР в Румунії. Брашів. 1920 р.

6. 122 — Група емігрантів ЗУНР на цукроварні в Румунії. Джурджу. 1920 р.

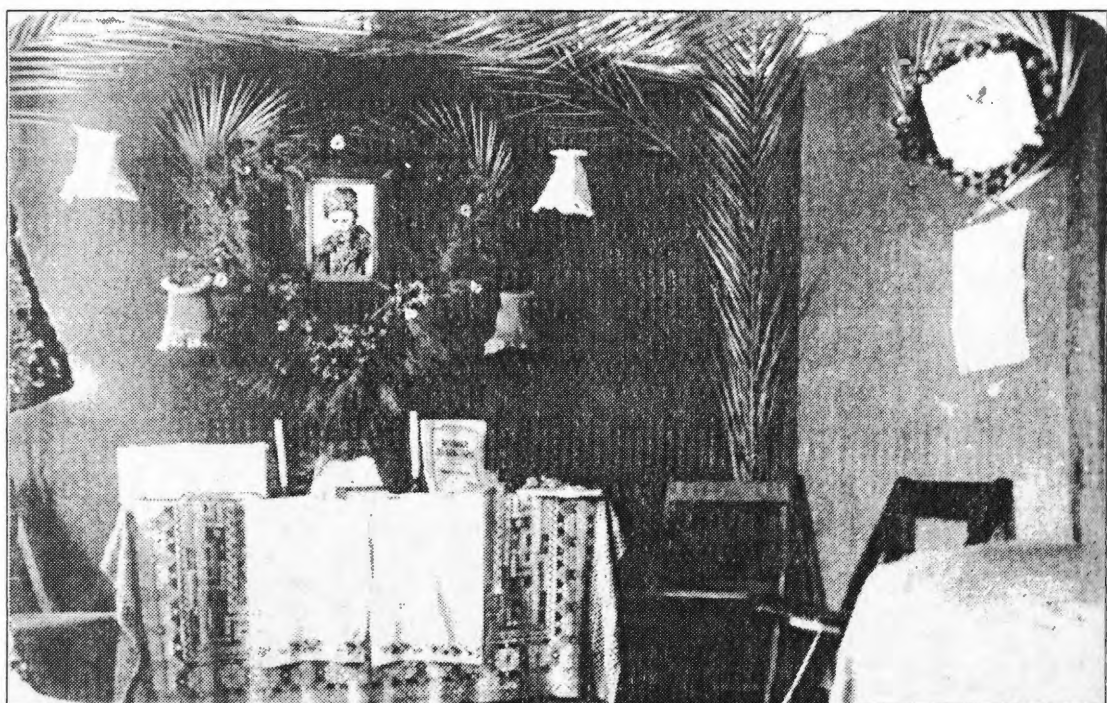
7. 76 — Юнаків Микола — колишній царський генерал, один з керівників українських військових з'єднань січових стрільців (УСС), згодом почесний декан військового факультету в таборі для інтернованих в Ланцуті. 1921 р.

8. 128 — Українська еміграція під час переїзду з Відня до Ліберецького табору (Чехословаччина). 1920 р.

9. 124 — Відділ «Україна» на Міжнародній виставці інвалідів в м.Генті (Бельгія), представлений Всеукраїнською спілкою інвалідів-емігрантів. Справа наліво: представник українських інвалідів Йосип Червінський, вдова генерала Мішковського — пані Мішковська, а також представники спілки бельгійських і польських інвалідів. Квітень 1923 р.

10. 121 — Куточок української громади в таборі полонених Сіді-Бітр (Єгипет). 28 лютого 1921 р.

З фотоальбому табору Німецьке Яблонне (Чехословаччина)

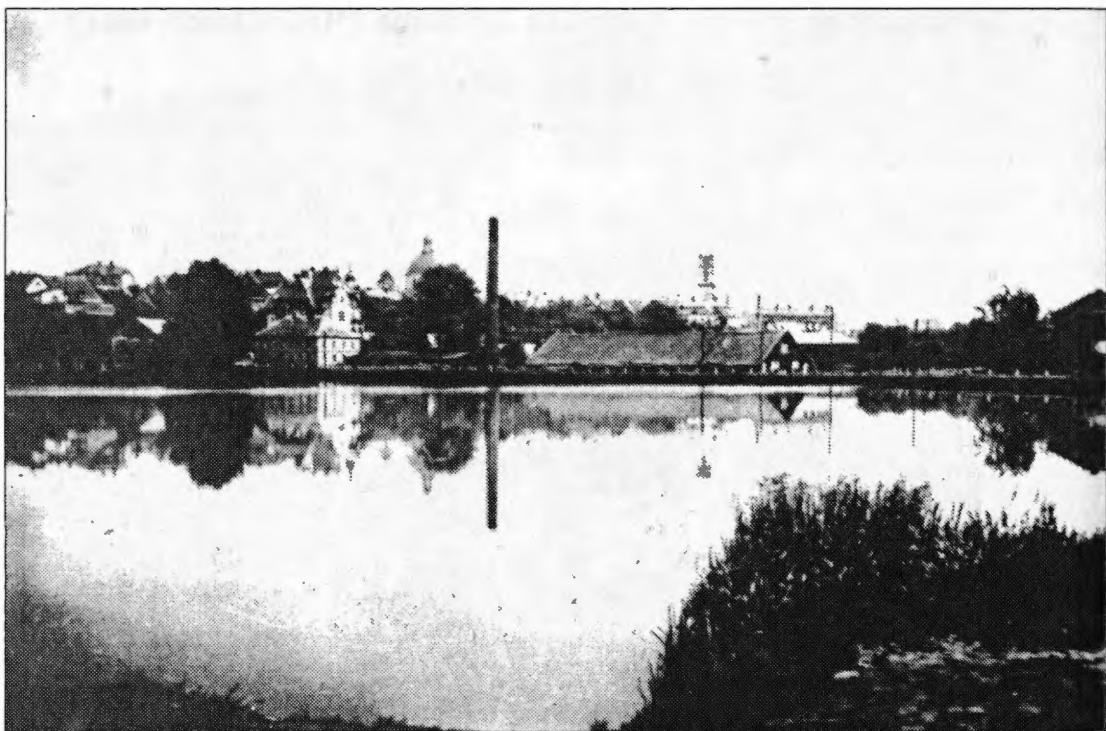
Альбом №88

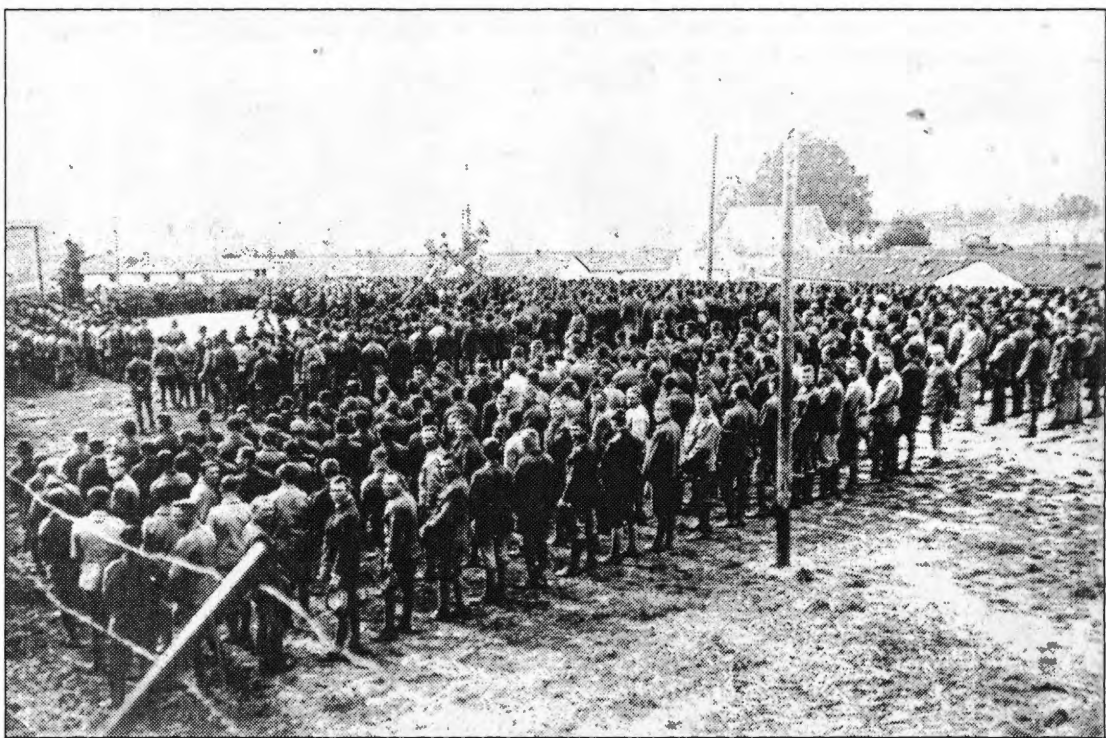
1. 1 — Сцена з драматичної вистави, присвяченої вшануванню пам'яті Т.Г.Шевченка в таборі Німецьке Яблонне. 13—14 березня 1920 р.

2. 2 — Загальний вигляд табору Німецьке Яблонне (Чехословаччина).

3. 3 — Загальний вигляд табору Німецьке Яблонне.

4. 4 — Богослужіння на таборівій площі Німецького Яблонного. 3 серпня 1919 р.

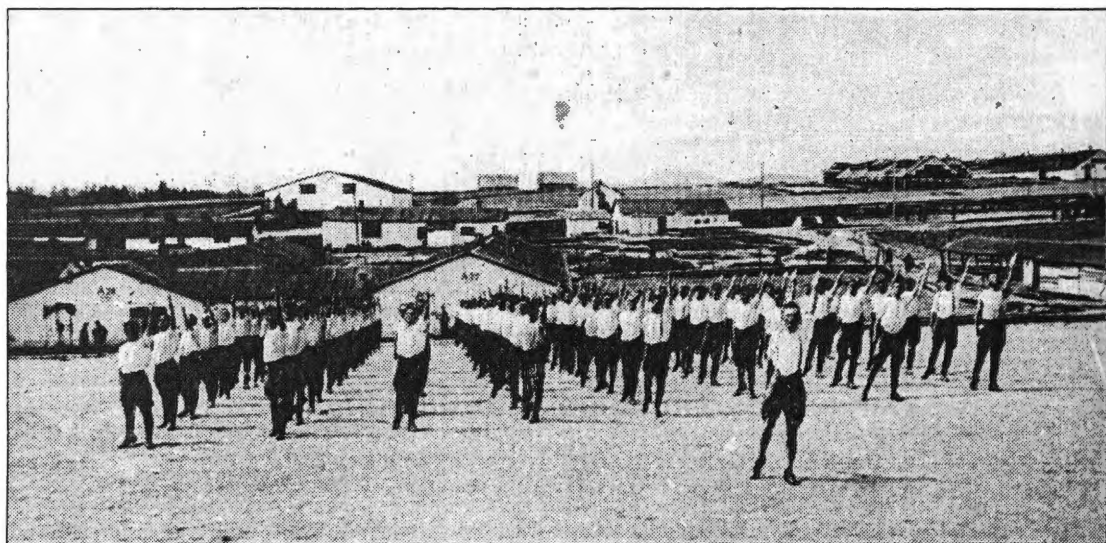
5. 5 — Поворотці з сербського полону складають присягу на вірність Україні. 3 серпня 1919 р.
(3 життя Української бригади в Німецькім Яблоннім).

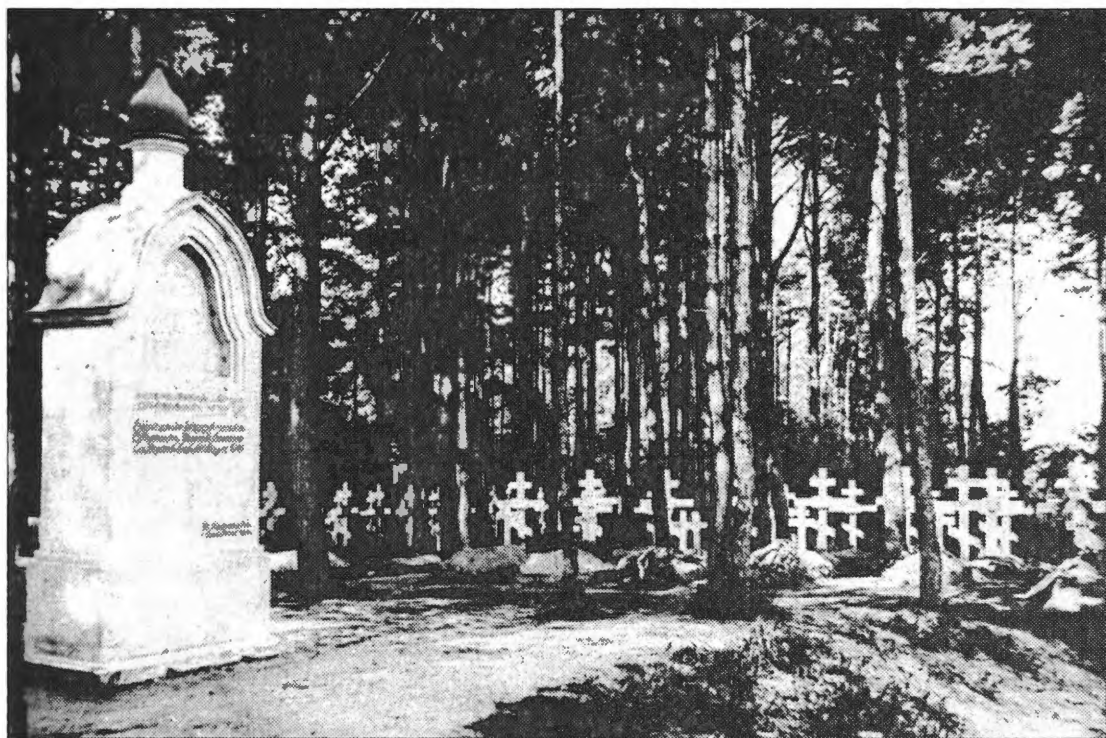
6. 7 — Українська бригада в Німецькім Яблоннім під час недільної Божої Служби на міській площі. 2 квітня 1920 р.

7. 8 — Похід Української бригади з церкви до табору. Німецьке Яблонне.

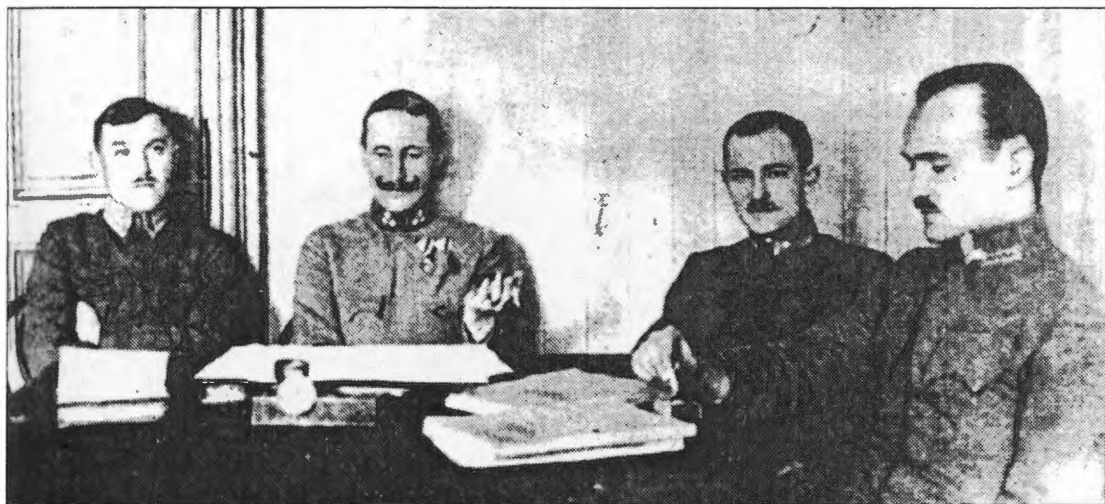

8. 9 — Сокільські гімнастичні вправи стрільців на таборівій площі. Німецьке Яблонне.

9. 10 — Цвинтар в Німецькім Яблоннім.

Фото з книги «Українські січові стрільці», Львів, 1935 р.

Старшини збірної станиці українських січових стрільців у м.Львові. Зліва направо: хорунжий Слобода Фадей, сотник, доктор Волошин Михайло, хорунжий Іванчук Микола, лікар, хорунжий, доктор Щуровський Володимир.

Табір інтернованих Ліберці та Йозефів

Альбом №98

1.65 — Загальний вигляд табору для інтернованих українських військовополонених в м.Йозефові (Чехословаччина). 1921 р.

2. 7 — Барак у таборі Ліберець, де містилось українське командування. 1921 р.

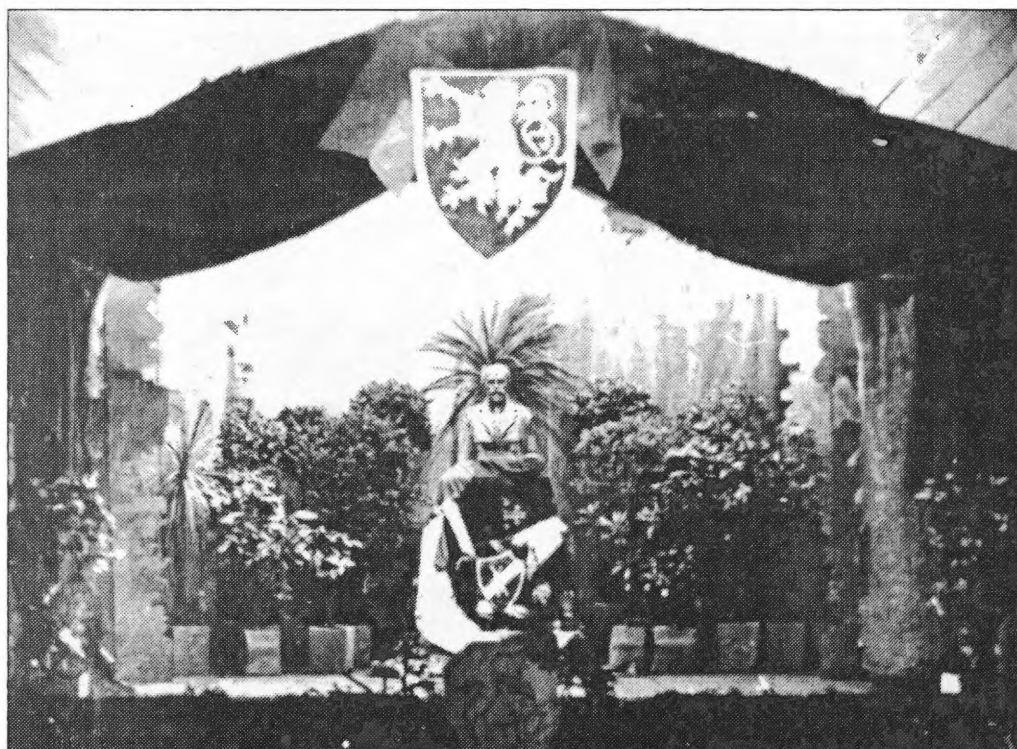
3. 9 — 3 життя в УМЦІ — заняття музикою. Ліберець, 1920.

4. 13 — Бараки військового табору в Ліберці.

5. 14 — Український військовий табір в Ліберці. 1920—1921 рр.

6. 15 — Сцена, підготовлена для святкування дня народження президента Чехословаччини Масарика. Ліберецький табір, 1920 р.

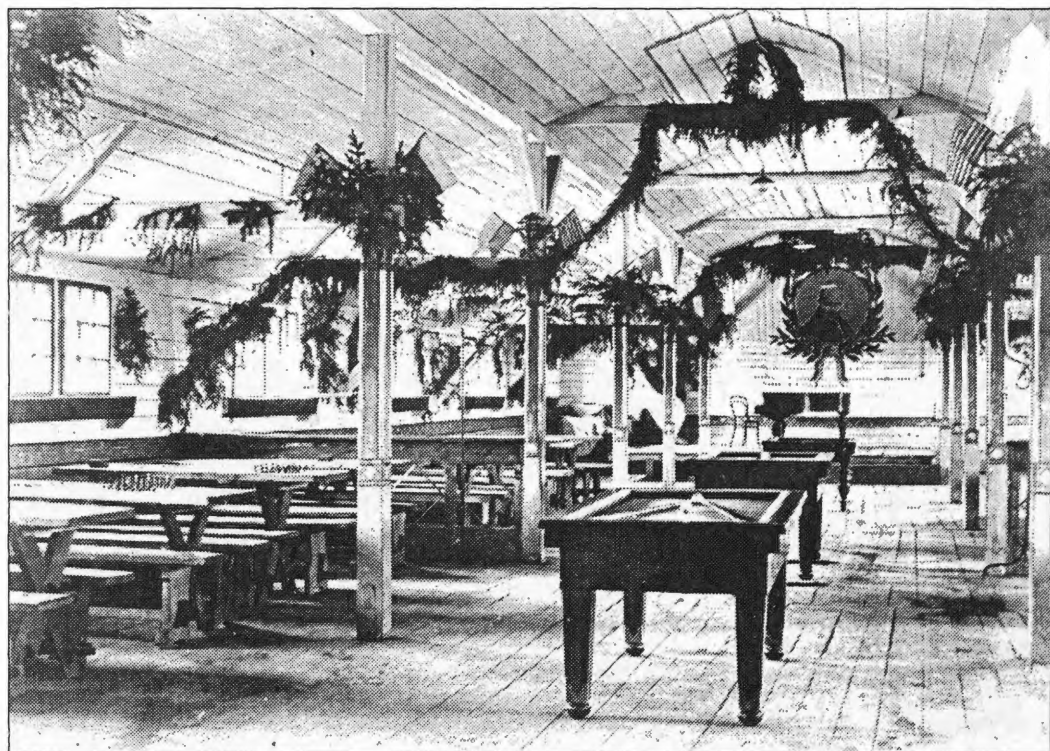
7. 18 — Святкування Різдва в Ліберецькому військовому таборі (1918—1921).

8. 22 — Чеські гості на відкритті таборової УМКИ (благодійна асоціація християнської молоді). Ліберець, 1920.

9. 23 — Внутрішня передня частина приміщення таборової УМКИ. Ліберець, 1920.

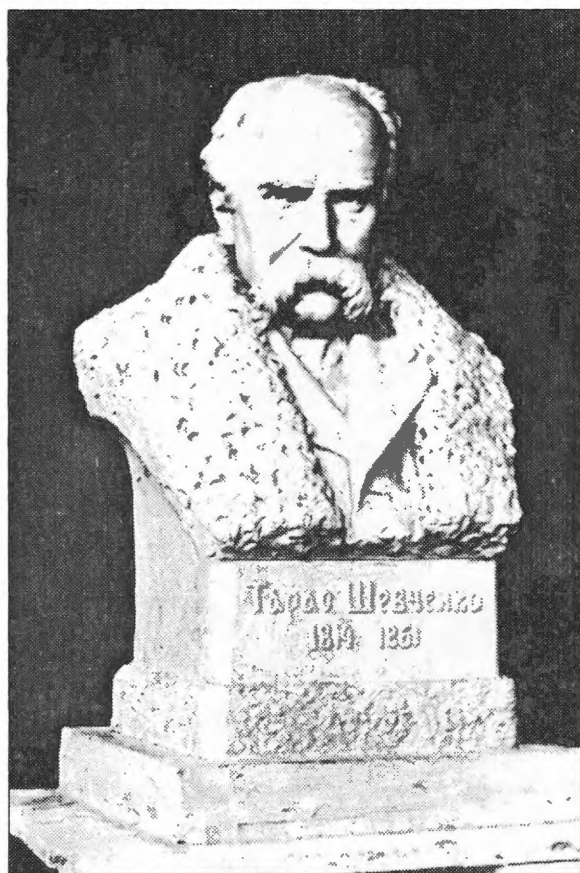
10. 25 — Внутрішній вигляд таборової УМКИ. Ліберець, 1920.

11. 28 — Група американців на відкритті таборової УМКИ (асоціація християнської молоді). Ліберець, березень 1920.

12. 34 — Святкування дня народження Т.Г.Шевченка. Почесний хід перед бюстом Кобзаря. Ліберець, 9 березня 1921 р.

13. 40 — Погруддя Т.Шевченка роботи четаря Бринського, виконане до Шевченкового свята. Ліберець, березень 1921.

14. 42 — Залишки частин УГА і УСС, інтернованих в Ліберецькому таборі.

15. 59 — Залишки частин УГА і УСС, інтернованих в Ліберецькому таборі (група Придніпрянців). 1921.

16. 61 — Інтерновані перед від'їздом з Ліберця до Йозефова в зв'язку з ліквідацією Ліберецького табору. 1921.

17. 62 — Інтерновані перед від'їздом до Йозефова в зв'язку з ліквідацією Ліберецького табору. 1921.

18. 68 — Командний склад українського військового табору (Магістрат) в Йозефові. 1921.

19. 98 — 3 таборового життя. Дозвілля. Йозефів, 1921.

20. 142 — Четар Балицький — голова театральної секції культурно-просвітнього гуртка в таборі Йозефів. 1921.

21. 143 — Поручик Ліщинський — голова мистецької секції культурно-просвітнього гуртка в Йозефові. 1921.

22. 144 — Сотник Чарнецький — голова фотосекції культурно-просвітнього гуртка в Йозефові, 1921.

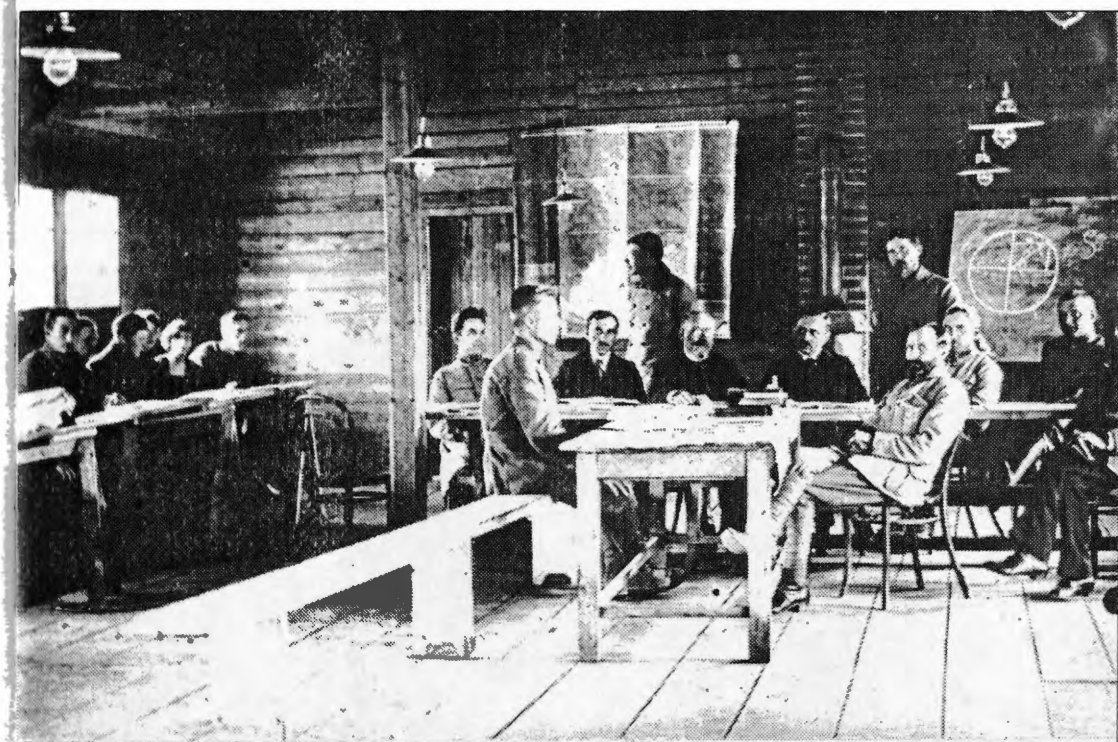
23. 146 — Четар Дольницький — голова історичної секції культурно-просвітнього гуртка в Йозефові, 1921.

24. 145 — Союз українок з дітьми в таборівій УМЦІ. Йозефів, 1921.

25. 149 — Семінарійний курс разом з іспитовою комісією в Ліберці. 1920.

26. 151 — Гімназичний іспит зрілості в Ліберецькому таборі.

27. 153 — Курс слухачів вищої освіти в Ліберецькому таборі.

28. 154 — Слухачі курсів англійської мови в Ліберці.

29. 155 — Слухачі курсів поштовиків в Ліберецькому таборі.

30. 156 — Слухачі торгівельних курсів в Ліберецькому таборі.

31. 166 — Учні таборової дитячої школи з викладачем Ткачуком. Йозефів, 1921.

32. 167 — Слухачі курсів вищої освіти в Йозефові. 1921.

33. 168 — Слухачі курсів ліквідації неписьменності в Йозефові. 1921.

34. 171 — Учасники вистави «Бурлака» у постановці драматичного гуртка табору. Йозефів, 1921.

35. 177 — Сцена з вистави «Наталка Полтавка» у постановці драматичного гуртка табору Йозефів, 1921.

36. 179 — Сцена з вистави «Наталка Полтавка» у постановці драмгуртка табору. Йозефів, 1921.

37. 182 — Пані Флюнтова, виконавиця ролі Наталки на сцені таборового драмгуртка. Йозефів, 1921.

38. 186 — Доктор Чумак — директор таборового театру з перших часів його існування. Йозефів, 1921.

39. 183 — Керівники театрального гуртка табору. Йозефів, 1921.

40. 187 — Поручик Чайківський, виконавець ролі Петра з вистави «Наталка Полтавка». Йозефів, 1921.

41. 190 — Поручик Мигович, колишній директор табірного театру. Йозефів, 1921.

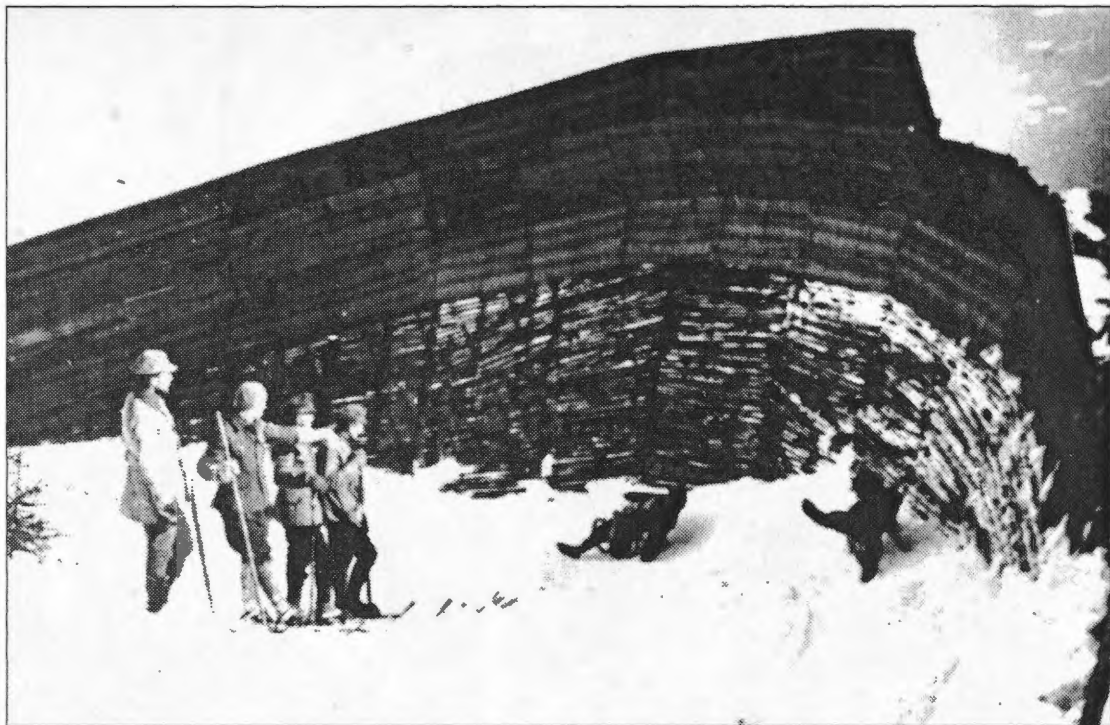
42. 191 — Хор табору. Йозефів, 1921.

43. 194 — Поручик Сердюк, диригент таборового хору. Йозефів, 1921.

44. 195 — Таборовий оркестр. Йозефів, 1921.

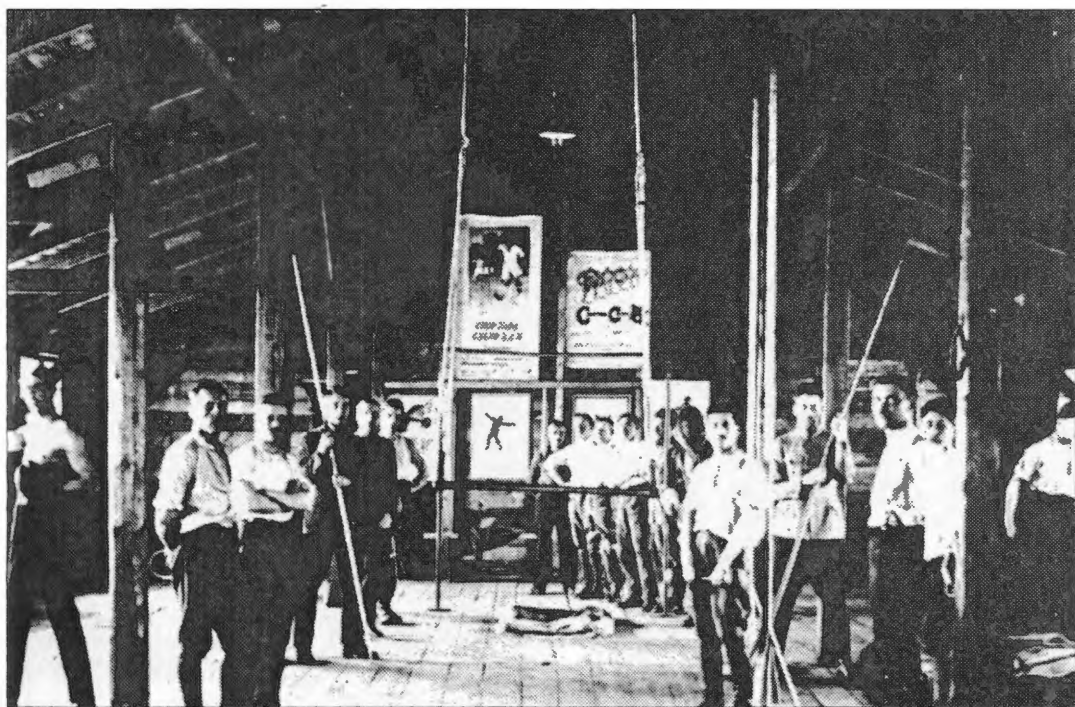
45. 197 — Український спортклуб (УСК). Заняття спортом взимку. Йозефів.

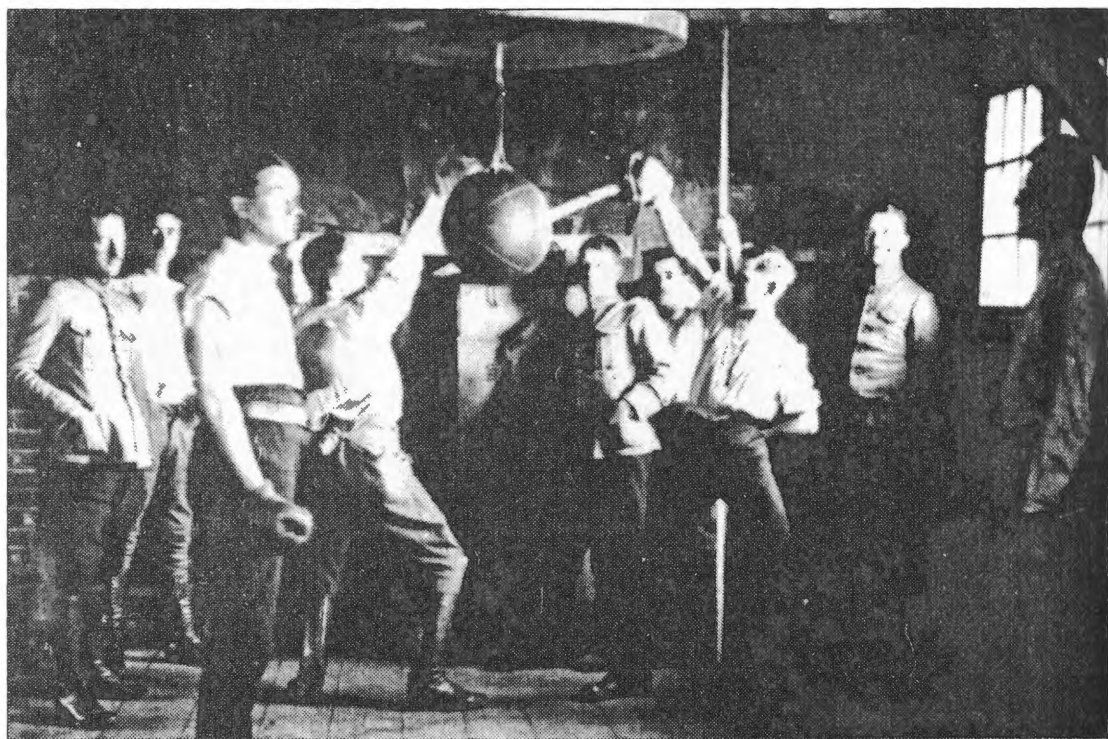
46. 199 — Український спортклуб (УСК). Заняття спортом взимку. Йозефів.

47. 207 — Поручик Слезак, колишній голова УСК (українського спортклубу). Йозефів, Ліберець.

48. 206 — В гімнастичному залі українського спортклубу в Ліберці.

49. 208 — Український спортивний клуб. Заняття з боксу. Ліберець.

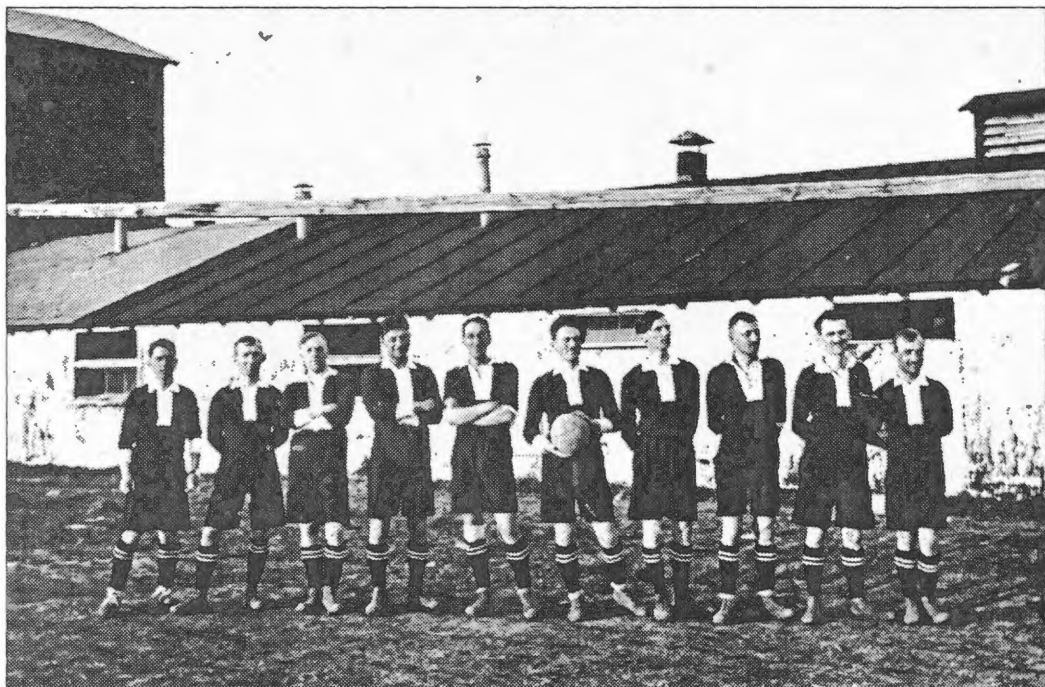
50. 209 — Перша дружина УСК (українського спортклубу) з чеською командою з Йозефова після футбольного матчу.

51. 211 — Перша дружина Українського спортклубу (УСК) в Йозефові.

52. 215 — Перша дружина Українського спортклубу в Йозефові.

53. 217 — Футболісти Українського спортклубу в Ліберці.

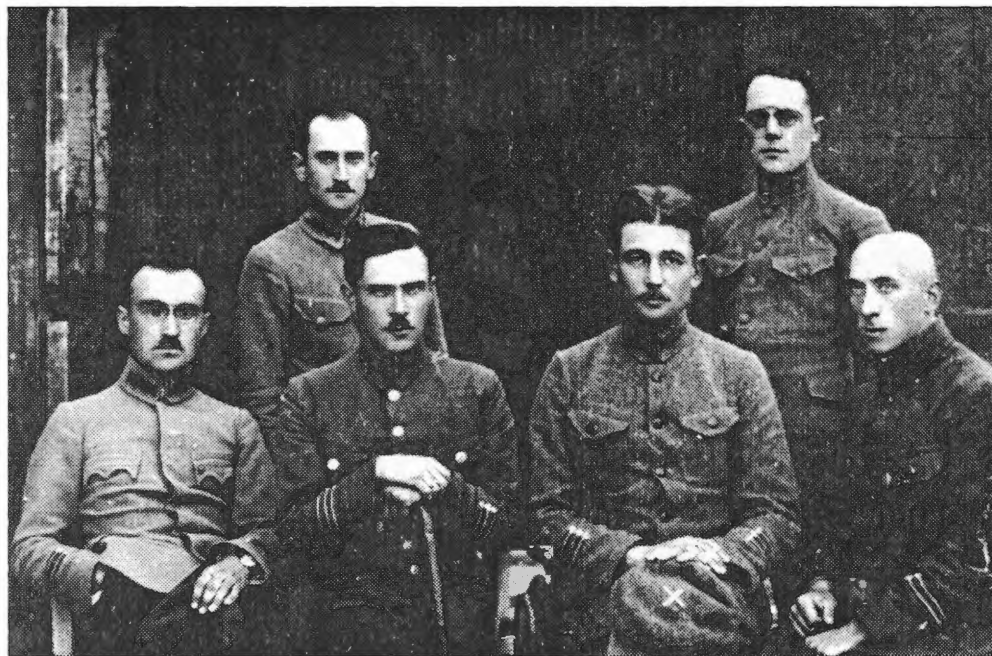
54. 232 — Сотник Демчук, редактор газети «Український скиталець», 1920.

55. 233 — Члени редакції табірної газети «Український скиталець». Йозефів. (Хрестиком позначено колишнього редактора поручика Якова Голоту).

56. 235 — Бібліотека таборового культурно-просвітнього клубу. Йозефів.

57. 238 — Члени президії секції самопомогги. Йозефів. (Хрестиком на фото позначено голову секції сотника Хробака).

58. 239 — Архів культурно-просвітньої секції. Архіваріус поручик Пастернак за роботою. Йозефів.

59. 241 — Члени фотографічного гуртка секції культурно-просвітнього клубу. Йозефів.

60. 242 — Фотографічна реклама. Знімки фотографічного гуртка. Фотоательє. Йозефів.

61.249 — Полковник Залеский — чеський комендант українського табору в Йозефові.

62. 252 — Таборові лікарі: др. Кметь, др. Зарицький, сан. поручик Ваврик, сан. четар Тайхман.

63. 262 — Полонені українські старшини в італійському таборі Касіно (Південна Італія).

64. 264 — Льотчики-українці в таборі Йозефів.

З альбомів української поетеси Олени Теліги

Альбом №168

1. 1 — Українська поетеса О.Теліга (друга зліва — сидить) з чоловіком Михайлом (другий справа — сидить) серед друзів. Сидять: Зибенко Наталя, Шовгенів А.І.; стоять: Куриленко В., Шовгенів С.І. (4-й). Подебради (Чехословаччина), 1925—1926 рр.

2. 2 — Олена Теліга з чоловіком Михайлом. Подебради, 1928 р.

3. 15 — Український поет і інженер Вас.Куриленко (зліва), Олена Теліга і її чоловік Михайло. Подебради, 1929 р.

4. 21 — Група українських емігрантів на заняттях в школі українських танців Василя Авраменка. Справа наліво: Теліга Михайло, Теліга (Шовгенів) Олена. Подебради, 1925 р.

5. 23 — Група українських емігрантів, які навчалися в школі українських танців Василя Авраменка. В центрі справа (сидить) В.Авраменко; 3-й ряд (зліва): Теліга (Шовгенів) Олена (3-тя), Теліга Михайло. Подєбради, 1925 р.

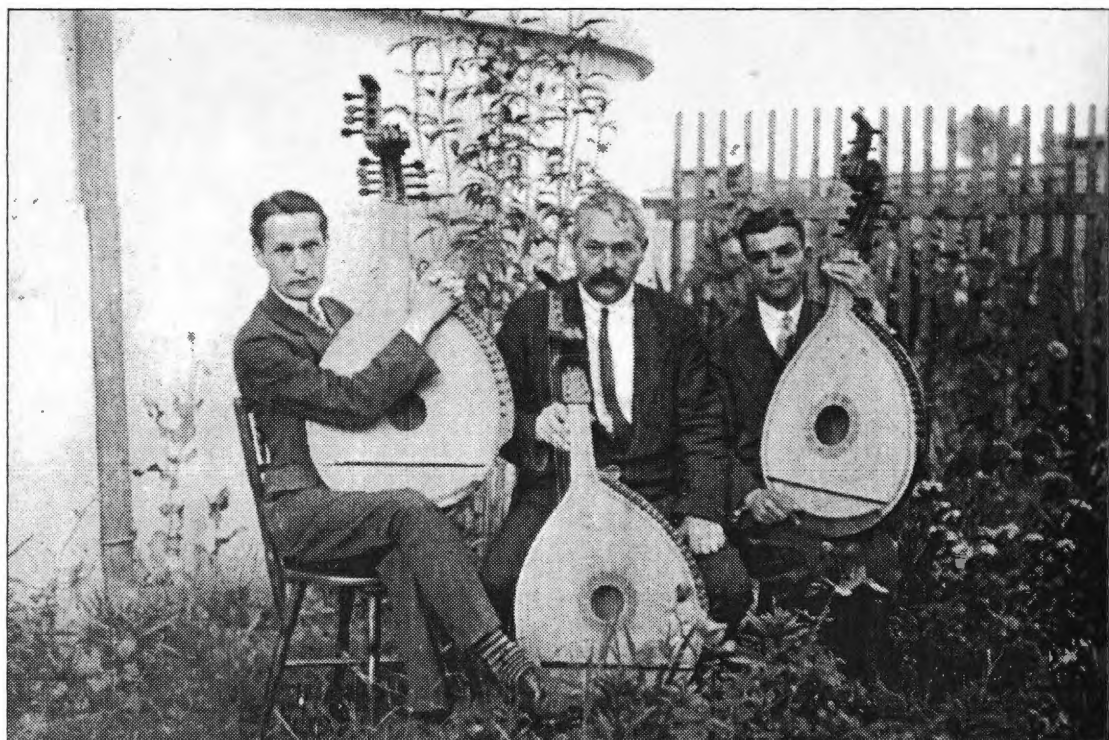
6. 30 — Теліга Михайло — інженер-лісівник. Подєбради, 1926—1927 рр.

7. 31 — Українські поети: Куриленко Василь (справа), Теліга Олена (в центрі).
Подєбради, 1927 р.

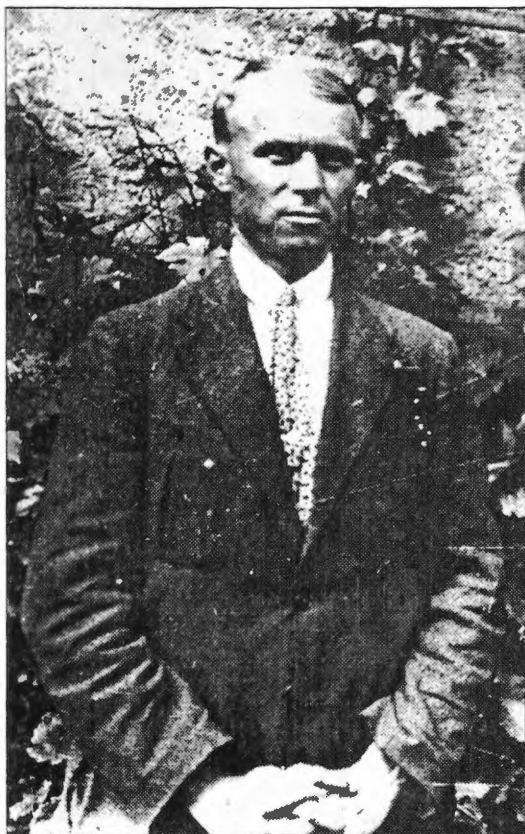
8. 32 — Група українських емігрантів. Зліва направо: стоять — Теліга Олена, Теліга Михайло, Солухівна-Приходько Т., Равич-Маланюкова З., Безкровна-Іванисова А.; сидять — лікар УГА Плітас О.С., асистент Безкровний К.П., його дружина Безкровна О.К., доцент Коваленко О.М., на руках у Безкровного К.П. — Іванис Жєня. Подєбради, 1929 р.

9. 33 — Група українських емігрантів з бандурами. Зліва направо: Теліга М. (інженер), проф. УГА (Укр. Госп. Академії) Грабина Л., поет, інженер Куриленко В. Подебради, 1929 р.

10. 44 — Олена Теліга, Михайло Теліга з друзями емігрантами. Зліва направо: український поет і інженер Куриленко В., інж.Теліга Михайло, поетеса Теліга Олена, проф. УГА (Укр. Госп. Академії) Грабина Л. Подебради, 1929 р.

11. 54 — Шкеда Йосип — український інженер, випускник УГА (Укр. Госп. Академії). Подебради, 1929 р.

12. 55 — Романюк Леонід — український інженер-економіст. Подебради, 1928 р.

13. 60 — Український інженер і поет Куриленко В. (зліва) та інженер Романюк Л. Подебради, 1930 р.

14. 67 — Родина Гайдовських-Потаповичів. Подебради, 1929 р.

15. 68 — Лікар УГА (Укр. Госп. Академії) Плітас О. з дружиною Плітас З. Подебради, 1937 р.

16. 71 — Куриленко Василь — український поет і інженер. Подєбради, 1928 р.

17. 77 — Батько Олени Теліги — професор гідравліки, гідрології й гідротехніки Шовгенів І.О. з другою дружиною та сином Сергієм. с.Влохи (Польща), 1933 р.

18. 86 — Група викладачів та студентів УГА (Укр. Госп. Академії). Зліва направо (1-й ряд): доцент Сокович Є. (2-й), проф. Мацієвич К., доктор Левицький М.П., проректор Вілінський О.; 2-й ряд — проф. Косюра М. (2-й), Теліга О.І. (6-а); 3-й ряд — Теліга М. (8-й). Подєбради, 1926—1928 рр.

19. 81 — Заворицький Панас — український бандурист та інженер-технолог. Подебради, 1925 р.

20. 104 — Василь Ти... (крапки у тексті. Можливо Тимкевич) — товариш Михайла Теліги. Подебради, 1929 р.

21. 88 — Група українських емігрантів. Зліва направо (1-й ряд): Безкровна О.К. (3-я), Іванисова А., Теліга О.І.; 2-й ряд — Теліга М. (3-й). Подебради, 1927—1929 рр.

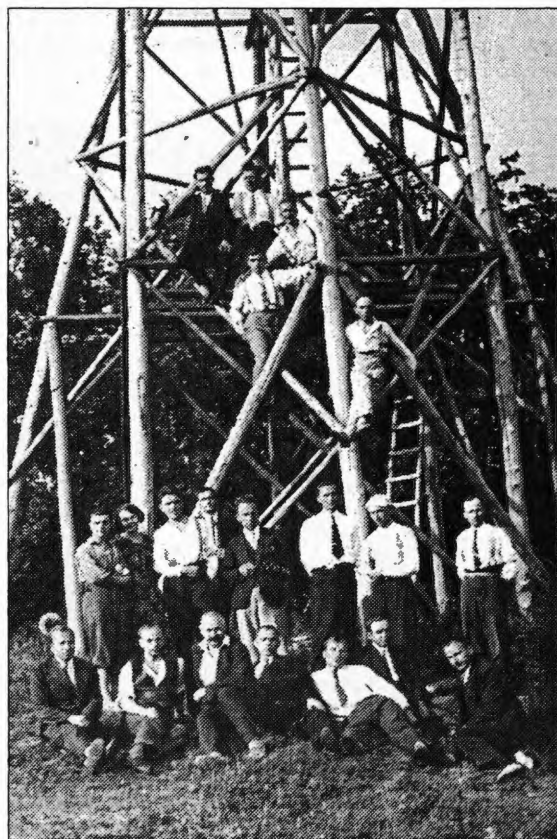
22. 98 — Група українських емігрантів, учасників фольклорного ансамблю. В центрі з бандурою — Теліга М. м.Каліш, 1922—1924 рр.

23. 106 — Група українських емігрантів. Зліва направо: Заворицький П. (2-й), Теліга М. Подебради, 1926 р.

24. 107 — Інтер'єр кімнати УГА (Укр. Госп. Академії). Подебради, 1926—1929 рр.

25. 117 — Студенти УГА (Укр. Госп. Академії) на геологорозвідувальній практиці. Зліва направо: сидить — проф. Грабина Л. (3-й); стоять — Куриленко В., Теліга О.І. Чехословаччина, 1927—1929 рр.

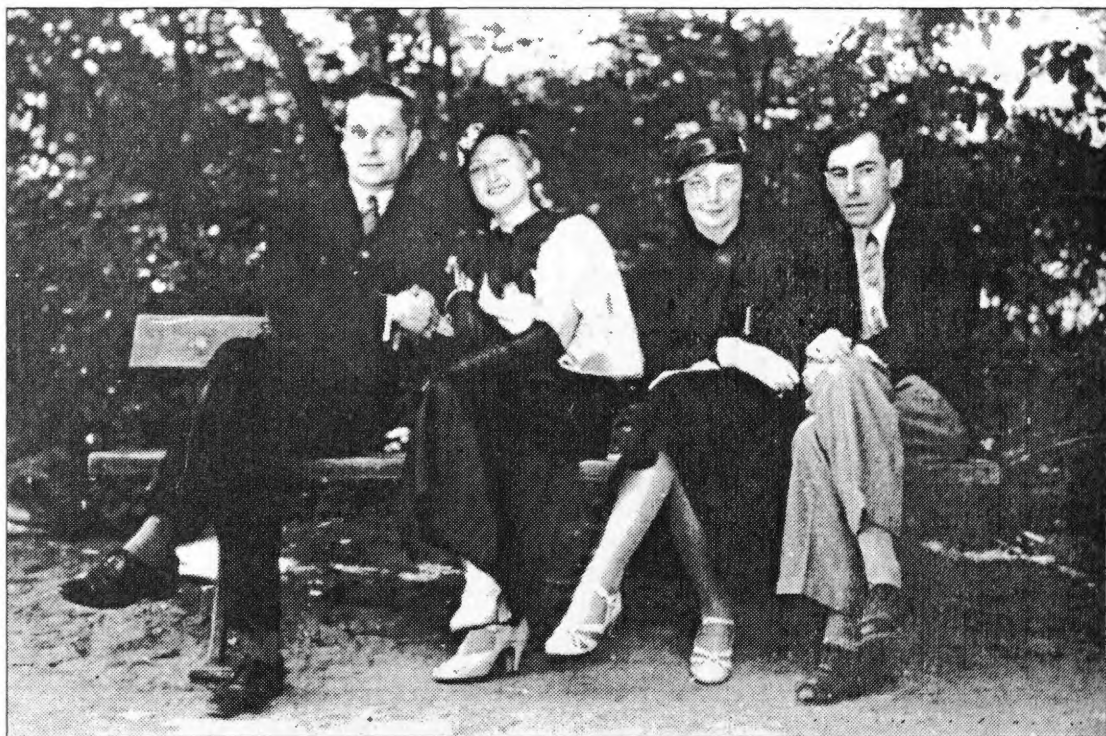
1. 52 — Лівницька-Холодна Наталя — українська поетеса.

2. 55 — Головний редактор журналу «Вісник» доктор Дмитро Донцов та українська поетеса Олена Теліга. 30-ті роки.

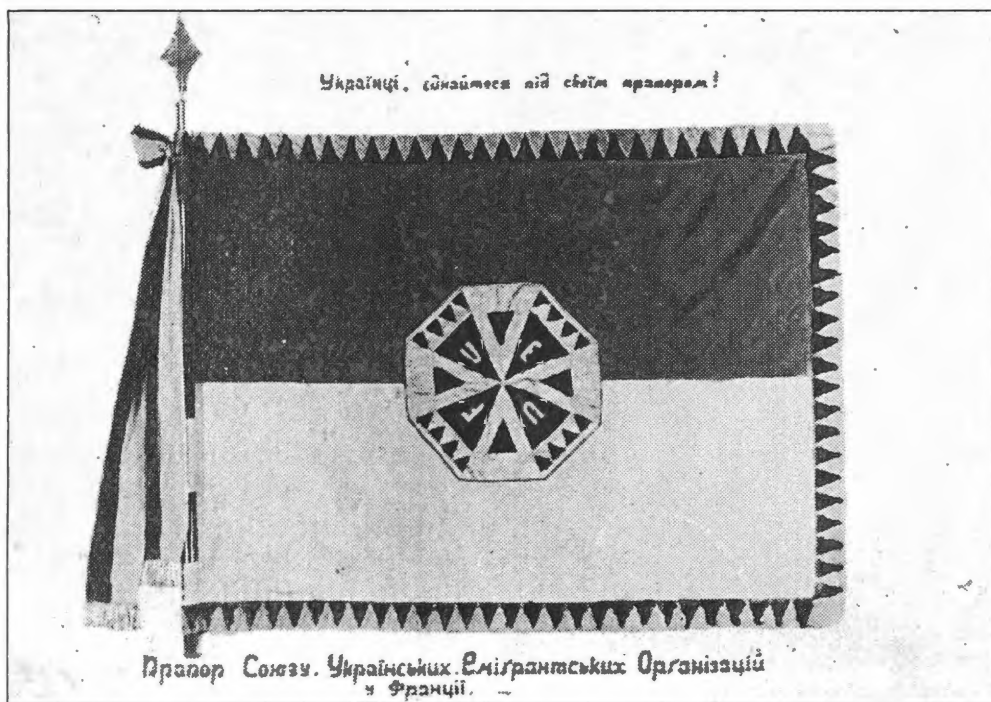
3. 64 — Українська поетеса Олена Теліга та її чоловік Михайло (в центрі) на меліоративній практиці в с.Желязна Жондова (Польща). 1933 р.

4. 95 — Олена Теліга (друга справа) та Михайло Теліга (перший зліва) з друзями Чеховичами. Варшава, 1934.

Українська Громада в м.Шалет, Франція

Альбом № 178

1. 10 — Прапор Союзу українських емігрантських організацій у Франції.

2. 21 — П.Вержбицький з родиною.

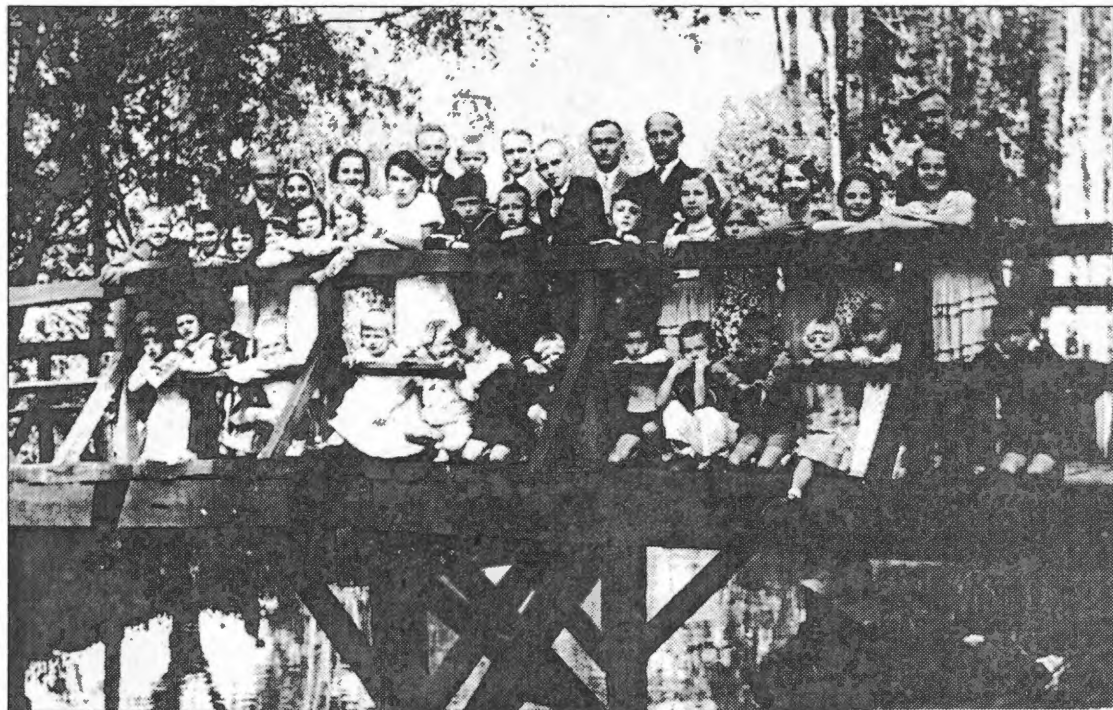
3. 48 — Г.Хоменко.

4. 92 — М.Левицький з дружиною.

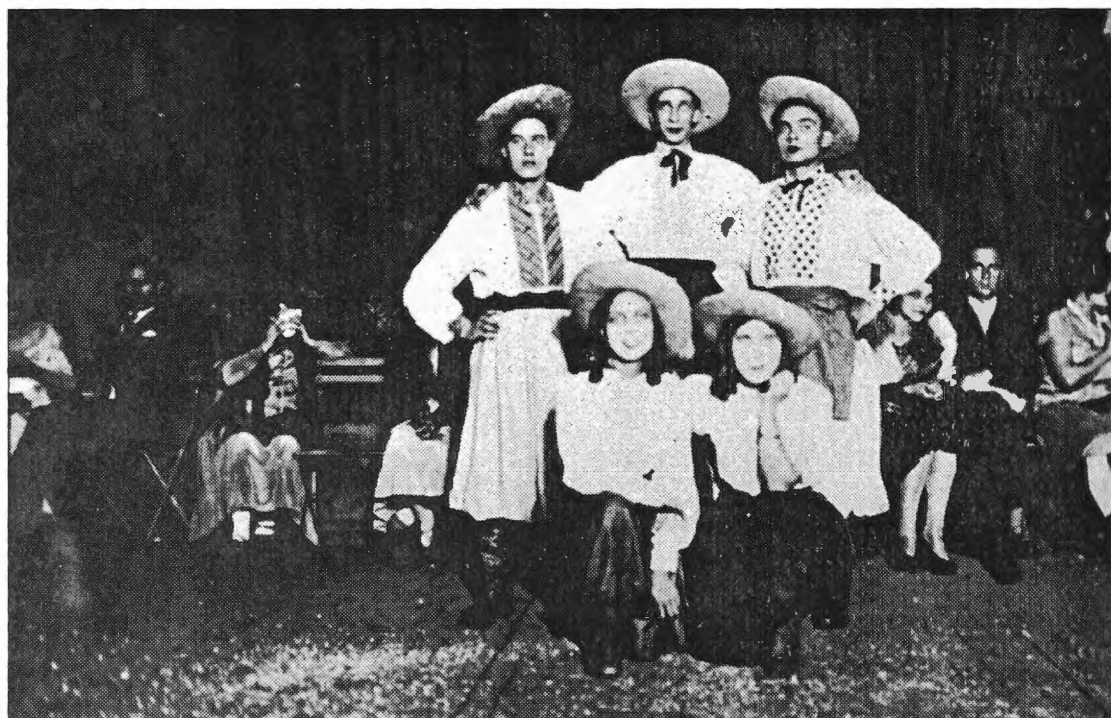
5. 93 — Групова світлина. м.Шалет (Франція).

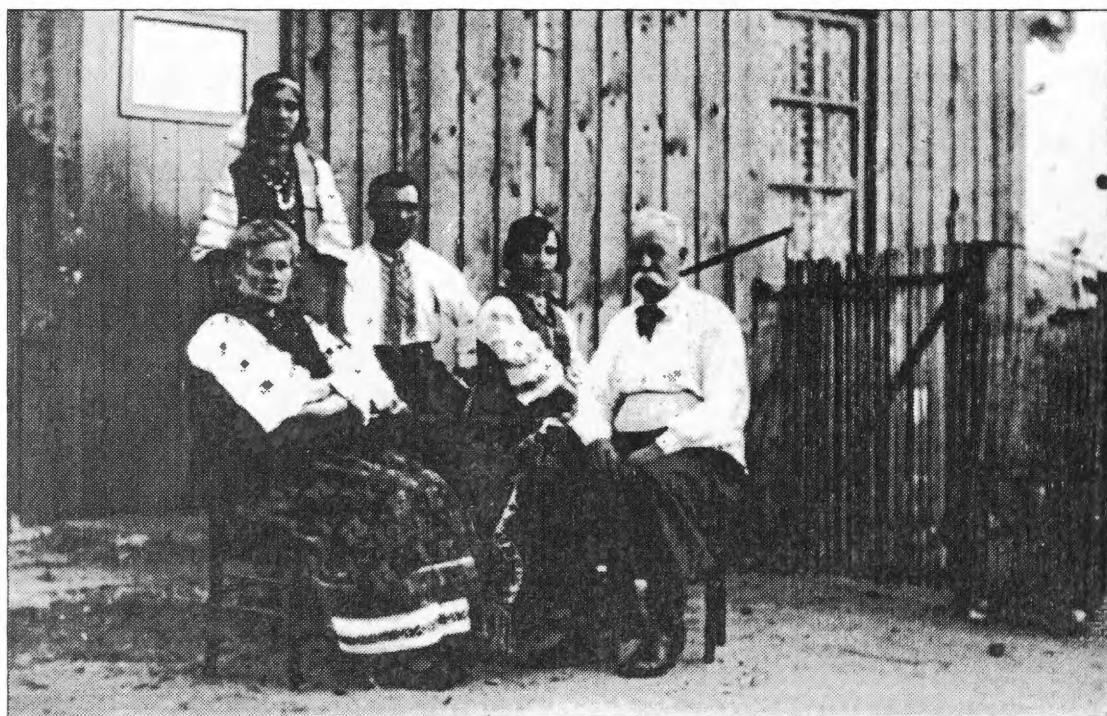
6. 94 — Група дітей українських емігрантів Української Громади в Шалеті. 8 вересня 1935 р.

7. 95 — Група дітей шкільного віку Української Громади. Шалет, 8 вересня 1935 р.

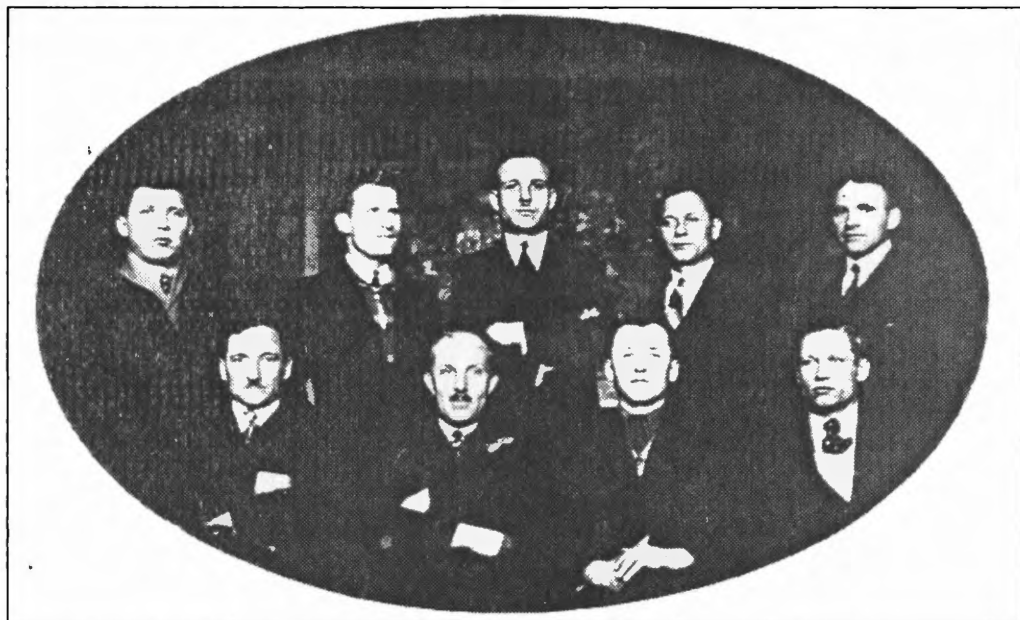
8. 96 — Учасники свята Української Громади в Шалеті.

9. 111 — Група українців у національному одязі. Зліва Л.Гаряга. Шалет.

10. 125 — А.Марушак, Шалет.

11. 126 — Група членів Української Громади в м.Шалеті. Зліва направо: 1-й ряд: Донців М., Вер-
жицький, Пашин П., Охмак І.; 2-й ряд: Маслюк Г., Сачок М., Світличний, Павловський Є. (5-й).

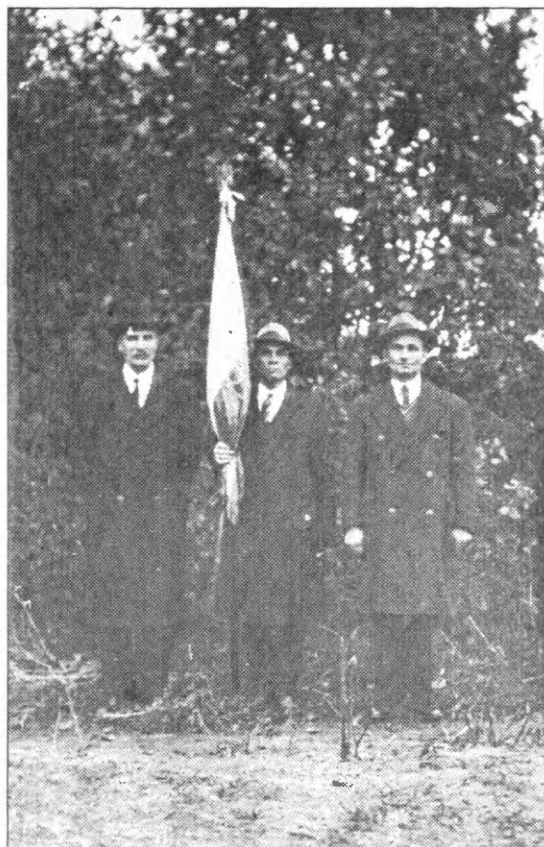
12. 128 — Група членів Української Громади в національних костюмах, м.Шалет. Зліва направо: Лечук Й., Марушак А. (3-й), Іщук В. (5-й), Шаповал І. (7-й).

13. 130 — Борейко.

14. 133 — Група вчителів Української Громади в м.Шалеті. Зліва направо: сидять — голова шкільної ради Вержбицький, голова Шалетської Громади Пашин П., учителька Вержбицька Л.; стоять (зліва направо): учителі Колодій М., Зубенко В. 8 вересня 1935 р.

15. 138 — Групове фото. Вержбицький (зліва), Яременко М. (в центрі), Шаповал Іл.

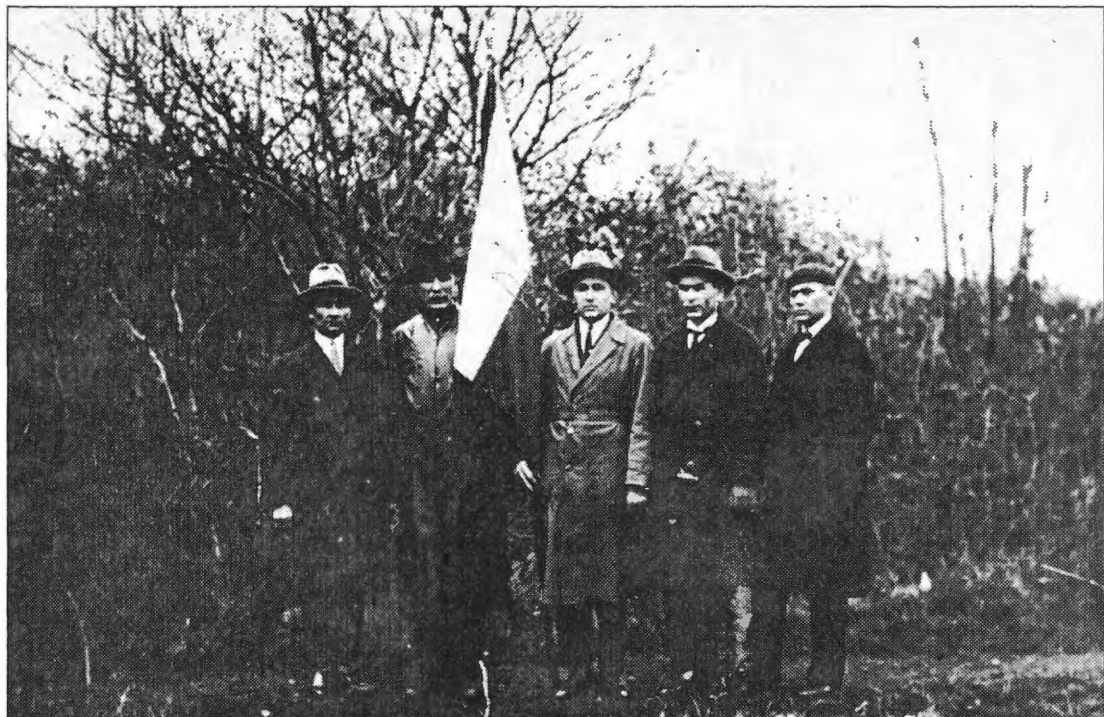
16. 140 — Групове фото біля оселі, м.Шалет.

17. 142 — Вержбицькі — брат і сестра, м.Шалет.

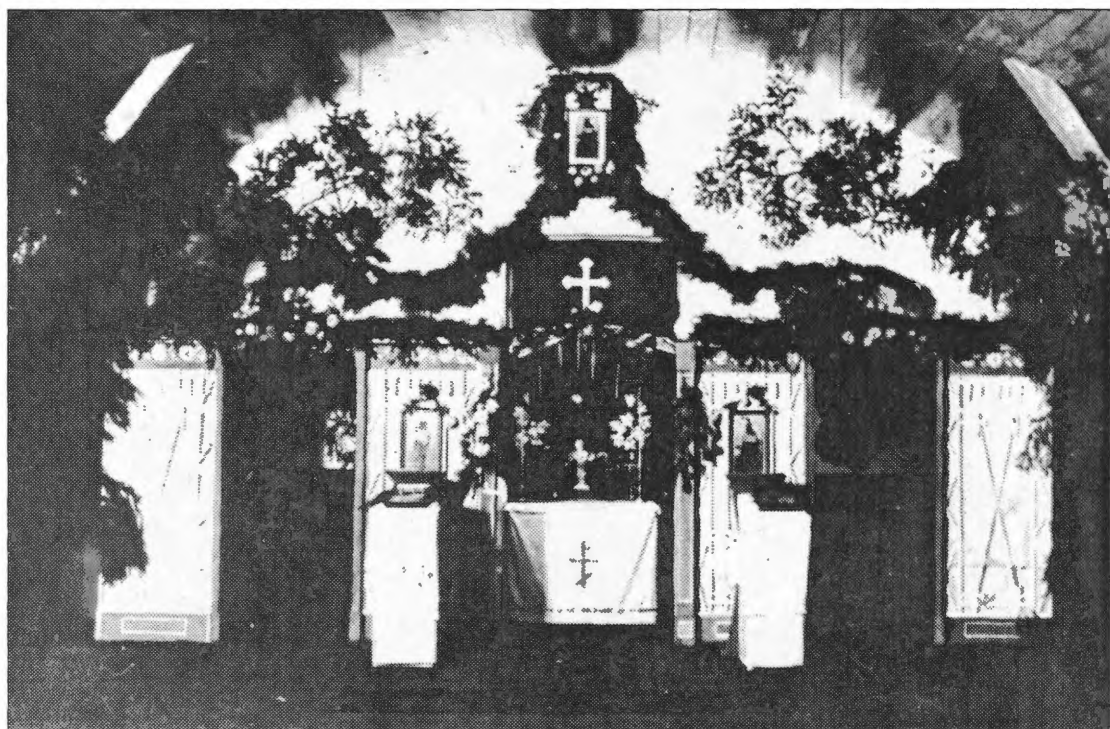
18. 143 — Письменник Самчук Улас серед членів Української Громади в м.Шалеті. Зліва на-право: 1-й ряд — Маслюк Г., Бацуца Ю., Самчук У., Вержбицький (5-й) 2-й ряд — Стоцький Іван, Колодій М., Левицький М., Щербина О. (6-й); 3-й ряд — Зубенко В. (2-й), Свенціцький О., Сачок М. м.Шалет, 29 травня 1937 р.

19. 169 — Група українців Української Громади у м.Шалеті. Зліва направо: Шаповал Іл., Вержбицький, Пашин П., Левицький М.

20. 170 — Група дітей Української Громади в Шалеті з учителями. Зліва направо: 2-й ряд — Зубенко В. (3-й), Колодій М. (5-й), Вержбицька Л. (7-а).

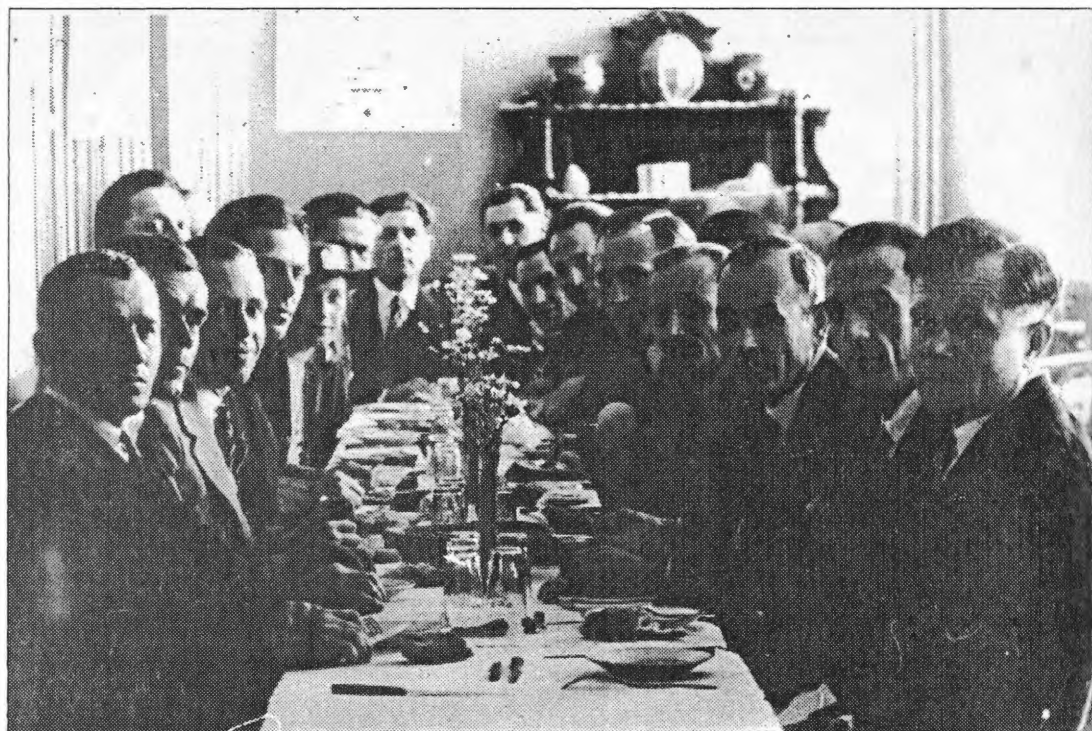

21. 173 — Кімната для молитов і богослужінь, м.Шалет.

22. 177 — Засідання правління Української Громади в м.Шалеті. Зліва направо: Левицький М. (3-й), Вержбицький (5-й), Шумицький М. (9-й), голова Громади Пашин П.

25. 185 — За обіднім столом. 1-й зліва — голова Української Громади в м.Шалеті Пашин; справа — Вонарха І. (1-й), Левицький М. (3-й).

26. 188 — Група представників Української Громади в м.Шалеті. Зліва направо: 1-й ряд — Хоменко Г., Грушецький М., Ішук В. (4-й); 2-й ряд — Климів, Реган В., Сачок М. (6-й), Кистенко; 3-й ряд — Шаповал Іл., Чистосердів І., Левицький М., Маслюк Г., Деревенко К., Замша М., Шкрабалюк А. (9-й), Гутовський Є. (11-й), Вержбицький, Маклай Н.

27. 189 — Група українців в м.Шалеті на дозвіллі. Зліва направо: сидять — Левицький М.; стоять — Пастушенко, Татарул М., Маклай Н., Заваришин, Кислиця І., Яременко М. (8-й), Шаповал Іл., Охмак І.

28. 192 — Весільне фото. Зліва направо: сидять — Вержбицька Л., Марушак А. з дружиною; стоять — Грушецький М., Шаповал Іл. (3-й), Лечук Й.

29. 193 — Група членів Української Громади в м.Шалеті. Зліва направо: 1-й ряд — Свенціцький О., Мар Ю., Пашин, Левицький М.; 2-й ряд — Марушак А., Сачок М., Татарул М., Стоцький І., Бушило П. (7-й), Світличний В., Безносок Г., Вержбицький (11-й), Долотій, Щербина О., Маслюк Г.; 3-й ряд — Шаповал І., Готовський Є. (3-й), Бурдюженко, Бацуца Ю.

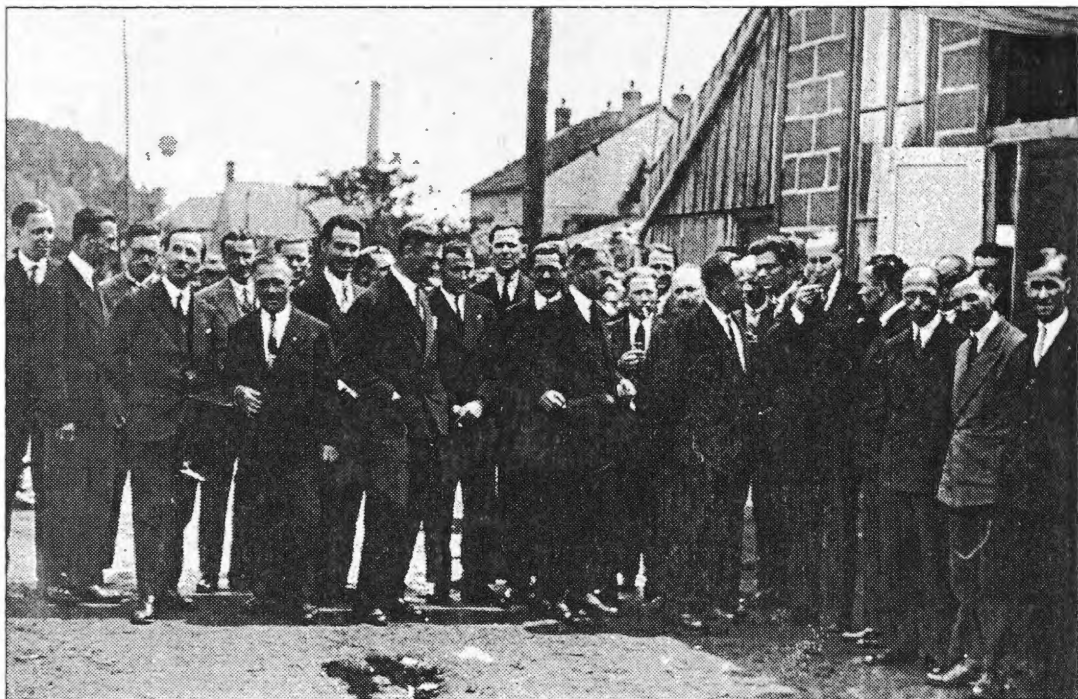
30. 195 — Святкування роковин Т.Г.Шевченка Українською Громадою. м.Шалет, 1934 р.

31. 196 — Група членів Української Громади в м.Шалеті. Зліва направо: 1-й ряд — Левицький М. (2-й), Ішук В., Донців М., Світличний В. (6-й), Мар Ю. (8-й); 2-й ряд — Щербина О., Гутовський Є., Маклай Н., Сачок М., Усенко, Свенціцький О., Шкрабалюк А., Стоцький І., Вержбицький; 3-й ряд — Лечук Й., Реган В. (3-й), Бушило П., Замша М., Деревенко К.

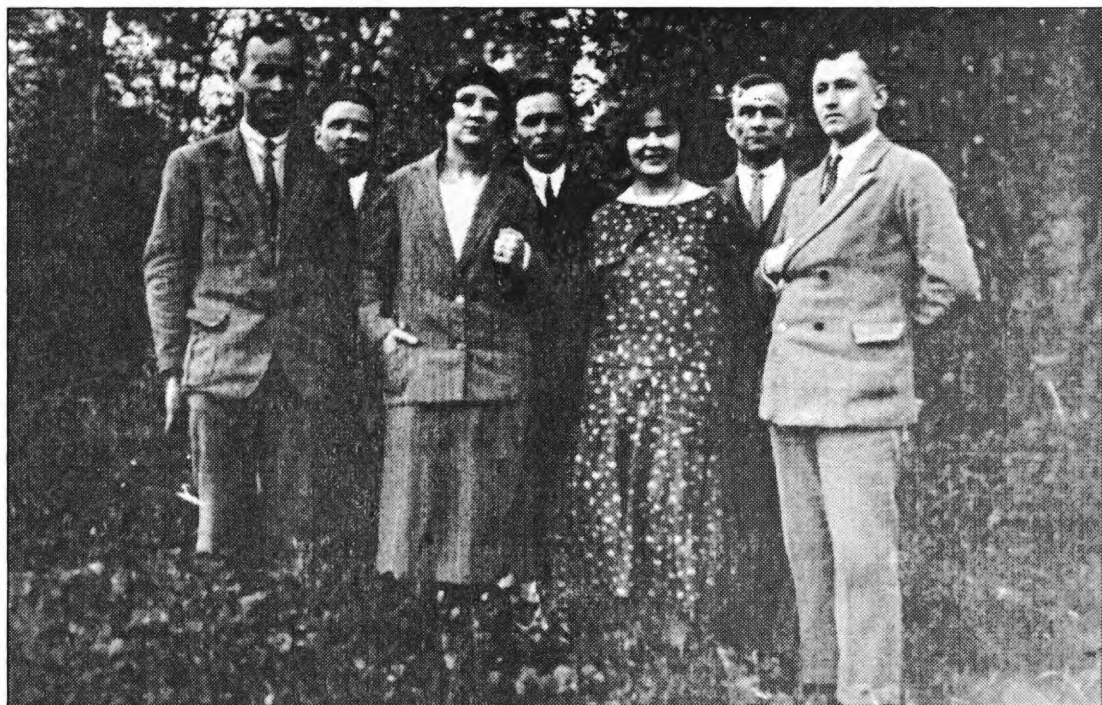
32. 200 — Український публіцист і літературний критик Донцов Д. серед членів Української Громади в Шалеті. Справа наліво: сидять — Татарул М., Донцов Д. (3-й), Левицький М. (6-й), Гербанівський Ю., Вержбицький, Свенціцький О.; стоять — Донців М., Бушило П., Пашин П., Кислиця І., Мандрика, Маслюк Г., Бацуца Ю., Тимошенко Я., Григораш В. (10-й), Бакум (12-й), Онипко, Зубенко В., Стоцький І., Шаповал І. (17-й), Мороз Д.

33. 204 — Група членів Української Громади в м.Шалеті на одній з вулиць. Справа наліво: Шаповал І., Щербина О. (3-й), Стоцький І., Шумицький М., Мар Ю. (7-й), Реган В. (9-й), Левицький М., Пашин П. (13-й), Мороз Д. (15-й), Бушило П., Свенціцький О.

34. 206 — Група членів Української Громади в м.Шалеті на дозвіллі. Зліва направо: 1-й ряд — Безносок Г. (2-й), Левицький М., Гербанівський Ю. (син), Бауца Ю. (8-й); 2-й ряд — Шаповал І., Гербанівський Ю., Усенко, Вержбицький, Климов, Світличний В.; 3-й ряд — Чистосердів І., Гутовський Є. (3-й), Сачок М. (6-й), Козенюк А. (8-й), Пашин П. (10-й), Попів (12-й).

35. 208 — Група членів Української Громади в м.Шалеті. Зліва направо: Левицький М., Маслюк Г., Стоцький І. (4-й), Шаповал І. (6-й), Пашин П.

36. 212 — Група представників Української Громади в м.Шалеті на дозвіллі.

37. 216 — Торгові ряди на ринку в м.Шалеті (Франція).

38. 217 — Група молоді Української Громади в м.Шалеті після виступу.

39. 231 — Отець Бриндзан Іл., Шалет Франція).

40. 244 — Внутрішній вигляд однієї з кімнат мистецького товариства Української Громади в м.Шалеті.

41. 242 — Обід українців на громадській землі в м.Шалеті. 20 червня 1937 р.

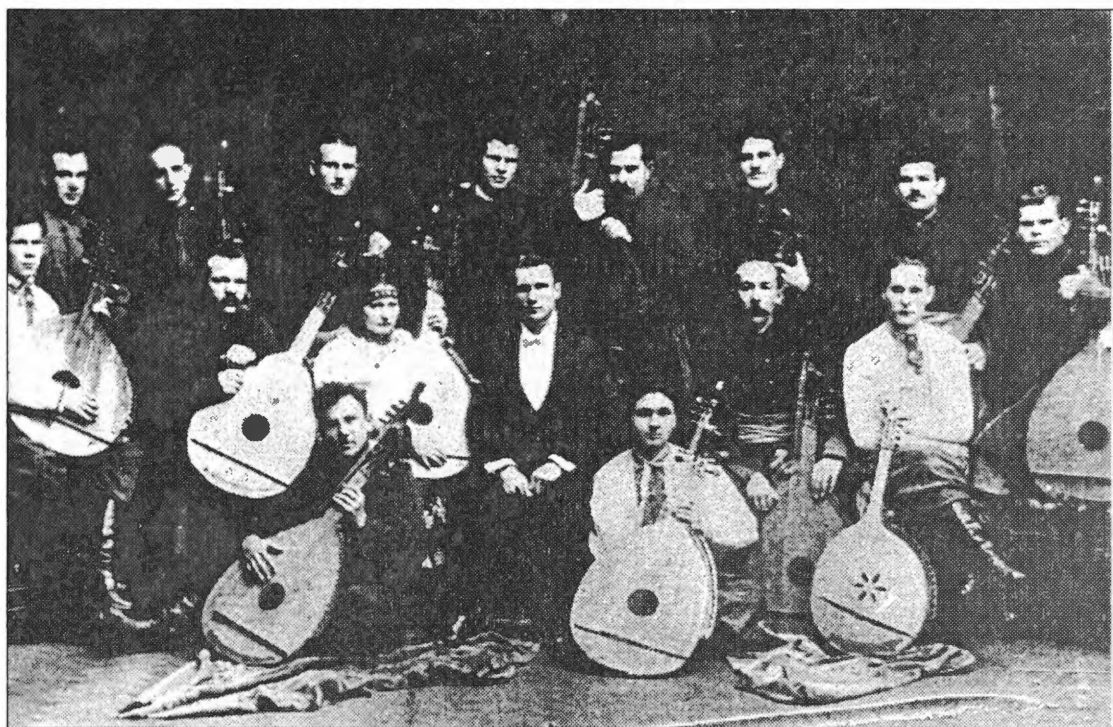
42. 245 — Внутрішній вигляд однієї з кімнат мистецького товариства Української Громади в м.Шалеті.

43. 246 — Внутрішній вигляд однієї з кімнат мистецького товариства Української Громади в м.Шалеті.

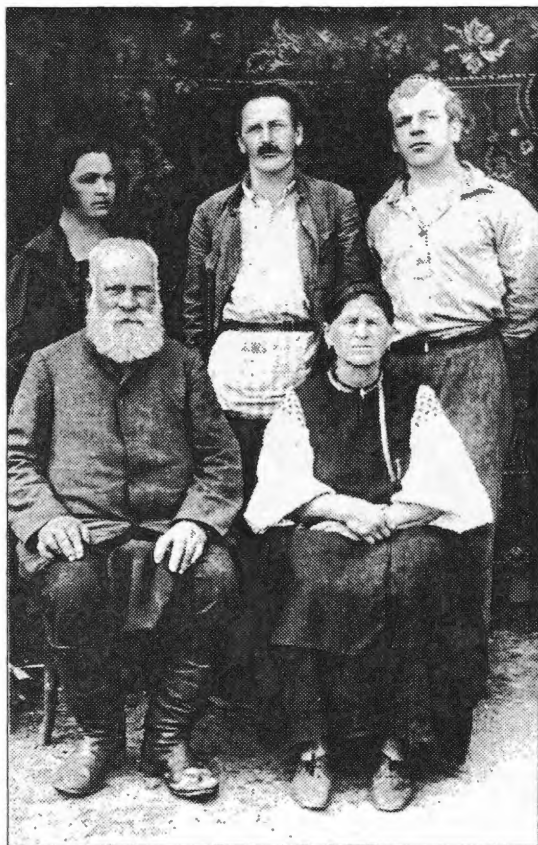
44. 247 — Ємець Василь — (1890—1982) — український кобзар-віртуоз (на звороті фотооригіналу є автограф).

45. 248 — Українська кобзарська капела під керівництвом Василя Ємця (в центрі). Справа наліво: Теліга М., Заворицький П.

46. 263 — Професор школознавства і позашкільної освіти Сірополко С.О. (в центрі) серед членів Української Громади в м.Шалеті. 23 травня 1937 р.

47. 265 — Сім'я Клешенків з м.Борисполя Київської губернії, серпень 1925 р.

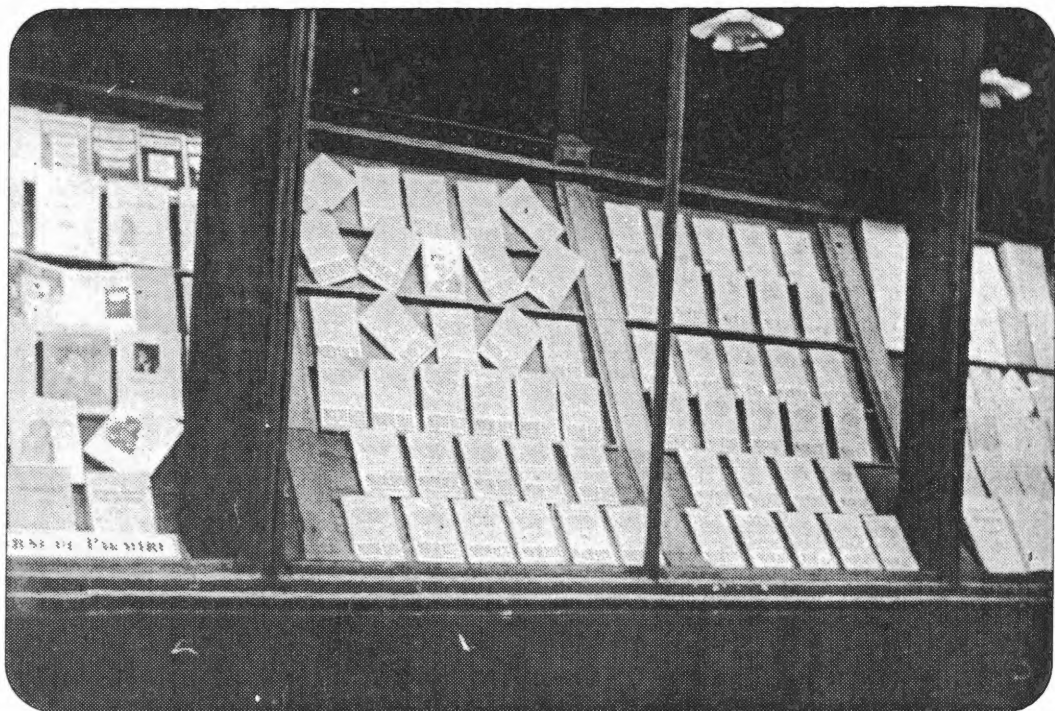
48. 268 — Група членів Української Громади в м.Шалеті.

49. 269 — Група членів Української Громади в м.Шалеті біля входу до церкви.

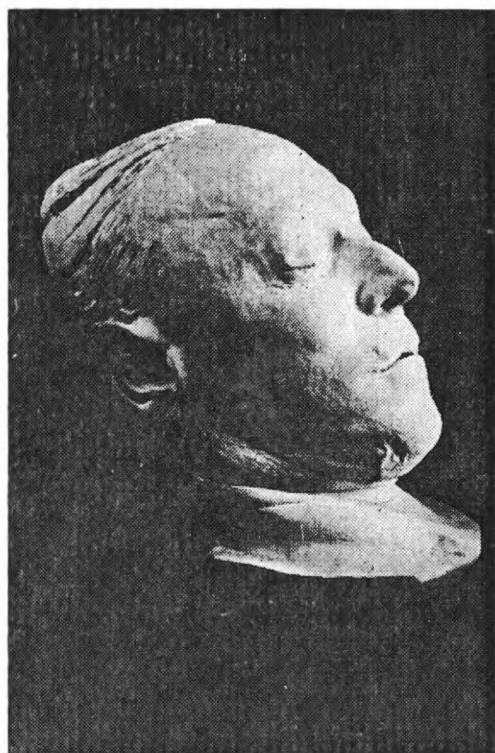
50. 271 — Вид на м.Шалет (Франція) під час повені.

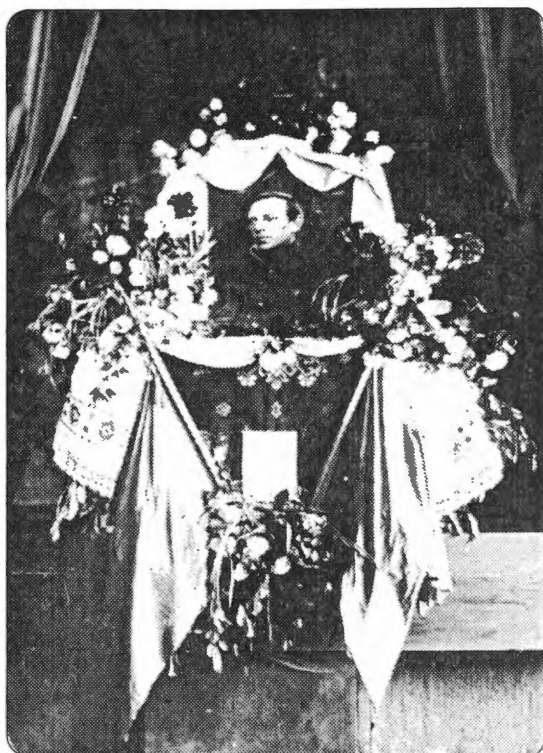
51. 272 — Вітрина видавництва «Алькан» у м.Парижі з книгою деп. Євена про Україну.

52. 273 — Похорон Головного отамана УНР С.В.Петлюри в Парижі. м.Париж, 30 травня 1926 р.

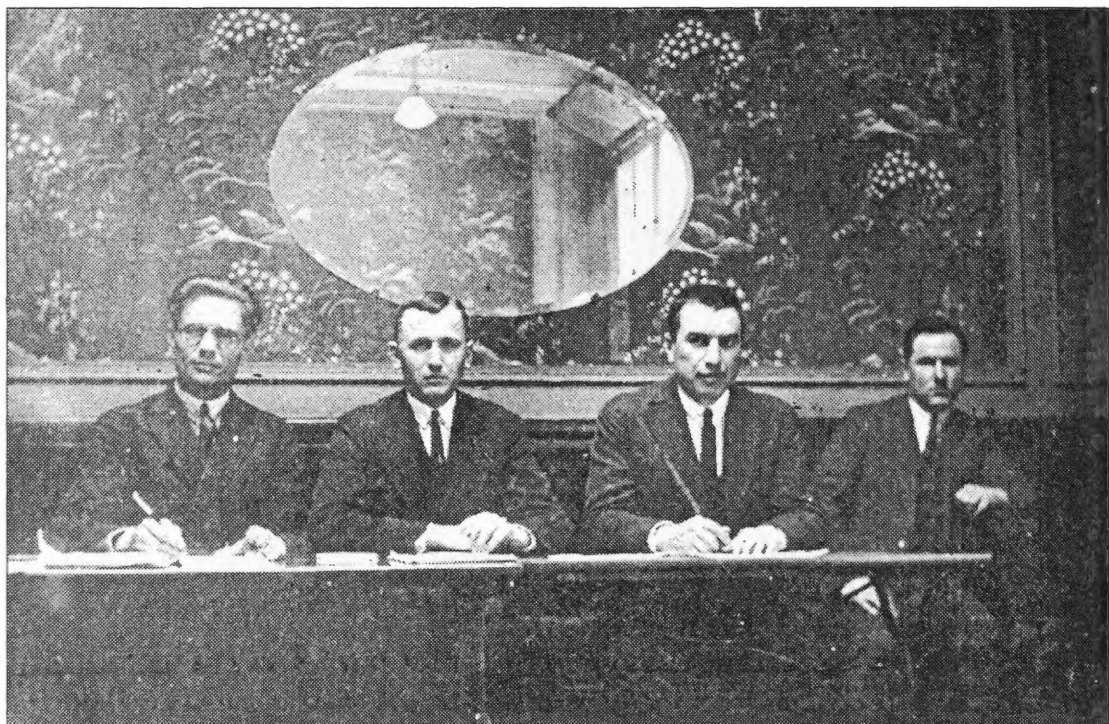
53. 274 — Посмертна маска Головного отамана С.В.Петлюри. Париж, 30 травня 1926 р.

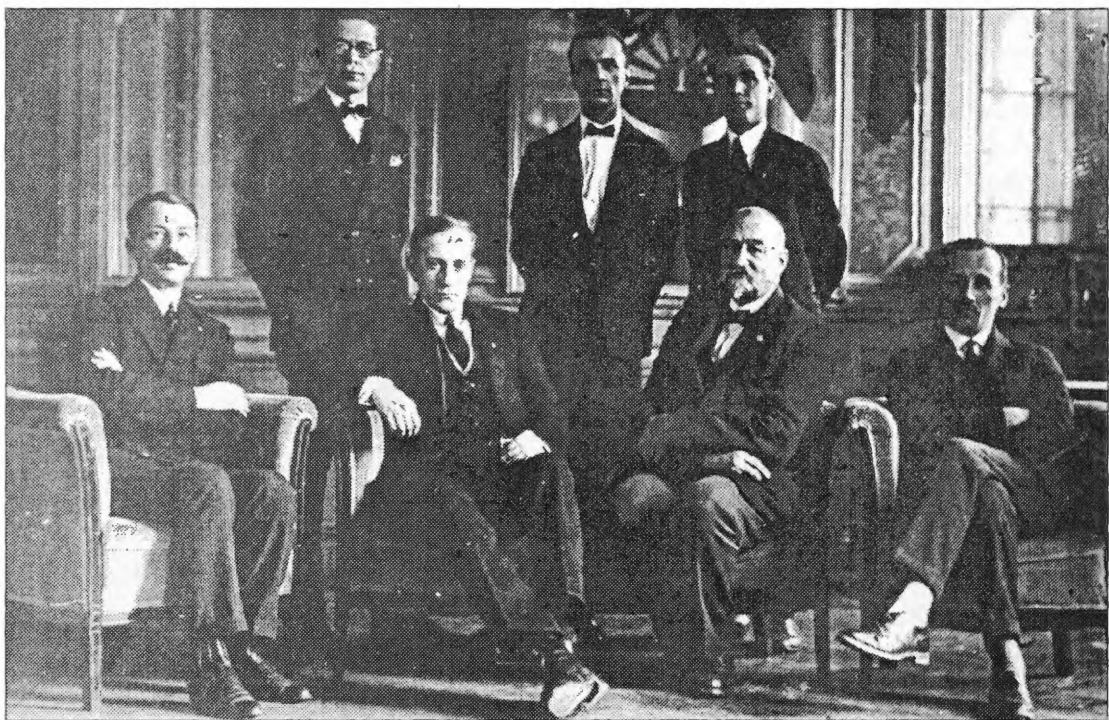
54. 275 — Траурний портрет Головного отамана УНР С.В.Петлюри під час його похорону. Париж, 30 травня 1926 р.

55. 276 — Головний отаман С.В.Петлюра оглядає парк, закладений інтернованими козаками і старшинами в таборі 4 жовтня, м.Каліш.

56. 279 — Президія 8-го з'їзду Союзу Українських емігрантських організацій у Франції. 2-й зліва — Пашин П. Париж, 1931 р.

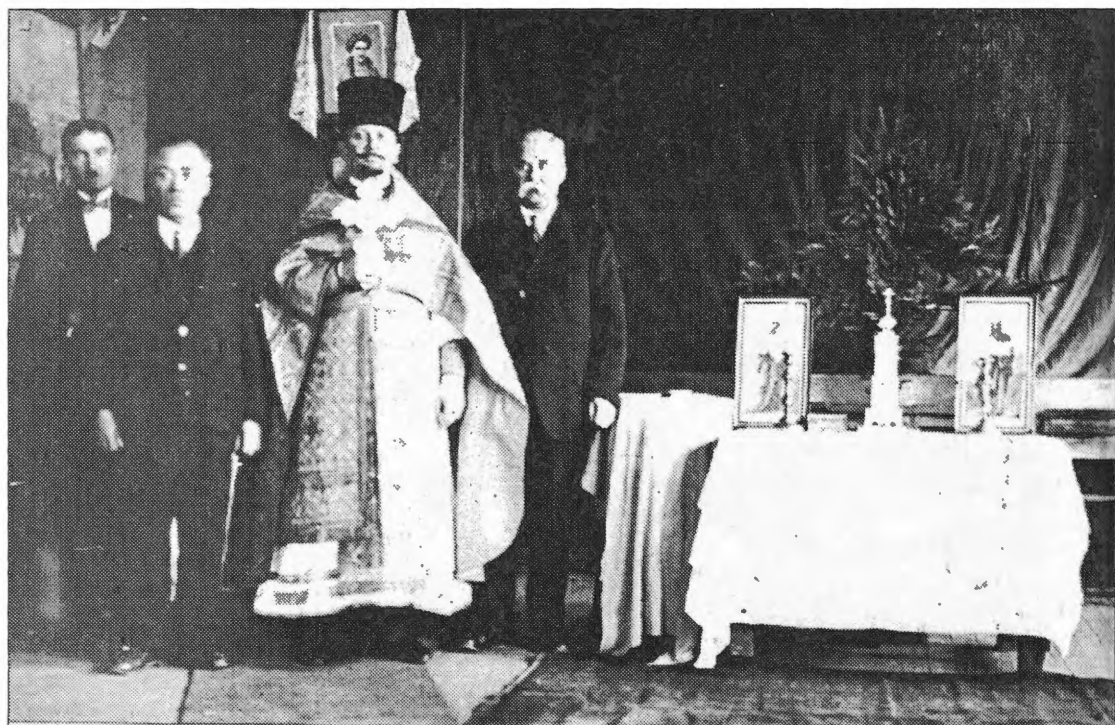
57. 280 — Члени Генеральної Ради і контрольної комісії Союзу Українських емігрантських організацій під час роботи 5-го з'їзду Союзу в м.Парижі. 2-й зліва (сидить) Шумицький М. Париж, 1929 р.

58. 285 — Група членів Української Громади в м.Шалеті.

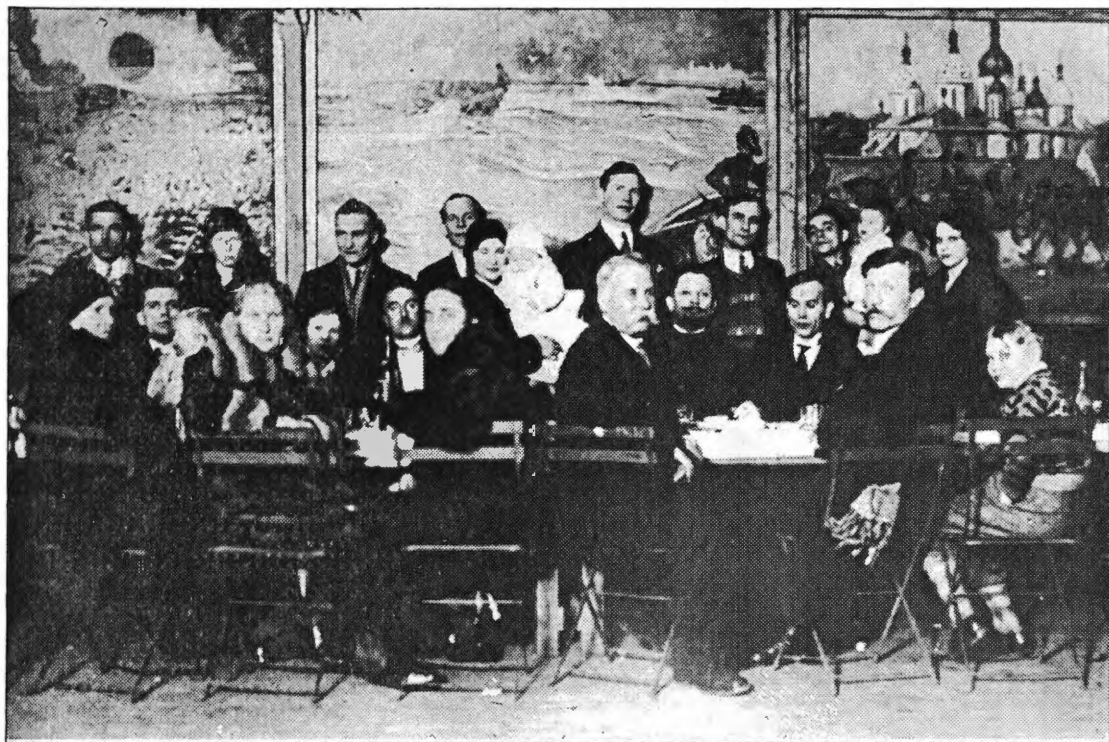
59. 286 — Господарський будинок Української Громади в м.Шалеті.

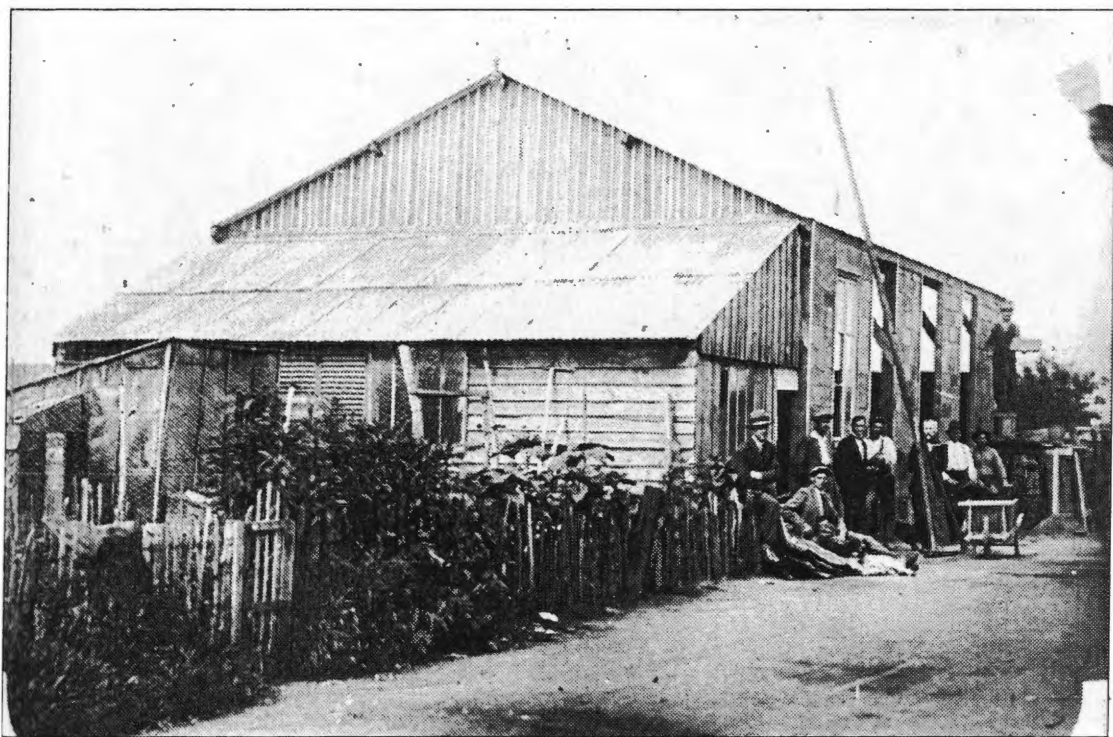
60. 288 — Обряд богослужіння в Українській Громаді в м.Шалеті.

61. 289 — Група членів Української Громади в м.Шалеті в національних костюмах.

62. 290 — Зібрання Української Громади в м.Шалеті.

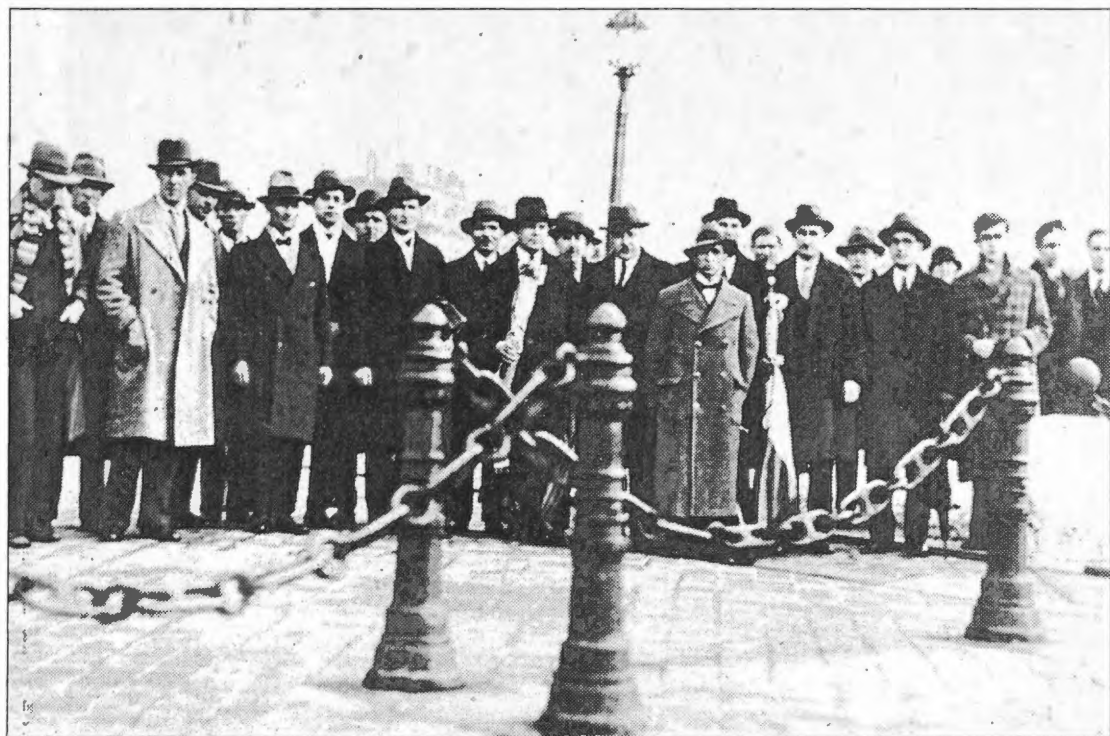
63. 292 — Будівництво громадського будинку українців в м.Шалеті.

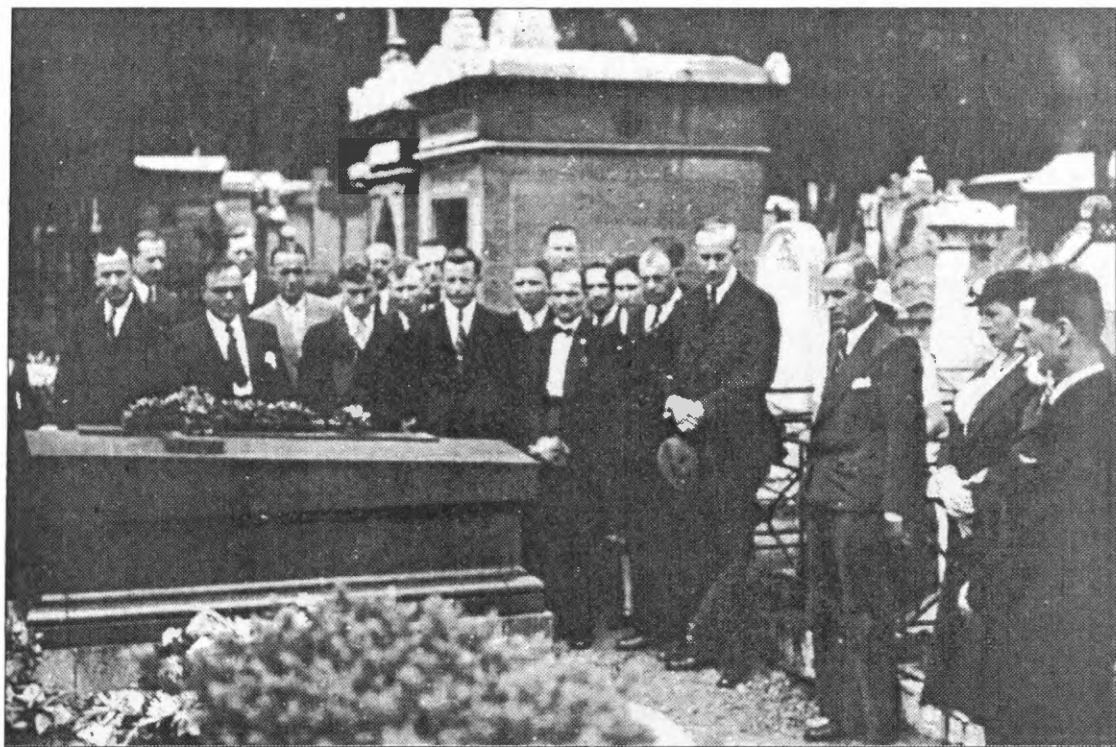
64. 296 — Весілля Безносюка Г. в м.Шалеті.

65. 297 — Весілля Левицького М. в м.Шалеті.

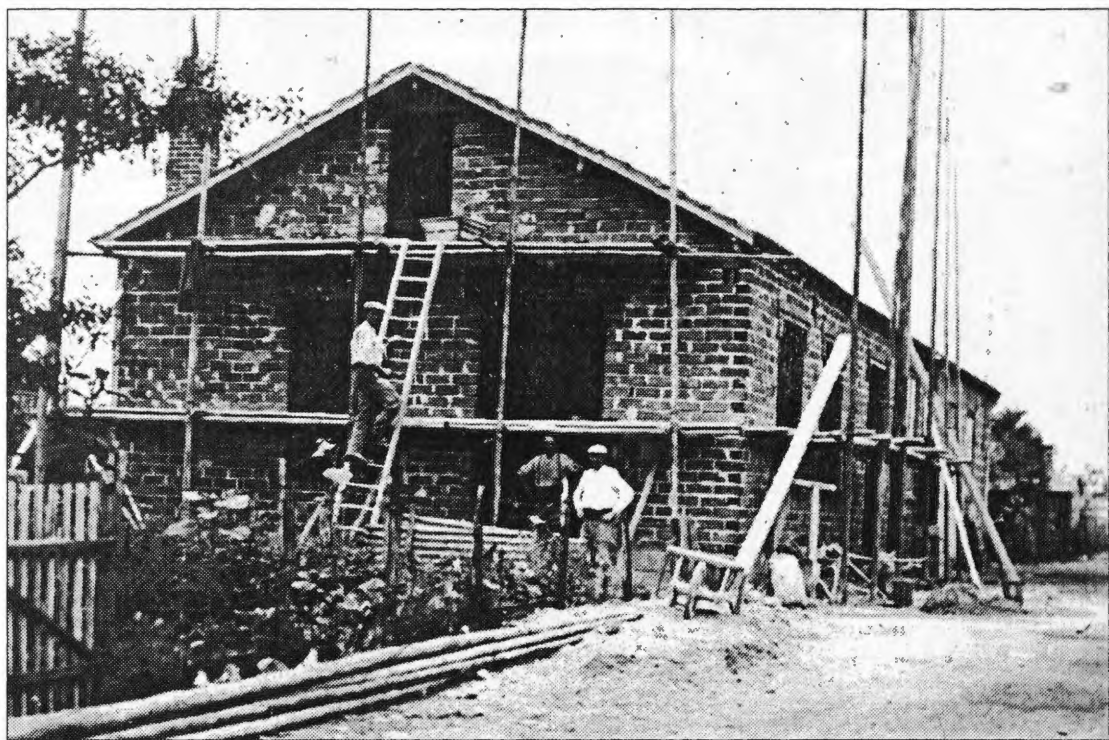
66. 299 — Група членів Української Громади в м.Шалеті.

67. 300 — Учасники 13-го з'їзду Союзу українських емігрантських організацій у Франції після покладання вінка на могилу Головного отамана УНР С.В.Петлюри на кладовищі Монпарнас у Парижі. Париж, 15 серпня 1937 р.

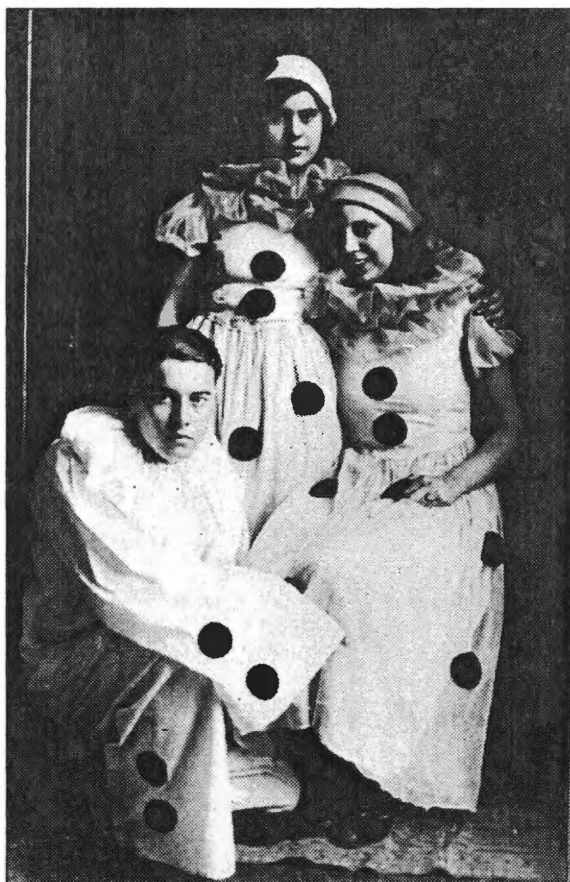
68. 322 — Футбольна команда Української Громади в м.Шалеті.

69. 328 — Будівництво будинку в м.Шалеті.

70. 331 — Група членів Української Громади в м.Шалеті.

71. 335 — Брат і сестра Гербанівські (зліва направо) і Татарул.

72. 343 — Члени управи Української Громади в м.Шалеті. Зліва направо: сидять — Стоцький І., Пашин — голова управи, Левицький М.; стоять — Павловський Є., Щербина О., Маслюк Г. м.Шалет, 28 грудня 1931 р.

73. 344 — Група членів Української Громади в м.Шалеті на могилі Якубовського після панахиди в річницю його смерті. В рясі — отець Бриндзан Іл. м.Шалет, 14 жовтня 1933 р.

74. 345 — Група членів Української Громади м.Шалет на могилі Якубовського після панахиди в річницю його смерті. В рясі — отець Бриндзан Іл. м.Шалет, 14 жовтня 1933 р.

75. 347 — Бацуца Ю. (справа).

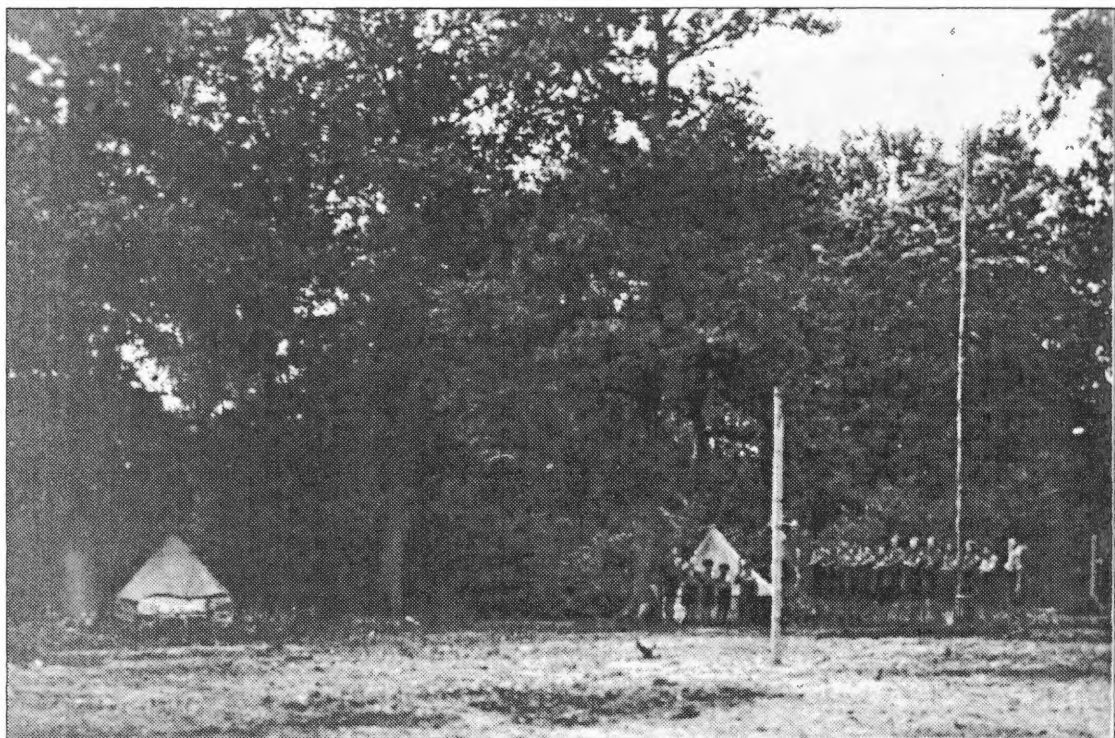
76. 348 — Приїзд Головного отамана до м.Шалет (Франція). 15 жовтня 1933 р.

77. 354 — Шаповал І. 23 червня 1922 р.

78. 355 — Група членів Української Громади м.Шалет.

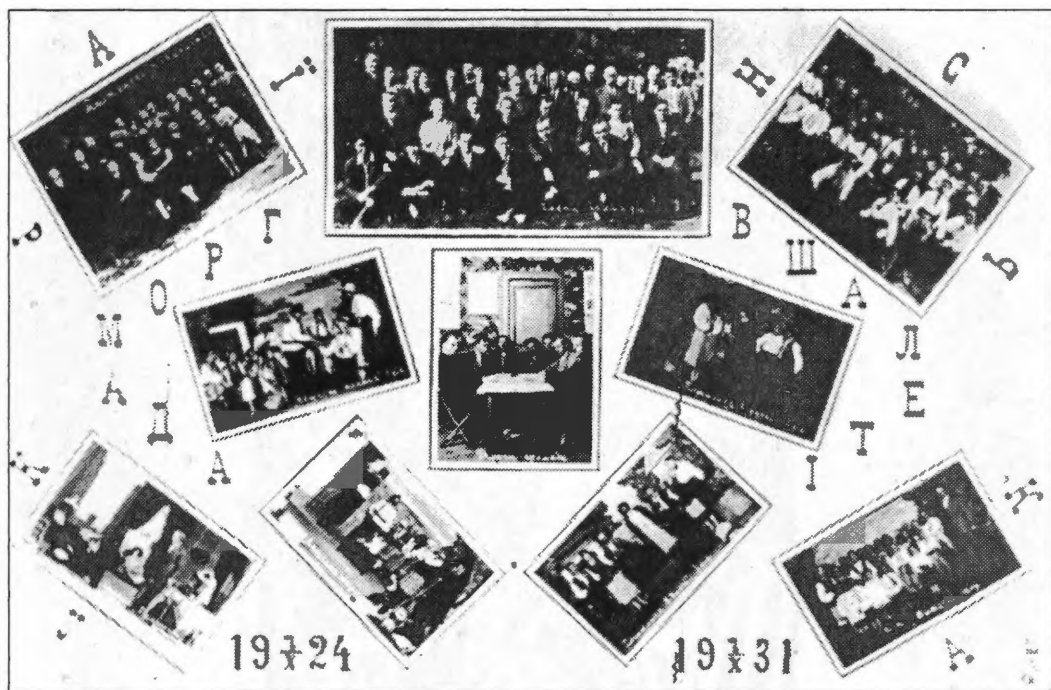
79. 356 — Табір пластунів в м.Шалеті. Серпень 1937 р.

80. 359 — Прихожани Шалетського костьолу після відправи Служби Божої греко-католицьким отцем Леськовичем. 17 жовтня 1937 р.

Українська Громада в м.Шалеті (Франція)

Альбом № 179

1. 2 — Сцени з вистав у постановці мистецького товариства при Українській Громаді в м.Шалеті (Франція). 1924—1931 рр.

2. 150 — Група акторів мистецького товариства при Українській Громаді після спектаклю за п'єсою І.Карпенка-Карого «Розумний і дурень», м.Шалет.

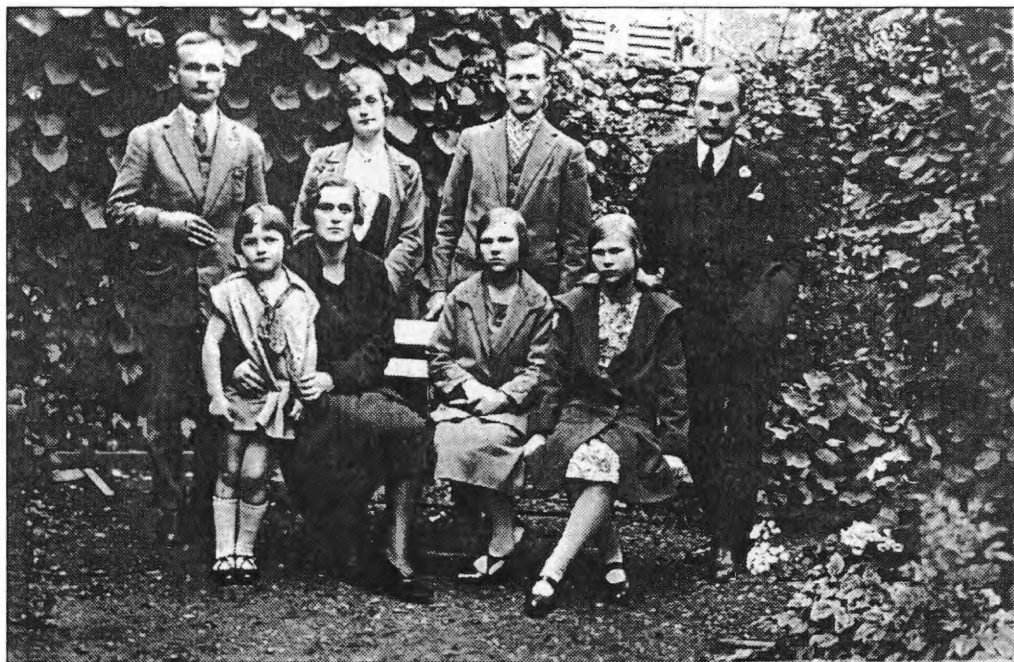
3. 3 — Портрети акторів мистецького товариства при Українській Громаді, м.Шалет.

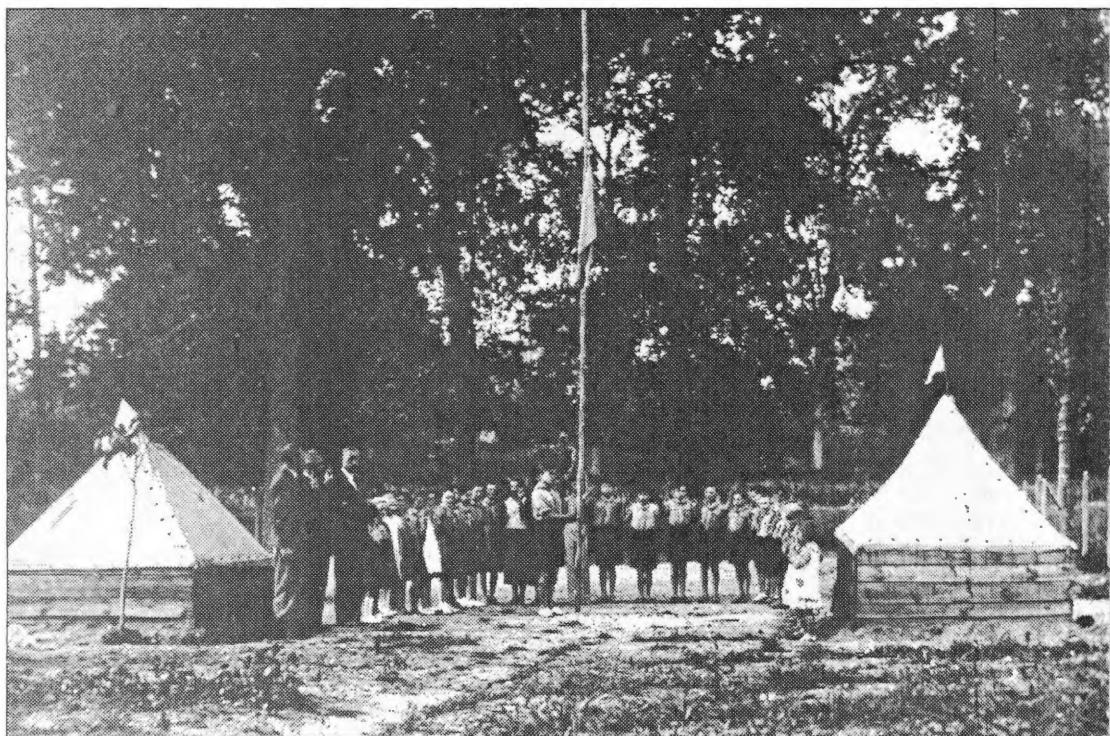
4. 197 — Виступ хору мистецького товариства при Українській Громаді на святі Т.Г.Шевченка. В центрі диригент В.Коган, м.Шалет, 17 квітня 1938 р.

5. 4 — Програми до святкових роковин Т.Г.Шевченка, що їх влаштовувала Українська Громада, м.Шалет.

6. 213 — Група членів Української Громади в м.Шалет. 1937 р.

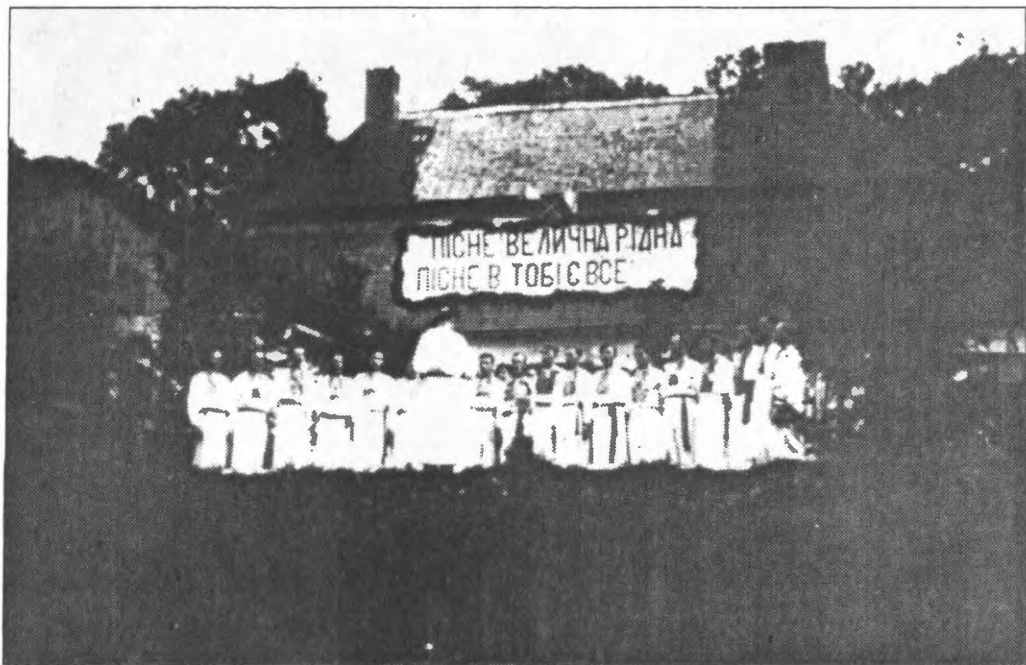
7. 201 — Підняття прапора в таборі пластунів у м.Шалет. 1938 р.

8. 202 — Діти з табору пластунів м.Шалет біля багаття. 1938 р.

Товариства «Просвіта» в Жовкві

Альбом №7.

1. 4 — Хор читальні «Просвіти» під час змагального виступу. Диригент Лев Гіжевський. Мокротин, 14 липня 1935 р.

2. 5 — Аматорський гурток читальні «Просвіти», який був нагороджений за збірну декламацію твору Володимира Татомира. В центрі — керівник Іван Пенцак. Боянка, 14 липня 1935 р.

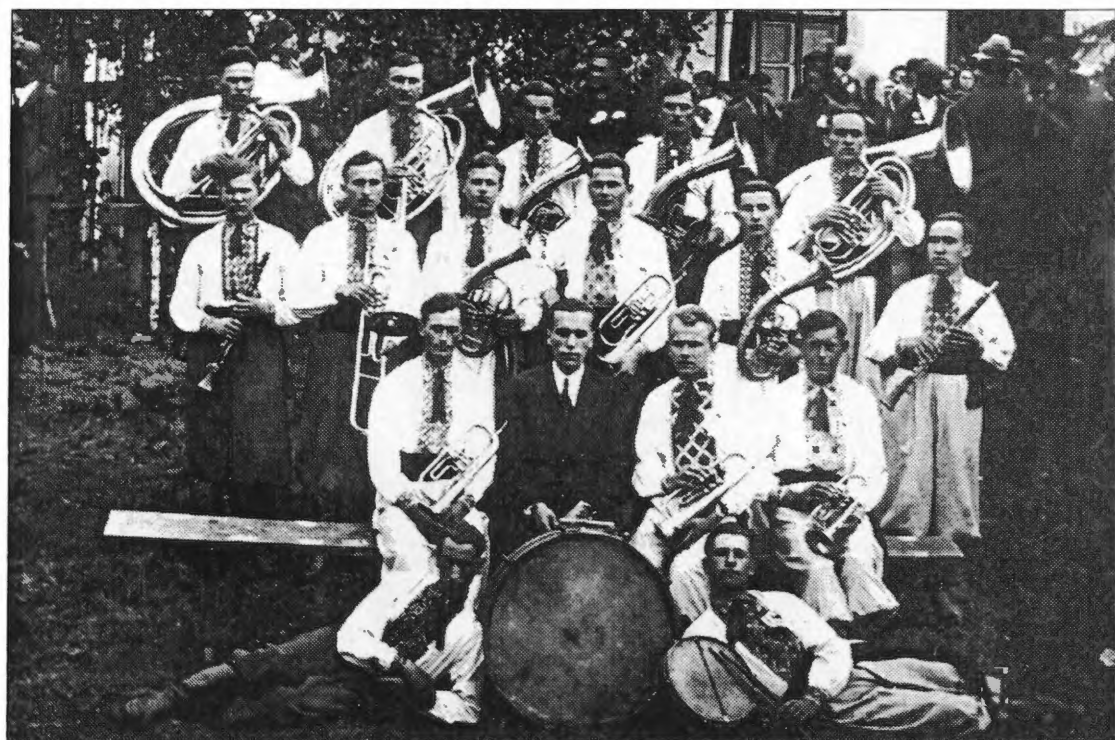
3. 6 — Мішаний хор читальні «Просвіти», який отримав визнання за спів у змаганнях. Диригент Мих. Завадко. Мервичі, 14 липня 1935 р.

4. 8 — Чоловічий хор читальні «Просвіти». Диригент Іван Білецький. 14 липня 1935 р.

5. 9 — Мішаний хоч читальні «Просвіти». Диригент Петро Грабовський. Зіболки, 14 липня 1935 р.

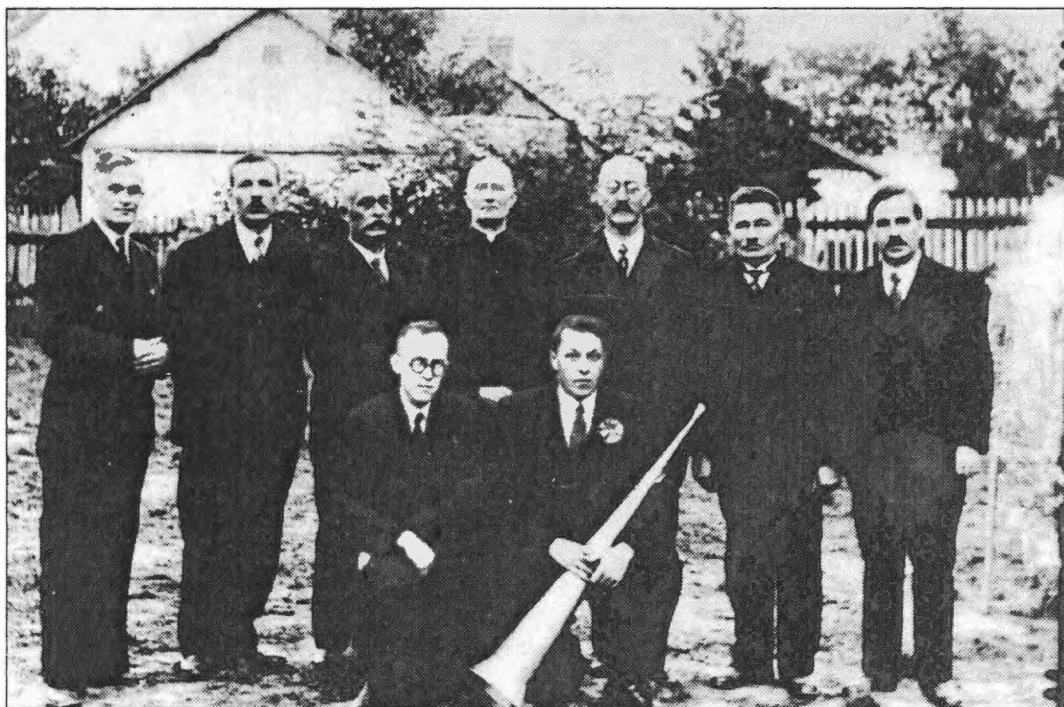
6. 13 — Духовий оркестр читальні «Просвіти». Диригент Омелян Крук. Мости Великі, 1935 р.

7. 21 — Осередок читальні «Просвіти» в Двірцях-Плосків. Голова — Іван Білецький. 1935 р.

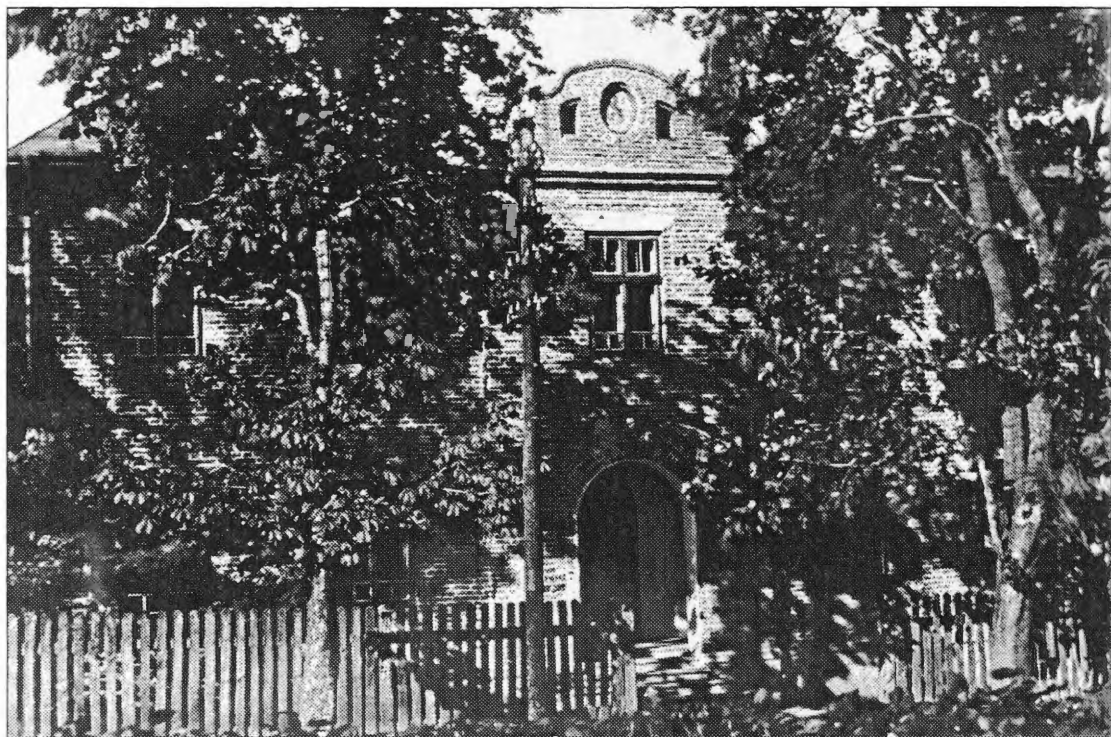
8. 32 — Відділ (відділ) читальень «Просвіти» Жовківщини і гості з нагоди посвячення «Українського повітового Дому» в Жовкві. 15 вересня 1935 р.

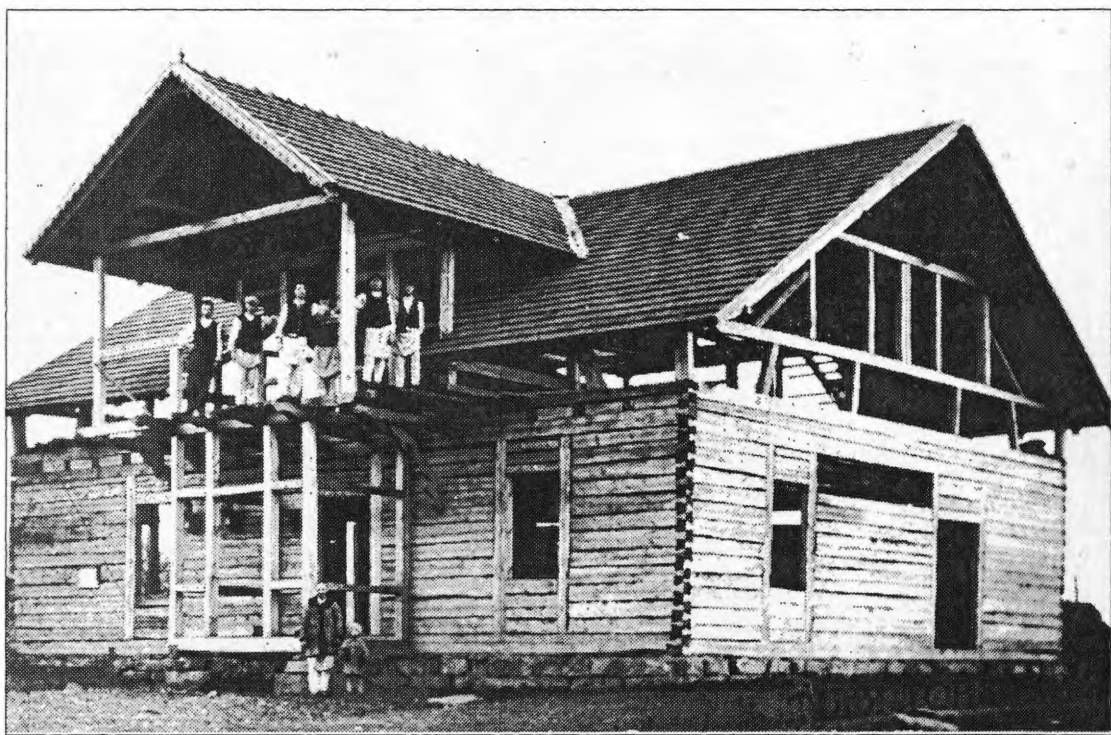
9. 33 — Виділ філії «Просвіти» з нагоди посвячення «Українського повітового Дому» в Жовкві. Стоять зліва: інж.Волод.Татомир, секретар філії Ів.Дорота, голова Тов-ва д-р Ів.Брик, голова тов-ва опіки над молоддю отець Ом.Погорецький, відпоручик головної управи «Р.Ш.» проф.Ластовецький, посол УНДО д-р Р.Перфецький, голова філії «Просвіти» д-р Ів.Романків; сидять: член виділу «Просвіти» лікар д-р Антін Орловський, д-р П.Сапрука.

10. 36 — Діти, які брали участь у шкільних гуртках «Просвіти» з нагоди посвячення «Українського повітового Дому» в Жовкві. 1935 р.

11. 37 — «Український повітовий Дім» в Жовкві. 1935 р.

12. 59 — Власний дім читальні «Просвіти» в Лімній (Турчанщина). Проект інженера Волод. Татомира. 1936 р.

13. 60 — Відпоручниці (уповноважені) дівочих гуртків читальні «Просвіти». Організатор В.Татомир. 7 червня 1936 р.

14. 82 — Прапор філії «Просвіти» в Жовкві, посвячений 23 серпня 1936 р. На передньому плані Гульгун Марія та Притула.

15. 92 — На посвяті прапора філії «Просвіти» в Жовкві. 23 серпня 1936 р.

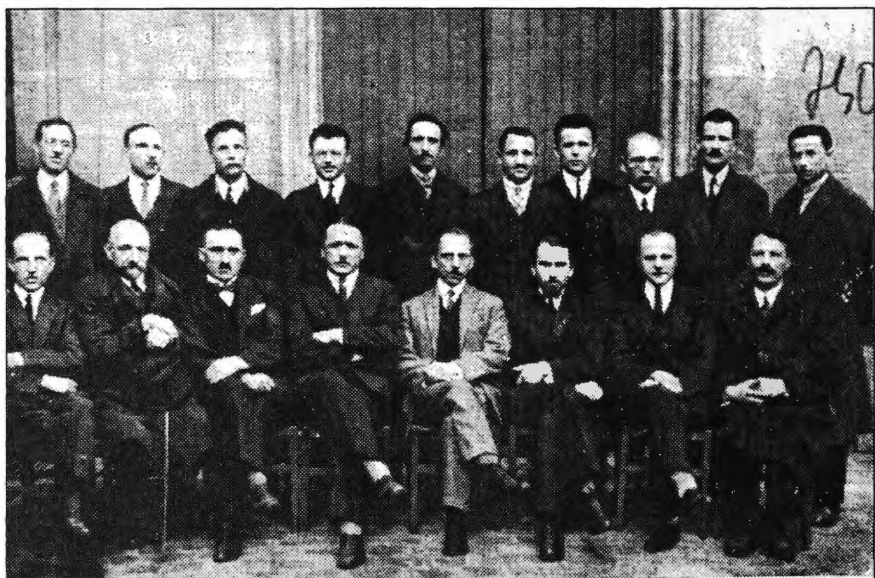
16. 129 — Ювілейна Академія філії «Просвіти». Збірний хор читалень «Просвіти» перед відспіванням просвітянського гімну (37 хорів, 1289 членів на естраді). Жовква, 23 серпня 1936 р.

17. 130 — Промова засновника філії «Просвіти» радн. В.Даниловича з нагоди її 30-річчя.

18. 154 — Члени «Молодої Просвіти» с.Бутин на освітньому курсі філії товариства. Жовква, 1936 р.

2-й Український Всецерковний з'їзд Православних парафій у Франції 18 квітня 1930 р.

На світлині делегати укр. православної парафії. Сидять першому ряді: 1) полк. Вержицький (Шалет), 2) генер. Сварика (Шалет), 3) сотн. Василів (голова паризької парафії), 4) генер. Удовиченко (голова церков. Ради Укр. Прав. парафії у Франції), 5) Бачинський, представник УАПЦ в Женеві, 6) Прот. П.Гречишкін — настоятель парафії, 7) полк. Юзкевич (Париж), 8) Добровольський (Париж); Стоять зліва: Рудичів, Луцкевич (Париж), Світличний, Бацуца (Шалет). Далі серед присутніх п.Хохун (Ельзас-Льорен), полк. В.Филонович (стоїть другий зправа).

Ф. 4432, оп. 1, спр. 3, арк. 230.

Група стипендіатів інституту при управі городу перед Студентським Домом в Адлерсгофі (весна 1928). Зліва направо: інж. Селешко Михайло, графік Микола Бутович, проф. др. Константин Чехович, інж. Ростислав Каплинський, тепер в міському будівельному уряді у Вільні.

Ф. 4432, оп. 1, спр. 3, арк. 569.

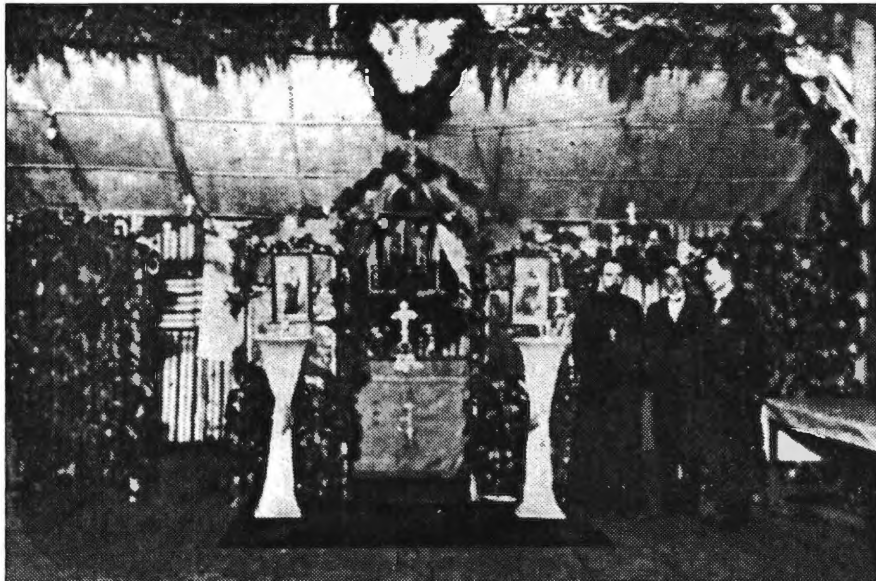

Українська православна парафія в Парижі 1928 р.

Зліва в першому ряді сидять: 1) ген. Микола Шаповал, 2) ген. Капустянський, 3) ген. Удовиченко, голова церковної Ради УППарафії, 4) прот. Павло Гречишкін, настоятель парафії, 5) пані Добролюбова, 6) пані Єремєєва, 6) пані Чехівська-(мати), 8) господиня церковного подвір'я, 9) полк. Юзкевич, голова паризької парафії, 10) інж. Антонович. Сидять у другому ряді Пп.: Білінський, Хоменко, Фастівець, Гмиря, пані Гораїна, Хить та інш. Стоять у третьому ряді: Пп. Гораїн, Склярєнко, Майборода, Солонарь, Наглюк, Столяренко, Чехівський та інш.

Спереду далі сидять діти Чехівських та Єремєєвих. Серед присутніх ще Пп.: Курманський, Луцкевич, Калюжний, Хить, Опанасенко, Смогоржевський та інш.

Ф. 4432, оп. 1, спр. 3, арк. 222.

Провізоричний іконостас, влаштований для Великодньої відправи Служби Божої в м.Шалеті в помешканні українського клубу р. 1932.

На світлині прот. П.Гречишкін, п.Мик.Левицький, голова громади та титар парафії.

Ф. 4432, оп. 1, спр. 3, арк. 218.

Члени церковної Ради та основоположники укр. прав. парафії у Ліоні. Парафію засновано 1926 р. Богослужіння відбувалися кожного 2 місяця в помешканні грецької Православної церкви. На світлині з р. 1928 сидять в першому ряді зліва: полк. Л.Олійник, голова парафії, 2) пані Ковальчук, 3) прот. П.Гречишкін, 4) полк. С.Таран, голова укр. громади.

Серед присутніх: Пп. Г.Бойко, титар парафії, Ф.Іщенко, Т.Овсієнко, Ів.Горбатенко, Ковальчук, Ярмолів, Бобровник, Форманчук, П.Рябовол і інш.

Ф. 4432, оп. 1, спр. 3, арк. 215.

Симон Наріжний — літописець української еміграції міжвоєнного періоду

Україна, на відміну від інших густозаселених держав, ніколи не була країною, яка б із власних джерел не могла прогодувати своїх людей. В неї було все: і найвроджайніші у світі чорноземні поля з широкими ланами пшениці, і пасовиська зі стадами худоби, і ліси з багатою кількістю дикої звірини, і моря та багатоводні ріки з найрізноманітнішою рибою, і підземні багатства, і чесні працьовиті люди. А все ж таки її історія склалася так, що ці чесні працьовиті люди змушені були залишати рідний край і втікати на чужину. Втікали українці перед монголо-татарськими ордами, польськими завоювниками, але найбільше їх опинилося на чужині після подавлення українських національно-визвольних змагань 1917—1920 рр. У міжвоєнний період центром української політичної еміграції стала Прага, а найвизначнішим літописцем української еміграції цього періоду — Симон Наріжний.

* * *

Симон Наріжний був визначним істориком та музеєзнавцем. Вершиною його діяльності був перший том монографії «Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами 1919—1939 рр.» (Прага, 1942), більше відома під назвою «Українська еміграція». Це — 600-сторінкова книжка з 830 високоякісними документальними фотографіями, публікованими на крейдяному папері, з двома іменними покажчиками: одним — до тексту книжки, другим — до фотографій. Кажуть, що для органів радянської контррозвідки («Смершу») в 1944—1945 рр. ця монографія була настільною книжкою. При затриманні підозрілого українця слідчі органи перше дивилися в «Українську еміграцію» Наріжного і, як правило, знаходили вичерпну інформацію про підозрілого, на підставі якої приймали рішення: або його арештовували і висілали в Сибір, або звільняли. Для рештків української політичної еміграції, котра залишилася в країнах Центральної Європи, книжка і справді могла бути небезпечною, хоч безпосередніх доказів її зловжиття ми не маємо. С.Наріжний, пишучи книжку, і не подумав, що колись її буде використано отаким способом. Він аж ніяк не винуватий в тому, що його твором було зловжито, як не винуваті М.Грушевський та С.Єфремов, що на підставі їхніх ґрунтовних наукових праць в 30-х роках було арештовано і вислано в Сибір багато письменників, вина яких полягала лише в тому, що про них добрим словом згадали ці «ватажки буржуазних націоналістів».

Коли в 1950 р. С.Наріжного було видворено з Чехословаччини на Захід, на нього посипалася ціла гора безпідставних обвинувачень. Навіть колишні друзі вважали його «запроданцем», «зрадником», «шпіоном Москви» і вимагали його суворого покарання — шнурок! За часів кульмінації «холодної війни» на початку 50-х років «шпіономанія» нищила невинних людей не лише на Сході, але й на Заході. Одною з її жертв став і Симон Наріжний, який, не маючи змоги очистити себе від безпідставних обвинувачень, змушений був працювати робітником на птахофермі та деревообробній фабриці й помер у далекій Австралії, обезчещений і всіма забутий. Його лебединою піснею була 380-сторінкова книжка «Як рятували Музей Визвольної Боротьби України», видана на правах рукопису лише у кількох десятках примірників (Цюріх, 1959).

Симон Петрович Наріжний народився 30 січня 1898 р. в селі Сокілка на Полтавщині в старовинній козацькій родині. Початкову школу відвідував у рідному селі (1907—1909), середню комерційну — в Кобеляках (1909—1917). У середній школі він, крім фахових комерційних предметів, досконало засвоїв російську, німецьку і французьку мови, однак для вступу в університет потрібно було ще й знання латинської мови. Її він вивчив самотужки і, склавши додатковий іспит з латини, в жовтні 1918 р. поступив на заочний відділ історичного факультету щойно заснованого Полтавського університету. Полтавський університет був тоді одним з кращих в Україні. В ньому зосередилися визначні професори з Києва, Харкова, Санкт-Петербурга, Москви і навіть зі Львова. У своїх спогадах з 1930 р. С.Наріжний згадує таких своїх «приїжджих» професорів, як М.Сумцов, Дм.Багалій, Хв.Шміт, С.Сагарда, С.Кульбакін, В.Вертенніков, В.Барвинський, Євг.Каларов, Ів.Рибаків, Є.Черноусов (перший декан історично-філологічного факультету) та інших. З полтавчан його вчили: В.Щербаківський (історія філософії), В.Щепотьєв (історія української літератури), Н.Мірза-Авак'янць (історія України), Г.Вашенко (психологія), І.Прийма (українська мова), І.Лебединський (економічні науки), М.Йогансен та Ів.Капустянський (література), С.Таранущенко (українське мистецтво) та інші. Були це світочі української науки. Та після двох років, з приходом до Полтави більшовицької влади, Полтавський університет було перетворено в Інститут Народної Освіти, а майже всіх «буржуазних» професорів усунено від педагогічної роботи. Всемогутнім диктатором в ІНО став спеціальний політичний комісар Крижанівський, якого згодом замінив галичанин Мирослав Гаврилов. «В цей час, — пише С.Наріжний, — з Полтави було вивезено до Харкова всіх видатніших українських політичних і громадських діячів. Багато з них не повернулися зовсім, а ті, яких минула сія чаша, оповідали страхиття про чекістський побут, про звірства катів і про геройство мучеників. Розстріли звичайно відбувалися ніччю»¹.

С.Наріжний ще у Кобеляках активно залучився до національно-визвольної боротьби, а від 1919 р. працював редактором полтавської української газети «Рідне слово». В 1921 р. він став секретарем Полтавського кооперативного технікуму. В тому самому році одружився із 19-річною студенткою Іриною Сачавець, а через рік в них народилася дочка Наталія.

Слідом за «чистками» професорів т.зв. «реєстраційні» та «перереєстраційні» комісії добралися і до студентів. У своїх спогадах С.Наріжний про це згадував: «Совітські органи взялися за «чистку» студентства, яка мала завдання усунути з студентського складу небажані владі елементи. Чистка під назвою «реєстрації» студентства наказувалася звичайно з центру і проводилася спеціальними комісіями з представників компартії, освіти, студентської комячейки, профсоюзів, професури й самого політкома. Останній відігравав головну роль. Партійний склад комісії, виключаючи професорського представника, був комуністичним»².

У С.Наріжного не було найменших надій пройти через сито партійної чистки. Більше того, йому як активному представникові українських національних організацій загрожувало ув'язнення. Тому він після закінчення сьомого семестру в жовтні 1922 р. разом із дружиною та трьохмісячною дитиною вирушив у Чехословаччину, де вже знаходився його старший брат Олександр.

16 листопада записався на перший курс філософічного факультету Карлового університету в Празі. Засвоївши чеську мову, він закінчив п'ятирічний курс навчання протягом двох років, склавши іспити у найвизначніших тогочасних чеських професорів: Любора Нідерле (вступ до історії та етнографії), Ченька Зібрта (загальна історія), Богуслава Грозного (історія давнього Єгип-

¹ Наріжний С. Полтавський університет.—Париж, 1930.—С. 10.

² Там само.—С. 11.

ту), проф. Мусіла (родинний і громадський побут арабів), Ярослава Бідла (історія прибалтійських слов'ян), проф. Шуста (європейська історія епохи реформації), проф. Ястребова (історія Росії), проф. Хітіла (мистецтво XIII—XVIII ст.) та інших. Крім того, він постійно вивчав чеську та удосконалювався в німецькій, французькій та англійській мовах, відвідував музеї, галереї, брав активну участь в громадському житті.

Паралельно він вчився і на філософському факультеті Українського Вільного Університету, де його активність була гідна подиву. За чотири роки (1922—1926) він прослухав 149 семестральних курсів лекцій та семінарів (при нормі чотири курси в семестрі). Вже на третьому курсі всі рубрики його студентської книжки (індексу) були заповнені відмітками про іспити та заліки. Адміністрація факультету змушена була виставити йому «другий том» студентської книжки. Такого випадку в історії університету до того часу не було.

В УВУ Наріжний вчився у найвизначніших українських еміграційних вчених: Дмитра Антоновича, Василя Біднова, Станіслава Дністрянського, Дмитра Дорошенка, Олександра Колесси, Романа Лашенка, Михайла Лозинського, Івана Мірчука, Марії Носкової-Бочковської, Степана Рудницького, Степана Смаль-Стоцького, Володимира Старосольського, Володимира Тимошенка, Олександра Шульгина та Федора Щербини. У кожного з них він склав і по кілька іспитів з різних дисциплін. Майже всі на відмінно.

Вже з перших днів перебування у Празі С.Наріжний став авторитетним лідером студентського руху. Без його участі не обійшлися жоден мітинг чи збори студентів. Уже після півроку від прибуття у Прагу — у квітні 1923 р. з ініціативи С.Наріжного було скликано загальні збори студентів та професорів УВУ з метою обговорення перспектив дальшого розвитку університету. На них 25-річний студент С.Наріжний виголосив головну доповідь «В справі загального стану і ближчих завдань Українського Вільного Університету», яку було розмножено технікою склографу і роздано учасникам зборів. Це — дев'ять сторінок густого машинопису (без пробілу), який у чотирьох примірниках зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України³. Доповідь була блискучою аналізою стану і перспектив єдиного українського університету за межами України.

Між професорами і переважною більшістю студентів існувала думка, що УВУ у Празі є короткотривалою інституцією, яку не варто розбудовувати, бо радянська влада в Україні за рік-два впаде і студенти разом з професорами повернуться в Україну, щоб відновити тамтешні університети, скасовані більшовиками. Свіжоприбулий емігрант зі Східної України С.Наріжний твердив протилежне — радянська влада в Україні, побудована на брехні й терорі, з кожним роком зміцнюється і буде зміцнюватися й далі. Цей гіркий факт повинно врахувати керівництво УВУ і розраховувати на довготривале перебування в Чехословаччині. Оскільки складовою частиною Чехословаччини є Закарпатська Україна, УВУ мав би переселитися в Ужгород й зосередитися, в першу чергу, на національнє й культурне відродження підкарпатських русинів. Як ми цього не зробимо, там верх візьмуть наші вороги — москвофіли. На превеликий жаль, пророчі слова С.Наріжного залишилися голосом кричущого в пустелі. Ніхто до них не прислухався. Справа перенесення УВУ на Закарпаття потрапила на повістку дня лише в 1938 р. у зв'язку з виникненням Карпато-Української держави⁴.

У березні 1927 р. С.Наріжний блискуче захистив в УВУ докторську дисер-

³ ЦДАВО України. — Ф. 4432. — Оп. 1. Спр. 7. Арк. 6—10.

⁴ Мушинка М. Український Вільний Університет і Закарпаття. — Нью-Йорк: Свобода, 1996. — Ч. 5. — С. 4.

тацію на тему «Гетьманування Виговського, Хмельницького, Тетері», на яку схвальну рецензію дав Д.Дорошенко і яку він відразу запропонував до друку. Лише брак видавничих можливостей не дозволив реалізувати цю пропозицію. Дисертація разом з рукописами його інших наукових праць та особистими документами і досі зберігається у особовому фонді С.Наріжного в Києві.

Негайно після захисту Д.Дорошенко запропонував С.Наріжному посаду старшого асистента на своїй кафедрі української історії, яку той охоче прийняв. З подібною пропозицією вийшов і завідувач кафедри історії Східної Європи в Карловому університеті проф. Ярослав Бідло. І цю пропозицію С.Наріжний прийняв. Отже, він у двох університетах, під керівництвом двох найвизначніших спеціалістів історії України, інтенсивно готувався до науково-дослідної роботи. В 1933 р. він габілітувався на доцента, в 1938 р. — на «професора історії Східної Європи з особливим узглядненням історії України». Постійним місцем його роботи була кафедра історії України і Східної Європи УВУ. У цей період він опублікував кращі свої наукові праці.

Неймовірно багато уваги С.Наріжний приділяв громадській роботі. Від 1929 по 1944 рр. він був незмінним вченим секретарем Історично-філологічного товариства у Празі, яке і його немалою заслугою стало найвизначнішою науковою організацією української еміграції міжвоєнного періоду. УІФТ було засноване в 1923 р. з ініціативи Дмитра Антоновича, який був його постійним головою. Саме він залучив до співпраці свого колишнього учня. За 15 років Товариство влаштувало 404 засідання, на яких було зачитано 611 доповідей⁵. Сам С.Наріжний від 1926 по 1938 рр. зачитав на засіданнях УІФТ 46 доповідей⁶, значну частину з яких становили окремі розділи його дисертації. Кілька його доповідей («Московська служба Івана Виговського», «Гетьманство Івана Виговського», «Гадяцька умова в світлі української історіографії», «Україніса в чеському історичному часописі», «Ярослав Голь», «Маршрути московських посланців на Україну в другій половині XVII ст.», «Судівництво і кари на Запоріжжі», «В.Б.Антонович», «Наукова праця В.О.Біднова», «Літопис Григорія Граб'янки», «М.П.Василенко і його наукова діяльність», «Я.М.Шульгин і його наукова праця» та ін.) появилось друком окремими брошурами. Починаючи 1928 роком, він на засіданнях УІФТ подавав детальні щорічні звіти про діяльність цієї організації⁷, які згодом публікувалися в пресі. С.Наріжний брав активну участь в організації наукових з'їздів, семінарів, лекцій та урочистих академій. У цей період він опублікував кращі свої наукові праці, невеличкі за розмірами, але глибокі змістом.

Від 1930 р. доля С.Наріжного була пов'язана з Музеєм Визвольної Боротьби України, до роботи в якому було його залучив колишній учитель Дмитро Антонович, засновник і довгорічний директор Музею.

Музей ВБУ у Празі було засновано з ініціативи професорів УВУ в Празі 1925 р. Від 1929 р. його генеральним спонсором був підприємець із США Каленик Лисюк, який зобов'язався до своєї смерті фінансувати всі видатки за приміщення та хід Музею і свою обіцянку чесно виконував до 1939 р., коли взаємини між Америкою й Європою внаслідок війни припинилися.

На початку 30-х років фонди Музею настільки поширилися, що стало актуальним питання побудови або придбання постійного будинку для потреб Музею. Управа Товариства МВБУ спочатку вирішила побудувати цілий комплекс

⁵ Наріжний С. 15 літ діяльності Українського Історично-філологічного Товариства.—Прага, 1940.—С. 6.

⁶ Там само.—С. 12.

⁷ Там само.

і запасники МВБУ. Збір коштів на Український дім у Празі проводився серед української еміграції на всіх континентах земної кулі. С.Наріжний присвячував цій справі велику увагу: укладав листівки, бюлетені, заклики, відозви, вів кореспонденцію зі сотнями жертводавців, засвідчував щонайменшу пожертву, сподіваючись, що колись імена всіх жертводавців, хто подарував Музеєві якийсь предмет, документ, книгу, газету або гроші, будуть опубліковані в «Золотій книзі МВБУ». Ці імена старанно фіксувалися не лише у внутрішніх книгах МВБУ, але й публікувалися у «Вістях МВБУ», яких до 1939 р. появилось 20 випусків, кожен накладом 2—4 тис. примірників.

Вдалось зібрати лише 250.000 чеських крон. На цю суму було куплено триповерховий будинок (21 кімната) на Гориміровій (нині Шишкової) вулиці в празькому кварталі Нусле та піддано його генеральній реконструкції. Неймовірними зусиллями С.Наріжного, Д.Антоновича, С.Смаль-Стоцького, С.Сірополка, І.Горбачевського, Є.Вирового та десятків інших представників української еміграції нову експозицію Музею Визвольної Боротьби України в цьому будинку було відкрито 29 червня 1939 р. Було це справжнє свято української еміграції. Музей після багатьох років скитань по різних тимчасових приміщеннях нарешті мав власну стріху над головою. Була це єдина українська установа у Чехословаччині, що мала свій власний, офіційно набутий будинок. Всі інші українські установи (Український Вільний Університет, Українська Господарська Академія, Український Високий Педагогічний Інститут, Українська Академія Пластичного Мистецтва, Українська Гімназія та ін.) перебували у найманих приміщеннях.

З того часу цей єдиний музей української еміграції за кордоном вступив у новий етап свого розвитку. Він зосереджував у своїх фондах безцінні матеріали історії і культури України, які вражали вже своєю кількістю: майже мільйон одиниць зберігання вагою понад 50 тонн. Всі ці матеріали потрібно було фахово упорядкувати, щоб вони стали доступними для користування. За цю справу взялися директор Музею Д.Антонович та його заступник С.Наріжний — єдині «штатні» працівники Музею, які без фінансової винагороди працювали в ньому щодня, заробляючи на прожиток іншими працями, головним чином педагогічною. Їм допомагали десятки добровільних «позаштатних» працівників. Робота в МВБУ кипіла. Своє п'ятнадцятиліття влітку 1940 р. зустрів Музей серією десятих тематичних виставок із власних фондів. У підготовці виставок головну участь брав С.Наріжний.

Управа Товариства МВБУ вирішила також увіковічити фонди Музею серією ґрунтовних узагальнюючих публікацій. Це важливе завдання було доручене С.Наріжному, який з притаманною йому енергією приступив до праці і вже наприкінці 1940 року підготував до друку перший том «Студій Музею Визвольної Боротьби України», присвячений культурній праці української еміграції міжвоєнного періоду, про який ми вже згадували на початку.

Про характер публікацій свідчать розділи: «З історії української еміграції до кінця Світової війни», «Подорож Української Республіканської капели», «Культурно-просвітна праця в українських таборах інтернованих в 6. Польщі та Чехії» (2 розділи), «Українське мистецтво на еміграції», «Високі українські школи в Чехії» (4), «Український академічний комітет та його члени» (11), «Спортивно-рахункова й пластова чинність українців на чужині» (6), «Культурна праця еміграції на західних українських землях: в Галичині, на Волині, Буковині, Закарпатті» (3). Всього тридцять розділів, що охоплюють кілька сотень детально опрацьованих тем. Задokumentована кожна найменша подія титанічної праці української еміграції. Та де взяти кошти для видання такої великої книги та ще за умов тільки що розпочатої світової війни? Проф. Д.Ан-

тонович і Д.Дорошенко звернулися до української еміграції за допомогою щодо видання першого тому цієї книжки.

На початку війни Музей визвольної боротьби України було закрито, директор Музею Д.Антонович та його син Марко були арештовані. Зусиллями чільних представників української еміграції вдалося звільнити Музей і його співробітників з-під арешту та навіть поповнити його новими співробітниками — біженцями з України. Музей ожив і працював дуже інтенсивно, хоч гестапо не спускало з нього очей.

Найбільшу катастрофу зазнав Музей 14 лютого 1945 р., коли одна з американських бомб упала перед входом у Музей, повністю знищила його чільну стіну і вбила шістьох людей (сторожа і його сім'ю). Будинок, придбаний на кошти української еміграції, був повністю знищений, на щастя, фонди залишились майже не пошкодженими. С.Наріжному з групою співробітників, відданих музейній справі, та українських студентів вищих і середніх шкіл вдалося всі уцілілі матеріали перенести у підвальні приміщення старовинного Клементинума та в Архів Міністерства внутрішніх справ. Понад сорок тонн матеріалів МВБУ було збережено! На жаль, не надовго.

Дальша катастрофа нависла над Музеєм після зайняття Праги Червоною армією. Майже вся українська еміграція подалася на Захід ще до приходу радянських військ, добре знаючи, що її чекає. С.Наріжний твердо вирішив залишитися в Празі, щоб боронити безцінні матеріали Музею перед їх знищенням. Взятю на себе місію він з честю виконав.

Коли органи радянської контррозвідки («Смершу») наклали арешт на матеріали МВБУ, вважаючи їх військовою контрибуцією, він, використавши всі можливі засоби захисту, написав три листи Сталінові і таки переконав його, що майно союзника (а МВБУ від 1929 р., як ми вже згадували, утримувався на кошти американця К.Лисюка), згідно з міжнародним правом, не можна вважати контрибуцією. Генералісимус Сталін дав наказ у Прагу зняти заборону із матеріалів Українського музею (такою була його назва від травня 1945 р.).

На підставі цього несподіваного рішення С.Наріжний легалізував Український музей, який під його керівництвом зміг продовжити свою діяльність. Спираючись на демократичні закони перших двох років післявоєнної Чехословаччини, С.Наріжний відновив Товариство Українського музею, яке мало у банку заморожені фінанси. Ці фінанси можна було законним способом використовувати для роботи Музею, і Наріжний робив це знаменито: найняв кількох співробітників, скликавав членські збори, дбав про упорядкування музейних фондів, організував виставки і навіть окремі каталоги та бюлетені видавав. Здавалось, що небезпека вивезення матеріалів МВБУ до Радянського Союзу минула.

Та 28 лютого 1948 р. владу в Чехословаччині захопили комуністи, а нова влада вже 15 березня 1948 р. скасувала Товариство та його Український музей як «антидержавні» й «антирадянські» установи. С.Наріжний ще до прийняття ліквідаційної постанови встиг юридично оформити передання матеріалів Музею Злученому Українсько-Американському Комітетові у Філадельфії. Цей комітет не скористався можливостями їх придбання дипломатичним шляхом посередництвом легальних міжнародних організацій.

Активність С.Наріжного в цей період досягла вершини. Щоб зберегти фонди МВБУ перед їх вивозом і знищенням, він знов писав чехословацьким установам і міжнародним організаціям гострі скарги, протести, звернення, меморандуми. В Канаді під псевдонімом Іван Бирич опублікував цілу брошуру про «нечуване й неможливе ні в якій культурній країні державне насилля над українською національною музейною інституцією, яка десятки літ існувала тут

наукової діяльності»⁸.

С.Наріжний міг дозволити собі отаку критику, бо він, як людина без державного громадянства, не підлягав чехословацьким законам, а як власник т. зв. «нансенівського» паспорта знаходився під захистом міжнародної організації UNRA (пізніше — IRO). Саме цим фактом скористався чехословацький уряд і на початку 1950 р. офіційно видворив С.Наріжного із своєї країни.

С.Наріжний опинився в одному із таборів для «переміщених осіб» (DP) в Австрії. Знеохочений С.Наріжний після піврічної безуспішної боротьби за МВБУ підписав контракт з австралійською вербувальною компанією і восени 1950 р. разом з дружиною та молодшою донькою вирушив на п'ятий континент, де вже жила його старша донька Наталія з чоловіком. Там він до відходу на пенсію працював чорноробом, не перестаючи цікавитися долею свого улюбленого Музею.

Із Австралії він писав листи на всі боки. Просив, благав, інколи й тверді слова кидав на адресу бездіяльності української еміграції в справі захисту МВБУ. С.Наріжного намагалися примусити замовчати погрозливими листами, а коли це не допомагало, розгорнули проти нього широку наклепницьку кампанію в еміграційній пресі. Колишні друзі і навіть близькі співробітники МВБУ обвинуватили його в найгірших злочинах. Наріжний ніби ще в 1945 р. продав найважливіші архівні документи МВБУ більшовикам, які на їх основі заарештували тисячі невинних людей. В нагороду за вірні служби КДБ ніби вислало свого агента С.Наріжного на Захід, щоб він розбивав єдність української еміграції, і він це робить. Його колишній друг і меценат МВБУ Каленик Лисюк видав на цю тему 86-сторінкову книжку з промовистою назвою «Хто поповнив національний злочин?» та ще промовистішим підзаголовком «Під суд українського громадянства» (Онтаріо, 1961). На думку автора, С.Наріжний як директор МВБУ ще до приходу Червоної армії в Прагу повинен був переправити матеріали Музею на Захід, а коли через воєнні дії так не можна було зробити — знищити їх. Ні в якому разі вони не сміли опинитися в руках більшовиків! Наріжний цього не зробив, а навпаки, нав'язавши листовні стосунки з катом українського народу Сталіном, передав йому найважливіші матеріали. Тим він поповнив національний злочин, який мусить бути покараний. Наріжний за зраду й запродавство заслуговує на найвищу міру покарання — шнурок!

На щастя, демократичні закони Австралії не дозволили самозванним «суддям» з рядів української еміграції виконати вирок. С.Наріжний після появи книжки К.Лисюка резигнував з дальшої полеміки і... замовк.

Ще раніше він вирішив написати об'єктивну історію Музею Визвольної Боротьби України, до якої до самої смерті збирав матеріали. Частину з них він на власні кошти опублікував у трьох випусках «Матеріалів до історії Музею Визвольної Боротьби України», що появилася друком на правах рукопису в Цюриху (Швейцарія) 1957—1959 р. «коштом Групи членів і прихильників Музею ВБУ». Цю «групу» становили двоє людей — Симон Наріжний і його старший брат Олександр.

Купивши невеличкий будинок у містечку Ді Вай, С.Наріжний після відходу на пенсію десять років (1968—1978) доглядав паралізовану дружину, категорично відмовившись віддати її в санаторій або лікарню. Там і помер на 85 році життя — 23 липня 1983 р. Похоронено його у спільній могилі з коханою дружиною Іриною на українській православній ділянці сиднейського цвин-

⁸ Бирич І. Сторінки з чесько-українських взаємин: Український Музей у Празі.—Вінніпег, 1949.—С. 5.

таря Руквуд. На пам'ятнику з білого мармуру чорними літерами викарбовано напис «Блажені гнані за правду».

Ні на Заході, ні, тим більше, на Сході смерть С.Наріжного не була помічена жодним некрологом. Правда, на Заході мовчанка навколо імені С.Наріжного тривала недовго. Його заслуги перед українською наукою були настільки виразними, що їх не можна було оминати. Ім'я С.Наріжного потрапило і до «Енциклопедії Українознавства» В.Кубійовича (Париж, 1966.—Т. 5), і до англomовної «Encyclopedia of Ukraine» Д.Струка (Торонто, 1993.—Т. 3), і до «Енциклопедії Української діаспори» В.Маркуся (Чикаго, 1995.—Т. 4), і до цілого ряду інших довідників. Автор цих рядків присвятив С.Наріжному та його музейній діяльності кілька журнальних статей⁹, а також доповідь на пражській міжнародній конференції «Російська, українська та білоруська еміграція у міжвоєнній Чехословаччині»¹⁰, на Третньому конгресі Міжнародної асоціації українців у Харкові¹¹ та інших конференціях і семінарах.

У 1996 р. з ініціативи проф. Марка Павлишина в Австралії було видано його книжку про МВБУ¹², у якій подана найповніша біографія С.Наріжного¹³, написана, в основному, на архівних першоджерелах та повідомленнях його доньки Наталії. Книжка знайшла позитивну оцінку не лише на Заході, але й в Україні. На її основі Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України (голова О.Федорук) разом з Полтавським університетом та іншими установами 15—16 жовтня 1998 р. влаштували в Полтаві наукову конференцію, присвячену 100-літтю з дня народження С.Наріжного. На конференції прозвучало кілька цінних доповідей, якими було остаточно реабілітовано ім'я незаслужено забутого сина Полтавської землі.

*Полтава — Київ — Пряшів
29 листопада 1998 р.*

*Д-р. Микола Мушинка,
академік НАНУ України*

⁹ Мушинка М. Музей Визвольної Боротьби України не пропав.—Нью-Йорк.—Свобода, 1995.—Ч. 181.—С. 2—3.

¹⁰ Мушинка М. Про українську, російську і білоруську еміграцію.—Українське слово.—Париж, 1995.—Ч. 2763.—С. 3.

¹¹ Мушинка М. Доля фондів Музею Визвольної Боротьби України у Празі.—36. III. Міжнародний конгрес українців.—Харків, 1996.—С. 391—393.—Передрук: Вісті з України.—Київ, 1966.—№: 33—34.—С.5.

¹² Мушинка М. Музей Визвольної Боротьби України та доля його фондів.—Університет ім.Монаша.—Мельбурн, 1996.

¹³ Там само.—С. 5—80.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

авт.	— автор
адв.	— адвокат
АНУМ	— Асоціація незалежних українських митців
в-во	— видавництво
ВУАН	— Всеукраїнська академія наук
генер.	— генеральний
ген	— генерал
Д-р	— доктор
Др.	— доктор
інж.	— інженер
к.	— комітет
кн.	— книга
кор.	— корон
МВБУ	— Музей визвольної боротьби України
нпр.	— наприклад
НТШ	— Наукове товариство Т.Шевченка
о.	— отець
п.	— пан
прим.	— примітка
с.д.	— соціал-демократи
СЕПО	— Сельскохозяйственное единое потребительское общество
СССР	— Союз Советских Социалистических Республик
СУД	— Союз української державності
СУЕО	— Союз українських емігрантських організацій
с.ф.	— соціалістична фракція
т-во	— товариство
УАПЦ	— Українська Автокефальна Православна Церква
УВПІ	— Український Вільний Педагогічний Інститут
УГА	— Українська Господарська Академія
УТК	— Український громадський комітет
УІК	— Український історичний кабінет
УКО	— Українське культурне об'єднання
УМСА	— Українська місцева секція
УНР	— Українська Народна Республіка
УНТ	— Українське наукове товариство
УРУ	— Український робітничий університет
УСДП	— Українська соціал-демократична партія
УСДРП	— Українська соціал-демократична робітничка партія
УСІ	— Український соціологічний інститут
УЦК	— Український центральний комітет
фр.	— франк
ХСМЛ	— Харбинська секція мистецтва і літератури
ЦЕСУС	— Центральна еміграційна спілка українських студентів
ЧСР	— Чехо-Словацька Республіка
ч.ч.	— чисел часопису

Іменний покажчик

А

Авраменко Василь 14, 55, 56, 59, 187, 188
Адамчук М. 52
Адїсевич Олександр 20, 126
Алексєєв Л. 61
Андерсен 60
Андрієвський Віктор 38, 61, 93
Андрієвський Дмитро 51
Андрієвський Опанас 27
Андрієвський Петро 29, 108
Андрієнко Клим 58, 101, 102
Андрієнко-Нечитайло Михайло 49
Андрусів П. 52
Антонович 251
Антонович В.Б. 256
Антонович Дмитро 6—9, 12, 13, 17, 50, 51, 56, 60, 65, 67, 255—258
Антонович К.М. 39
Антонович Марко 257
Антонович Мих. 38
Антоновичева К.М. 47
Антоновичова 107
Антончук Д. 38, 66, 67
Архипенко Ол. 48, 50
Афнер 109

Б

Бабій Ів. 49, 50, 100, 107
Багалій Дмитро 8, 254
Багриновська П. 38
Базяк Ісаак 28
Бакум 209, 213
Балабанов 120
Балицький 165
Бальмен-Липовецька Млада 118
Барановський Християн 70
Барвинський В. 53, 254
Бацуца Юхим 206, 212—214, 233, 250
Бачинський Василь 117
Бачинський Євген 37, 38, 66, 110, 113, 115—117, 250
Бачинський Л. 91
Безкровна О.К. 189, 194
Безкровна-Іванисова А. 189, 194
Безкровний К.П. 76, 189
Безносьок Г. 212, 214, 228
Безперчий Д. 8
Безручко Л. 26
Бенеш Е. 4
Бенуа П. 58
Бережницький Богдан 53
Бехштейн 60
Биковський Л. 61
Бирич Ів. див. Наріжний Симон
Бич Л. 29, 42
Бідло Ярослав 13, 74, 86, 255, 256
Біднов Василь 6, 8, 10, 13, 29, 67, 90, 91, 255, 256
Білецька Н. 49
Білецький Іван 242, 244
Білецький Л. 6, 11, 23, 25, 27, 29, 56, 129
Білик (Рудченко) Іван 61
Білінський 251

Білон П. 38
Бітинський М. 40
Бобрович Т. 42
Бобровник 252
Богацький П. 23, 27, 63, 81
Богданович 123
Богомолець 126
Божейко 53
Бойків Олександр 4, 6
Бойко Г. 252
Бойчук Михайло 48
Бойчук Тимко 8
Бонен 37
Борачок 49
Борейко 204
Борисоглібська 89
Борковський Іван 6
Боршак Ілько 28, 106, 110
Бочковський І. 74, 128
Бочковський О. 42, 67
Бранський Михайло 50
Бризгун К. 88
Бризгун Л. 88
Брик Ів. 245
Бриндзан Іларіон 42, 68, 112, 113, 217, 232, 233
Бринський 162
Булгаков Михайло 67
Бурдюженко 212
Бутович Микола 6, 49—51, 250
Бутовський Б. 86
Буцманюк 50
Бушило П. 212—214

В

Ванчура Б. 63, 64
Ваврик 184
Василенко М.П. 256
Василів 250
Василіук 81
Васьківський В. 52
Вашенко Г. 254
Вейнгарт М. 74
Венелін Юрій 119
Вербицька С. 54, 59, 107, 112
Верді Джузеппе 118
Вержицька Л. 205, 207, 211
Вержицький П. 38, 199, 203, 205—208, 210, 212—214, 250
Вержицькі, родина 206
Вертенніков В. 254
Веселовський С. 126
Виговський Іван 13, 16, 256
Винниченко Володимир 6, 33, 59, 60, 98, 100, 114
Вировий Євген 28, 35, 37, 60—62, 67, 78, 98, 99, 257
Височанський М. 133
Вишнівський Ол. 92
Вілінський О. 193
Вітошинський А. 27
Вовк А. 30
Вовк Юр. 49, 51
Вовненко Іван 105

Возняк М. 32
Волиняк 89
Волошин Михайло 155
Вонарха І. 210
Вонка Ф. 63
Вороний Микола 57

Г

Гавлічек-Боровський 74
Гаврилов Мирослав 254
Гаврусевич 27
Гайворонський 53
Гай-Гаєвський Ф. 57
Гайдовські-Потаповичі, родина 192
Галаган М. 24, 35, 82
Галібей О. 6
Галіп Е. 53, 110
Галька А. 87
Ганицький І. 65, 70
Гарникевич 72
Гаряга Л. 202
Гасенко 60
Гасікур де 43
Гауф 60
Гербанівські, родина 231
Гербанівський Ю. 209, 213, 214
Гербанівський Ю. (син) 214
Геркен-Русова Н. 124
Геродот Дм. 38, 67, 125
Гехтер М. 98, 130
Гец Л. 51
Гешен 100
Гіжевський Лев 241
Глазеров С. 73
Глушенко Микола 49, 50, 100, 107
Гмиря 251
Гоголь Микола 42, 58
Голицинська 89
Головацький Іван 4, 7, 9, 10
Головко 56
Голоскевич Григорій 60
Голота Яків 181
Гольдельман С. 23, 26, 29, 66
Гомзин Б. 75, 86
Гораїн 251
Гораїна 251
Гораїнова О. 111
Горак І. 74
Горбатенко Ів. 252
Горбачевський Іван 4, 6, 7, 9, 10, 70, 87, 257
Горбенко Микола 127
Горленко Василь 42
Грабина Л. 190, 196
Грабов Я. 81
Грабовський Петро 243
Греб'янка Григорій 256
Граздира А. 63
Грановський Олекса 58
Греків 147
Гречишкін Павло 68, 111, 250, 251, 252
Гриб Т. 23
Григораш В. 213
Григоріїв Никифор 23—27, 76, 77
Гриневич Л. 11

Гриненко 118, 119
Грищенко Ол. 49
Грім, брати 60
Грінгут 63
Грінченко М. 11
Гродинський Ярослав 32
Грозний Богуслав 13, 254
Груза Ант. 75, 84
Грушевський Михайло 14, 33, 59, 60, 65, 69, 70, 110, 119, 121, 127, 143, 209, 253
Грушецький М. 210, 211
Гузар Л. 43
Гультун Марія 247
Гумбольдт 104
Гуревич В. 24
Гутнов Е.А. 61
Гутовський Є. 210, 212, 213, 214

Д

Даниленко 111
Данилович В. 249
Данте Аліг'єрі 57
Данько М. 116
Даскалюк Ор. 70, 99
Делевський Ю. 26
Демчук 180
Денис Святий 68
Денис, митрополит 68
Деревенко К. 210, 213
Деслав Євген 43, 58
Дідов 123
Дідченко 58
Дністряньський Станіслав 6, 13, 65, 70, 255
Добровольський 250
Добролюбова 251
Долотій 212
Дольницька М. 48, 50, 118
Дольницький 166
Дольницький М. 87
Доманицький Віктор 64, 98, 100, 129
Домбровський 43
Домбчевський Ф. 74
Дон-Донцова К. 47
Донців М. 203, 209, 213
Донцов Дмитро 6, 60, 96, 115, 197, 213
Дорота Ів. 245
Дорошенко В. 59
Дорошенко Дмитро 6—8, 11, 13, 17, 29, 42, 59, 60—62, 67, 98—100, 116, 129, 255, 256, 258
Дорошенко Наталія 6, 53, 56, 67, 71, 86
Драгоманов Михайло 3—5, 10, 11, 23, 28, 42, 67, 76, 115, 116, 119, 138
Думин О. 67
Дунаєвський Д. 52
Дядинюк Д. 39, 49
Дяченки, родина 85, 87
Дяченкова Н. 86

Е

✎ Ейхельман От. 71, 90

Є

Євен 39, 222
Євтимович В. 30

Євтух М. 5
 Єжов Олекса 105
 Ємець Василь 54, 59, 86, 107, 108, 218, 219
 Ємець Федір 50, 100, 105
 Єременко Д. 85
 Єремієва 251
 Єремієвих діти 251
 Єреміїв 143
 Єреміїв Михайло 43, 108, 115, 116, 118
 Єремієва 119
 Єфремов Сергій 60, 253

Ж

Животько А. 25, 33
 Жлудкин див. Гай-Гаєвський Ф.
 Жук А. 66

З

Забілло М. 38, 125
 Завадко Мих. 242
 Заварицький 107
 Заваришин 211
 Заворицький 109
 Заворицький Панас 194, 195, 219
 Загаров О. 56, 57
 Загородський Ол. 92
 Задіна 75
 Заїкін В. 94
 Зайцев П. 70, 94
 Зак 49
 Залеський 184
 Залізняк М. 60
 Замша М. 210, 213
 Зарицька 107
 Зарицька С. 49, 50
 Зарицький 184
 Захвалінська В. 47
 Зеліб А. 115
 Зеркаль С. 88
 Зибенко Наталя 196
 Зібрт Ч. 13, 254
 Зілінський І. 32
 Зіневич М. 96
 Зіньківський В. 123
 Зленко П. 67
 Змієнко В. 30, 31
 Золотарів 113
 Зоць-Кравченко М.А. 125
 Зубенко А. 29
 Зубенко В. 205, 206, 207, 209, 213

І

Іваненко Євген 57, 90, 91
 Іваницька 86
 Іваницький 118
 Іваницький Борис 32
 Іваницький С. 60
 Іванис Женя 189
 Іванисова А. див. Безкровна-Іванисова
 Іваніщенко 38
 Іванчук Микола 155
 Іванюк А. 122
 Ізмайлович Д. 133
 Ільницький О. 64

Іщенко Ф. 252
 Ішук В. 204, 210, 213

Й

Йогансен М. 254

К

Каларов Євг. 254
 Калинович Ів. 59, 60
 Калюжний 251
 Калюжний О. 38
 Камінський Єп. 45
 Кандиба Олег див. Ольжич Олег
 Каплинський Ростислав 250
 Капустянський 251, 254
 Капустянський М. 109
 Карбовський 40
 Карманський П. 59, 66, 133
 Карпенко 69
 Карпенко-Карий 237
 Касіян Василь 48, 50, 51
 Катерина II 42
 Качалуба 117
 Кашинський П. 27—29, 38
 Кашенко А. 60
 Квашенко М. 135
 Квітка Л. 101
 Кедровський В. 27, 66, 98
 Кемінь В. 5
 Кирилянський Ф. 60
 Кириченко 107
 Кисілевська Олена 128
 Кисілевський Володимир 67, 128
 Кислиця І. 211, 213
 Кистенко 210
 Кійє 37
 Кість Андрій 55
 Кісяків 86
 Клепачевський К. 38
 Клешенки, сім'я 220
 Климів 210, 214
 Клиш 108
 Клюн 71
 Кметь 184
 Кобилянський Л. 26
 Ковалевський Ол. 90
 Коваленко О.М. 189
 Ковалів П. 115
 Коваль В. 23, 98, 100, 101
 Ковальський Микола 57, 90, 92, 93, 108, 111
 Ковальчук 252
 Ковальчук 252
 Ковган Вол. 107
 Ковжун Павло 51, 57, 90
 Коган В. 238
 Кожевників П. 101, 105
 Козенюк А. 214
 Колесса Любка 53, 73, 101, 102, 129
 Колесса Олександр 6, 10, 13, 65, 74, 129, 255
 Колесса Ф. 32
 Колісникова М. 122
 Коллард Юр. 84
 Коллардова Лідія 84
 Колодій М. 205, 206, 207

Колосовський Вол. 117
 Колядинський Ст. 50
 Коменський Ян 10
 Кордуба М. 32
 Корнійчук А. 50
 Королів-Старий В. 38, 62, 66, 73
 Коростовець В. 129
 Косач Ю. 109
 Косенко Іларіон 37, 42, 67, 108
 Косенкова 40
 Костаніє 37, 40
 Костенко 50, 100
 Костомаров Микола 61
 Костровець В. 129
 Кость А. 58
 Косюра М. 193
 Котляревський Іван 42, 61
 Котович П. 67
 Котко Дмитро 31
 Коцюбинський Михайло 67
 Кошиць Олександр 6, 14, 31, 58, 59, 73, 106, 107, 129, 140
 Краснопільський 38
 Красковський 98
 Краськовська Л. 88
 Крезуб А. див. Думин О.
 Кремень 49
 Кривецька 89
 Крижанівський В. 51, 254
 Кричевський Василь 49
 Кричевський М. 49, 50
 Кропивницький Марко 113
 Крук Омелян 243
 Крупницький Б. 43
 Крушельницький Антін 59, 60, 66
 Кубійович В. 260
 Кузеля З. 54, 98, 101
 Куліш Пантелеймон 28, 61
 Кульбакін С. 254
 Кульчинська М.Іл. 47
 Кульчинський 81
 Куриленко Василь 186, 187, 189, 190, 191, 193, 196
 Курманський 251
 Кучера Руд. 84
 Кушнір В. 64
 Кушнір М. 27

Л

Лагутенко 49
 Лагутенко О. 27
 Лазаревський Б. 111
 Лазаревський Г. 53
 Лазаревський Гліб 27
 Лазарович П.І. 129
 Лапин П. 73
 Ларіончук 113
 Ластовецький 245
 Лашенко Р. 76, 255
 Лебединський І. 254
 Левартовський 38
 Левитський Д. 86
 Левицька Софія 46, 48, 49
 Левицький Вол. 98
 Левицький Дмитро 6

Левицький Модест 42, 60, 66, 98, 108, 115, 193,
 Левицький М. 200, 206—208, 210, 211—215, 228,
 232
 Левицький Мик. 251
 Левицький С. 107
 Леонтович Микола 53
 Леонтович Володимир 42, 61, 68, 86
 Лепкий Богдан 32, 50, 61, 98, 100, 101
 Лепкий Маркіян 53
 Леськович 236
 Лечук Й. 204, 209, 211, 213
 Л'Єгліз де, маркіз 43
 Липа Юрій 42, 57, 58, 66, 90
 Липинський 73
 Липинський Вячеслав 28, 59
 Липинський В.К. 33
 Липківський Василь 110
 Липовецька 143
 Липовецька Млада 118, 119, див. Бальмен-Липо-
 вецька Млада
 Липовецький 38
 Лисенко Микола 43, 53, 67, 92, 96, 101
 Лисицький Гриць 105
 Лисюк Каленик 45, 256, 258, 259
 Лисянський Борис 57, 89, 90
 Литвиненко С. 107
 Литвицький М. 67, 81
 Лишинський Ю. 52
 Лібовицький Володимир 6
 Лівицька Наталя див. Лівицька-Холодна Наталя
 Лівицька-Холодна Наталя 57, 90, 197
 Лівицький Андрій 27, 137
 Лівицький Микола 116, 117
 Лісовський Роберт 6, 51, 118
 Лішинський 165
 Логуш Марія 6
 Лозенко Л. 14, 15
 Лозинський Михайло 60, 66, 71№ 110, 114, 255
 Лом 86
 Лорченко М. 81
 Лоський К. 60
 Лотоцький Олександр 8, 10, 29, 37, 39, 67, 86,
 94, 108
 Лохвицький 106
 Лукасевич Л. 67
 Лукіянович Ст. 123
 Лушкевич 250, 251
 Любинецький Р. 54
 Лятуринська Оксана 6
 Ляхович Євген 129

М

Магалецький Юр. 51
 Мазепа Галина 6
 Мазепа Іван 42, 43, 46, 89, 108, 111, 131, 136
 Мазепа Ісаак 67
 Мазуренко Галина 50
 Майборода 251
 Макаренко П. 82
 Маклай Н. 210, 211, 213
 Маковський 123
 Макогін Яків 116, 128
 Макса 119
 Маланюк Євген 6, 58, 86, 108

Малахов 45
 Малик Є. 74
 Мамін-Сибіряк Дмитро 60
 Ман С. 49
 Манастирський 51
 Мандрика Микита 25, 26, 213
 Мандрикова Г. 25
 Маніловська Л. 49
 Мар Ю. 212, 213, 214
 Марголін А. 98, 115
 Мариняківна О. 52
 Маркіз де Л'Егліз див. Л'Егліз де, маркіз
 Маркус В. 260
 Мартос Борис 67, 78
 Мартосова М.Ю. 47
 Маруняк Володимир 4
 Марушак А. 203, 204, 211, 212
 Марченко 81
 Маршинський А. 90
 Масарик Т.Г. 4, 5, 158
 Маслов Л. 53
 Маслюк Г. 203, 206, 210, 212, 213, 215, 232
 Масютин Василь 51
 Матюшенко Б. 29
 Матюшенкова М. 67
 Махаткова Раїса 14
 Махно Нестор 123
 Мацієвич К. 67, 86, 125, 193
 Мацейович 146
 Мегик П. 52, 53
 Мезенцев М. 88
 Мексін 65
 Мельник Омелян 46
 Мельниченко Є. 135
 Мерсіє 31
 Мигович 174
 Миколайчук 107
 Миколайчук К. 111
 Микола Святий 83
 Миленко М. 67
 Мирний (Рудченко) Панас 61
 Мирович М. 27
 Миц Юр. 52
 Мицюк О. 6, 23
 Мишуга І. 67
 Мірза-Авак'янц Н. 254
 Мірна Зінаїда 67, 86
 Мірний Іван 67
 Мірчук Іван 255
 Мішковська 150
 Мішковський 150
 Мовінкель П. 48
 Могила Петро 71, 72
 Мозгова Є. 122
 Монаш 260
 Моралевич 81
 Мордовець Данило 60
 Моркотун 133
 Мороз Д. 213, 214
 Мороз М. 50
 Морозенко 59
 Морська М. 51
 Мосендз Леонід 6, 88
 Мурашко О. 8

Мурський В. 125
 Мусіл 255
 Мухин М. 26, 67
 Мушинка Микола 7, 12—14, 255, 260

Н

Нагірна С. 47
 Наглюк 251
 Нансен 112, 142
 Нарбут Г. 8
 Наріжна Ірина 16, 260
 Наріжна Наталія 13, 16, 254, 260
 Наріжний Олександр 12, 13, 254, 259
 Наріжний Симон 3, 4, 7—9, 11—20, 22, 33, 253—260
 Наріжні, родина 13
 Неєдлі Здіслав 74
 Нездійминого М. 81, 88
 Нестор-літописець 16
 Нечай С. 43
 Нечас Яр. 62, 74
 Никифор 49
 Нідерле Любор 13, 254
 Нижанківський Омелян 117
 Ніковський А. 89
 Нікольська Єлисавета 6
 Нішкевич М. 121
 Нішинський Петро 56
 Новаківський Ол. 51
 Новицька В. 47
 Нововірський Н. 29
 Носкова-Бочковська Марія 255

О

Обідний Михайло 6, 7, 24, 33, 57, 89—91
 Овсієнко Т. 252
 Огієнко І. 89, 90
 Олесь Олександр 6, 56, 64, 66, 70, 74, 86
 Олійник Л. 252
 Олійників 38
 Ольжич Олег 6, 11, 66
 Оляничин Д. 100
 Омеляченко Г. 23, 54, 119
 Омеляченко Петро 49, 50, 51, 107
 Омеляченкова Марія 5
 Омелянович-Павленко Михайло 10, 67, 98
 Онацький Євген 38, 43, 119, 143
 Онипко 213
 Онищенко 133
 Опанасенко 251
 Орелецький Василь 5, 29
 Оренштайн Як. 100
 Оренштейн Йос. 31
 Орлик Пилип 35, 42
 Орловський А. 245
 Орловський П. 132
 Островський В. 58
 Охмак І. 203, 211

П

Павлишин Марко 260
 Павлічук М. 56
 Павлович 38
 Павловський Є. 203, 232
 Павлюк А. 102

Павлючок П. 52
Паливода Ів. 76, 89
Панирек Д. 75
Паращук Михайло 50, 119, 120
Пасічник Т. 91, 128
Пастернак 182
Пастушенко 211
Пашин П. 203, 205, 207, 208, 210, 212, 213, 214, 215, 224, 232
Пашенко 27
Пенцак Іван 241
Перебийніс Василь 49, 107
Перфецький Л. 39—41, 43, 49, 107, 111, 114
Перфецький Р. 245
Петлюра Симон 18, 19, 33—49, 68, 73, 92—94, 96, 104, 107, 111—113, 124, 125, 137, 142, 222, 223, 229
Петляр 117
Петрів В. 10, 23, 26, 67
Петровський В. 122
Пілінський К. 116
Пінчук Ю. 11
Піснячевський Віктор 70, 88
Плітас Зоя 192 див. Равич-Маланюкова З.
Плітас О.С. 189, 192
Побуловещь Вол. 52
Погорецький Ом. 245
Подушко Зенон 50
Полісадів 107
Пономаренко 46
Пономаренко Ю. 42, 43, 111
Пономарчук 107
Попадопулос 68
Попів 214
Попов П. 8
Попович 107
Порохівський 123
Прийма І. 254
Приймова 72
Припула 246
Приходько Андрій 53
Приходько О. 98
Прокопович Вячеслав 35, 37, 39, 42, 67, 92, 94, 107, 108
Прокоповичева Єлисавета 111
Птиця 53
Пулюй Іван 6
Пуховський А. 5
Пшибишевський 50

Р

Равич 81
Равич-Маланюкова Зоя 189
Радкевич Мих. 114
Раковський Ів. 32
Реган В. 210, 213, 214
Рибаків Ів. 254
Рогозний 109
Розумієв Д. 124
Розумовські, рід 28
Романків Ів. 245
Романовський С. 115
Романченкова Р. 47
Романчик Ганна 67, 109
Романюк Леонід 26, 191

Рорбах П. 99, 101
Россієвич-Шуровська Платоніда 6, 53, 86
Рошко-Ірлявський Іван 6
Рубисова 49
Рудаковський М. 96
Руденко Т. 31
Рудичів Іван 35—37, 39, 40, 41, 44, 46, 250
Рудницька М. 67
Рудницький Степан 13, 65, 71, 255
Ружена 75
Ружицька Н. 122
Русанов М. 24
Русов О. 8
Русова Софія 6, 11, 23, 27, 47, 60, 89
Рябовол 107
Рябовол П. 252
Ряст О. 126

С

Сабат М. 65
Савула Т. 71
Савченко В. 38
Савченко Ф. 110, 114, 118
Савченко-Більський Ол. 110
Сагайдачний Петро 28
Сагарда С. 254
Садівнича Валентина 105
Садівничий Данило 105
Садовський Валентин 94
Садовський Микола 56, 67, 77, 78, 86, 111
Садовський Михайло 30, 31
Саліковський Олександр 92, 94
Сальський В. 30, 108
Самійленко Вододимир 57, 90
Самойловичі, брати 86
Самчук Улас 6, 67, 206
Сапицький В. 47
Сапрука П. 245
Сачавещь Ірина 254 див. Наріжна Ірина
Сачок М. 203, 206, 210, 212, 213, 214
Сварика 250
Свенціцький О. 206, 212, 213, 214
Світ Ів. 134
Світличний В. 203, 212, 213, 214, 250
Севера Ів. 48
Севера-Шигель Іван 50
Севрюк О. 110
Селешко Михайло 250
Семенів О. 27, 71
Семяник М. 83
Сербиненко 110
Сербинюк Ю. 67
Сердюк 175
Серета Михайло 94
Сесловін І.М. 120
Сидоренко 114
Синявський Ол. 39
Сідлецький Д. 133
Сікевич В. 38
Сіманцев 81
Сімович Василь 29, 32, 60, 98
Сімович Роман 53
Сірий Юрій 60

Сірополко Степан 8—11, 38, 42, 66, 67, 89—91, 108, 219, 257
 Сірополкова Н. 91
 Сітон-Вотсон Р.В. 129
 Січинський Володимир 6, 7, 8, 51, 118
 Скидан М. 63
 Склярєнко 251
 Сковорода Гр. 110, 111
 Скоропадський П. 11, 33
 Скоропис-Йолтуховський Ол. 98, 101
 Славів Ян 33, 87
 Славінський Максим 29, 42, 66, 67, 72, 86, 108
 Слезак 177
 Слива Микола 105
 Слобода Фадей 155
 Слюсаренко Ф.П. 69
 Смаль-Стоцький Ром. 119, 129
 Смаль-Стоцький Степан 7, 10, 13, 29, 32, 37, 43, 66, 67, 72, 73, 74, 101, 255, 257
 Смогоржевський 251
 Сокіл Олекса 117
 Сокович Євген 116, 129, 193
 Сологуб С. 96
 Солонярь 251
 Солухівна-Приходько Т. 189
 Софроненко 38
 Сталін 258, 259
 Станіславський 81
 Станіславський Ян 8
 Старицький Михайло 56
 Старосольський Володимир 10, 29, 60, 65, 255
 Стебницький 121
 Стен Анна 58
 Степаненко 70
 Степанківський В. 115
 Степняк 89
 Стефаник Василь 46, 67
 Стефанів Гнат 147
 Стефанович О. 86
 Стефуранчин Петро 55
 Стечишин М. 30
 Шешко Ф. 67, 79, 89
 Столярєнко 251
 Стороженко В. 43
 Стороженко Ол. 61
 Стоцький Іван 206, 212, 213, 214, 215, 232
 Страдомський Микола 123
 Струк Д. 260
 Судомора О. 73
 Сулятицький 71
 Сулятицький Павло 27
 Сумцов М. 254
 Супрун 64

Т

Тайхман 184
 Таран С. 252
 Таранушенко С. 254
 Тарнавський М. 147, 148
 Татарул М. 211, 212, 213
 Татаруля Микола 107, 114
 Татомир Володимир 241, 245, 246, 247
 Теліга Михайло 186—190, 193—195, 198, 219

Теліга (Шовгенів) Олена 6, 186, 187, 188—190, 193, 194, 196—198
 Теняню Петро 57, 90
 Теодорович Іоанн 68
 Терпило 81
 Тетеря Павло 13, 16, 256
 Тимошенко Володимир 6, 29, 255
 Тимошенко С. 51
 Тимошенко Степан 123
 Тимошенко Я. 213
 Тимченко Євген 123
 Тимченко М. 91
 Тишкевич М. 115, 116
 Тищенко Ю. 29
 Тищенко-Сірий Юрій 66, 78
 Тісеран 39
 Тіхий Фр. 73
 Ткачук 170
 Токаржевський-Карашевич І. 42, 43, 107, 108, 111, 142
 Томашівський Ст. 61, 98, 101
 Третяків 49, 107
 Трохимчук Ю. 52
 Троцький Микола 115, 116, див. Данько М.
 Труба Ів. 60
 Туркот Степан 63
 Турула Евг. 99, 100

У

Удовиченко Олександр 10, 37, 43, 107, 108, 110, 250, 251
 Українка Леся 56, 93
 Усаєвич Дм. 110
 Усенко 213, 214

Ф

Фастівець 251
 Феденко П. 67, 98
 Федів Ігор 70, 74
 Федорук Олександр 6, 7, 15, 260
 Федькович О.Ю. 42, 61, 108
 Фещенко-Чопівський Іван 32, 94
 Філонович В. 67, 120, 250
 Фішер А. 63
 Флюнтова 173
 Форманчук 252
 Форстер 75
 Франко Іван 4, 70, 74, 83, 85, 108, 109, 130
 Фундамінський 46

Х

Харват В. 86
 Хасевич Нил 52
 Химочка С. 88
 Хить 251
 Хітіл 13, 255
 Хмельницький Богдан 131, 256
 Хмельниченко 13, 16, 256
 Хмелюк Василь 6, 49, 107
 Хмелюк І. 43, 111
 Хмелюкова 49
 Холодний Петро 42, 51, 89
 Холодний Петро (молодший) 51, 52, 57, 89, 90, 108
 Хоменко 251

Хоменко Г. 200, 210
Хомик А. 59, 64
Хомицький 81
Хохун 250
Храпко Ів. 116
Христ'ян 118
Христ'юк П. 60
Хробак 182

Ц

Цегельський 121
Цибульський 38
Цимбал В. 50
Цимбалистий Євг. 101, 102

Ч

Чайка К. 27
Чайківський 174
Чайковський Андрій 60
Чарнецький 166
Червінський Йосип 150
Червонецький 108, 113
Черкасенко С. 76
Черкасенко Спиридон 6, 59, 60, 66
Черкаський П. 38
Чернов Віктор 24
Черноусов Є. 254
Чернявський Арс. 91
Чехівська 251
Чехівський 251
Чехівський Андрій 107, 108
Чехівський Олекса 107, 109, 112
Чехівські, діти 251
Чеховичі, подружжя 198
Чехович К. 250
Чижевський Дмитро 8, 11
Чижевський Іван 117
Чижевський Павло 39, 115
Чикаленко Євген 42, 45
Чикаленко Левко 29, 89, 108
Чикаленко П. 115
Чикаленко-Келлер Ганна 38
Чирський Микола 6
Чистосердів І. 210, 214
Чілінгіров Стилиан 119, 121
Чокарев П. 120
Чорний П. 123
Чубинський Михайло 123
Чумак 173
Чупринка Григорій 63

Ш

Шаповал І. 204, 205, 207, 209—215, 234
Шаповал Микита 6, 20, 23—27, 33, 43, 76
Шаповал Микола 5, 109, 251
Шатківський О. 52
Шафарик 75
Шашкевич Маркіян 94
Шварцбард 35, 39
Швед Б. 96
Шебедєв В. 118
Шевченко Тарас 9, 37, 38, 60, 61, 70, 73, 75, 83, 85, 89, 96, 99, 108, 109, 112, 113, 116, 119, 120, 122—124, 129, 132, 133, 136, 138, 143, 151, 161, 162, 212, 238, 239
Шевчукевич Панас 50

Шелудько 121
Шелухин Сергій 10, 23—25, 27—29, 66, 71, 87, 110
Шендрик Ів. 37, 38
Шептицький Андрей 10
Шиманський Іван 121
Шишківський С. 29, 86
Шишманов Ів. 119
Шишманова Л. 115
Шиманський 38
Шкеда Йосип 191
Шкрабальок А. 210, 213
Шкурат П. 92, 93, 94
Шмалій П. 111
Шміт Аксель 99
Шміт Хв. 254
Шовгенів Андрій 186
Шовгенів Іван 193
Шовгенів Сергій 186, 193
Шодан 37
Шпехт Г. 101
Шпитко Й. 133
Шпілінський 38
Шрамченко С. 95
Шрейдер Г. 24
Шульгин Микола 41, 121
Шульгин Олександр 11, 29, 37, 42, 67, 89, 107, 108, 114—116, 129, 142, 143, 255
Шульгин Я.М. 256
Шульгина Л. 111
Шумицький М. 43, 111, 208, 214, 224
Шуст 255

Щ

Щепотьєв В. 254
Щербаківський Вадим 6, 32, 42, 108, 131, 254
Щербина Данило 54
Щербина О. 206, 212—214, 232
Щербина Федір 6, 29, 82, 255
Шоголів Яків 100
Шуровська-Россіневич П.І. див. Россіневич-Шу-
ровська Платоніда
Шуровський Володимир 155

Ю

Юзкевич 250, 251
Юнаків Микола 20, 30, 31, 149

Я

Язова Ана 121
Якименко Ф. 53
Яковлева Лариса 14, 15, 22
Яковлів Андрій 7, 8, 10, 32, 39, 42, 67, 108
Яковлів Юр. 45, 67
Якубовський 232, 233
Яновський 40
Янушевич Левко 39
Ярема Я. 29
Яременко М. 205, 209, 211
Яременко О. 88
Ярмолів 252
Яровий М. 81
Ярош О. 85
Ястребов 13, 255

ЗМІСТ

<i>О. Федорук. Передмова (історична)</i>	3
<i>Л. Яковлева. Передмова (археографічна)</i>	16
Український Соціологічний інститут у Відні, Український інститут Громадознавства в Празі	23
Українське правниче товариство у Варшаві	27
Товариство «Ліга української культури» у Відні та його філія в Празі . . .	27
Товариство «Ліга Української Культури» в Празі	29
Українське воєнно-історичне товариство	30
Українська спілка військових інвалідів Армії УНР у Польщі	31
Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук	32
Український Історичний Кабінет у Празі	33
До українського громадянства	34
Українська бібліотека ім. С.Петлюри в Парижі	35
Український Дитячий притулок у Чехії	47
З діяльності майстрів плястичного мистецтва	48
Український мистецький Гурток «Спокій» у Варшаві	52
Українські музики на еміграції	53
З праці над розвитком українського національного танку на еміграції . .	55
Українські драматичні студії в Празі й Подєбрадах	56
«Сонцевіт». Літературно-Мистецьке Товариство	57
Український гурток у Варшаві	58
Праця еміграції в галузі мистецтва	58
Видавнича справа на еміграції	59
Союз українських журналістів і письменників у Відні	64
Союз українських журналістів і письменників на чужині (Прага)	66
Українська Православна Парафія в Парижі	68
З повоєнних часів у Відні	69
Культурна праця української еміграції в кол. ЧСР	72
Чесько-українська взаємність	74
Український Громадський Комітет в ЧСР	76
Українське об'єднання в ЧСР	80
Українська селянська спілка Української еміграції в ЧСР	80
Українська громада в ЧСР	82
Український Республікансько-Демократичний клуб у Празі	86
Український Всепрофесійний Робітничий Союз в Чехо-Словаччині . . .	87

Товариство «Єдність» у Празі	87
Культурне життя української еміграції на Словаччині	88
З діяльності в Тарнівському осередку	89
Український Центральний Комітет у Польщі	91
Український клуб у Варшаві	97
Культурна праця Української еміграції в Німеччині	97
Спілка українців у Німеччині	102
Українська еміграція у Франції	106
Українці в Швейцарії	115
Українська колонія в Женеві	117
Українська еміграція в Італії	118
Українська еміграція в Болгарії	119
Українська еміграція в Югославії	122
Українська еміграція в Румунії	123
Українська еміграція в Туреччині	125
Українська еміграція у Бельгії	126
Українська еміграція в Англії	127
Українська Пресо́ва служба в Данії	130
Українська еміграція у Фінляндії	130
Українська громада у Великому Князівстві Люксембурзькому	130
Українці в Прибалтиці	131
Південна Америка	132
Українські емігранти на острові Куба	134
Українське життя на Далекому Сході	134
Українці в Єгипті	136
Завдання української еміграції	136
Ілюстрації до тексту	145
<i>М.Мушинка. Післямова</i>	253
Список скорочень	261
Іменний покажчик	262

Документальне наукове видання
Наріжний Симон
КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
1919—1939

Матеріали, зібрані С.Наріжним до другої частини
Редактор О.П.Веремійчик
Коректори Г.Г.Бондарчук, Г.Г.Германенко

Підписано до друку 1.06.99. Формат 70х100 1/16. Папір офсетний №1.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,93.
Обл.-вид. арк. 23,15. Наклад 1000 прим. Зам. № 9-258.

Видавництво імені Олени Теліги
Реєстраційне свідоцтво №21638468, видане 15.02.95.
252010 Київ, Січневого повстання, 6.

АТ «Книга»
254655, МСП, Київ-53, Артема, 25.

